

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

**РЕНТНІ ЗАСАДИ МОДЕРНІЗАЦІЇ
ВОДОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ
УКРАЇНИ**

За загальною редакцією акад. НААН України,
д.е.н., проф. М.А. Хвесика

Київ 2016

УДК 330.1:338.4 (477)

ББК 65.9(2)

Р 39

Рентні засади модернізації водогосподарського комплексу України :
[монографія] / [за заг. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика]. –
К. : ДУ ІСПСР НАН України, 2016. – 238 с.

У монографії поглиблено теоретико-методологічні засади модернізації водогосподарського комплексу України, зокрема щодо формулювання принципів, визначення етапів, вибору форм та методів інституціональної та інноваційно-технологічної модернізації його основних сегментів. Структуровано принципи диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення сфери водокористування, що, на відміну від наявної, ураховує галузеві особливості господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу, необхідність дотримання вимог інтегрованого управління природними ресурсами та суперечності інституціональних змін у водогосподарському комплексі України. Визначено базові вектори позиціонування локальних громад відносно генерації та розподілу водоресурсної ренти. Акцентовано увагу відносно активного сценарію, який передбачає, що місцеві територіальні громади можуть сприяти формуванню на місцях локальних переваг. Ці переваги є певним полем можливостей, до якого залучаються економічні суб'єкти сфери водокористування, що забезпечуватиме підвищення капіталізації об'єктів водокористування.

Рекомендовано до друку вченою радою Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України» (протокол № 12 від 24 листопада 2016 р.)

Рецензенти: **Б.Й. Пасхавер**, акад. НААН України, д.е.н., проф., Державна установа «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України»;

О.М. Алимов, акад. НАН України, д.е.н., проф., Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»;

Я.Б. Олійник, чл.-кор. НАПН України, д.е.н., проф., Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

ISBN 978-966-02-8079-3
(електронне видання)

© Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВОДОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ НА РЕНТНИХ ЗАСАДАХ	10
1.1. Теоретичні й методологічні засади вдосконалення інституціонального середовища реалізації проектів модернізації водогосподарського комплексу України	10
1.2. Зарубіжна практика інноваційно-технологічної та інституціональної модернізації водогосподарського комплексу України	20
1.2.1. Зарубіжний досвід інституціонально-технологічної модернізації водного господарства	20
1.2.2. Особливості фінансово-економічного забезпечення модернізації водного господарства в різних країнах світу	26
1.3. Інституціональні передумови фінансово-економічного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України	34
1.3.1. Проблеми інвестиційного забезпечення сфери водокористування	34
1.3.2. Сучасна практика фінансово-економічного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України	37
1.3.3. Напрями трансформації методів нарощення інвестиційного забезпечення модернізації сфери водокористування	45
РОЗДІЛ 2	
РОЗРОБКА МЕТОДИКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ УЗАГАЛЬНЮЮЧОЇ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕНТНИХ ВІДНОСИН У ВОДОГОСПОДАРСЬКОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ	51
2.1. Методичні засади комплексної оцінки ефективності рентних відносин як передумова визначення пріоритетів модернізації водогосподарського комплексу України	51
2.1.1. Особливості фінансового забезпечення модернізації водогосподарського комплексу	51
2.1.2. Комплексна оцінка ефективності фінансового забезпечення модернізації водогосподарського комплексу	58
2.1.3. Алгоритм оцінки ефективності фінансового забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України	66
2.2. Особливості формування критеріальної бази та системи показників оцінки ефективності рентної складової модернізації водогосподарського комплексу	72
2.3. Оцінка джерел інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України	78

2.3.1. Особливості формування національної водної політики щодо інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України	78
2.3.2. Джерела та механізми інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України	97
РОЗДІЛ 3	
ФОРМУВАННЯ РЕНТНИХ МЕХАНІЗМІВ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВОДОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ	106
3.1. Удосконалення адміністрування водної ренти як важливого фактора нарощення інвестиційного потенціалу модернізації водогосподарського комплексу України	106
3.2. Інституційне забезпечення системи фіскального регулювання водокористування в контексті децентралізації влади в Україні	130
3.3. Інвестиційні механізми модернізації водогосподарського комплексу шляхом імплементації водних директив ЄС	154
3.4. Впровадження сучасних форм фінансування водогосподарських та водоохоронних проєктів	176
ВИСНОВКИ	213
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	217
ДОДАТКИ	225

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ETF	–	Exchange Traded Funds
UNEP	–	United Nations Environment Programme
АТО	–	антитерористична операція
ВВП	–	валовий внутрішній продукт
ВГК	–	водогосподарський комплекс
ДПП	–	державно-приватне партнерство
ЄС	–	Європейський Союз
КП	–	комунальне підприємство
ПАТ	–	публічне акціонерне товариство
ТЕЦ	–	теплоелектроцентрально
ТОВ	–	товариство з обмеженою відповідальністю
ТОТ	–	тимчасово окупована територія
МТГ	–	місцева територіальна громада
МВО	–	management by objectives (цільове управління)

ПЕРЕДМОВА

У сфері водокористування активізувалися негативні явища, пов'язані зі збільшенням обсягів скидів стічних неочищених вод, вторинним забрудненням води у водопровідних мережах, техногенним підтопленням населених пунктів тощо. Це спричинено фізичною зношеністю значної кількості об'єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури внаслідок недостатнього фінансування проектів їх модернізації, реконструкції і технічного переоснащення. Такі тенденції потребують обґрунтування теоретичних та методологічних підходів до вдосконалення інституціонального середовища інвестиційного забезпечення водокористування, що дасть можливість розширити спектр форм, методів і джерел фінансування модернізації водогосподарської інфраструктури.

Нарощення обсягів такого інвестування ускладнене тим, що галузь водокористування безпосередньо пов'язана з функціонуванням значної кількості сегментів національного господарства, котрі різняться як за виробничо-технологічною, так й інституціональною структурою. Особливо проблематичним є перегляд форм і методів інвестиційного забезпечення модернізації водопровідно-каналізаційного господарства, реінжинірингу гідротехнічних споруд меліоративних систем у зоні зрошення та осушення, упровадження систем оборотного водопостачання у промисловому секторі тощо.

Ефективність інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України значною мірою залежить від джерел фінансування. Останні тенденції на світових ринках, динаміка інтеграційних та глобалізаційних процесів свідчать про їх стрімке розширення. Необхідність розробки інституціональних засад упровадження організаційно-правових форм фінансового забезпечення особливо актуальна для тих сфер, де базисом є загальнодержавна власність, до яких належить водокористування.

У зв'язку з домінуванням протягом тривалого періоду адміністративної моделі управління водним господарством та лише її поверхневою трансформацією основним джерелом фінансування діяльності водогосподарських організацій є кошти Державного і місцевих бюджетів, а використання інших для реалізації водогосподарських та водоохоронних проектів носить фрагментарний характер. Саме тому необхідно диверсифікувати механізми фінансового забезпечення сфери водокористування, щоб упередити прояви його нерациональності, розширити спектр суб'єктів інвестиційної діяльності у водогосподарському комплексі.

Вагомими джерелами нарощення інвестиційного потенціалу та фінансового забезпечення модернізації водогосподарської інфраструктури й відтворення водно-ресурсного потенціалу є зростання надходжень від виконання низки водогосподарських та екосистемних послуг на платній основі, а також більш ефективний перерозподіл і вилучення водно-ресурсної ренти. З цією метою необхідно розширити перелік таких послуг, які надаються державними водогосподарськими організаціями, і застосовувати сучасні

механізми перерозподілу водної ренти. Бюджетне фінансування потреб водного господарства та раціонального водокористування є недостатнім, тому слід посилити госпрозрахункову діяльність державних водогосподарських організацій.

Формуванню теоретико-методологічних підходів до модернізації водогосподарського комплексу приділяється значна увага. Зокрема, розглядаються актуальні проблеми інвестиційного забезпечення окремих сегментів сфери водокористування, обґрунтовується доцільність імплементації позитивного зарубіжного досвіду застосування механізмів інвестування екологічної реструктуризації досліджуваної сфери, висловлюються пропозиції стосовно налагодження партнерських відносин між державою та підприємницькими структурами з приводу використання водних і водогосподарських об'єктів.

Проте поглибленого обґрунтування потребують теоретико-методологічні підходи до диверсифікації відповідних фінансових джерел, зокрема щодо перерозподілу та використання водної ренти, на тлі суперечностей між нормативно-правовими актами, які регулюють процеси відновлення, відтворення та охорони водних ресурсів, і базовими констатуючими положеннями, котрі регламентують перерозподіл об'єктів державної та комунальної власності, а також визначають порядок передачі водних ресурсів і водогосподарських об'єктів у тимчасове користування як вітчизняним, так і закордонним операторам. Збори за спеціальне водокористування, орендна плата за користування водними об'єктами, екологічний податок за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти не мають чіткого і повного інвестиційного спрямування. Низький обсяг інвестиційного забезпечення відтворення водно-ресурсного потенціалу та модернізації водогосподарської інфраструктури безпосередньо пов'язаний з недостатньою рентною орієнтацією системи фіскального регулювання спеціального водокористування та забруднення природних водних об'єктів, надмірно уніфікованим переліком платних водогосподарських та екосистемних послуг, повільною імплементацією інститутів державно-приватного партнерства у водогосподарсько-меліоративний та водогосподарсько-каналізаційний підкомплекси.

Саме необхідність формування системного підходу до розробки механізмів інвестиційного забезпечення модернізації сфери водокористування та відтворення водно-ресурсного потенціалу в умовах поглиблення інституціональних трансформацій обумовлює актуальність та основну мету цього дослідження.

У теоретичному аспекті модернізація – це перш за все комплексний процес реформування діючих та створення нових політичних, правових, економічних й суспільних інституцій, запозичення тих культурних норм, які відповідають кращим стандартам і цінностям розвинених демократичних країн. Сутність модернізації полягає в оновленні або утворенні нових інституцій, що забезпечують умови для перетворення міжлюдських відносин у політичній, правовій, економічній, суспільній сферах на сучасних засадах визнання

принципів демократії, верховенства права та прав людини, ринкової економіки, соціальної держави, усталених міжнародних норм співіснування країн. Виходячи з традицій радянського технократизму, у вузькому значенні модернізацію розглядають як переважно й виключно науково-технічний прогрес – розвиток науки та її прикладних досліджень для оновлення засобів виробництва на основі найсучасніших технологій, що супроводжується проникненням новітніх розробок науки й техніки у комунікаційну (інформаційне суспільство) та інші сфери життя, особливо освіту, медицину, побут.

У сучасному розумінні модернізація водогосподарського комплексу – це його сталий і ефективний розвиток, який ґрунтується на впровадженні у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, спрямованих на оновлення матеріально-технічної бази водного господарства та його підприємств з метою виготовлення продукції з інноваційним наповненням та конкурентоспроможною на зовнішньому і внутрішньому ринках. Очевидно, що процес оновлення основних засобів у водному господарстві потребує значних фінансових ресурсів і трансферу нових технологій, тому для модернізації необхідні кошти, інновації, бажання і готовність місцевих еліт до інституційних змін.

Потужний водогосподарський комплекс України за структурою, рівнем територіально-галузевого водоспоживання, технологій водокористування характеризується як водоємний та розбалансований, а за екологічними параметрами – не відповідає можливостям відтворення водних ресурсів і вимогам безпечного функціонування водних екосистем.

Визначення й наукове обґрунтування основних стратегічних цілей, напрямів підвищення екологічної стійкості та збалансованого розвитку водного господарства, оптимальне забезпечення доброякісною водою населення й господарських потреб, мінімізація збитків і соціальної напруги внаслідок шкідливої дії води, збереження водних систем як унікальних складових природного середовища – це першочергові завдання, котрі необхідно вирішувати в найближчій і віддаленій перспективі. Їх усі можливо концентрувати в межах державної політики модернізації водного господарства, що передбачає трансформацію базових систем комплексу з метою забезпечення потреб споживачів за умови дотримання економічних, соціальних та екологічних пріоритетів.

Каталізувати процеси авансування капіталу в реалізацію перспективних водогосподарських проєктів може розбудова інфраструктури ринку наданих послуг, упровадження дієвої системи кредитних відносин та розрахунків у цій сфері, ефективний облік і перерозподіл рентних доходів. Основою стимулювання реалізації водогосподарських ініціатив територіальних громад у контексті політики децентралізації є вдосконалення механізмів міжбюджетних відносин щодо розподілу водного доходу, а також упорядкування системи рентних відносин у водному господарстві.

У монографії поглиблено теоретико-методологічні засади модернізації вітчизняного водогосподарського комплексу; запропоновано методiku та

проведено комплексну оцінку ефективності рентних відносин на основі використання індексного методу; визначено інституціональні передумови впровадження інститутів державно-приватного партнерства у водному господарстві та рентний інструментарій нарощення інвестиційного забезпечення реінжинірингу міжгосподарських і внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд з урахуванням процесів децентралізації влади в Україні.

Авторський колектив монографії: д.е.н., проф., акад. НААН України М.А. Хвесик; д.е.н., проф. В.А. Голян; д.е.н., с.н.с. Л.В. Левковська; д.е.н., с.н.с. А.М. Сундук; к.е.н., с.н.с. К.І. Рижова; к.е.н., с.н.с. О.В. Яроцька; к.е.н., с.н.с. В.М. Мандзик; к.е.н., с.н.с. Ю.Г. Чередніченко; пров. екон. О.М. Митрофанова.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВОДОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ НА РЕНТНИХ ЗАСАДАХ

1.1. Теоретичні й методологічні засади вдосконалення інституціонального середовища реалізації проектів модернізації водогосподарського комплексу України

Інституціональне середовище відіграє важливу роль для будь-якого процесу та явища. Вирішення багатьох проблем потребує науково обґрунтованого підходу до питань інституціонального забезпечення економічного розвитку. Однак відставання інституціональних трансформацій від ринкових реформ у державі, що призвело до формування суперечностей між консервативними підходами державного управління і лібералізацією економічних відносин. У зв'язку з цим важливою умовою ефективності суспільних зрушень є гармонізація інституціонального забезпечення з реформуванням [28].

Подібне твердження характерне і для сфери водних ресурсів, інституціональна структура якої не може адекватно задовольняти поточні потреби та забезпечувати належний рівень реалізації своїх функцій. Значною мірою це проявляється у можливості використання фінансово-економічного інструментарію регулювання відносин. Існуючі інституційні структури та середовище в цілому не визначаються високим рівнем акцепції нових методів і підходів, що, у свою чергу, потребує реформування і трансформацій інституціонального середовища сфери водних ресурсів.

Для вітчизняних реалій характерною особливістю є поглиблення кризових явищ у системі управління водними ресурсами та водогосподарськими спорудами. Різноманітні проблеми розвитку водогосподарського комплексу виникли у період командно-адміністративної системи, а в умовах стихійних ринкових перетворень набули катастрофічних масштабів, створивши загрозу техногенних підтоплень, паводків та повеней, а також вилучення з продуктивного господарського обороту значних площ осушених та поливних сільськогосподарських угідь.

Постіндустріальна фаза розвитку, що в ідеалі має базуватися на інформаційних та енергоощадних технологіях, наразі безпосередньо пов'язана з активним освоєнням окремих складових природно-ресурсного потенціалу, зокрема водних ресурсів. Через обмеженість та екологічну непридатність останніх країна стає залежною від транзитного стоку. Наявність значних запасів поверхневих та підземних вод – одна з основних конкурентних переваг у сучасних умовах міжнародного поділу праці.

Річ у тім, що при регулюванні споживання таких благ ринкові механізми не завжди є досить дієвими, а рівень державного регулювання визначається специфікою блага. При цьому серед інших чинників слід урахувати пріоритетність забезпечення водою.

Необхідність інтеграції України до світової мережі водних відносин, доцільність імплементації в національну водну політику та водогосподарський менеджмент передового зарубіжного досвіду, посилення бюджетонаповнюючої ролі залучення водних ресурсів до господарського обороту потребують формування сучасного інституціонального каркасу екологізбалансованого водокористування. Принциповими завданнями при цьому мають бути відмова від галузевого підходу при проектуванні й формуванні регіональних водогосподарських комплексів та окремих складових водного господарства і перехід до функціонально-територіального регулювання водокористування [19].

З огляду на це, необхідно вдосконалювати інституціональне забезпечення водокористування шляхом упровадження в систему водних відносин нових інституціональних ланок, які дадуть можливість посилити капіталізацію і комерціалізацію водогосподарської діяльності, подолати синдром безгосподарності та безоплатності водної складової продуктивних сил, сприяти розбудові водоохоронної інфраструктури.

Становлення соціально орієнтованої ринкової економіки, основою якої є ресурсоощадливе природокористування, потребує формування сучасного інституціонального середовища водокористування, котре базуватиметься на ефективному поєднанні формальних та неформальних інститутів, які прямо чи опосередковано забезпечуватимуть залучення водних ресурсів у господарській оборот, регулюватимуть їх перерозподіл і споживання. Сьогодні існує багато вузьких місць щодо впровадження в інституційне середовище водокористування базисних інститутів, інститутів ринку фінансово-економічного регулювання, що визначають засади володіння, користування й розпоряджання водними ресурсами, формують ринкову інфраструктуру здійснення товарно-грошових відносин у сфері залучення та споживання водної складової продуктивних сил, визначають систему спонукальних та заохочувальних заходів, які мають сприяти переходу національної економіки на мало- та безводні технології.

Щодо формування інституцій, то цей процес може характеризуватися як сталими і стабільними ознаками, так і динамічними й змінними. У цьому сенсі виділяють дві моделі інституціоналізації. Перша передбачає поступовий процес формування інститутів відповідно до вимог конкретного історичного етапу розвитку країни. Як правило, у межах цієї моделі не передбачається використання запозиченого зовнішнього досвіду, а орієнтація переважно на внутрішні напрацювання. Друга модель є більш динамічною та не пов'язана із поступовими змінами. Її основним завданням є революційний процес формування інститутів, які здебільшого запозичуються з іншого інституційного середовища шляхом копіювання або трансплантації, імпорту нових інституційних технологій.

Варто зазначити, що інституційні зміни є реакцією на потреби навколишнього середовища. Таким чином, система функціонує протягом певного періоду, успішно реалізуючи завдання, які на неї покладені. Однак унаслідок впливу низки факторів, наприклад, політичних або економічних, середовище існування системи змінюється, генеруючи нові вимоги, які система не може задовольнити. Єдиний шлях виходу із такої ситуації – зміни системи (у т.ч. інституційні), які забезпечать їй нові інструменти реагування на вимоги середовища. Алгоритм таких змін наступний: фактор → середовище → система → інституційні зміни.

Таким чином, початковою дією, що активізувала ці зміни, є вплив конкретного фактору. Щоправда, ланцюжок може бути значно коротшим, ураховуючи здатність чинника здійснювати й опосередкований вплив.

Як зазначається у роботі Р.М. Костюкевича і А.М. Костюкевич [39], сучасними інституційними факторами впливу на загальний розвиток водної сфери України є такі:

- жорстка організаційна структура управління галуззю, що необхідно враховувати у процесі формування стратегій розвитку та модернізаційних заходів;
- низький рівень розвитку інженерної інфраструктури та її технічна невідповідність організаційно-економічним формуванням у суміжних галузях;
- значна кількість екологічних проблем, які потребують негайного вирішення, що суттєво зменшує можливості попередження несприятливих процесів;
- значна протидія змінам з боку керівників структур водної сфери, неефективність економічної діяльності в сучасних ринкових умовах;
- невідповідність майнових прав на водні об'єкти економічним інтересам водо- і землекористувачів, що важливо під час формування мотивів екологобезпечного водокористування.

Крім того, для інституційної структури водокористування характерні певні недоліки: формування розривів між суб'єктами управління, інституційними рівнями, засадами діяльності [35, с. 26]. Такі невідповідності між сучасними правовими межами діяльності інституту та поточними вимогами середовища негативно впливають на розвиток досліджуваної сфери та активне використання фінансово-економічних механізмів (зокрема, ренти). Процес модернізації водогосподарського комплексу буде зачіпати й інші суміжні сфери, тому він передбачає:

- підпорядкування господарюючих суб'єктів екологічним обмеженням, що сприятиме збалансованому використанню водних ресурсів;
- більш повний облік споживчих властивостей водних ресурсів за умови погодження ціни і розрахунку ефективності водокористування;
- підвищення рівня і значення платності водокористування;
- більш повне використання досягнень НТП у системі водогосподарської діяльності;

- посилення стимулювання виробництва при досягненні норм і параметрів водокористування й економічної відповідальності за їхнє порушення;
- активне впровадження ринкових методів управління, договірних відносин у водній сфері;
- розмежування повноважень і відповідальності щодо володіння й розпорядження водними ресурсами.

Зазначене потребує впровадження складної системи інститутів екологічного регулювання, управління й контролю, за допомогою яких здійснюється раціональне використання і відтворення водно-ресурсного потенціалу.

Одним із питань, яке потребує масштабної модернізації, є система інституційного забезпечення водним господарством, що дасть змогу активно використовувати рентні інструменти і механізми. На сучасному етапі ця система являє собою симбіоз облводгоспів і водогосподарських організацій, котрі пасивно впливають на економічні пропорції та екологічність водокористування. З огляду на це, вітчизняні вчені пропонують перспективні напрями вдосконалення базисних інститутів, щоб створити сприятливе бізнес-середовище для капіталізації і комерціалізації водогосподарської діяльності [36].

Ураховуючи той факт, що сфера водокористування безперечно торкається природно-ресурсного базису розвитку водогосподарського комплексу та життєдіяльності населення, зміни системи інституційного забезпечення водних ресурсів у контексті рентної політики мають відбуватися поетапно залежно від інституціональної підготовленості реалізації кожного наступного етапу, щоб не внести значних деструктивів у процес господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу (утрати центрів відповідальності за екологічний стан водних об'єктів, перерозподілу водних ресурсів, застосування сучасних форм водоспоживання на промислових підприємствах) (табл. 1).

Усі етапи вдосконалення інституційного забезпечення водними ресурсами передбачає взаємну координацію регіональних і муніципальних органів управління, діяльність яких пов'язана з вирішенням завдань рентоорієнтованого розвитку водогосподарчого комплексу.

Удосконалення інституціонального механізму модернізації водогосподарського комплексу України пов'язане з поступовим переходом від комплексної оцінки стану водних ресурсів регіону до організації регулярного процесу управління комплексом, що дасть змогу досягти збалансованості в користуванні водними ресурсами, погодженості цін й ефективності водокористування.

Упровадження зазначених заходів доцільно поєднати з реалізацією державної політики децентралізації, яка розширює повноваження місцевих громад та формує поле для активного використання рентних інструментів. Саме локальні інституційні формування в цьому випадку відіграють роль точок активності.

**Інституціональна модернізація водогосподарського комплексу в контексті
врахування рентної складової**

Етап	Захід
Модернізація правової та нормативної бази	<p>Об'єктивний перерозподіл повноважень органів управління щодо природної складової водогосподарського комплексу; розвиток системи стандартів і нормативів на всі основні види водокористування та антропогенного впливу.</p> <p>Узгодження нових законів і нормативів з положеннями існуючих технологій водокористування. Упровадження зазначених положень повинно відбуватися, починаючи з регулювання законодавства. Корпорація має не тільки аналізувати реалізацію кращих у світі існуючих технологій, а й займатися їх створенням</p>
Трансформація організаційно-економічного механізму водокористування	<p>Забезпечення відповідності структури керуючих органів завданням сталого розвитку в рамках розмежованих сфер компетенції між ними. Активне впровадження рентних інструментів.</p> <p>Децентралізація управління водними ресурсами вододефіцитних районів і консолідація у водонадлишкових, що сприятиме рівномірному розподілу навантаження на управлінські кадри країни</p>
Удосконалення водогосподарського регулювання як стимулюючого фактору для рентної політики	<p>Перехід до ринкових відносин у водному господарстві; самофінансування галузі; створення конкурентного середовища у водокористуванні та водовідведенні; упровадження системи водогосподарського та екологічного страхування; створення системи екологічного та водогосподарського моніторингу водних об'єктів</p>
Розробка сучасної системи планування та проектування комплексного використання водних ресурсів і водоохоронної діяльності	<p>Реалізація перспективних заходів, що забезпечують ефективне комплексне використання водних ресурсів та їх відтворення, відновлення водних об'єктів та їх екосистем, попередження і ліквідацію шкідливого впливу вод, удосконалення й розвиток водогосподарського комплексу.</p> <p>Розробка схем комплексного використання та охорони водних ресурсів басейнів найбільших річок; запровадження плати за використання водних ресурсів на основі вилучення державою водної ренти; поліпшення екологічної ситуації на водних об'єктах і прилеглих територіях; заохочення систем добровільної екологічної діяльності</p>

Наразі урядом України проводяться активні дії щодо практичного впровадження засад і принципів децентралізації. Базовими законодавчими актами, спрямованими на активізацію цього процесу, є розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» № 333-р від 01.04.2014 р., «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» № 591-р від 18.06.2014 р. та інші. З метою законодавчого унормування

засад децентралізації пропонуються зміни до Конституції, які перебувають в стадії розробки.

Зважаючи на роль водно-ресурсного потенціалу в розвитку держави і місцевих громад, у контексті децентралізації визначимо можливі точки контакту та адаптації її положень для сфери водних ресурсів. На нашу думку, спільні позиції можуть концентруватися у площині передачі повноважень на місця, запровадження принципу субсидіарності, місцевої акумуляції і депонування фінансових ресурсів (рис. 1).

Рис. 1. Орієнтовний алгоритм процедури інституціональної децентралізації сфери водних ресурсів

Для кожного з цих напрямів можна визначити алгоритм розвитку подій, однак їх спільними ознаками буде врахування таких складових, як передача повноважень, їх рецепція, позитивні наслідки від проведення трансформацій, моніторинг змін тощо.

Одним із напрямів, у межах якого можливо впроваджувати ефективну рентну політику, є місцева акумуляція і депонування фінансових ресурсів. Більша частина фінансів від територіального водокористування має залишатися на місцях і спрямовуватися на підтримку й розвиток місцевої водної інфраструктури. Безперечно, до сфери центрального управління належить забезпечення базової фінансової підтримки розвитку галузі, однак потоки, що генеровані локально, повинні також орієнтуватися на задоволення локальних потреб. На нашу думку, за умови успішної реалізації політики децентралізації з кожним роком питома вага такого фінансового самозабезпечення повинна збільшуватися.

З погляду фінансових відносин (генерація грошових потоків) водна сфера не є досить привабливою (порівняно, наприклад, із банківською або страховою), однак окремі її сектори оперують значними фінансовими ресурсами. Зокрема, структура поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища така: очищення зворотних вод – 6,24 млрд грн; екологічний податок за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти – 74,3 млн грн. Такі показники можуть свідчити про капіталоємність сфери та її здатність до рецесії суттєвих коштів, що, у свою чергу, формує сприятливі передумови для рентної політики.

Крім таких консервативних інструментів регулювання, необхідно використовувати і більш інноваційні – капіталізацію, корпоратизацію, сек'юритизацію, хеджування та інші, що спираються на можливості залучення додаткових латентних ознак водних ресурсів. Їх активізація дасть змогу генерувати конкретні ринкові характеристики.

Зазначимо, що подібний інструментарій позитивно себе зарекомендував у країнах ЄС і цей досвід можливо адаптувати до вітчизняних реалій. Водночас це потребує формування внутрішніх передумов (законодавчих, регуляторних та ін.), що загалом стимулюватиме використання такого інструментарію.

У контексті впровадження принципів децентралізації застосування наведених інструментів сприятиме: залученню додаткових ресурсів; використанню стимулюючих переваг від залучення системи водних ресурсів та процесу управління нею до нових фінансових площин (входження у сферу); набуттю нових технічних вмінь і досвіду ведення бізнесу (особливо через застосування інноваційного інструментарію).

Алгоритм використання наведених інструментів згідно з політикою децентралізації може бути таким: формування сприятливих передумов для використання інструмента – активізація інструмента 1...n – формування фінансових потоків на місцевому рівні – їх спрямування до місцевих суб'єктів управління водними ресурсами = поліпшення функціонування суб'єктів управління як наслідок ресурсної забезпеченості. Для окремих територій (місцевих громад), за умови сталого формування фінансових потоків, їх окремі складові можуть спрямовуватися на вирішення інших завдань, характерних для місцевості. У цьому випадку йдеться про перерозподіл фінансових ресурсів між різними видами діяльності.

Раціональне водокористування в системі екологічного менеджменту реалізується відповідними методами, важелями й стимулами, які можуть застосовуватися для реалізації поточних цілей або створення сприятливих умов для їхнього здійснення в майбутньому.

За умов децентралізації активному упровадженню рентних засад у водогосподарському комплексі сприятиме модернізація тарифної політики на основі:

- переходу від установлених тарифів за споживання води за нормативами до оплати тільки за кількістю фактично отриманої води;

- розроблення та реалізації програми поступового підвищення плати за спожиту воду до рівня, за якого можуть бути компенсовані всі витрати на забезпечення водоспоживання, а також підвищення плати за всі види водокористування до рівня, який забезпечить відтворення водних ресурсів потрібної якості;

- стимулювання основних водоспоживачів до впровадження інноваційних водозберігаючих технологій шляхом зниження плати за водоспоживання, введення податкових пільг та інших елементів фінансового механізму;

- створення економічних та екологічних ефективних тарифів, що відповідають наступним принципам:

забезпечення використання водних ресурсів максимально ефективним чином з мінімальними соціальними витратами з точки зору фінансів, ресурсної бази та охорони оточуючого середовища;

забезпечення дохідне надходження на рівні, необхідному для задоволення фінансових потреб водоканалу, включаючи його операційну діяльність, технічне обслуговування та управління роботою підприємства;

відображення відношення до всіх споживачів; система субсидій не може перешкоджати економічним стимулам; використання перехресного субсидування в разі крайньої необхідності;

мінімізація ризику несподіваних коливань прибуткових надходжень;

стимулювання раціонального використання водних та інших ресурсів підприємством та споживачами;

соціальне спрямування послуг водного господарства: гарантований доступ до них усіх споживачів, незалежно від рівня їх прибутку, розуміючи, що водоканали не є службами та не повинні підміняти функції соціального захисту [19];

сприяння звільненню водоканалів від нефінансованих соціальних, природоохоронних та інших зобов'язань суспільного характеру;

прозорість тарифів та схем їх утворення для водоканалів, споживачів і тих, хто відповідає за прийняття рішень. Тарифна політика має сприяти тому, щоб підприємства водного господарства були здатні гарантувати: стабільне надання послуг відповідної якості при мінімальній вартості, їх загальну доступність та раціональне водокористування й екологічну безпеку діяльності.

До основних базисних інститутів водокористування належать форми власності, котрі визначають відносини щодо володіння, користування та

розпорядження водними ресурсами. Проблемним питанням є визначення інституціональних передумов повноцінного законодавчого закріплення приватної та комунальної форм власності на водні ресурси. Це значною мірою звужує потенціал їх ефективного залучення в господарський оборот, їх комерціалізацію та капіталізацію. За роки незалежності так і не створено інституціонального коридору для утвердження в системі економічних відносин прогресивних організаційно-правових форм водокористування [18].

У світовій практиці реалізуються різні шляхи модернізації водного господарства. З погляду розподілу відповідальності, у більшості країн головну роль в організації, фінансуванні й регулюванні системи водоспоживання відіграє держава, що обумовлено особливою значимістю водних ресурсів для життєзабезпечення. В Італії, Іспанії, Туреччині, Греції, Португалії, Австрії, Румунії, Угорщині, Чехії й Польщі одним із пріоритетів економічного розвитку й об'єктом державного планування вважається іригація. З іншого боку, у Німеччині, Данії, Нідерландах, Швеції, Фінляндії, Англії, Норвегії, Швейцарії й Бельгії планування та розвиток іригаційних систем переважно є функцією фермерів. У США водне господарство фінансує уряд. Залежно від наявності водних ресурсів, ступеня їхньої важливості для економіки, можливостей бюджету, а також історично сформованої культури водоспоживання у світі застосовуються різні співвідношення платного, частково оплачуваного й безкоштовного водопостачання.

При цьому потенційними інвесторами можуть бути спільні приватні й державні підприємства. За оцінкою фахівців, найближчими роками у світі 17% населення обслуговуватимуться приватними або напівдержавними системами водопостачання.

У світовій практиці одночасно розвивається інтегроване управління водними ресурсами, орієнтоване на гідрографічний басейновий підхід із широким залученням у цей процес водоспоживачів.

Дуже цікава модель реформування водного господарства в Узбекистані, де пропонується трьохрівнева система управління й бюджетного фінансування галузі: республіканський рівень – басейновий рівень – водогосподарський об'єкт [1]. Автори моделі вважають, що перехід від територіально-адміністративної до басейнової системи управління дасть змогу більш комплексно й ефективно управляти водними ресурсами, усунути відомчий підхід до їх використання, спростити структуру управління галуззю, скоротити втрати води. Ці управління повинні мати функції організації оперативної діяльності з прогнозування, планування й реалізації водопостачання та водовідведення, утримання, обслуговування та модернізації інфраструктури.

За характером фінансування підприємства повинні бути самостійними госпрозрахунковими організаціями, фінансовані з державних і місцевих бюджетів, асоціаціями водокористувачів і за рахунок доходів від госпрозрахункової діяльності. При цьому насамперед необхідно визначити ціну на воду й водогосподарські послуги, що, як правило, установлюється, виходячи з річних експлуатаційних витрат, на утримання й ремонт водогосподарських систем з урахуванням формування страхового фонду, нормативного прибутку та амортизаційних відрахувань.

Розглянута вище модель організації водного господарства може бути застосовна в Україні для підвищення ефективності управління водогосподарським комплексом. Це сприятиме більш раціональному й ефективному використанню водних ресурсів, тому що водокористувачі будуть зацікавлені у впровадженні технологій, які знижують утрати води в системі внутрішньогосподарського водокористування, а також в управлінні попитом та пропозицією на воду.

Децентралізація управління водним господарством, з одного боку, приведе до створення конкурентного ринку й можливого зниження витрат на утримання та розвиток водогосподарського комплексу, а з іншого – може перешкоджати раціональному використанню водних ресурсів, насамперед у зв'язку з тим, що межі гідрографічних басейнів не відповідають адміністративним. Саме тому до вирішення питань модернізації водного господарства, слід підходити комплексно.

Основною особливістю сучасного стану водогосподарського комплексу України є зношеність інфраструктури, модернізація якого пов'язана із нестачею інвестицій.

Питання модернізації водного господарства є актуальними не лише для України, але й інших держав світу. Так, за даними Агентства по захисту навколишнього середовища США, для модернізації інфраструктури водного господарства країни в найближчі 20 років необхідно інвестувати більше ніж 530 млрд доларів. Для приведення показників у сфері водопостачання й водоочищення у відповідність до європейських нормативів державам Європи потрібні інвестиції в обсязі 100–150 млрд євро. Україні також необхідні величезні інвестиції для модернізації інфраструктури водного господарства.

Одним із інститутів, який потребує масштабної модернізації, є система управління водним господарством. Ця система являє собою симбіоз облводгоспів і водогосподарських організацій, котрі пасивно впливають на економічні пропорції та екологічність водокористування. З огляду на це, вітчизняні вчені пропонують перспективні напрями вдосконалення базисних інститутів водокористування, щоб створити сприятливе бізнес-середовище для капіталізації і комерціалізації водогосподарської діяльності [36].

Основними напрямками модернізації водогосподарчого комплексу є:

- формування економічного механізму, що стимулює скорочення скидання забруднених стоків у водні об'єкти;
- внесення змін до законодавства з використання паводконебезпечних територій;
- розвиток системи моніторингу й прогнозу небезпечних гідрологічних явищ;
- підвищення ефективності управління підземними водами;
- більш раціональне використання водних ресурсів для гідроенергетики;
- індексація ставок водного податку;
- організація обліку забору води;

- розробка і впровадження інноваційних технологій раціонального водокористування, у тому числі в електроенергетиці;
- підготовка кваліфікованих кадрів і фахівців для роботи у водогосподарчому комплексі.

1.2. Зарубіжна практика інституціональної модернізації водного господарства та особливості її фінансово-економічного забезпечення

Водогосподарські проблеми викликають серйозну стурбованість у світі, що особливо чітко засвідчив Всесвітній саміт з питань сталого розвитку в м. Йоганнесбург 2002 року. Стратегія вирішення цього глобального завдання відмінна для різних країн та регіонів, зважаючи на їхні географічні, економічні й соціальні особливості.

У діяльності з управління водними ресурсами розвинених держав і тих, що активно розвиваються, можна виділити низку спільних завдань у рамках як технологічної, так й інституціональної модернізації водогосподарського комплексу, а саме:

- забезпечення доступу всіх до безпечної питної води;
- поліпшення якості водних ресурсів і водних джерел;
- використання сучасних підходів і методів в управлінні річковими басейнами та передових знань і технологій – у водогосподарській сфері;
- розробка законодавчого супроводу сталого використання водних ресурсів (правовий фундамент, структура ціноутворення, інформаційне забезпечення, регулююча роль владних структур у приватизації послуг водного сектору);
- упровадження економічних механізмів управління водними ресурсами (принципу повернення затрат споживачами послуг та інвестування в його інфраструктуру);
- заміна і модернізація застарілої інфраструктури у водному секторі;
- розробка необхідних стратегій і механізмів для екологічно прийняттого управління водозборами.

1.2.1. Зарубіжний досвід інституціонально-технологічної модернізації водного господарства

Одним із шляхів упровадження як інституціональної, так і технологічної модернізації водогосподарського комплексу в Україні визначено процес імплементації директив Євросоюзу, які стосуються водогосподарського комплексу в цілому. Зокрема, це Водна рамкова директива 2000/60/ЄС Європейського парламенту та Ради (ВРД), директива Ради Європи 98/83/ЄС «Про якість води, призначеної для споживання людиною», Директива 2006/118/ЄС Європейського парламенту та Ради ЄС «Про захист ґрунтових вод від забруднення і виснаження», директива Ради 91/676/ЄЕС про захист вод від

забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел, директива Ради 91/271/ЄЕС «Про очищення міських стічних вод».

Керівним принципом Водної директиви найбільшою мірою відповідає чинне водне законодавство *Франції*. Після ухвали 1964 року Закону про води всю територію країни поділено на шість гідрографічних басейнів, в кожному з яких створено басейнові комітети (водні парламенти) та агентства. Перші включають представників усіх зацікавлених сторін і наділені правами визначення політики розвитку басейну та встановлення платежів за водокористування; другі – це виконавчі державні фінансово-технічні органи, що забезпечують реалізацію басейнової політики на умовах самофінансування з використанням важелів економічного стимулювання (платежі та субсидії). Ухваленим 1992 року Законом про води додатково визнано одним із пріоритетів управління водними ресурсами басейну вирішення екологічних завдань на основі цільових показників; визначено необхідність спільного управління поверхневими і підземними водами, а також розробки басейновими комітетами Генеральних планів розвитку та управління водогосподарським комплексом басейну, планів розвитку притоків основного басейну.

В *Іспанії* Водний закон 1985 року оголосив усі водні ресурси державною власністю і ввів національне комплексне управління водними ресурсами на основі планування, басейнового управління та платності водокористування. Генеральний план водогосподарського розвитку розробляється Федеральним урядом з урахуванням усіх регіональних планів. У країні з 1926 року управління водними ресурсами здійснюють 14 басейнових конфедерацій, до функцій яких належать: розвиток водних ресурсів, установа цін на воду, видача дозволів на водокористування (забір та скид), моніторинг водних об'єктів та контроль за дотриманням установлених норм (кількості та якості). Конфедерацією керує президент і комітет директорів, до якого входять представники автономій, міністерств і водокористувачі. У її структурі передбачені комісії з різних напрямів водогосподарської діяльності. Законом 1985 року встановлено платежі за суспільне водокористування, водозабір і забруднення води, однак вони покривають лише незначну частину витрат конфедерацій, а решта – це субсидії уряду.

У *Великобританії* головним питанням законодавчого регулювання є забезпечення питного водопостачання, очищення та скид стічних вод. Законодавче регулювання в Німеччині ґрунтується на проблемі очищення та відведення стічних вод, у тому числі зливових.

Згідно із законодавством Великобританії на території Англії та Уельсу діє централізована система управління водними ресурсами. З 1945 року для розподілу обмежених водних ресурсів як консультативні органи почали створюватися Річкові ради, які формувалися в основному на виборній основі. У 1963 році вони були перетворені в управління (з постійним штатом співробітників), одним із завдань яких є моніторинг якості та кількості річкової води. У 1973 році створено 10 регіональних річкових управлінь, які отримали широкі повноваження в частині управління системами питного водопостачання, очищення та відведення стічних вод, судноплавства і протипаводкового

регулювання, установлення стандартів та видачі дозволів (ліцензій) на забір води і скидання стічних вод, а також моніторингу вод. У складі управлінь було від 60 до 40 % виборних місцевих представників. У 1989 році парламентом прийнято рішення про приватизацію регіональних річкових управлінь і створення на їх базі компаній водної служби, які відповідали за питне водопостачання, очищення і відведення стічних вод. Функції державного управління водними ресурсами були передані Національному річковому управлінню, яке відповідає за протипаводкові заходи, регулює питання водокористування, рибальства й частково судноплавства. У 1999 році відбулась чергова кардинальна зміна структури управління з передачею функцій планування використання водних та земельних ресурсів регіональним (територіальним) асамблеям.

Законодавство *Німеччини*, зважаючи на її федеративний устрій, повноваження з управління водними ресурсами розподіляє між федеральним урядом та урядами Земель. У 1976 році законодавчо введена національна система оподаткування за скидання забруднюючих речовин. Одержувачами цих коштів є Землі, але вони зобов'язані направляти ці кошти на управління якістю водних ресурсів. На національному рівні єдиної системи комплексного управління водними ресурсами не існує, проте в окремих Землях ще на початку ХХ століття були створені річкові асоціації. Насамперед Рурвербанд (Рурська долина), яка займається будівництвом і експлуатацією водосховищ, споруд з очищення питної води, станцій з очищення стічних і зливових вод. Вона являє собою самоврядну організацію, але за законом контролюється урядом Землі Північна Рейн-Вестфалія, а також федеральним Міністерством навколишнього середовища. Діяльність асоціації здійснюється за рахунок платежів за забір води та скидання стічних вод. Органами управління є Асамблея партнерів (150 депутатів), Наглядова рада та Виконавчий комітет.

У *США* водні ресурси в основному управляються владою штатів при відсутності національного закону, що визначає права на воду. Майже всі штати прийняли водні кодекси або закони, в яких визначені права державних (суспільних) підприємств водопостачання і видалення стічних вод, а також повноваження влади штату над приватними підприємствами з надання послуг у водному секторі та над встановленням плати за ці послуги. Кодекси і закони штатів визначають рамки застосування прав приватного сектору та державних органів на використання водних ресурсів. У країні існують різні доктрини щодо застосування прав на воду відповідно до способу її використання, типу водних об'єктів, а також їх географічного розташування. Питання раціональності використання водних ресурсів та дотримання інших водних прав у США перевіряються в судовому порядку.

В американському законодавстві поверхневі й підземні води регулюються різними правовими нормами. Основний акцент щодо використання поверхневих вод зроблено на систему дозволів щодо водокористування. Відповідно до законодавства потенційний користувач води подає заявку, про яку публічно сповіщається громадськість (для можливих заперечень). Посадова особа штату розглядає заявку та приймає рішення про її задоволення чи

відмову. Після отримання дозволу водокористувач зобов'язаний в установлений термін (зазвичай, 5 років) фактично почати водокористування, після чого його право не має обмежень в термінах. Дозвільні системи управління водними ресурсами, діючі за законодавством штатів, доповнюються заходами управління федеральної влади, що спрямовані насамперед на забезпечення іригації та захисту від повеней. При верховенстві штатів у регулюванні водних відносин у США вже тривалий час діють два басейнових органи управління водними ресурсами.

З 1933 року успішно функціонує Управління долини Теннессі, зона діяльності якого охоплює сім штатів. Воно в основному займається виробленням електроенергії (1-ше місце в США), йому належать 29 гідроелектростанцій, 511 теплових електростанцій і 3 атомні станції. Проте із самого початку до функцій цієї структури відносилось комплексне управління водними ресурсами та розвиток басейну, включаючи питання судноплавства, протипаводкових заходів, охорони водних і природних ресурсів, відновлення лісів і боротьби з ерозією, підтримки рекреаційної діяльності та боротьби із захворюваннями, пов'язаними з водою.

З 1961 року діє Басейнова комісія річки Делавер, до складу якої входять губернатори чотирьох штатів, розташованих у басейні річки, і представник Президента США. Комісія опікується питаннями водопостачання, скорочення забруднень, збереження та відтворення водних ресурсів, регіонального планування, а також наділена дозвільними функціями та встановлює цільові показники якості води.

Водний кодекс *Бразилії* 1934 року був першим водним законодавчим актом цієї країни, але єдиної державної політики в галузі водних ресурсів не існувало аж до 1988 р. Відповідно до Конституції, водні ресурси Бразилії розділені на води національного підпорядкування та власність окремих штатів. Тому всі 18 штатів країни і один федеральний округ мали свою власну систему управління з окремими законами. Неефективність цієї системи призвела до того, що 1997 року Конгрес прийняв закон № 9433, відповідно до якого розпочалася розробка і реалізація загальнонаціональної водної політики. У липні 2000 року згідно із законом № 9984 створено Національне водне агентство (НВА), головною функцією якого є реалізація зазначеної національної водної політики. Пріоритети, сформульовані урядом, включали розробку та створення стійких законодавчих й організаційних рамок управління водними ресурсами та ефективного водокористування, реалізацію надійної дієвої системи прав на водокористування для зменшення надмірної експлуатації водних ресурсів (вирішення правових та організаційних питань придбання й передачі прав на воду, упровадження плати за водокористування, розробка систем обліку водоспоживачів). Чітко визначалась роль і відповідальність відповідних галузевих державних та місцевих структур (Національного водного агентства, Національної ради з водних ресурсів, Секретаріату Уряду з водних ресурсів і Секретаріату по гідротехнічній інфраструктурі, а також водних агентств на рівні штатів і регіональних організацій з управління річковими басейнами).

Соціально-економічний розвиток і відповідне зростання потреб у воді в Китаї призвів до її нестачі та погіршення якості. Це визначило напрями розвитку сучасної водогосподарської політики країни, основними принципами, цілями і пріоритетами якої є такі:

- водні ресурси належать державі, освоюються і використовуються в рамках державних повноважень;
- на різних рівнях і для різних галузей в усій країні і по регіонах розробляється система єдиного управління водними ресурсами;
- освоєння і використання всіх водних ресурсів (поверхневих і підземних) здійснюється комплексно, одночасно із заходами щодо охорони водних ресурсів (їх кількості та якості);
- основою розвитку водних ресурсів є комплексне системне планування, у рамках якого здійснюється повний облік потенціалу багатоцільового використання води з метою отримання максимальних вигод від цього;
- реалізація визначених у національних та регіональних планах заходів з використання та охорони водних ресурсів здійснюється через упровадження сучасних технологій і механізмів регулювання потреб у воді.

Зазначені цілі і пріоритети становлять основу водогосподарської діяльності, передбаченої у п'ятирічних планах розвитку економіки і 15-річному довгостроковому плані соціально-економічного розвитку Китаю. Основними елементами водогосподарської діяльності в рамках довгострокових планів є: реалізація широкомасштабних заходів щодо запобігання і боротьби з паводками в басейнах найбільших річок та озер країни, збільшення водозабезпеченості держави, зокрема завдяки перекиданню частини стоку з півдня на північ, розширення площі зрошуваного землеробства, упровадження передових технологій зрошення, будівництва нових сучасних систем водозабезпечення та водовідведення в містах, поліпшення стандартів якості побутових вод, виконання комплексу заходів з охорони земельних і водних ресурсів, включаючи ліквідацію вогнищ ерозії ґрунтів, розвиток науки, освіти і технологій, що стосуються водогосподарського комплексу, збільшення встановленої потужності ГЕС.

В Японії історія водогосподарського комплексу визначається розвитком водного транспорту і розробкою заходів щодо боротьби з паводками.

Щорічний збиток, пов'язаний із затяжними зливовими повеннями і тайфунами, перевищував 20 % від ВВП. У період 1950–1975 рр. Японія витратила близько 2 трлн ієн на будівництво річкових гідротехнічних споруд, у результаті чого з 1970 року щорічний збиток від паводків у національній економіці не перевищив 1 % від ВВП. Це були роки виключно високих темпів економічного зростання. Японія продовжує вкладати величезні кошти в розвиток водогосподарської інфраструктури. Тільки на боротьбу з паводками витрачається 9 млрд дол. щорічно.

Загалом водне законодавство більшості країн передбачає державне регулювання в галузі використання й охорони водних об'єктів. Конституції таких країн, як Болгарія, Угорщина, Словенія, Кіпр, Індонезія, В'єтнам, Китай,

Киргизія, Україна, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Туреччина, Румунія, Македонія встановлюють виключно державну власність на водні ресурси. У Великобританії, Мексиці, Німеччині, Литві, Канаді, Андоррі, Туркменістані та Молдові передбачається поряд з державною приватна і комунальна власність. У державах, які мають федеративний устрій, конституції передають частину прав і повноважень та розмежовують процеси ведення в сфері водокористування між федеральним рівнем державної влади і суб'єктами федерації (США, Австралія, Швейцарія, Німеччина, Великобританія, Канада).

Практично у всіх країнах створені державні водогосподарські органи, на які покладено функції регулювання відносин у сфері водокористування виходячи з інтересів суспільства. Відбувається посилення ролі держави в цьому процесі, усе більшого значення набуває дозвільний порядок надання водних об'єктів у користування з урахуванням пріоритетності водокористувачів. Також у державах з розвинутою економікою законодавчо встановлена необхідність розробки довгострокових програм комплексного використання та охорони водних об'єктів з метою зниження рівня їх забруднення і запобігання виснаження водних ресурсів.

Тому виникає необхідність формування інституціонального середовища водокористування, в якому взаємодія існуючих (успадкованих від командно-адміністративної системи) і ринкових інститутів забезпечить результативне залучення водних ресурсів у систему товарно-грошових відносин, стимулюватиме упровадження перспективних форм ощадливого водокористування та враховуватиме резолюції міжнародних водних і водоохоронних форумів.

Таким чином, зважаючи на вкрай низькі показники розвитку водогосподарського комплексу (ВГК) України, її економічної системи в цілому та порівнюючи їх з показниками економічно розвинених держав, виникає потреба в цілеспрямованому процесі вдосконалення та оновлення на інноваційній основі об'єктів водного господарства, тобто їх інноваційно-технологічній модернізації.

Як видно, сьогодні існує велика кількість зарубіжних наукових здобутків щодо формування нової моделі інноваційно-технологічної та інституціональної модернізації водогосподарського комплексу.

Розглядаючи теоретико-методологічні аспекти модернізації, у першу чергу слід звернути увагу на науковий доробок фундатора інноватики австрійського економіста Йозефа Шумпетера (1883–1950 рр.), у працях якого обґрунтовані правомірні й донині положення про інноваційно-технологічну діяльність як універсальну функцію будь-якої суспільної формації, «фактор утворюючої руйнації», «нестабільної стабільності», головну рушійну силу розвитку економічної системи [25, с. 11].

Саме такої «рушійної сили» потребує водогосподарський комплекс України, оскільки основною характеристикою його стану є висока зношеність водогосподарської інфраструктури, необхідність модернізації, що тісно пов'язана з проблемою нестачі інвестицій, також недосконала інституціональна система управління водокористуванням.

У світовій практиці існує чимало інструментів модернізації водогосподарського комплексу. З позицій розподілу відповідальності у більшості країн головну роль в організації, фінансуванні й регулюванні системи водоспоживання відіграє держава, що й обумовлює особливе значення водних ресурсів для життєзабезпечення. Наприклад, в Італії, Іспанії, Туреччині, Греції, Португалії, Австрії, Румунії, Угорщині, Чехії і Польщі одним із пріоритетів економічного розвитку та об'єктом державного планування вважається зрошення. Водне господарство США фінансує також уряд. З іншого боку, у Німеччині, Данії, Нідерландах, Швеції, Фінляндії, Великобританії, Норвегії, Швейцарії та Бельгії планування і розвиток зрошувальних систем переважно є компетенцією фермерів. Залежності від наявності водних ресурсів, їх значення для економіки країни, бюджетних можливостей, а також історично сформованої культури водоспоживання у світі застосовуються різні співвідношення платного, частково оплачуваного і безплатного водопостачання.

1.2.2. Особливості фінансово-економічного забезпечення модернізації водного господарства в різних країнах світу

Варто розглянути зарубіжний досвід фінансово-економічного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу, адже з часом воно набуває все більшої актуальності через стратегічне значення для населення України в умовах нестабільної соціально-політичної ситуації.

Забезпечення водою необхідної якості підприємств та населення залишається одним із завдань уряду нашої держави, вирішення якого покладено на Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства і Державне агентство водних ресурсів, котрі розподіляють бюджетне фінансування відповідних програм, що попередньо затверджуються урядом або через кредитування відповідних проектів міжнародними фінансовими інституціями на кшталт МБРР (Міжнародний банк реконструкції та розвитку), Світового банку та інших.

За інформацією Держводагенства, з метою реалізації Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення у басейні річки Дніпро на період до 2021 року забезпечення сталого функціонування водогосподарського комплексу, а також ефективного управління водними ресурсами, згідно із Законом України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» та низки рішень Уряду, за семи бюджетними програмами, відповідальним виконавцем яких є Державне агентство водних ресурсів, 2013 року передбачалось виділити із загального та спеціального фондів (крім власних надходжень) кошти в сумі 1 779 357,7 тис. гривень. Касові видатки за звітний період становили 1 566 618,25 тис. грн, тобто 88 % від запланованого. Не проведено розрахункових операцій та відкликано до державного бюджету по закінченню фінансового року 212 739,45 тис. гривень.

Із спеціального фонду державного бюджету, який формується за рахунок коштів Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, передбачалось виділити 297 913,3 тис. грн, а фактично профінансовано видатки на суму 166 612,1 тис. грн, або 55,9 % [7].

Видатки за бюджетною програмою 2407050 «Експлуатація загальнодержавних і міжгосподарських державних меліоративних систем», за рахунок коштів якої здійснюється експлуатація державного водогосподарського комплексу та управління водними ресурсами, дорівнювали 82,8 % від усього обсягу видатків загального фонду державного бюджету за бюджетними програмами, відповідальним виконавцем яких є Держводагентство.

Основною метою цієї бюджетної програми є забезпечення потреб населення і галузей національної економіки у водних ресурсах, проведення їх міжбасейнового перерозподілу, своєчасне водовідведення надлишкових вод з осушених земель, захист територій та населених пунктів від підтоплення і затоплення, створення сприятливого водно-повітряного режиму для забезпечення гарантованого виробництва сільськогосподарської продукції на зрошуваних та осушених землях. Крім того, за рахунок коштів програми виконувався комплекс заходів щодо забезпечення функціонування системи спостережень, збирання, обробки, передавання, збереження та аналізу інформації про стан поверхневих вод річок, водосховищ, каналів, зрошувальних систем та водойм у межах водогосподарських систем комплексного призначення, систем міжгалузевого та сільськогосподарського водопостачання, водойм у зонах впливу атомних електростанцій, поверхневих вод у прикордонних зонах, місцях їх інтенсивного виробничо-господарського використання. Також виконувались завдання зі збору інформації про стан забезпечення обліку використання вод та контролю за охороною і раціональним використанням водних ресурсів, складання щорічників водокористування та паспортів малих річок, виконання міжнародних угод щодо співробітництва на транскордонних водних об'єктах й управління водними ресурсами [32].

В цьому році відбулося підвищення тарифів за житлово-комунальні послуги для населення, і усвідомлюючи всю відповідальність за їх перегляд, Урядом передбачено заходи щодо посилення соціального захисту громадян. Головним механізмом забезпечення соціального захисту найбільш вразливих верств населення залишається Програма житлових субсидій, яка гарантує малозабезпеченим громадянам стабільність витрат на оплату житлово-комунальних послуг незалежно від зміни їх вартості. Держава компенсує сім'ям, що складаються лише з непрацевдатних осіб, а також сім'ям, у складі яких є діти, інваліди I або II групи і середньомісячний сукупний дохід яких на одну особу в розрахунку на місяць не перевищує прожиткового мінімуму, витрати на оплату житлово-комунальних послуг у межах норм споживання, що перевищують 10 % сукупного доходу. Іншим сім'ям компенсуються відповідні витрати, що перевищують 15 % сукупного доходу [78].

Крім того, населення України має можливість скористатись новою державною соціальною програмою. Так, з 1 липня 2014 року набула чинності Постанова Кабінету Міністрів України «Про посилення соціального захисту населення в умовах підвищення цін і тарифів на комунальні послуги» № 83 від 5 квітня 2014 р., якою передбачено надання населенню компенсації додаткових витрат на оплату комунальних послуг (централізованого опалення, централізованого постачання гарячої води та газопостачання) у зв'язку з підвищенням цін і тарифів на ці послуги.

Компенсація розраховується як різниця між розміром плати за послуги з газопостачання, централізованого опалення та централізованого постачання гарячої води у межах норм споживання (з урахуванням пільг та субсидій) після підвищення цін і тарифів на послуги та розміром відповідного платежу, який сім'я сплачувала до їх зміни. Право на отримання компенсації матимуть сім'ї, в яких середньомісячний сукупний дохід за попередні шість місяців не перевищував величини прожиткового мінімуму для сім'ї, що визначається як сума прожиткових мінімумів для кожного члена сім'ї відповідно до його належності до основних соціальних і демографічних груп населення (близько 1 190 грн на 1 особу). До складу сім'ї включаються особи, які зареєстровані в житловому приміщенні (будинку) [78].

Очевидно, що для виконання зобов'язань із забезпечення водою, відновлення порушених систем у східній частині та поточного ремонту й оновлення систем водозабезпечення на всій території нашої держави слід передбачити значно більше коштів, ніж минулого року. Тому, на нашу думку, орієнтуючись на вимоги Європейського Союзу, приєднання до якого прагне в найближчому майбутньому наша держава, доречно виконати ретроспективний аналіз успішного розвитку систем водозабезпечення шляхом залучення коштів із різних джерел у країнах Європи і світу.

Географічне положення *Австрії* визначає її достатньо високий рівень забезпеченості водними ресурсами, тому надання високоякісних послуг побутового водозабезпечення і каналізації впродовж довготривалого часу було проблематичним. У 1968 році лише 39 % населення країни були підключені до систем очищення стічних вод і тільки 3 % від загального об'єму цих вод очищувалось на спорудах біологічної очистки. Лише 8 % промислових стоків надходило в каналізаційну систему, інші – безпосередньо відводились у річкову систему, постійно здійснюючи неконтрольоване забруднення водних об'єктів.

Для збільшення кількості споживачів послуг водовідведення стоків у сектор спрямовувалося все більше державних коштів. Фінансування мало особливо важливу роль при збільшенні об'ємів очищення стоків. За даними ВЕКЦА, у період з 1959 по 2002 рр. до водного сектору надійшло всього 35 млрд. євро, з них на водозабезпечення лише 7,3 млрд. євро, а решта – на очищення стоків. За даними доповіді щодо охорони водних ресурсів, рівень прямого підключення до систем водовідведення 2002 року, становив 86 %.

Робота станцій очищення стоків перебуває під постійним контролем і відповідає достатньо високим стандартам. У 2001 році очисні споруди країни з потужністю більше як 50 екв. жителів (еквівалентна кількість жителів розраховується діленням загального добового об'єму забруднень по БПК₅, який надходить на станцію очищення стоків, на 60 г по БПК₅ (приблизний добовий об'єм забруднення на одного мешканця)) видаляли 95 % навантаження по БПК, 91 – ХСК, 83 – фосфору та 68 % – азоту. Близько 90 % усіх потужностей очисних станцій стічних вод забезпечують повне глибоке очищення. Цих результатів значною мірою вдалося досягнути до вступу Австрії в ЄС 1995 року. Особлива роль у цьому належала національній законодавчій базі, дотримання якої було необхідною умовою.

З економічного погляду і враховуючи геологічні й гідрологічні фактори, а також структуру населених пунктів Австрії (особливо в гірських районах), цей рівень підключення до систем водовідведення вважається максимальним. Подальше розширення ступеня запровадження комунальної каналізації є неефективним, особливо через низьку щільність населення в сільських районах країни.

Державна підтримка для систем водовідведення в Австрії має два джерела: прямі надходження муніципалітетів (оскільки у більшості випадків саме вони є власниками) за рахунок плати користувачів за послуги комунальних компаній та державне фінансування коштами федеральних владних структур і дев'яти регіональних представництв.

Політика в галузі водного господарства *Бельгії* протягом тривалого часу стикалась із серйозними проблемами, серед яких особливе значення мала охорона здоров'я населення. Цьому сприяло і те, що рівень підключення населення до систем водовідведення в країні був досить низьким. З плином часу обсяг інвестицій у сектор збільшувався за рахунок субсидій, які відігравали важливу роль у схемі їх фінансування.

Перші законодавчі акти, які регламентували застосування субсидій у системі водозабезпечення і каналізації, з'явилися 1907 року. В той же час відповідальність за здійснення необхідних заходів щодо підтримки стандартної якості води була покладена на муніципалітети. Якщо ці структури не могли забезпечити заданий рівень якості, то Національна водорозподільна компанія, створена ще 1913 року на державному рівні, повинна була віднайти фінансування для необхідних інвестиційних проектів, причому кредитна ставка за такими проектами не перевищувала 4 %.

Перший спеціалізований закон про охорону води в Бельгії набув чинності 1950 року, згідно з яким, муніципалітети несли повну відповідальність за стан мереж водовідведення та очищення стоків (включаючи планування, будівництво й експлуатацію). Щоб сприяти більш ефективному вирішенню окремих проблем, у 60-ті роки муніципалітети почали об'єднуватися і створювати міжмуніципальні органи. Одночасно національний уряд фінансував майже 80 % витрат у секторі водозабезпечення. Через недостатній фінансовий потенціал і відсутність необхідних науково-технічних розробок, а також низьку зацікавленість широке запровадження системи водовідведення здійснювалось дуже повільно.

У 1971 році в Бельгії прийнято новий закон про захист континентальних вод, який визначав, що до сфери діяльності муніципалітетів віднесено лише систему водовідведення (планування, будівництво та експлуатація). Крім того, передбачалось створення трьох державних компаній, які відповідали за очищення стічних вод.

Після завершення процесу федералізації 1974 року в кожному регіоні переглянули водогосподарську політику, яка включала і відповідні структури фінансування. На основі закону 1971 року у Фландрії створено дві територіальні компанії водоочищення: прибережного басейну (*Waretzuivering Maatschappij van het Kustbekken*) і Фламандська компанія водоочищення

(Vlaamse Waterzuiveringsmaatschappij), до складу яких увійшли муніципальні очисні станції стоків. У 1980 році проведено нові структурні реформи, що привело до подальшої регіоналізації водного господарства. Фламандська водна компанія (Vlaamse Maatschappij voor Waterooziening) вже відповідала за водорозподіл, а Фламандська компанія водоочищення – за очищення стічних вод. Також були введені платежі для промислових підприємств і населення, які використовували для фінансування очищення стоків. Ці платежі з фіксованою ставкою виплачувалися всіма промисловими підприємствами і побутовими споживачами.

У 70–80-ті роки муніципалітети продовжували отримувати значну державну підтримку, проте, у зв'язку з комунальними проблемами і державними реформами, які заблокували виконання багатьох політичних рішень, будівництво систем водовідведення відбувалося вкрай низькими темпами і проблеми в секторі залишались невирішеними. Так, рівень підключення до відповідних систем залишався значно низьким, водні об'єкти продовжували забруднюватись, особливих обсягів фінансових та інших ресурсів потребувала ліквідація постійних підтоплень території, рівень підключення до систем очищення стоків становив 23 % від 1980 року, тобто був дуже низьким за європейськими стандартами, особливо якщо враховувати рівнинний характер ландшафту країни. На початку 1990 року системи Фландрії очищували лише 30 % відведених стоків.

Історично французькі муніципалітети відповідали за надання багатьох комунальних послуг, включаючи водовідведення та очищення стоків. Щоб забезпечити надання цих послуг, вони використовували декілька підходів, що, у свою чергу, сприяло появі складної схеми, а саме: муніципальні комунальні підприємства, міжмуніципальні партнерства; муніципальні комунальні компанії; передача обов'язків приватним компаніям, які відповідають лише за контроль, експлуатацію та обслуговування, або чистих концесій, що відповідальні тільки за фінансування структури.

Водні агентства створені у післявоєнний період, коли загострилися екологічні проблеми, пов'язані з інтенсивним водооборотом і скидом забруднених стоків унаслідок промислового розвитку. Тоді і постало питання, про реструктуризацію сектору водозабезпечення населених пунктів. Згідно із законом водозабезпечення 1964 року система водного господарства *Франції* була децентралізована і створено шість водних агенцій, які представляли шість основних річкових басейнів країни. Ці агенції відповідали за консультації, підтримку і фінансування в секторі водозабезпечення, зокрема приймали рішення стосовно виділення коштів для місцевих органів влади, промислових підприємств і фермерів, які інвестували кошти у збереження водних ресурсів від забруднення та виснаження.

Водні агенції не входили до структури водогосподарських компаній, а функціонували як банки взаємної допомоги для сектору, а не інструменти реалізації водоохоронної політики. Вони не були власниками водогосподарських об'єктів і проектів.

Спочатку центральний уряд систематично підтримував муніципалітети, які здійснювали інвестиційні проекти в галузі водозабезпечення чи каналізації,

надаючи гранти або кредити з фіксованою процентною ставкою. Наприклад, у 1960-ті роки станція очищення стоків могла отримати 50 % від Міністерства внутрішніх справ у вигляді гранту, 10 – у вигляді гранту від відповідної водної агенції і ще 20 % – від того ж агентства у вигляді пільгового кредиту. За такою схемою місцева влада сплачувала лише невелику частину інвестицій в інфраструктуру.

На початку 1970-х років водні агенції почали відігравати найбільш активну роль у водній політиці Франції. У той же час субсидії центрального уряду для інвестицій та інфраструктури водозабезпечення і каналізації скоротилось. Унаслідок цього місцева влада почала все більш орієнтуватися на самофінансування за рахунок плати водокористувачів, а також на збільшення субсидій з боку водних агенцій.

Починаючи з 1992 року, коли відбулась остаточна реструктуризація національної водної політики, роль водних агенцій стала більш диверсифікованою і сьогоднішня полягає в координації роботи мережі моніторингу стану водних ресурсів і наданні необхідної допомоги річковим басейновим комітетам.

Протягом 40 років існування *Німецької Демократичної Республіки* (НДР), в якій використовувався такий підхід до водного сектору і водних ресурсів, що відрізнявся від практики у старих федеральних землях Західної Німеччини. За цей період сектор водозабезпечення і каналізації у НДР утратив свою децентралізовану муніципальну структуру і перетворився на високоцентралізовану та інтегровану систему, яка за допомогою новоствореного Міністерства навколишнього середовища і водного господарства відповідала за відбір проектів у галузі водозабезпечення і каналізації для державного фінансування.

Політика державних природоохоронних витрат у НДР була орієнтована на короткострокові цілі, рішення приймались відповідно до конкретного випадку, охорона навколишнього середовища вважалась витратною, а не сферою суспільного блага. Проте це не впливало на рівень інвестування проектів у питне водозабезпечення, яке становило 513 млн євро, а інвестиції в каналізаційне очищення стоків – 270 млн євро.

Незважаючи на такий обсяг інвестицій, якість води залишалась незадовільною. Про що свідчать такі показники: при рівні підключення населення до мережі питного водоспоживання 93 % лише 73 % громадян країни було підключено до каналізаційних систем і 58 % – до станцій очищення стоків. Більше як 95 % із 4 млрд м³ щорічно утворених промислових стоків або піддавалися неповному очищенню, або ж скидалися у водні об'єкти без очищення. Через аварійний стан інфраструктури водозабезпечення втрати води в розподільчих мережах перевищували 20 %. У цілому якість води у водних об'єктах була незадовільною через розбіжність технологічних стандартів різних підприємств.

Після об'єднання Німеччини першочерговими завданнями нової влади були ремонт і модернізація систем водозабезпечення. За таких умов виділення державних коштів для природоохорони стало необхідним засобом підвищення

якості навколишнього середовища, через те що місцева влада не мала достатньо коштів для здійснення таких широкомасштабних природоохоронних проєктів. Було створено низку програм державних природоохоронних витрат з одночасним значним підвищенням санітарних норм якості води. В результаті, рівень підключення до станцій очищення стоків збільшився до 79 % (2000 р.), в той час, як рівень підключення, 63 і 69 % відповідно.

Упродовж останніх 20–30 років у водному господарстві багатьох країн проведені значні реформи, суть яких полягає в передачі всієї або частини системи менеджменту водних ресурсів у приватний сектор. Причому в бідних африканських державах лібералізація у водній сфері відбулася значно пізніше, ніж у Латинській Америці або Східній Азії.

Мета реформ у кожній країні була різною залежно від пріоритетів розвитку національної економіки, а також галузі водного господарства й зовнішніх факторів. Наприклад, передача іригаційної інфраструктури *Мексика та Чілі* в приватний сектор передбачала поліпшення фінансової та фізичної стабільності іригаційних систем, *Індії* – збільшення урожайності в сільському господарстві та загальної продуктивності галузі, а *Туреччині, Філіппінах, країнах Африки, Східної Європи* – зниження навантаження на державний бюджет.

Реформування водного господарства можуть стимулювати і зовнішні фактори. Наприклад, у Східній Європі – прагнення приєднатися до ЄС, а Індії та окремих країнах Африки рушійною силою реформ були такі організації, як Світовий банк, Азіатський і Африканський банки розвитку, завдяки здійсненню проєктів в яких фермери опанували сучасні іригаційні технології, почали будувати приватні колодязі та невеликі водогосподарчі об'єкти, що дало можливість досягти незалежності від монополістів – постачальників водних ресурсів. Також названі міжнародні інститути активно впроваджували ідею залучення найбільших світових транснаціональних корпорацій до управління цим сектором національної економіки. У Кот-д'Івуарі, Гамбії та Сенегалі за активної участі транснаціональних компаній колишніх країн метрополій (в основному Франції) створено спільні підприємства, які на правах концесії одержали право постачати споживачам воду. В Узбекистані водне господарство переважно залишається у підпорядкуванні державних структур. Незважаючи на збільшення чисельності водоспоживачів упродовж останніх 7-10 років, утворюються асоціації останніх, які ще не мають достатніх повноважень для регулювання процесів водопостачання.

Плата за водокористування у Великобританії стягується Національним річковим управлінням (NRA) на підставі повноважень, наданих йому Законом про водні ресурси. У 1995 році NRA перетворено в Агентство із навколишнього середовища, яке відповідає за забезпечення ефективного управління водними ресурсами. Воно здійснює оцінку і планування потреби у воді на місцевому, регіональному і національному рівнях, а також ліцензування водозабору.

У Великобританії передбачається два типи плати за водокористування: заявочна, яка стягується при одержанні ліцензії на водоспоживання, і щорічна – за використання води протягом року. Відповідно до вимог Закону про водні

ресурси використання води з поверхневого джерела (ріки, струмка, каналу) або підземного підлягає ліцензуванню. Наразі видано близько 50 тис. ліцензій і щорічно подається близько 2 тис. заявок на їх одержання. Задоволення таких заявок потребує комплексної оцінки ресурсів і можливого впливу діяльності водокористувачів на навколишнє природне середовище. У ліцензії вказуються об'єм води, дозволений до використання протягом року, період і мета водозабору. При розрахунку річної плати враховуються обсяг дозволеного водозабору, коефіцієнти, які характеризують тип джерела, пору року, масштаб втрат і розмір стандартної єдиної плати по кожному регіону.

Згідно з іспанським законодавством, басейни рік, які протікають більш ніж через один автономний регіон, становлять так звані басейнові водогосподарчі організації. Вони підпорядковані Міністерству навколишнього середовища, але мають власний юридичний статус і широкі автономні повноваження. Басейном ріки вважається територія, через яку вона та її припливи протікають на своєму шляху до устя.

Басейнові водогосподарчі організації здійснюють будівництво всіх гідроспоруд держави та управляють зонами зрошення не тільки суспільного значення, але й експлуатованими приватними особами. До повноважень таких організацій належать:

- видача дозволів і ліцензій на використання водних ресурсів загального користування, за винятком робіт загальнодержавного значення, що відносяться до юрисдикції Міністерства суспільних робіт і транспорту;
- інспекція і контроль з метою забезпечення виконання умов, визначених у ліцензіях і дозволах;
- виконання вимірів, гідрологічних досліджень, збір інформації про паводки, контроль якості води;
- експлуатація і реконструкція водогосподарських споруд.

Аграрні господарства платять за воду двічі – у басейнову водогосподарчу організацію та іригаційне товариство. У двох випадках плата розраховується для покриття фактичної вартості водопостачання і дренажу. Основою ціноутворення найчастіше є площа зрошення. Річкові басейнові агентства стягують плату щорічно, а в іригаційні товариства одна частина необхідної суми виплачується на початку сезону зрошення, а інша – у кінці. В окремих областях басейнові водогосподарчі організації нараховують плату на кожного водокористувача, в інших – на іригаційне товариство, що стягує плату зі своїх членів. Кошти, які збирають басейнові організації та іригаційні товариства, включаються до їх бюджетів та використовуються з метою поліпшення їх діяльності. Іригаційні товариства мають право припинити подачу води у випадку несплати, а басейнові організації можуть примусово збирати плату за зрошення за допомогою національної податкової служби.

Зрозуміло, що вирішення завдання додаткового залучення коштів потребує інституціональних змін, передусім у вже створеній системі фінансово-економічного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України, оскільки існуюча не в змозі фінансувати соціальні зобов'язання уряду,

необхідні технічні рішення щодо безперебійного водопостачання, водовідведення та очищення стічних вод.

1.3. Інституціональні передумови фінансово-економічного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України

1.3.1. Проблеми інвестиційного забезпечення сфери водокористування

У сфері водокористування останнім часом загострилися проблеми значних втрат води при транспортуванні, збільшення частки неочищених вод у загальній структурі водовідведення, підтоплення населених пунктів та сільськогосподарських угідь. Це стало наслідком фізичного спрацювання значної кількості об'єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури через недостатнє фінансування проектів їх модернізації, реконструкції й технічного переоснащення. Такі негативні тенденції потребують обґрунтування теоретичних та методологічних підходів до нарощення інвестиційного забезпечення сфери водокористування, що дасть можливість розширити спектр його форм, методів та джерел, підвищити результативність реалізації водогосподарських і водоохоронних проектів [56].

Інвестиційне забезпечення сфери водокористування являє собою цілеспрямовано створену сукупність інституціоналізованих методів, форм і джерел фінансування відтворення та охорони водних ресурсів, модернізації, реконструкції і технічного переоснащення об'єктів водогосподарської інфраструктури, упередження шкідливої дії вод [57].

Кошти державного та місцевих бюджетів і власні кошти підприємств сьогодні залишаються основними джерелами інвестування проектів модернізації та реконструкції системи водопостачання й водовідведення, а також відтворення, відновлення й охорони водних ресурсів. Інституціональне підґрунтя інвестиційного забезпечення сфери водокористування не сприяє залученню коштів приватних підприємницьких структур і міжнародних фінансово-кредитних установ, що унеможлиблює здійснювати в повному обсязі техніко-технологічну перебудову об'єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури.

Проблеми інвестиційного забезпечення водогосподарської та водоохоронної діяльності ускладнюються тим, що окремі їх види значно відрізняються як за рівнем розвитку техніко-технологічної бази, так і інфраструктурного забезпечення [85]. Саме це визначає інституціональний базис основних складових такого забезпечення (рис. 2).

Прикметними ознаками відзначаються проблеми інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарської і водоохоронної інфраструктури у водопровідно-каналізаційному господарстві. Зокрема, серед проблем нарощення інвестиційного потенціалу у сфері комунального водокористування варто виділити такі:

Рис. 2. Структура інвестиційного забезпечення сфери водокористування

- тарифи на послуги водопостачання не покривають витрат і не містять інвестиційної складової, що звужує можливості водогосподарських підприємств фінансувати проекти реконструкції та модернізації водопровідно-каналізаційного господарства за рахунок власних коштів;
- водогосподарські організації не мають змоги отримувати кредитні ресурси на прийнятних умовах унаслідок недосконалості інституціонального забезпечення використання комунального майна як застави;
- фінансування з державного та місцевого бюджетів проектів реконструкції, модернізації і технічного переоснащення інфраструктури

водопостачання й водовідведення є мізерним, що унеможлиблює перекладання та введення в експлуатацію значної кількості колекторів і водогонів;

- незадовільне фінансування облаштування громадських колодязів, які перебувають на балансі сільських і селищних громад, особливо у віддалених від районних центрів сільських населених пунктах;
- поодинокі випадки фінансування регіональних програм модернізації та реінжинірингу сільських колодязів;
- недостатні масштаби отримання грошових грантів на реконструкцію водопровідно-каналізаційного господарства й систем очищення питної води внаслідок небажання відповідних комунальних служб активно працювати на ринку грантових ресурсів і позикового капіталу;
- повільне укладання угод державно-приватного партнерства щодо реконструкції систем водопідготовки, водопостачання та водовідведення;
- надмірна подрібненість водоканалів, яка суттєво обмежує їх можливості залучати ресурси для модернізації основних засобів, проведення єдиної технічної, ресурсної й тарифної політики;
- відірваність інституціональних змін від реалій щодо поліпшення послуг водопостачання та водовідведення із залученням довгострокових фінансових ресурсів на їх модернізацію і переглядом тарифної політики;
- рівень фінансування програми «Питна вода України» становить лише 20% від суми, передбаченої відповідними нормативно-правовими актами;
- низький рівень інвестиційної привабливості підприємницької діяльності з продажу якісної води (на ринок має прийти підприємець із власною свердловиною, системами очищення, власними водовозами);
- недостатнє фінансування заходів щодо упередження підтоплень території населених пунктів унаслідок спрацювання водопровідних і каналізаційних мереж;
- низький рівень фіскальної віддачі покарань за порушення водного законодавства;
- відсутність спеціальних фондів фінансування реконструкції та модернізації станцій аерації і каналізаційних мереж за рахунок відрахувань коштів від кожного квадратного метра новозбудованих площ;
- низький рівень інвестиційного забезпечення проектів модернізації систем постачання якісною водою селян, які не мають можливості отримувати таку якісну питну воду, як у містах.

Упродовж останніх років надзвичайно актуалізувалися проблеми інвестиційного забезпечення модернізації, реконструкції і технічного переоснащення матеріально-технічної бази водогосподарсько-меліоративного підкомплексу. Фатальною помилкою стало те, що держава фактично самоусунулася від контролю за експлуатацією міжгосподарських меліоративних систем і використанням внутрішньогосподарської мережі гідротехнічних споруд. Унаслідок цього демонтовано лівову частку інженерної інфраструктури, особливо в зоні осушення, що негативно позначилося на забезпеченні сприятливого гідрологічного режиму ведення

сільськогосподарського виробництва. Тому сьогодні однією з основних проблем розширеного відтворення потенціалу зрошувального землеробства та агропромислового виробництва в зоні осушувальних меліорацій є відновлення мережі гідротехнічних споруд, але вже на новій технологічній основі з урахуванням попередньої спеціалізації прилеглих територій та необхідності сталого розвитку агроландшафтів. Ці заходи потребують залучення значного обсягу інвестиційних ресурсів [51].

Ураховуючи досвід фінансування розширеного відтворення об'єктів водогосподарсько-меліоративного підкомплексу, узагальнено основні проблеми інвестиційного забезпечення модернізації та реконструкції зрошувальних та осушувальних систем (рис. 3, 4).

Вирішення окреслених проблем у зонах зрошення та осушення в умовах нинішнього інституціонального середовища використання меліорованих земель суттєво ускладнене.

Низька інвестиційна привабливість сільськогосподарського виробництва в зоні меліорацій не сприяє припливу не лише закордонного, а й вітчизняного капіталу, що мультиплікативним чином впливає на уповільненні темпів соціально-економічного піднесення населених пунктів, розташованих у районах концентрації меліорованих земель [46].

Механізми планової економіки й такі, які використовувалися в перехідний до ринку період, вже не спрацьовують. Необхідна масова імплементація нових форм економічних відносин щодо модернізації мережі гідротехнічних споруд і відновлення меліорованих земель з метою впорядкування відносин власності на меліоративні фонди й розширення спектра форм і джерел інвестиційного забезпечення реалізації проектів реконструкції та технічного переоснащення зрошувальних і осушувальних систем.

1.3.2. Сучасна практика фінансово-економічного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України

Водні ресурси відіграють важливу роль у багатьох сегментах національного господарства, тому інвестиційне забезпечення розширеного відтворення інфраструктури та матеріально-технічної бази їх залучення в господарський оборот пов'язане з різноманітними джерелами. Такими є кошти державного й місцевих бюджетів, а також – підприємств, організацій та установ. Більше того, для регулювання процесів відтворення водно-ресурсного потенціалу та перерозподілу річкового стоку сформована окрема галузь – водне господарство, яка реалізує цілий спектр бюджетних програм, спрямованих на підвищення ефективності експлуатації міжгосподарських гідротехнічних споруд, попередження шкідливої дії вод на населені пункти та сільськогосподарські угіддя, організацію моніторингу стану водно-ресурсного потенціалу, підвищення кваліфікації працівників галузі. Основними джерелами фінансування потреб водного господарства є кошти державного та місцевого бюджетів, а також кошти від позабюджетної діяльності бюджетних водогосподарських організацій і державних водогосподарських підприємств.

Рис. 3. Проблемні питання інвестиційного забезпечення розширеного відтворення зрошувальних мереж та реінжинірингу зрошуваних земель

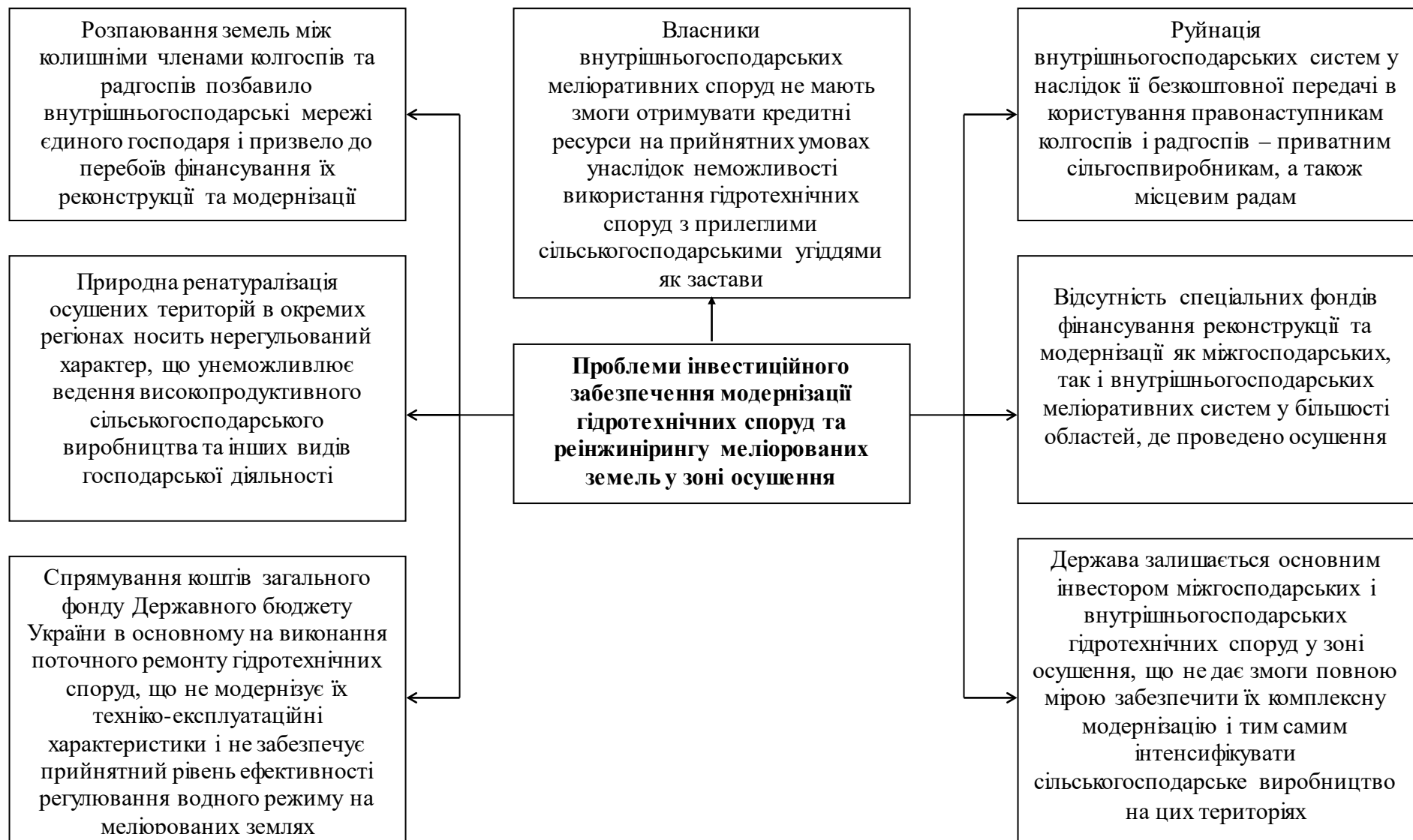

Рис. 4. Проблемні питання інвестиційного забезпечення модернізації гідротехнічних споруд та реінжинірингу меліорованих земель в зоні осушення

У структурі господарського комплексу України є значна кількість галузей, які відзначаються високим рівнем водомісткості. Залучення великих обсягів водних ресурсів у господарський оборот супроводжується також чималими об'ємами відведення відпрацьованих вод. Ураховуючи те, що на більшості підприємств так і не спромоглися впровадити системи оборотного водопостачання, зростання обсягів водних ресурсів, що використовуються в різних сегментах національного господарства, потребує нарощення потужностей очищення зворотних вод [48, 44, 49].

Зважаючи на перманентний дефіцит бюджетних коштів, основний тягар з фінансування проектів модернізації систем очищення зворотних вод несуть безпосередні водокористувачі – промислові підприємства, а також підприємства водопровідно-каналізаційного господарства.

У період 1996–2012 рр. динаміка капітальних інвестицій на очищення зворотних вод у фактичних цінах (за винятком окремих періодів) характеризувалася висхідним трендом (рис. 5). Зокрема, 2000 року порівняно з 1996-м сума капітальних інвестицій на очищення зворотних вод збільшилася на 52 млн грн і становила 317 млн грн. У 2004 році порівняно з 2000-м, що був періодом економічного зростання в країні, інвестиції у водоочищення зросли у понад 2 рази і досягли 760 млн грн. У 2005 та 2006 роках порівняно з 2004-м відбулося незначне зменшення цього показника – до 25 і 91 млн грн відповідно.

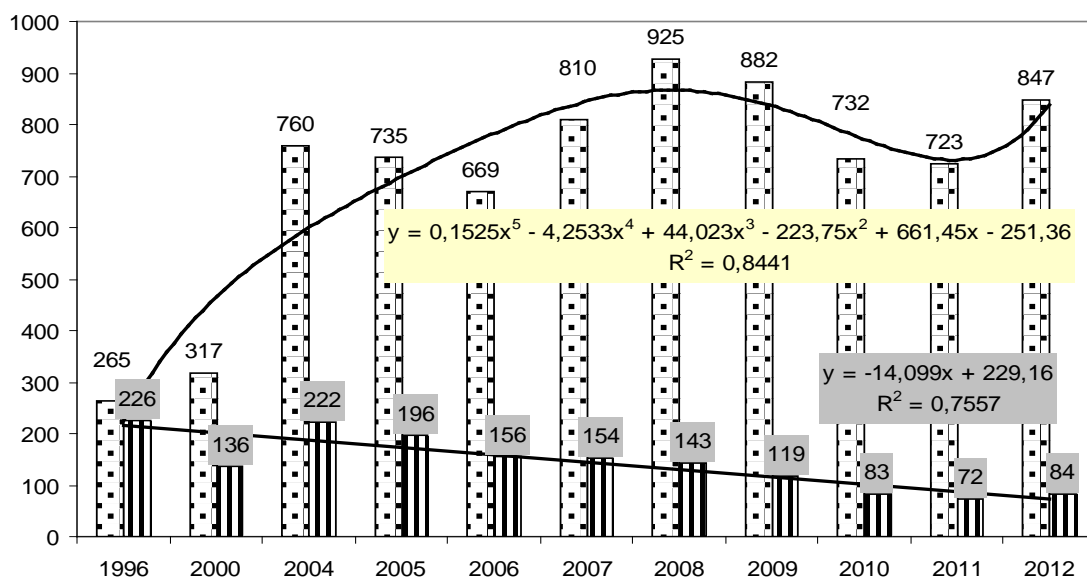

Рис. 5. Капітальні інвестиції на очищення зворотних вод у фактичних та порівнянних цінах, 1996 – 2012 рр., млн грн (за даним Державної служби статистики України): ■ – фактичні ціни; ▨ – порівнянні ціни

У наступний період (2007–2008 рр.) тенденція зростання обсягів капітальних інвестицій відновилася: 2007 року порівняно з 2006-м – на 141, 2008-го – на 256 млн грн. Спад виробництва, що посилювався у 2009–2010 рр. унаслідок впливу світової фінансової кризи, позначився й на динаміці фінансування капітальних інвестицій на очищення зворотних вод.

Зокрема, 2011 року порівняно з 2009-м їх обсяг у фактичних цінах знизився на 159 млн грн, що суттєво скоротило обсяги робіт із технічного переоснащення, оновлення й модернізації водогосподарської та водоохоронної інфраструктури. У 2012 році спостерігалось вже зростання величини капітальних інвестицій порівняно з 2011 і 2010 рр. – відповідно на 124 і 115 млн гривень.

Незважаючи на зростання обсягів капітальних інвестицій в очищення зворотних вод у фактичних цінах упродовж 1996–2012 рр., реального збільшення не відбулося, про що свідчить динаміка цього показника у порівняних цінах. Більше того, 2012 року проти 1996-го відбулося його суттєве зниження у порівняних цінах на 142, а проти 2008-го – на 59 млн гривень.

Однією з причин реального зниження обсягів інвестиційних ресурсів, спрямованих на модернізацію індустрії очищення зворотних вод, стало погіршення фінансового становища підприємств-водокористувачів, суб'єктів господарювання у водопровідно-каналізаційному господарстві, а також недовіра використуваних державою стимулів, які б спонукали господарські одиниці здійснювати тотальне очищення води, а також упроваджувати оборотні системи водопостачання, які суттєво знижують обсяги водовідведення.

Скорочення рівня інвестиційного забезпечення значною мірою спричинене відсутністю традиційних для світової практики джерел інвестування реалізації інфраструктурних проєктів, у тому числі у сфері водопостачання і водовідведення.

Не спостерігається усталеної тенденції і щодо нарощення обсягів капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод. Незважаючи на те, що 2008 року порівняно з 2006-м цей показник збільшився на 532 млн грн, у наступні періоди відбувалось його інтенсивне зменшення (рис. 6).

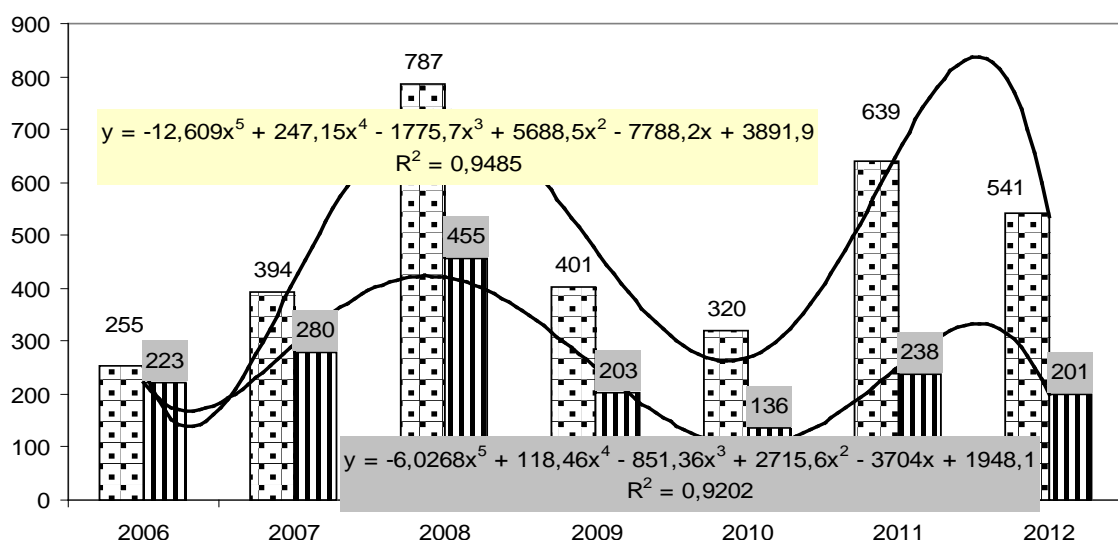

Рис. 6. Капітальні інвестиції на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод у фактичних і порівняних цінах, 2006–2012 рр., млн грн (за даним Державної служби статистики України): \square – фактичні ціни; \blacksquare – порівняні ціни

Так, 2010 року порівняно з 2008-м він знизився на 467, а порівняно з 2009-м – на 81 млн грн у зв'язку з тим, що з 2008 року значні обсяги капітальних інвестицій були спрямовані на усунення наслідків паводків та повеней у західних областях України, а також скороченням бюджетних можливостей фінансувати природоохоронні проекти, у тому числі ті, які безпосередньо стосуються захисту підземних і поверхневих вод.

У 2011 році порівняно з 2010-м обсяг капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод у фактичних цінах збільшився на 319 млн грн, але наступного року відбулося його зниження на 98 млн грн порівняно з 2011 роком.

З основними тенденціями в динаміці капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод у фактичних цінах корелює динаміка цього показника в порівняних цінах. Але 2012 року порівняно з 2006-м їх реальний обсяг знизився на 22, а порівняно з 2008-м – на 254 млн гривень.

З викладеного вище випливає, що впродовж 2006–2012 рр. динаміка капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод у фактичних та порівняних цінах не зазнала суттєвих позитивних зрушень, оскільки екологічні цілі, особливо на регіональному рівні, фінансуються за залишковим принципом. Таке обмежене фінансування відповідних проектів призводить до подальшого виснаження й забруднення цих вод, що звужує ресурсну базу питного водопостачання і нарощення біологічних ресурсів.

Про послаблення рівня інвестиційного забезпечення проектів реконструкції та модернізації інфраструктури очищення зворотних вод свідчить також зниження протягом 1996–2012 рр. частки капітальних інвестицій на очищення зворотних вод у загальній сумі капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища. Якщо 1996 року цей показник становив 50,9 %, 2008 – 24,8 %, то 2012-го року він знизився до 12,8 %. Такий східний тренд свідчить про те, що водоохоронна діяльність національної економічної та екологічної політики не є основним пріоритетом.

Порівняно з обсягами капітальних інвестицій на очищення зворотних вод реальні витрати на вказані потреби є значно більшими, що свідчить про поточну, а не стратегічну спрямованість природоохоронних витрат взагалі. Якщо 1996 року поточні витрати на очищення зворотних вод становили 1 165 млн грн, то 2004-го вони збільшилися на 1 185 і дорівнювали 2 350 млн грн. Зниження цього показника відбулося 2006 року (порівняно 2005-м на 305 млн грн), а в подальшому спостерігалось їх щорічне зростання (рис. 7).

Останнє забезпечувалося шляхом механічного збільшення асигнувань на процеси контролю та моніторингу вод, які залучаються в господарський оборот, і утримання у прийнятному стані водоочисного та водорегулюючого обладнання, а не суттєвими змінами обсягів поточних витрат на вказані потреби.

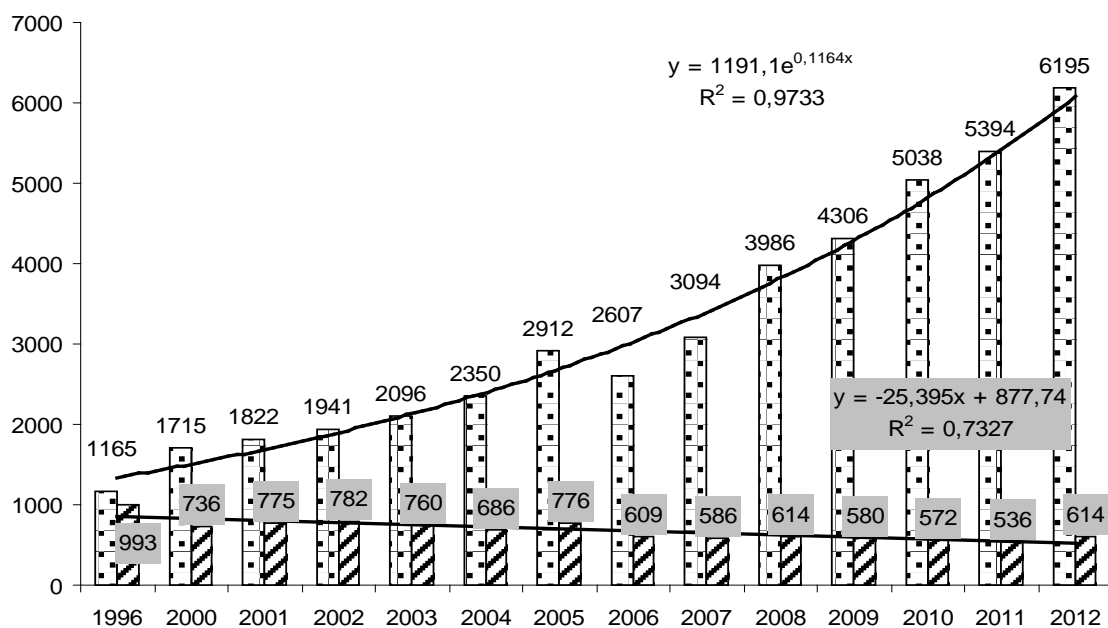

Рис. 7. Поточні витрати на очищення зворотних вод у фактичних та порівняних цінах, 1996–2012 рр., млн грн (за даними Державної служби статистики України): □ – фактичні ціни; ▣ – порівняні ціни

Квінтесенцією погіршення ситуації з фінансуванням поточних витрат на очищення зворотних вод є їх динаміка у порівняних цінах. Зокрема, 2012 року порівняно з 1996-м їх реальна величина знизилася на 379, а з 2004-м – на 72 млн грн. Натомість, 2009 року відбулося збільшення цього показника на 34 млн грн. Отже, в цілому реальна величина поточних витрат на очищення зворотних вод упродовж аналізованого періоду не збільшилася, що негативно вплинуло на якість робіт щодо профілактики систем водопідготовки, водопостачання, водоочищення та каналізаційних систем. Суттєве зростання зазначених витрат можливе за умови покращення фінансового стану як підприємств, що працюють у системі водного та водопровідно-каналізаційного господарства, так і суб'єктів господарювання, які є великими водокористувачами.

Дещо кращою є динаміка поточних витрат на захист і реабілітацію ґрунту, поверхневих і підземних вод як у фактичних, так і порівняних цінах. Зокрема, 2009 року порівняно з 2008-м їх обсяг знизився на 46,2 млн грн і становив 240,9 млн грн (рис. 8).

До 2012 року спостерігалось щорічне зростання цих витрат, що пов'язано з інфляційними процесами в країні.

Динаміка поточних витрат на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод у порівняних цінах упродовж 2006–2012 рр. не характеризувалася стрімким зростанням. Так, 2008-го порівняно з 2006-м цей показник збільшився на 29,9 млн грн, 2009-го порівняно з 2008-м – навпаки, зменшився на 44,1 млн грн, що найбільшою мірою спричинено наростанням кризових явищ у національній економіці.

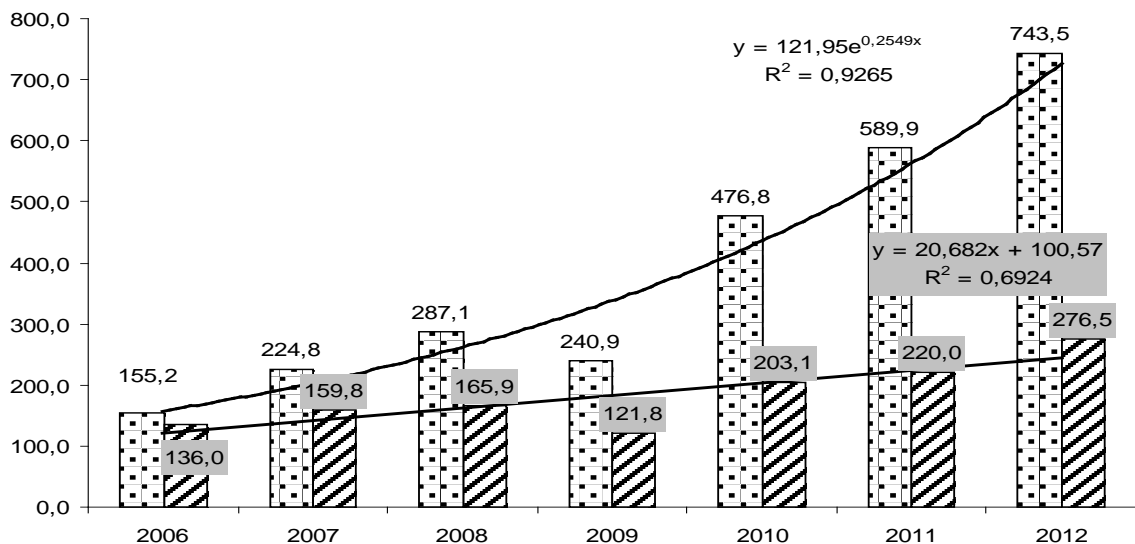

Рис. 8. Поточні витрати на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод у фактичних та порівняних цінах, 2006–2012 рр., млн грн. (за даними Державної служби статистики України): ▣ – фактичні ціни; ▤ – порівняні ціни

У 2012 році порівняно з 2008-м зростання поточних витрат на реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод становило 110,6 млн грн.

Із викладеного випливає висновок про те, що такий рівень цих витрат негативно у короткостроковій перспективі позначиться на якості джерел питного та промислового водопостачання.

За результатами дослідження основних тенденцій інвестування водогосподарських та водоохоронних проектів є всі підстави стверджувати, що якісне покращення експлуатації об'єктів водогосподарської інфраструктури та відтворення водно-ресурсного потенціалу можливе за умови розширення спектра методів, форм і джерел інвестиційного забезпечення сфери водокористування. На відміну від інших галузей національного господарства, у водокористуванні існують численні інституціональні обмеження, які не дають можливості застосувати повною мірою традиційні підходи інвестування проектів модернізації та реконструкції водогосподарських об'єктів, а також відтворення природних і штучних водних джерел.

Обмеженість інвестиційного забезпечення також пов'язується з недостатньою рентною спрямованістю системи фіскального регулювання водокористування, що характеризується певною диференціацією, яка передбачає встановлення нормативів плати окремо для поверхневих і підземних вод: у першому випадку – у розрізі основних басейнів, другому – адміністративних областей та окремих адміністративних районів. Упродовж періоду 1999–2012 рр. динаміка надходжень збору за спеціальне водокористування мала висхідний тренд із 2006-го по 2012 рік, що пов'язано з постійною індексацією нормативів плати за спеціальне водокористування внаслідок протікання інфляційних процесів, спричинених світовою фінансовою кризою (рис. 9).

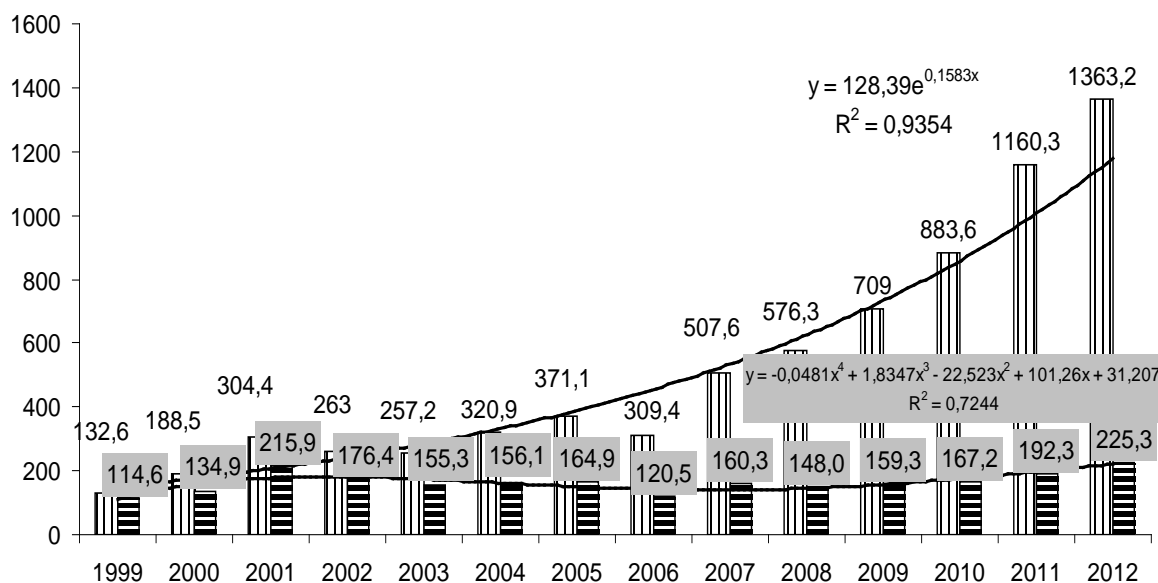

Рис. 9. Надходження збору за спеціальне водокористування до Зведеного бюджету України у фактичних та порівняних цінах, 1999-2012 рр., млн грн (за даними Державної служби статистики України): □ – фактичні ціни; ▨ – порівняні ціни

Протягом 1999–2006 рр. спостерігалось чергування тенденцій зростання та спаду в динаміці надходжень плати за спеціальне водокористування до Зведеного бюджету України у зв'язку з відсутністю в окремі періоди індексації нормативів плати внаслідок посилення макроекономічної стабілізації. Аналогічне стосується також динаміки збору за спеціальне водокористування в порівняних цінах, тобто вирішальний вплив на величину цих зборів загалом мав фізичний обсяг залученої в господарський оборот води, а не механічне зростання нормативів плати за використання поверхневих та підземних вод.

Період 2010–2012 рр. характеризувався висхідним трендом в динаміці надходжень зборів за спеціальне водокористування до Зведеного бюджету України (2010 року у порівняних цінах вони становили 167,2 млн грн, а 2012-го – збільшилися до 225,3 млн грн). Це пов'язано з введенням у дію Податкового кодексу України, який передбачав зростання нормативів плати за використання водних ресурсів в окремих сегментах національного господарства і обмежував використання понижувальних коефіцієнтів при нарахуванні цього виду платежів. Потенціал збільшення надходжень зазначених зборів до Зведеного бюджету України пов'язується зі зміною підходів до встановлення нормативів плати, виходячи з ролі, яку відіграє вода у виробничому процесі: матеріально-речової основи готової продукції чи забезпечуючого компонента у виробничому процесі.

1.3.3. Напрями трансформації методів нарощення інвестиційного забезпечення модернізації сфери водокористування

Поступовий перехід системи управління водними ресурсами до басейнового принципу зумовив створення в різних регіонах басейнових

управліннь, які поряд із державними водогосподарськими організаціями реалізують політику держави в галузі раціонального використання, відтворення та охорони водних ресурсів. Усі суб'єкти управління водними ресурсами мають бути активними учасниками інвестиційного процесу у сфері водокористування, зокрема забезпечувати конкурентні позиції при виборі операторів надання водогосподарських та екосистемних послуг, установлювати статутні та нестатутні взаємозв'язки із суб'єктами підприємницької діяльності, які працюють у сфері господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу, контролювати використання водних і водогосподарських об'єктів, що експлуатуються на основі угод оренди та концесії, брати участь в оцінці вартості водних об'єктів і встановленні ставок орендних та концесійних платежів, які урахували величину водної ренти, котра присвоюється тимчасовими водокористувачами.

Через численні інституціональні обмеження (превалювання державної та комунальної форми власності на водогосподарській водні об'єкти) неможливо суттєво збільшити обсяги прямих і портфельних іноземних інвестицій, а також активізувати банківське кредитування відновлення потенціалу зрошувальних і осушувальних систем, реконструкції водопровідно-каналізаційного господарства, упровадження оборотних систем водопостачання на промислових підприємствах, екологічного реінжинірингу природних і штучних водних об'єктів, використання яких упродовж тривалого періоду не відповідало існуючим екологічним та виробничо-технічним регламентам.

За таких умов основними методами нарощення обсягів інвестиційного забезпечення сфери водокористування та посилення рентної спрямованості відтворення водогосподарської інфраструктури і водно-ресурсного потенціалу мають стати:

- **інституціоналізація** нових правил, норм і стандартів водогосподарської і водоохоронної діяльності;
- **комерціалізація** надання водогосподарських та екосистемних послуг;
- **корпоратизація** державних водогосподарських підприємств та окремих сторін діяльності бюджетних водогосподарських організацій;
- **капіталізація** водних ресурсів;
- **сек'юритизація** водогосподарських активів, що перебувають у власності держави, і тих, які внаслідок кризових явищ 90-х рр. стали безгосподарними, перейшли до приватного власника чи перебувають на балансі місцевих рад;
- **диверсифікація** джерел інвестиційного забезпечення.

Інституціоналізація нових правил, норм, стандартів господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу та форм використання водогосподарських і водних об'єктів має передбачати:

- специфікацію прав власності на водні об'єкти та об'єкти водогосподарської інфраструктури з метою розширення інституціонального підґрунтя їх залучення в товарно-грошовий оборот та входження до статутних

капіталів інтеграційних підприємницьких утворень як горизонтального, так і вертикального типу;

- внесення змін до Водного кодексу України, законів України «Про державно-приватне партнерство», «Про концесії» щодо встановлення партнерських відносин між державою (територіальною громадою) та суб'єктами водогосподарського підприємництва в галузі водопостачання, водопідготовки, водовідведення, очищення зворотних вод, експлуатації міжгосподарських та внутрішньогосподарських меліоративних систем у зоні осушення та зрошення, надання водогосподарських і екосистемних послуг, видобутку мінеральної сировини, організації мисливства, рибальства та рекреаційного бізнесу з ідентифікацією основних форм таких відносин (кластерні утворення, асоціації водокористувачів, довірче управління, створення водогосподарських холдингів, концесійний режим водокористування, оренда водних та водогосподарських об'єктів, лізинг водоочисного та водорегулюючого обладнання);

- надання осушеним територіям особливого статусу для можливості використання сільськогосподарських угідь нероздільно з гідротехнічними спорудами як застави для отримання банківських кредитів з метою реконструкції меліоративних систем (зокрема, у державному земельному банку).

Комерціалізація водогосподарських та екосистемних послуг має передбачати розширення спектра надання названих послуг на платній основі державними водогосподарськими підприємствами, які працюють на основі госпрозрахунку, та бюджетними водогосподарськими організаціями шляхом активізації позабюджетної діяльності (модернізація і реконструкція внутрішньогосподарських меліоративних систем, консультативне супроводження впровадження систем краплинного зрошення, вжиття превентивних заходів щодо упередження шкідливої дії вод у зонах осушувальних меліорацій на населені пункти та сільськогосподарські угіддя, облаштування прибережних водоохоронних зон).

Корпоратизація водогосподарського комплексу являє собою формування на базі державних водогосподарських підприємств та інших суб'єктів природоексплуатаційної та природоохоронної діяльності державних акціонерних товариств. Створення державного земельного банку дасть можливість накопичувати в державній власності значні площі так званих проблемних (малопродуктивних, осушених) угідь, які можуть бути складовою статутного капіталу державних акціонерних товариств і новостворених державних холдингових структур.

Слід зазначити, що корпоратизація – це складний процес, який не обмежується тільки створенням різного типу корпоративних утворень.

Загалом вона є визначною формою ідеології соціально-економічних відносин, які базуються на сучасній інституціональній основі. У зв'язку з недостатньою водозабезпеченістю розвитку національного господарства необхідне формування інституціонального середовища водокористування нового типу, яке дасть змогу принципово змінити форми і способи залучення

водних ресурсів у господарський оборот, їх відновлення і відтворення.

Тому слід здійснювати інституціональні перетворення, щоб поступово трансформувати командно-адміністративну вертикаль регулювання водокористування в ринкову.

Інституціональні перетворення у сфері водокористування – це створення умов економічного розвитку підприємств різних форм власності, корпоратизація, недопущення ліквідації підприємств, які мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, і закриття неперспективних тощо.

Більше того, сучасний стан ринку позикового капіталу і техніко-технологічна база водогосподарських підприємств унеможливають реалізацію проривних проєктів щодо модернізації реконструкції об'єктів водогосподарської інфраструктури, тому необхідно створювати об'єднання водогосподарських підприємств, де буде значно вища концентрація капіталу, більш ефективний менеджмент грошових потоків та солідарна відповідальність за наслідки господарської діяльності.

Тому в системі управління водогосподарським комплексом і водними ресурсами необхідно йти шляхом децентралізації та диверсифікації окремих функцій – корпоратизації відносин, щоб поступово трансформувати командно-адміністративну модель управління водним сектором у мобільний корпоративний сегмент національного господарства.

Капіталізація водних ресурсів – це складний процес перетворення факторів виробництва в капітал економічних систем, який повинен відбуватися на засадах гармонізації інтересів суб'єктів господарювання з метою забезпечення сталого розвитку національних територіальних утворень. Подібний процес давно вже став звичним явищем на рівні підприємств, які капіталізують для збільшення їх вартості. У сфері використання водних ресурсів теж можливо використовувати процедуру капіталізації для підвищення їхніх вартісних показників. Крім того, це дасть змогу сформувати реальне уявлення про вартість водних ресурсів, яка б відповідала поточним вимогам. Проте, на відміну від капіталізації, що відбувається на рівні підприємств, стосовно водних ресурсів вона передусім повинна спрямовуватися на забезпечення не лише і не стільки рівня прибутку, скільки збільшення податкових надходжень до бюджетів, зайнятості й доходів населення, розвиток соціальної інфраструктури території, охорону та раціональне використання водних ресурсів.

Отже, якщо капітал – це вартість, здатна приносити додану вартість, то водні ресурси повноцінно можуть бути об'єктом капіталізації. Вони відіграють роль активів у виробництві, мають певну вартість і здатні створювати додану вартість. Таким чином, одним із системних аспектів капіталізації водних ресурсів є визначення їх вартості. Вартість активу залежить не тільки від його складу, але й того, що він може створити, яку додану вартість здатний привнести у процесі виробництва.

Перетворення водних ресурсів у капітал, тобто вартість, що приносить додатковий дохід, можливе лише за умови їх введення у фінансовий обіг. Сьогодні серед найпоширеніших механізмів такого перетворення можна

виділити діяльність трастових фондів та сек'юритизацію, які повинні базуватись на даних достовірної комплексної оцінки водних ресурсів .

Трастові фонди дають змогу трансформувати потоки доходів від експлуатації водних ресурсів у відтворювані фінансові ресурси; зберігати їх частину доходів і вкладати з метою створення доходів при збереженні початкового капіталу. Реінвестування частини доходів у трастовий фонд приводить до зростання останнього навіть тоді, коли доходи від прямого використання ресурсів перестають формуватися.

Сек'юритизація – це фінансовий механізм перетворення незадіяних активів у такі, що обертаються, за допомогою фондів ринків шляхом надання необоротним активам форми ліквідних цінних паперів, котрі забезпечуються як власне активами, так і грошовими потоками, що ними генеруються.

Сек'юритизація водних ресурсів повинна включати такі блоки: алокація ресурсів, у рамках якої відбувається специфікація прав власності на них і створення диверсифікованого пулу активів; створення компанії спеціального призначення SPV, яка бере на себе управління відокремленим пулом активів; формування та відтворення капіталу шляхом рефінансування пулу активів на ринку капіталів або грошовому ринку за допомогою випуску цінних паперів.

Отже, вагомим джерелом нарощення обсягів інвестиційного забезпечення сфери водокористування має стати **сек'юритизація** – фінансування водогосподарських активів та проектів реінжинірингу водних об'єктів шляхом випуску цінних паперів. Емісію цінних паперів можуть здійснювати органи місцевого самоврядування, на балансі яких перебувають меліоративні фонди, під заставу земель комунальної власності, що дасть змогу акумулювати фінансові ресурси для реконструкції осушувальних систем.

У сучасних інституційних умовах України подібні механізми важко реалізувати внаслідок відсутності їх чіткого законодавчого забезпечення. Тому для ефективного використання механізмів капіталізації водних ресурсів з метою активізації інвестиційної діяльності та соціально-економічного розвитку необхідно привести українське законодавство у відповідність до потреб економічного зростання і розвитку країни.

Удосконалення інституціонального середовища інвестиційного забезпечення сфери водокористування має супроводжуватися посиленням рентної спрямованості податкового регулювання спеціального водокористування, що передбачає:

- підвищення нормативів збору за воду з поверхневих та підземних джерел для підприємств, які виробляють напої та реалізують питну бутельовану воду;
- з метою поглиблення диференціації при встановленні нормативів плати за спеціальне водокористування врахування особливостей використання водних ресурсів у господарському обороті (розмежування підходів до такої диференціації залежно від того, чи є вода матеріально-речовою складовою готової продукції (виробництво напоїв, консервних виробів тощо), чи забезпечуючим компонентом виробничого процесу (зрошення

сільськогосподарських угідь, очистка нафти, миття коренеплодів, забезпечення роботи енергетичних потужностей тощо);

- розробку нової системи диференціації нормативів плати за спеціальне водокористування щодо галузей, де вода є забезпечуючим компонентом, залежно від рівня забезпеченості відповідних територій поверхневими та підземними водами, а також обсягів їх використання;

- підвищення нормативів плати за несанкціонований видобуток підземних вод зі свердловин глибиною понад 60 м як таких, що належать до стратегічного запасу держави та є власністю українського народу;

- обмеження пільг та інших преференцій при сплаті збору за спеціальне водокористування, насамперед для підприємств енергетики;

- удосконалення системи стягнення орендної плати за користування водними об'єктами загальнодержавного та місцевого значення, зокрема збільшення нормативів плати, виходячи з басейнової належності орендованого об'єкта, його господарського значення та наявності поліпшення умов водокористування, виконаних за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів.

Підсумовуючи викладене вище, необхідно зазначити, що нарощення інвестиційного забезпечення сфери водокористування залежить від двох основних чинників, а саме: удосконалення інституціонального середовища інвестування водогосподарських та водоохоронних проектів, що дасть змогу розширити спектр форм та джерел інвестиційного забезпечення, а також перегляду існуючої системи нормативів збору за спеціальне використання поверхневих і підземних вод. При цьому доцільність нарощення інвестиційного потенціалу розширеного відтворення водогосподарської інфраструктури та відновлення водно-ресурсних джерел не повинна суперечити пріоритетам екологізації водокористування в усіх ланках національного господарства.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ТА ПРОВЕДЕННЯ УЗАГАЛЬНЮЮЧОЇ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕНТНИХ ВІДНОСИН У ВОДОГОСПОДАРСЬКОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

2.1. Методичні засади комплексної оцінки ефективності рентних відносин як передумова визначення пріоритетів модернізації водогосподарського комплексу України

2.1.1. Особливості фінансового забезпечення модернізації водогосподарського комплексу

Водогосподарський комплекс нашої держави являє собою системно-структурне утворення, що об'єднує водогосподарські системи (водозабору, водопідготовки, водорозподілу, водовідведення та водоохорони), суб'єкти водокористування, органи управління і контролю та характеризується певною функціональною, галузевою і територіальною структурою, що в цілому забезпечує цілісне, ефективно спрямоване використання водно-ресурсного потенціалу країни. Стабільне функціонування ВГК є однією із умов сталого розвитку економіки, що, у свою чергу, забезпечує комфортні умови життєдіяльності населення. Проте сьогодні ця галузь перебуває у кризовому стані, про що свідчать численні наукові дослідження, публіцистичні статті та заяви державних службовців. Очевидно, що сучасна структура його функціонування потребує модернізації.

В теоретичному аспекті модернізація – це перш за все комплексний процес реформування існуючих та створення нових політичних, правових, економічних й суспільних інституцій, а також запозичення тих культурних норм, які відповідають кращим стандартам і цінностям розвинених демократичних країн. Сутність модернізації полягає в тому, щоб ці інституції забезпечували умови для перетворення міжлюдських відносин у політичній, правовій, економічній, суспільній сферах на сучасних засадах визнання принципів демократії, верховенства права та прав людини, ринкової економіки, соціальної держави, усталених міжнародних норм співіснування держав. Виходячи із традицій радянського технократизму, модернізацію розглядають у вузькому значенні переважно й виключно як науково-технічний прогрес – розвиток науки та її прикладних досліджень для оновлення засобів виробництва на основі найсучасніших технологій, що супроводжується проникненням новітніх розробок науки й техніки в комунікаційну (інформаційне суспільство) та інші сфери життя, особливо освіти, медицину, побут.

У сучасному розумінні, модернізація водогосподарського комплексу – це такий стан його сталого й ефективного розвитку, який ґрунтується на впровадженні у виробництво досягнень науково-технічного прогресу,

спрямованих на оновлення матеріально-технічної бази водного господарства та його підприємств з метою виготовлення продукції з інноваційним наповненням та конкурентоспроможною на зовнішньому і внутрішньому ринках. Очевидно, що процес оновлення основних засобів у водному господарстві потребує значних фінансових ресурсів і трансферу нових технологій. Тому як підтверджують окремі дослідження [58], для модернізації необхідні кошти, інновації, бажання і готовність місцевих еліт до інституційних змін.

Потужний водогосподарський комплекс України за структурою, рівнем територіально-галузевого водоспоживання, технологій водокористування, водоохорони є водоемним, не збалансованим, а за екологічними параметрами – не відповідає можливостям відтворення водних ресурсів і вимогам безпечного функціонування водних екосистем.

Визначення й наукове обґрунтування основних стратегічних цілей і напрямів підвищення екологічної стійкості та збалансованого розвитку водного господарства, оптимальне забезпечення доброякісною водою населення та господарських потреб, мінімізація збитків і соціального напруження внаслідок шкідливої дії води, збереження водних систем як унікальних складових природного середовища – це першочергові завдання, які необхідно вирішувати в найближчій і подальшій перспективі. Усі вони можуть концентруватися у межах державної політики модернізації ВГК, основною метою якої є трансформація базових систем комплексу з метою забезпечення потреб споживачів за умови дотримання економічних, соціальних та екологічних пріоритетів.

Каталізувати процеси авансування капіталу в реалізацію перспективних водогосподарських проектів може розбудова інфраструктури ринку водогосподарських послуг, а також упровадження дієвої системи кредитних відносин та розрахунків у цій сфері. Основою стимулювання реалізації водогосподарських ініціатив територіальних громад є вдосконалення механізмів міжбюджетних відносин щодо розподілу водного доходу, а також упорядкування системи рентних відносин у водному господарстві. Важливою у цьому контексті вбачається розбудова первинного та вторинного фінансового ринку у сфері водогосподарського будівництва, експлуатації осушувальних та зрошувальних систем, житлово-комунальному і ставкового господарства.

За інформацією [14] фінансування заходів Водної стратегії України на період 2011–2020 рр. передбачається здійснювати за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів і позабюджетних джерел.

Разом із фінансуванням завдань державного рівня планується підтримати регіони при виконанні ними повноважень у сфері гарантування безпеки гідротехнічних споруд. При цьому необхідно досягти підвищення ефективності бюджетних витрат, що здійснюються у формі субсидій.

У рамках фінансування виконання окремих повноважень держави у сфері водних відносин, переданих органам місцевого самоврядування, заходи, що виконуються за рахунок місцевих бюджетів, забезпечуються відповідним збільшенням обсягу бюджетних асигнувань. Водночас зазначене можливо реалізувати і за рахунок перерозподілу коштів бюджету.

Кошти місцевих бюджетів передбачається використовувати на будівництво і реконструкцію очисних споруд та систем очищення зливових стоків. При цьому, зважаючи на низькі показники бюджетної забезпеченості муніципальних утворень, їм надаватимуться субсидії на умовах досягнення високої результативності витрат.

Структура витрат й основні напрями фінансування переглядатимуться на різних етапах реалізації цієї стратегії, що обумовлено завданнями зі стимулювання залучення приватних інвестицій у водогосподарсько-меліоративний комплекс і вдосконалення розподілу повноважень.

Позабюджетні кошти переважно бізнесового походження будуть спрямовуватись на впровадження систем оборотного й повторно-последовного водопостачання, реконструкцію очисних споруд із застосуванням інноваційних технологій.

Стимулювання залучення приватних інвестицій у водний сектор, у тому числі в цілях створення систем оборотного й повторно-последовного водопостачання, реконструкції і модернізації очисних споруд із застосуванням інноваційних технологій, здійснюватиметься шляхом надання державної підтримки в наступних формах:

- субсидування процентних ставок за кредитами, що залучаються водокористувачами для реалізації проектів, пов'язаних з упровадженням чистих технологій і раціональним водокористуванням;
- надання державних гарантій за позиками, які залучаються водокористувачами і спрямовуються на фінансування інвестицій у водний сектор;
- установа пільгових періодів плати за користування водними об'єктами для водокористувачів, що здійснюють інвестиції в інновації у водогосподарському комплексі;
- надання бюджетних кредитів водокористувачам.

Фінансове забезпечення реалізації заходів стратегії за рахунок засобів державного бюджету на виконання витратних зобов'язань, що взяті, уточнюватиметься за наслідками їх розгляду в установленому порядку при підготовці бюджетів усіх рівнів на черговий фінансовий рік і планові періоди.

Таким чином, можна зробити висновок про основне джерело покриття витрат – підвищення тарифів на послуги водопостачання та водовідведення для водокористувачів, що лише збільшує соціальну напругу та призводить до зниження якості надання послуг, ураховуючи норми українського законодавства стосовно доступу громадян до якісної питної води.

Крім того, нинішній рівень фінансового забезпечення модернізації комплексу характеризується як недостатній. Незважаючи на підтримку держави та активізацію приватних ініціатив, показники фінансування не сприяють сталому розвитку комплексу, а відповідно, упровадженню засад модернізації. Обсяги фінансових ресурсів на модернізацію мають у кілька разів перевищувати поточні витрати. Крім того, якісна структура фінансових ресурсів не є раціональною. Не враховуються поточні вимоги до розвитку комплексу, коли ресурси часто спрямовуються до тих секторів, які не є пріоритетними або

можуть віднайти власні кошти для функціонування. Також існують суттєві територіальні диспропорції розподілу фінансових ресурсів для проведення модернізації. ВГК територіально диференційований, що зумовлює нерівномірний розподіл фінансового забезпечення як для підтримки його розвитку, так і проведення модернізації. Виникає ситуація, коли окремі структурно-територіальні ланки ВГК більшою мірою забезпечені ресурсами на противагу іншим. Подібна ситуація потребує суттєвих зрушень щодо фінансового забезпечення.

Важливим елементом модернізації є реальне фінансування, що дасть змогу підтримувати достатні параметри розвитку комплексу. Важливо сформувати механізм безперешкодного та перманентного переливу реального капіталу в найперспективніші ланки водного господарства. На нашу думку, формування ефективних відносин з приводу перерозподілу рентних доходів у водогосподарському комплексі має стати каталізатором фінансового забезпечення його модернізації. Реалізація державної стратегії використання, відтворення й охорони водно-ресурсного потенціалу в умовах ринкової економіки об'єктивно передбачає створення відповідної системи оцінки вартості прав користування ресурсами водних об'єктів і побудову ефективного механізму економіко-правових та рентних відносин між власником (державою) цього фонду й суб'єктами-водокористувачами. Це забезпечить передумови фінансування охорони й відтворення водно-ресурсного потенціалу в необхідних і достатніх масштабах. З огляду на зазначене, актуальним завданням є формування системи управління водокористуванням на основі рентного механізму, що враховує й використовує рентний дохід власника (держави) водно-ресурсного потенціалу для його ефективного відновлення й охорони як елемента національного багатства країни. Нині держава не повною мірою реалізує функції економічного механізму водокористування, будучи монопольним власником водно-ресурсного потенціалу. По суті, вона обмежила свою роль у цьому економічному регулюванні фіскальним збором податків і платежів за користування водними ресурсами.

Якісне покращення експлуатації об'єктів водогосподарської інфраструктури та відтворення водно-ресурсного потенціалу можливе за умови розширення спектра методів, форм і джерел інвестиційного забезпечення сфери водокористування та формування рентних відносин у системі управління водогосподарським комплексом, оскільки за нинішнього рівня зборів за спеціальне використання водних ресурсів та скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти вирішити ці питання надто проблематично.

Формування і використання джерел фінансування водогосподарської та водоохоронної діяльності в управлінні водним фондом повинне орієнтуватися на поступове нарощування фінансових коштів у системі цільових фондів відтворення й охорони водних об'єктів у структурі діяльності агентства водних ресурсів з метою створення умов для поетапного переходу до самофінансування водного господарства.

Із переходом системи управління водними ресурсами за басейновим принципом у різних регіонах створено басейнові управління, які одночасно з

державними водогосподарськими організаціями здійснюють державну політику в галузі раціонального використання, відтворення та охорони водних об'єктів.

Суб'єкти управління водними ресурсами мають бути активними учасниками рентних відносин у сфері водокористування, зокрема забезпечувати конкурентні засади при виборі операторів надання водогосподарських та екосистемних послуг, установлювати статутні й нестатутні взаємозв'язки із суб'єктами підприємницької діяльності, щодо господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу, контролювати використання водних та водогосподарських об'єктів, які експлуатуються на основі угод оренди й концесії, брати участь в оцінці вартості водних об'єктів та встановленні ставок оренди й концесійних платежів.

Механізмом відшкодування державі ренти в Україні теоретично є збір за спецводокористування, який сплачується водокористувачами залежно від об'ємів забраної (або використаної води). Об'єктом оподаткування є фактичний обсяг води, вилучений із поверхневих або підземних джерел, та обсяг води без її вилучення, використаний для потреб гідроенергетики, водного транспорту, рибництва. Крім цього, визначені ставки за використання води, що повністю входить до складу напоїв, а також шахтної, кар'єрної і дренажної.

У зв'язку з низьким рівнем ставок екологічного податку за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти неможливо накопичувати фінансові ресурси для суттєвого оновлення систем водопостачання та водовідведення, а також екологічної реабілітації природних і штучних водних об'єктів. Основна мета формування моделі імплементації рентних відносин у структуру управління водогосподарським комплексом полягає в нарощенні обсягів рентних платежів за господарське використання водно-ресурсного потенціалу, що дасть змогу суттєво збільшити розмір капітальних інвестицій та поточних витрат на розширене відтворення водогосподарської інфраструктури й охорони водних об'єктів.

Держава як правовласник водних ресурсів повинна отримувати дохід за те, що вона надає право користування ними. Водоспоживачі повинні розподіляти отриманий надприбуток у вигляді рентного доходу між державою, регіоном (басейном річки) та залишати частину рентного доходу для модернізації виробництва й упровадження новітніх технологій. Отримані кошти мають використовуватися для покращення якості водних ресурсів у межах водного об'єкта та фінансування державних цільових програм з раціонального використання й збереження водних ресурсів. До регіонів (басейнів річок) повинна надходити частина надприбутку для акумулювання коштів та відновлення водних ресурсів, що зосереджені в межах цих територій, після їх використання споживачами. Механізм формування рентних відносин можна реалізувати шляхом запровадження басейнового управління водними ресурсами. Якщо частину ренти отримуватимуть басейнові управління та басейновий фонд охорони і відтворення водних ресурсів, тоді з'являться фінансові можливості для вирішення проблем водокористування та конфліктних ситуацій у басейні річки (рис. 10).

Рис. 10. Схема формування та реалізації водної ренти

Рента не може бути реалізована без участі трудової діяльності власника, розпорядника, користувача цими ресурсами, об'єктами, тобто для перетворення споживчих властивостей водних ресурсів у споживчу вартість необхідно прикласти певну кількість праці. Створена на основі водної ренти вартість повинна розподілятися між власником і користувачем.

Вдале вирішення завдання вилучення водної ренти дасть змогу посилити бюджетонаповнюючу роль водокористування і забезпечити нарощування фінансової бази стимулювання ресурсощадливого водоспоживання та впровадження водозберігаючих технологій.

На нашу думку, необхідно налаштувати економіко-правовий механізм водокористування на режим рентних відносин між власником водного фонду й водокористувачами. Водний ринок варто розглядати як організований інститут регульованих рентних відносин щодо придбання, припинення прав і поточного користування водними об'єктами між власником фонду, водокористувачами й іншими учасниками (суб'єктами) цього ринку, головним контрагентом якого є представник водного фонду.

Перерозподіл рентних доходів необхідно спрямовувати на гармонізацію рентних відносин у країні з урахуванням інтересів як держави й регіону (басейнів річок), так і підприємства.

Сьогодні не існує чіткої та економічно обґрунтованої системи формування й перерозподілу рентних доходів у водному господарстві України.

Рентну складову пропонується включити у плату за спецводокористування і розподіляти на користь бюджетів (державного, басейнових управлінь та місцевого самоврядування), фондів охорони і відтворення водних ресурсів (державний, басейновий) (рис. 11).

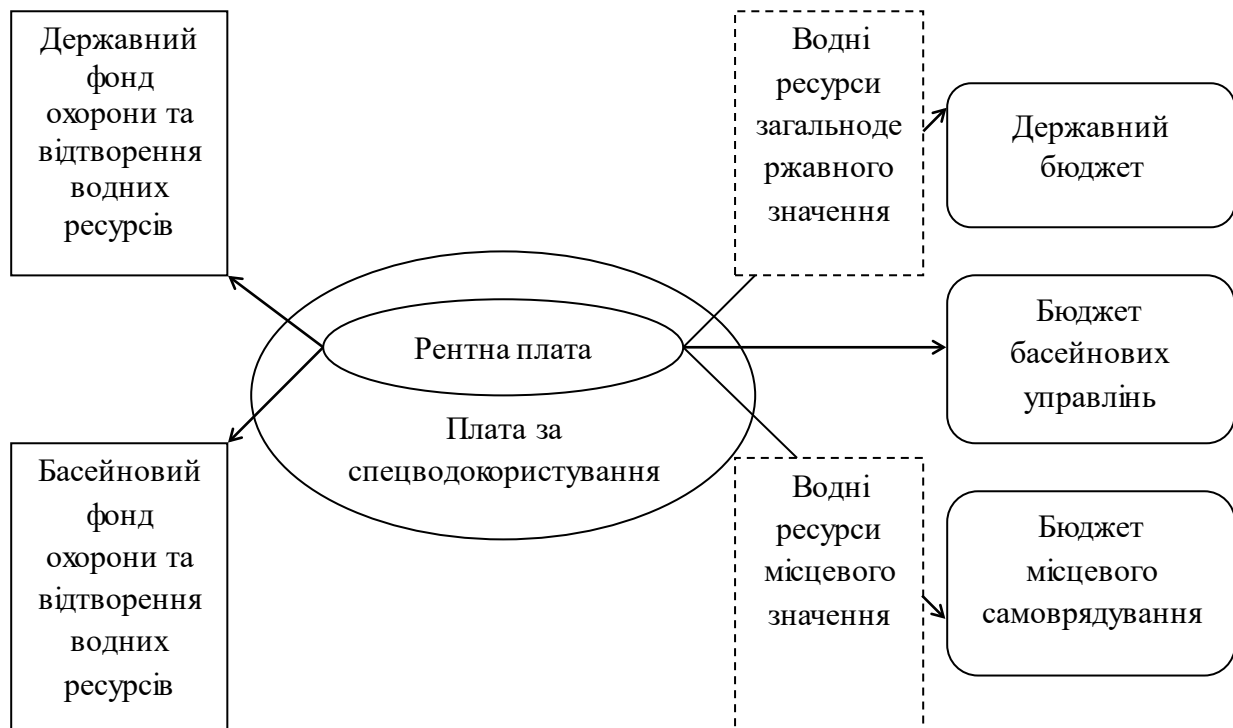

Рис. 11. Структура розподілу рентних платежів за водокористування

З погляду державної фінансової політики, це має такі переваги:

- вилучення частини рентного доходу вирівнює можливості економічних агентів, що мають різний доступ до природних благ;
- додаткові доходи дадуть змогу збільшити фінансування водогосподарчих заходів.

Упровадження рентної складової в структуру тарифу на воду сприятиме посиленню цільового фінансування водогосподарчої діяльності, підвищенню ефективності використання водних ресурсів і скороченню їхніх втрат.

Рентна плата має зараховуватися до бюджету басейнових управлінь та Державного бюджету України. Контроль за правильністю її обчислення й своєчасністю внесення покладається на органи державної податкової служби. Регулювання рентних відносин у водно-ресурсній сфері повинно реалізовуватися через систему інституцій, яку формують органи законодавчої, виконавчої, судової гілки влади, громадські та інші організації, що беруть участь у функціонуванні галузі згідно із чинним законодавством.

Саме імплементація в інституціональне середовище рентних відносин у водному господарстві базисних інститутів, інститутів ринку та інститутів фінансово-економічного регулювання визначить засади володіння, користування й розпоряджання водними ресурсами, формування ринкової інфраструктури здійснення товарно-грошових відносин у зв'язку із залученням та споживанням водної складової продуктивних сил, визначить систему спонукальних та заохочувальних заходів, які мають сприяти переведенню національної економіки на водозберігаючі та безводні технології [20].

Такі інституціональні обмеження (перебування більшості водних об'єктів у державній власності, водогосподарських – у державній та комунальній, відомчий принцип управління водними ресурсами) потребують застосування різноманітних форм рентних відносин у водогосподарському комплексі, які базуються на партнерських відносинах держави (територіальних громад) та суб'єктів водогосподарського підприємництва, а також фінансово-кредитних установ і громадських організацій.

2.1.2. Комплексна оцінка ефективності фінансового забезпечення модернізації водогосподарського комплексу

Визначити особливості фінансового забезпечення модернізації можливо на основі системи оцінки ефективності, яка є досить складною і має врахувати базові тенденції досліджуваної сфери. Важливо наголосити, що в сучасній системі оцінки немає дієвих (функціональних) підходів до виявлення основних параметрів поточних процесів та їх урахування в контексті реалізації державної політики. Наразі ця система являє собою набір складових, які не визначаються структурною і функціональною єдністю.

Ефективний в економічному аспекті варіант функціонування господарської системи майже ніколи не відповідає екологічному стану водних об'єктів, що, у свою чергу, не забезпечує в повному обсязі господарсько-виробничі потреби. Оскільки водні ресурси обмежені, а господарські потреби практично не мають меж, природне середовище не в змозі задовольнити існуючі потреби суспільства. Тому необхідний пошук компромісного варіанта раціонального розвитку і функціонування водогосподарських систем. Одним із основних завдань подальшого розвитку водного господарства є визначення найбільш ефективних шляхів використання водних ресурсів.

Ефективність водокористування розглядається в системі природокористування. У свою чергу, згідно з М.Ф. Реймерсом [69, с. 624], ефективність природокористування – це еколого-соціально-економічна результативність використання природних ресурсів й експлуатації природного

середовища. Слід розглядати не певні форми природокористування, які в окремих випадках можуть бути псевдозбитковими (наприклад, створення заповідників), а їх комплекс, проводячи відповідне моделювання й розрахунки. Оскільки природокористування нерідко виявляється конкурентним, розрахунки повинні здійснюватись на довготривалу перспективу.

У сучасному розумінні, ефективність водокористування містить як економічну (визначає розвиток видів діяльності, що впливають на якість і кількість водних ресурсів), так і соціальну (стосується якісного та кількісного забезпечення населення водою) та екологічну (характеризує наявні водні ресурси, виснаження і забруднення водних екосистем тощо) складові.

Ефективність водокористування визначається через еколого-соціо-економічну результативність використання водних ресурсів й експлуатації водного середовища. Результативність – це властивість певного алгоритму, яка передбачає, що після його виконання буде отримано результат. У протилежному випадку алгоритм повинен містити пояснення такої ситуації.

Визначення ефективності водокористування пов'язане з вирішенням взаємопов'язаних економічних, соціальних та екологічних завдань:

- раціональне використання водних, а також фінансових, трудових й інших матеріальних ресурсів;
- задоволення соціальних потреб водокористувачів;
- охорона водних ресурсів, їх відновлення та підтримання в чистоті водних екосистем.

Проте не можна відокремлювати економічні або соціально-екологічні аспекти, оскільки ставляться соціально-еколого-економічні завдання, мета яких – задоволення соціальних потреб, а засіб її досягнення – економічні можливості. Крім того, оцінка ефективності водокористування – це ще й морально-етична проблема, оскільки реалізація всіх заходів стосується інтересів майбутніх поколінь [92, с. 317–324].

Результати водоохоронної діяльності досить різноманітні і виявляються у зміні:

- не лише якісних і кількісних характеристик водних ресурсів, але й умов праці, побуту та відпочинку населення;
- рекреаційної й естетичної цінності водних джерел;
- видового різноманіття флори і фауни водних екосистем тощо.

При цьому необхідно враховувати як соціально-економічні, так і демографічні, національні, політичні та інші наслідки таких змін [68, с. 380].

Оцінка економічної ефективності водокористування обов'язково передбачає визначення рівня водозабезпеченості населення і галузей економіки, а також інтенсивності експлуатації водних ресурсів. Така інформація необхідна для розробки стратегії соціально-економічного розвитку й управління водокористуванням (тобто нормування впливу на водні об'єкти), контролю за станом водних об'єктів [21, с. 459].

Оцінка соціальної ефективності водокористування характеризує забезпечення населення водою для питних та інших потреб необхідної якості та

в потрібних об'ємах, доступ до цього життєво важливого ресурсу. Також вагомим показником якості споживаної води є здоров'я населення. Споживання цього ресурсу містянами пов'язано як зі зростанням їх кількості, так і підвищенням комфортності житлового фонду та розвитком сфери комунально-побутового обслуговування. Рівень раціонального водоспоживання характеризується двома основними показниками: забезпеченістю населених пунктів централізованим водопостачанням і величиною питомих витрат води на одного міського жителя.

Екологічна оцінка ефективності водокористування відображає його зворотний бік, що призводить до негативних соціально-екологічних наслідків, а саме виснаження водних ресурсів та їх забруднення.

Попередньо виявити екологічну ефективність неможливо без екологічної оцінки якості води, яка здійснюється для визначення напрямів водоохоронної діяльності, оцінки результативності вжитих заходів, установлення екологічних нормативів.

Екологічна оцінка якості води – це віднесення вод до певного класу і категорії згідно з екологічною класифікацією на підставі аналізу значень показників (критеріїв) її складу і властивостей з наступним їхнім обчисленням та інтегруванням. Така оцінка дає інформацію про воду як складову водної системи, життєве середовище гідробіонтів і важливу частину навколишнього природного середовища. Вона є базою для встановлення екологічних нормативів якості води щодо окремих водних об'єктів чи їх частин, груп водних об'єктів та басейнів річок [92, с. 317–324].

Основні цілі забезпечення водою населення і галузей економіки, охорони та збереження вод повинні реалізовуватись в організаційно-управлінській єдності у водогосподарському комплексі з урахуванням тісного взаємозв'язку між водними, соціально-економічними й екологічними факторами. При цьому значний вплив на ефективність водокористування мають формування і запровадження дієвих економічних інструментів: податків, платежів, фінансової допомоги, платних дозволів на скиди, граничних показників рівня скидів забруднюючих речовин зі стічними водами, ліцензій, а також створення організаційно-економічних умов для інноваційного підприємництва в екології, виробництва екотехніки та екотехнологій, утилізації забруднюючих речовин у стічних водах, становлення екологічного менеджменту та інше.

Збалансоване водокористування, охорона водних об'єктів, захист територій від шкідливої дії вод тощо можливі за такої системи управління водними ресурсами, яка забезпечуватиме процес ухвалення і реалізації управлінських рішень, що сприятимуть найбільшому соціальному, економічному й екологічному ефекту і створюватимуть умови для ефективної взаємодії учасників водогосподарських відносин.

Основу визначення економічної ефективності водокористування становлять рівень водозабезпечення суб'єктів економіки, інтенсивність експлуатації водних об'єктів, ступінь використання води, утрати при транспортуванні, економія прісної води за рахунок систем оборотного й повторно-послідовного водозабезпечення, водомісткості продукції. Оцінка

соціальної ефективності водокористування ґрунтується на критеріях водозабезпечення населення водою необхідної якості та в потрібних об'ємах, а також здоров'я населення; екологічної – на показниках виснаження й забруднення вод у річкових басейнах.

Таким чином, виходячи із основних положень теорії ефективності, вирішення загальних завдань її оцінювання щодо водокористування має бути пов'язане не лише із зіставленням витрат і результатів, а й урахуванням часового чинника. Основними завданнями при цьому є:

- визначення величини різного походження витрат у процесі водокористування та їх порівняння;
- вимірювання кінцевих результатів та їх зіставлення за економічною, соціальною й екологічною корисністю для різних водокористувачів;
- облік чинника різночасності витрат і результатів.

Такий підхід дає змогу охопити всі аспекти водогосподарської діяльності та скористатися ними при ухваленні оптимальних рішень щодо раціонального водокористування з урахуванням екологічних обмежень, зменшення впливу вод на середовище існування людини, підвищення здатності водних об'єктів до самовідновлення і відтворення біоресурсів, асиміляційного потенціалу водних екосистем.

Крім того, наявна система зберегла низку ознак і властивостей попереднього періоду, до яких можна віднести низьку функціональність, консервативність, невідповідність наявного інструментарію поточним вимогам і потребам. У цілому комплекс таких ознак унеможлиблює адекватне відображення перебігу подій у межах держави. При врахуванні явищ і процесів зовнішнього походження зазначене ще більш ускладнюється через низькі можливості як отримання подібної інформації, так і її обробки в межах системи.

Як результат, виникають ситуації, коли на фоні розгортання загрозливих, а часом і кризових явищ у ВГК держави немає адекватної реакції та комплексу заходів щодо їх коригування. Це, у свою чергу, негативно впливає на систему національної економіки та її складові. З огляду на зазначене, наявні підходи потребують суттєвого коригування з метою досягнення змістовної і функціональної відповідності поточним вимогам і потребам.

Одним із методів діагностики процесів і явищ фінансового забезпечення є сканування простору водного сектору (СПВС), тобто безперервний упорядкований, поелементний моніторинг простору або об'єкта. За методикою Г.М. Курошевої, що базується на скануванні, об'єктом діагностики пропонується вважати сигнал про можливу кризу, а саме початкове економічне явище, яке свідчить про виникнення ознак зміни стану організації [43]. Ще одним важливим аспектом діагностики є кількісна оцінка інтенсивності сигналів, реальна можливість її виміру на основі доступної інформації, виділення із так званих фонових шумів істинного сигналу.

Сканування повинно здійснюватися за такими напрямками: складання переліку параметрів зовнішнього і внутрішнього середовища; кількісна та якісна оцінка зовнішніх сигналів про стан і динаміку кон'юнктури в межах досліджуваної системи; кількісна та якісна оцінка внутрішніх сигналів про стан

і динаміку стратегічного потенціалу, конкурентного статусу і досягнутої конкурентної переваги системи; установлення періодичності спостереження за виявленими параметрами стану зовнішнього і внутрішнього середовища; аналіз можливих наслідків, виявлених у процесі спостереження вихідних економічних явищ, які можуть спричиняти кризові ситуації; визначення так званих контрольних точок у ланцюжках фінансово-економічних явищ і порядку спостереження за ними; економічний аналіз, що узагальнює результати спостережень за параметрами зовнішнього і внутрішнього середовища, й оцінка результатів аналізу з погляду їх впливу на можливість виконання первісної місії системи.

Перевагою такої методики є можливість діагностувати кризові явища на ранніх стадіях, а недоліком – її суто якісний характер та відсутність докладної інформації про параметри, що використовуються в діагностиці, та критерії їх оцінки.

Система сканування повинна відповідати середовищу свого функціонування та реальним потребам, бути функціональною, здатною до певних змін з метою збереження власних функцій тощо. Таким чином, вона має кореспондуватися з конкретними вимогами щодо опису явищ, пов'язаними із модернізацією ВГК, що дають змогу функціонувати їй згідно з потребами поточної ситуації.

До таких вимог належать:

- адаптивність системи – функція сканування не повинна бути автономною від системи управління, а визначатися можливостями включення до наявної структури, що забезпечить економію як фінансових, так й управлінських та інших ресурсів;
- адекватність сканування до поточних вимог і потреб – система має повністю відповідати наявним потребам та завданням їх становлення, тобто сприяти реалізації конкретних потреб, що виникають. Важливо, щоб зазначене стосувалося і кризових станів, коли комплекс перебуває у системі значних ризиків і небезпек;
- функціональність – здатність прийнятно діяти та задовольняти основні потреби згідно зі встановленими вимогами, тобто система повинна повністю відповідати власному призначенню, завданням, заради яких вона формувалася. Наприклад, фіксація особливостей фінансового забезпечення модернізації ВГК держави і регіонів, що є мінливим процесом, потребує оперативного сканування;
- можливість трансформування з метою збереження власних значень і функцій. Украй небезпечною є ситуація, коли середовище змінилося, а система працює в попередньому режимі;
- формування системи на основі потужного інформаційного забезпечення і супроводу – є одна з основних вимог, зважаючи на важливу роль інформаційної складової і як вирішального фактору дієвості власне системи;
- можливість перевірки управлінських дій, спрямованих на зміну окремих показників розвитку та ефективності реалізації ухвалених рішень;

- відкритість системи для інформації; вільного інтегрування інформаційних потоків до її структури. Рух інформації щодо системи сканування визначається здатністю безперешкодно взаємодіяти з нею.

Алгоритм дії для системи сканування такий:

1. Інформація потрапляє до системи, вона є первинною, може бути розміщена у формі статистичних таблиць, зведень щодо фінансового середовища. Важливо, щоб потоки інформації вільно переміщувалися з одного напрямку в інший у межах системи.

Інформація повинна надходити постійно і стабільно – це є передумовою адекватної реакції на поточну ситуацію. Аналогічне стосується первинних джерел надходження статистичних даних.

2. Система аналізує інформацію та виявляє статистичні особливості (на основі як ординарних показників, так і маркерів). З цією метою необхідно адаптувати існуючі або розробити нові підходи до аналітичних процедур для адекватної обробки інформаційних масивів. Аналіз передбачає формалізацію отриманої інформації, проведення операцій, спрямованих на її підготовку до оцінки.

3. Оцінка наявної інформації для виявлення її основних характеристик, що дасть змогу конкретизувати отримані дані, сформувані певні висновки. При цьому встановлюються зв'язки між показниками, ситуацією на ринках, внутрішнім і зовнішнім середовищем. Оцінку можливо проводити за допомогою таких видів аналізу, як компаративний, кореляційний та інші.

У межах компаративного аналізу порівнюються ряди даних – поточних і тих, які фіксувалися в попередній період, з метою визначення ознак подібності та відмінностей між масивами даних. Аналіз формує уявлення про рівень відповідності поточних ознак базовим. Доцільна й також оцінка співвідношення фактичних і порогових значень.

Виявляються можливі кореляційні ознаки з метою встановлення зв'язку між окремими показниками та його характеристик, що дає змогу визначити вплив процесів зовнішнього спрямування (через конкретні показники) на розвиток національної економіки.

4. Підсумок – важлива складова, оскільки від нього залежать майбутні рекомендації. Розшифровування отриманої інформації повинно здійснюватися групою експертів, які мають необхідну кваліфікацію та досвід роботи у цій сфері. На основі отриманих даних формуються звіти і висновки про ситуацію.

5. Підготовка на основі звітів рекомендацій з поліпшення ситуації. Якщо ситуація є прийнятною, то рекомендаційний блок може обмежитися позицією щодо простої підтримки поточних параметрів.

Ці висновки стосуються профільних структур і спрямовані на конкретні суб'єкти. Таким чином, власне процес формування рекомендацій має бути інституціонально орієнтованим.

Важливим чинником функціонування системи є її спрямування щодо об'єкта. Пропонується зосередити увагу на таких елементах: показники, процеси, фактори впливу. *Показники* (індикатори) відіграють провідну роль та виявляють напрям руху фінансового забезпечення. Можуть набувати форми

коефіцієнтів, стимуляторів, дестимуляторів, порогових величин та інших значень. Сформована система показників містить наведені позиції і дає змогу визначити базові характеристики фінансового забезпечення водних ресурсів держави за основними сферами дослідження.

Важлива роль належить категоріям компенсаційного потенціалу і компенсаційних ресурсів, метою яких є вирівнювання показників, котрі внаслідок впливу певних дестимулюючих чинників утратили свій потенціал. Перша категорія характеризує загальну здатність водно-ресурсної системи держави та регіонів реагувати на критичні ситуації у сфері фінансового забезпечення, попереджувати та долати їх, а також відновлювати стійкість процесів розвитку. Компенсаційні ресурси, як більш вузьке поняття, за своїм значенням належить до традиційного страхового запасу. Воно кореспондується з поняттям утрат або збитків у кожному конкретному випадку та обмежується певними рамками [84].

Процеси. Економічний процес – це закономірна, послідовна зміна явищ від простого до складного, характерною ознакою якої є занепад старого і виникнення нового явища. Кожне явище і процес містять сукупність глибинних явищ, відносин, закономірностей і законів, які визначають тенденцію їх розвитку.

Фактори впливу. Фактор – це рушійна сила будь-якого процесу або явища, який визначає їх характер та результат, тобто причина, що впливає на певний наслідок (результат). Розвиток ВГК залежить від різних причинно-наслідкових зв'язків, а отже, факторів (чинників), виявлення, вимір і вивчення яких є важливим завданням економічного аналізу. Фактори класифікують за певними ознаками.

Система сканування повинна охоплювати ці складові та проводити аналіз за ними, що дасть змогу визначити загальний стан фінансового забезпечення модернізації ВГК. У зв'язку з цим важливо розробити класифікацію систем фінансування водогосподарського комплексу (табл. 2), яка враховує всі особливості освоєння, розміщення та виділення коштів для вирішення ключових проблем, пов'язаних із раціональним використанням водного ресурсу, самоокупністю заходів щодо відновлення порушених водних об'єктів, водокористування і будівництва нових об'єктів господарства урядами різних країни, і соціальним фактором, який передбачає можливість доступу до водних джерел навіть найбідніших верств населення. Так, усі системи фінансування розподілено за двома ознаками – географічним розташуванням та способом залучення коштів у водогосподарську сферу. На нашу думку, саме такий підхід демонструє всі особливості фінансового забезпечення модернізації водогосподарського комплексу.

Географічне розташування країни, у свою чергу, впливає на вирішення питань фінансування модернізації того чи іншого об'єкта. Як приклад міждержавного можна вважати Європейський Союз, що прагне спільно вирішувати водні проблеми на основі чинного законодавства. Приєднання до нього нової країни можливе за умови прийняття всіх норм та вимог водного законодавства ЄС [45].

Класифікація систем фінансування водогосподарського комплексу

Характеристика	Система фінансування	Особливості
Територіальне розташування	Міждержавна (басейнова)	Держави об'єднуються для вирішення спільних проблем щодо покращення стану водного об'єкта. Прикладом може бути Європейський Союз
	Державна	Можливо, коли басейн водного об'єкта зосереджений повністю в межах однієї держави. В такому випадку уряди можуть використовувати прямі субвенції з державних бюджетів або залучати кошти під державні гарантії
	Місцева	Характерна для малих водних об'єктів – озер, ставків, які розміщені в межах однієї територіальної одиниці – села, міста, району. Сприяє вирішенню широкого кола питань щодо покращення життя населення шляхом надання можливостей громаді залучати, використовувати та розподіляти отримані кошти в рамках проектів, узгоджених із центральними державними органами
Спосіб фінансування	Водні ринки	Система фінансування із використанням ринкової складової, коли водні ресурси реалізуються на ринках як товар під наглядом державних структур
	Переخرесне субсидування	Система передбачає перерозподіл видатків державними органами, тобто одні споживачі платять за інших, причому не завжди багаті за бідних
	Пропорційна	Плата за послуги пропорційна доходу; крім того, установлений мінімальний рівень надання послуг доступний усім, навіть найбіднішим верствам населення

Державний рівень має місце впливу у випадку коли басейн водного об'єкта розміщений повністю в межах однієї країни. При цьому уряди можуть використовувати прямі субвенції з державних бюджетів або залучати кошти під державні гарантії залежно від підходів до розподілу коштів. Місцевий рівень може бути використаний лише для малих водних об'єктів – озер, ставків, які зосереджені в межах однієї територіальної одиниці – села, міста, району. Це сприяє вирішенню багатьох питань покращення життя населення шляхом надання можливостей громаді щодо використання та розподілу залучених коштів у рамках проектів, узгоджених із центральними державними органами.

Підхід до фінансування визначає стратегію забезпечення раціонального водокористування, як, наприклад, водні ринки. Модернізація здійснюється, з одного боку, завдяки прагненню людини отримувати кращі, так звані модернові послуги (сенсорний кран, джакузі), з іншого – через заощадливість або небажання платити більше, раціональність (установлення приладів обліку, заміна старих труб на нові). На противагу цьому, переخرесне субсидування

закладає спекулятивну складову використання води таким чином, що державний бюджет може покрити всі нестачі, тобто одні заплатять за інших. Таким чином частині суб'єктів водокористування не вигідно раціонально використовувати воду у зв'язку з відсутністю економічних стимулів раціоналізації. Тобто джерелом коштів для модернізації може бути лише бюджет, що наповнюється за рахунок усіх суб'єктів господарської діяльності, а уряд країни фактично бере на себе всю відповідальність за її здійснення у водогосподарському комплексі.

Найбільш оптимальною щодо забезпечення раціонального водокористування, на нашу думку, є пропорційна схема фінансування модернізації водогосподарського комплексу. В ній закладено і прагнення людини отримувати кращі послуги за наявності коштів, і можливість фінансування з бюджету в разі недостатності ресурсів громади, що забезпечує соціальну рівність при розподілі водного ресурсу. Крім того, така схема передбачає прозорість ухвалення рішень, нівелюючи спекулятивну складову бюджетного розподілу коштів.

2.1.3. Алгоритм оцінки ефективності фінансового забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України

В умовах ринкової трансформації національного господарства та відсутності інституціонального забезпечення реформування водогосподарський комплекс України і його окремі ланки виявилися не адаптованими до швидких змін ринкової кон'юнктури. Першочергового значення у такій ситуації набули питання простого відтворення, витіснивши підвищення ефективності рентних відносин водокористування.

Водночас досвід провідних зарубіжних країн свідчить, що в умовах ринкових відносин та розвитку конкуренції переваги отримують ті регіони, які обирають правильну політику фінансово-економічного забезпечення модернізації господарства відповідно до власних можливостей та зовнішніх загроз. Ураховуючи стратегічне значення для безпеки держави водних ресурсів, особливо актуальним є вирішення цих проблем у водогосподарському комплексі.

З метою забезпечення обґрунтованості рішень щодо вибору пріоритетних напрямів фінансово-економічного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу в окремих регіонах виникає необхідність здійснення порівняльних оцінок основних показників ефективності рентних відносин у сфері водокористування. На нашу думку, це є одним із основних критеріїв оцінювання стану фінансово-економічного забезпечення модернізації, який варто враховувати у процесі вибору форм та методів залучення водних ресурсів у господарський оборот і визначенні пріоритетів розвитку досліджуваної сфери. Такий комплексний аналіз дасть змогу ранжувати регіони відповідно до обраних критеріїв та показників і запропонувати найбільш ефективні механізми й напрями інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України.

Результати оцінювання ефективності водокористування регіонів мають стати основою для визначення пріоритетних напрямів інституціональних змін

на довгострокову перспективу, вибору стратегії інституціональної перебудови водогосподарського комплексу і конкретизації її основних положень за обсягами, ресурсним забезпеченням, строками та виконавцями.

Комплексну порівняльну оцінку ефективності водокористування у регіонах України пропонується провести за окремими критеріями та групами показників, які відобразатимуть різні напрями залучення у господарський оборот та використання водних ресурсів. При цьому залежно від обраного критерію показники будуть поділятися на стимулятори та дестимулятори. Наприклад, за інтенсивністю та екологічною безпекою водокористування всі вони є дестимуляторами, а за економічною віддачею – лише показник водомісткості валового регіонального продукту [20].

Процес оцінки ефективності водокористування передбачає низку розрахунково-аналітичних процедур за концептуальною схемою (рис. 12).

На першому етапі після формування таблиць даних за кожною групою показників у межах окремого критерію обчислюються стандартизовані значення – індивідуальні територіальні індекси ефективності за кожен рік. Для стандартизації необхідно використовувати середні дані відповідних показників водокористування в розрізі регіонів.

Для показників-стимуляторів індивідуальний територіальний індекс ефективності розраховуватиметься за формулою:

$$I_{ij}^k(t) = \frac{P_{ij}^k(t)}{PC_j^k(t)}; \quad (2.1)$$

для показників-дестимуляторів:

$$I_{ij}^k(t) = \frac{PC_j^k(t)}{P_{ij}^k(t)}, \quad (2.2)$$

де $I_{ij}^k(t)$ – індивідуальний територіальний індекс ефективності i -го регіону за j -м показником з k -го критерію у періоді t ;

$P_{ij}^k(t)$ – значення j -го показника оцінювання з k -го критерію у періоді t ;

$PC_j^k(t)$ – середнє значення j -го показника оцінювання серед k -го критерію у періоді t ;

$i = 1 \dots m$ – номер регіону, що досліджується ($m=25$);

$k = 1 \dots K$ – номер групи показників оцінки;

$j = 1 \dots n$ – номер індивідуального показника оцінки у групі (у кожній групі може бути різним);

$t = 1 \dots T$ – номер періоду оцінки показника.

На наступному етапі з метою проведення порівняльної оцінки ефективності водокористування за кожною сформованою в межах окремого критерію групою показників пропонується розраховувати інтегральні територіальні індекси ефективності згідно з методикою, запропонованою вченими Інституту регіональних досліджень НАН України [63]:

Рис. 12. Схема алгоритму оцінки ефективності фінансового забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України

$$I_i^k(t) = \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n (1 + I_{ij}^k(t))} - 1, \quad (2.3)$$

де $I_{ij}^k(t)$ – інтегральний територіальний індекс ефективності i -го регіону за k -м критерієм у періоді t .

За числовим значенням інтегрального територіального індексу ефективності запропоновано об'єднувати регіони в однорідні групи залежно від наближеності або віддаленості від середнього значення цього індексу. Таке групування характеризуватиме профіль економічного середовища за певним набором показників у межах критерію або за окремий період.

Залежно від значення інтегрального територіального індексу пропонується виділяти чотири групи регіонів:

з порівняно високим рівнем ефективності:

$$I_{ij}^k(t) \geq I_c^k(t) + \sigma_k(t);$$

з вищим від середнього рівнем:

$$I_c^k(t) \leq I_i^k(t) < I_c^k + \sigma_k(t);$$

з нижчим від середнього рівнем:

$$I_c^k(t) - \sigma_k(t) \leq I_i^k(t) < I_c^k(t);$$

з порівняно низьким рівнем ефективності:

$$I_i^k(t) < I_c^k - y_k(t),$$

де $I_c^k(t)$ – середнє значення інтегрального територіального індексу ефективності за k -м критерієм у періоді t ($I_c^k(t) = I$);

$\sigma_k(t)$ – стандартне відхилення значення групового індексу від його середнього рівня для k -го критерію у періоді t , що визначається за формулою:

$$\sigma_k(t) = \frac{\sqrt{m \times \sum_{i=1}^m (I_i^k(t))^2 - (\sum_{i=1}^m I_i^k(t))^2}}{m}. \quad (2.4)$$

На наступному етапі розраховують інтегральні групові індекси ефективності водокористування в регіонах за кожен рік, виходячи зі значень інтегральних територіальних індексів окремих критеріїв оцінки за аналогічною формулою:

$$I_i^{2p}(t) = \sqrt[k]{\prod_{k=1}^k (1 + I_i^k(t))} - 1, \quad (2.5)$$

де $I_i^{2p}(t)$ – інтегральний груповий індекс ефективності i -го регіону за групою критеріїв у періоді t .

Класифікацію регіонів України залежно від значення інтегрального групового індексу також доцільно здійснювати за тими ж критеріями, що й для територіальних індексів.

У процесі дослідження важливе значення має також оцінювання зміни ефективності загалом та в розрізі кожного критерію за весь період для кожного

регіону. Пропонується проводити його шляхом розрахунку інтегрального критеріального індексу динаміки ефективності водокористування за формулою середньої арифметичної інтегральних групових індексів ефективності у кожен період (рік) за кожним критерієм:

$$I_i^k = \frac{\sum_{t=l}^T I_i^k(t)}{T}, \quad (2.6)$$

де I_i^k – інтегральний критеріальний індекс динаміки ефективності водокористування i -го регіону за період T за k -м критерієм.

Крім аналізу ефективності водокористування за окремі періоди, важливо також оцінити динаміку ефективності водокористування за весь період. З цією метою рекомендовано для кожного регіону розрахувати інтегральні індекси динаміки ефективності водокористування як середню арифметичну значень інтегральних групових індексів ефективності водокористування за кожен період (рік):

$$I_i = \frac{\sum_{t=l}^T I_i(t)}{T}, \quad (2.7)$$

де I_i – інтегральний індекс динаміки ефективності водокористування i -го регіону за період T .

Групування регіонів за інтегральним критеріальним індексом та інтегральним індексом ефективності водокористування виконується на основі тих самих критеріїв.

Отже, за формулами (2.5, 2.7) виконується оцінка ефективності водокористування у двох площинах – статичній (розраховується інтегральний індекс ефективності водокористування в окремому періоді) та динамічній (за кілька періодів). Це дає можливість оцінити не лише показник ефективності водокористування окремого регіону за один період, а й простежувати зміну цього рівня за кілька періодів, що сприятиме формуванню цілісної оцінки рівня ефективності водокористування.

Після розрахунків відповідних індексів здійснюється групування регіонів за рівнем ефективності водокористування в окремі роки в розрізі груп показників у межах кожного критерію, а також за весь період та в розрізі окремих критеріїв оцінки (табл. 3).

Але для прийняття рішень щодо перспектив розвитку водогосподарського комплексу певного регіону та його окремих сфер і напрямів діяльності результатів аналізу рівня ефективності водокористування в окремі періоди або загалом за весь період виявляється недостатньо. У цьому випадку важливо виявити загальну тенденцію зміни ефективності водокористування, щоб мати уявлення про тенденції розвитку водогосподарського комплексу регіону та його окремих сфер діяльності в цілому.

Як базу для отримання характеристики тенденції зміни ефективності водокористування пропонується використати значення розрахованих

попередньо індексів (територіальних, групових, інтегральних), а виявлення тенденції – проводити за наведеними критеріями.

Таблиця 3

Критерії визначення тенденції зміни ефективності водокористування

Характеристика тенденції	Критерії
Стійка тенденція до зростання	Постійне збільшення індексу і перехід до вищої групи
Нестійка тенденція до зростання	Постійне збільшення індексу, але без постійного переходу до вищої групи або поступовий перехід до неї без зростання індексу
Відсутність стабільних тенденцій	Чергування різних за напрямом тенденцій: збільшення та зменшення індексу, переходу до вищої та нижчої групи
Нестійка тенденція до спаду	Незмінність або постійне зменшення індексу, але без постійного переходу до нижчої групи або з таким переходом без зменшення індексу
Стійка тенденція до спаду	Постійне зменшення індексу і перехід до нижчої групи

На основі отриманих результатів здійснюється розширене групування регіонів за тенденцією зміни ефективності водокористування протягом усього періоду в розрізі груп показників, що відповідають певному критерію оцінки.

У процесі узагальнюючої оцінки цього показника враховується загальна тенденція зміни ефективності водокористування та в розрізі окремих критеріїв оцінки.

На завершальному етапі здійснюється позиціонування регіонів у матриці вибору базових орієнтирів удосконалення інституціонального середовища водокористування (табл. 4), залежно від рівня ефективності водокористування регіону за весь період та оцінки загальної тенденції зміни цього показника.

Таблиця 4

Матриця вибору базових орієнтирів фінансового забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України

Рівень конкурентних переваг	Тенденція зміни рівня конкурентних переваг				
	стійка тенденція до зростання	нестійка тенденція до зростання	відсутність стабільних тенденцій	нестійка тенденція до спаду	стійка тенденція до спаду
Порівняно високий					
Вищий середнього					
Нижчий середнього					
Порівняно низький					

У випадку віднесення до однієї клітинки матриці кількох регіонів для них обирається однакова модель політики з подальшою деталізацією окремих положень залежно від зміни ефективності водокористування на рівні окремих критеріїв. З метою конкретизації базових положень удосконалення інституціонального середовища розробляється розширена матриця в розрізі окремих критеріїв оцінки.

Виконана оцінка ефективності фінансового забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України та групування регіонів за наведеними критеріями (див. табл. 3, 4) дасть можливість визначити пріоритетні напрями діяльності для кожної області на стратегічну перспективу, а також виявити проблемні сфери, де потрібно максимально використовувати внутрішні й зовнішні резерви покращення ситуації. При цьому для областей, які входять до однієї групи і близькі за географічним розташуванням, доцільно обґрунтовувати єдину водну політику з метою недопущення перекосів у системі інституціонального забезпечення.

Для цього потрібно передбачити комплекс спільних для відповідної групи областей економічних, правових чи адміністративних заходів щодо підвищення ефективності водокористування, не створюючи перепон для розвитку сусідніх областей.

Результати оцінювання мають стати передумовою для подальшої диференціації інструментів національної водної політики, що враховуватимуть особливості фінансово-економічного забезпечення водогосподарювання на підприємствах промисловості, сільського та комунального господарства.

На основі оцінки ефективності водокористування в розрізі регіонів можливо визначити пріоритетні напрями інституціональних змін на довгострокову перспективу, вибору стратегії інституціональної перебудови водогосподарського комплексу і конкретизації її основних положень за обсягами, ресурсним забезпеченням, строками та виконавцями.

2.2. Особливості формування критеріальної бази та системи показників оцінки ефективності рентної складової модернізації водогосподарського комплексу

Для визначення стратегії розміщення й управління водокористуванням (тобто нормування впливу на водні об'єкти), контролю за станом природних водних об'єктів необхідна достовірна регіональна оцінка рівня водозабезпеченості населення і галузей економіки, а також інтенсивності експлуатації водних ресурсів. Такій оцінці повинен передувати аналіз інформації з обліку використання вод та водного кадастру, зокрема: визначення показників фактичного водокористування, їх зіставлення з водно-ресурсним потенціалом, чинними нормативами й аналогічними показниками за попередні періоди; отримання розрахункових узагальнених показників концентрації водокористування та підготовка рекомендацій щодо використання кожного з них при вирішенні конкретних водогосподарських і водоохоронних завдань;

виявлення закономірностей розподілу водогосподарських показників у часі та просторі, а також типових співвідношень між різними показниками.

Розрахунок відносних показників використання води і водних ресурсів дає змогу кількісно виразити основні процеси взаємообумовленості різних водокористувачів, їх впливу на водні ресурси. Ці показники можна розділити на дві групи. Перша характеризує водокористування окремих підприємств та їх сукупності в розрізі галузей чи за територіальними ознаками (галузеве водокористування), частку обсягу використання води від загального галузевого і всього за сукупністю водокористування.

Друга група показників відображає територіальну оцінку використання водних ресурсів (річкового стоку), що формується в басейні річки або його частині, адміністративних областях та країні загалом.

Порівняльний аналіз показників першої групи дає змогу оцінити інтенсивність використання води окремими водокористувачами або за галузями економіки, їх відповідність регламентуючим нормативам, виявити об'єкти, для яких необхідно розробити першочергові заходи щодо вдосконалення ефективності водокористування.

На основі територіальної оцінки інтенсивності використання річкового стоку можливо встановити ступінь його участі в господарському обігу на сучасному рівні та ймовірну ситуацію водозабезпеченості в маловодні роки. Отже, таку оцінку доцільно використати у процесі розробки принципів оперативного управління водними ресурсами на альтернативній основі, а також складанні територіальних схем водозабезпечення населення, промислового і сільськогосподарського виробництва, обґрунтуванні розміщення та складу водокористування, виходячи з вимог гідроекологічних умов у вододжерелі.

Визначення методичного напрямку оцінки ефективності рентної складової модернізації водогосподарського комплексу має супроводжуватися виявленням критеріїв оцінювання, які є основою для ухвалення стратегічних, тактичних та оперативних рішень. До критерію як наукової категорії ставляться такі вимоги:

- об'єктивність, тобто відповідність його застосування об'єктивним (спостереженим) властивостям предмета дослідження та природним і суспільним законам існування об'єкта останнього;
- певність, тобто підтвердження повсякденною емпіричною практикою застосування;
- наявність відповідної методології та інструментарію практичного використання для вирішення окремого наукового завдання;
- можливість застосування притаманного критерію або похідних від нього (якщо він не є кількісним) вимірних показників [63, с. 75].

На нашу думку, критерії оцінки ефективності рентної складової модернізації водогосподарського комплексу повинні характеризувати економічний аспект регіонального водогосподарського комплексу, рівень його інвестиційної забезпеченості та особливості фіскальної віддачі господарського освоєння водних ресурсів. Таким чином, основними критеріями зазначеної оцінки, що відповідають наведеним вимогам, є **економічний, інвестиційний та фіскальний**.

Співвідношення між водними й іншими ресурсами та результатами господарської діяльності, за якої отримують вартісні показники її дієвості, відображає економічну ефективність. **Економічний критерій** оцінювання ефективності рентної складової модернізації регіональних водогосподарських систем оцінюється широким набором економічних показників, які відображають кількісну та якісну характеристику економічних явищ і процесів, числовим вираженням окремих категорій і понять. При цьому можливі різні варіанти співвідношення: ресурси і результати, виражені у вартісній формі; ресурси – у вартісній, а результати – у натуральній формі; ресурси – у натуральній, а результати – у вартісній формі, тобто залежно від того, який аспект діяльності регіональних водогосподарських систем планується відобразити. Система економічної ефективності розвитку регіональних водогосподарських систем повинна повністю розкривати дві взаємопов'язані та взаємодоповнюючі результативні аспекти діяльності суб'єктів господарювання – раціональність використання ними водних ресурсів через показники загального ефекту, приведені до одиниці обсягу води, та економічність виробництва, показники котрої розкривали б, якою ціною одержано цей ефект.

Для розрахунків відносних показників за економічним критерієм територіально-галузевого водокористування використовують дані водообліку (форми 2ТП-водгосп): для окремих водокористувачів – безпосередньо із форм первинного обліку, для галузей економіки, адміністративних областей і районів у цілому – із відповідних узагальнених показників водокористування.

Отже, оцінка ефективності рентної складової модернізації регіонального водогосподарського комплексу за економічним критерієм може бути здійснена за відповідними показниками.

Коефіцієнт використання води ($K_{\text{ев}}$) характеризує ступінь її споживання з водних об'єктів та від інших водокористувачів:

$$K_{\text{ев}} = \frac{W_I}{W_z \pm W_n}, \quad (2.8)$$

де W_I – об'єм використання води на різні потреби;

W_z – об'єм забору води з природних водних об'єктів;

W_n – об'єм води, що поступила (передана) для використання від інших (іншим) водокористувачів.

Для ізольованої водогосподарської системи $K_{\text{ев}} = 0$.

Коефіцієнт транспортних втрат води ($K_{\text{мв}}$) по трасі передачі її від вододжерела до об'єкта-водокористувача виражає частку втрат води у загальному об'ємі водозабору і надходження води:

$$K_{\text{мв}} = W_T \quad (2.9)$$

де W_T – об'єм втрат води при транспортуванні.

Відсутність втрат води є сприятливою характеристикою.

Коефіцієнт скидання забруднених стічних вод (K_{cz}) визначає частку неочищених та недостатньо очищених стічних вод у загальному об'ємі стічних вод, що скидаються у водні об'єкти:

$$K_{cz} = \frac{W_{cp.z}}{W_{cp}}, \quad (2.10)$$

де $W_{cp.z}$ – об'єм забруднених вод;

W_{cp} – об'єм стічних вод, що скидаються у водні об'єкти.

Коефіцієнт економії прісної води ($K_{ев}$), що спрямовується на виробничі потреби, характеризує скорочення її об'єму за рахунок використання високомінералізованої води, зворотних та повторно-послідовних систем водозабезпечення:

$$K_{ев} = \frac{W_o + W_\partial + W_n + W_m + W_{ур}}{W_{не}}, \quad (2.11)$$

де W_o – об'єм води в системах зворотного водозабезпечення;

W_∂ – повторне використання власної стічної та колекторно-дренажної води;

W_n – послідовне використання стічної та колекторно-дренажної води, що надходить від інших водоспоживачів;

$W_m, W_{ур}$ – об'єми використання морської та шахтно-рудникової води відповідно;

$W_{не}$ – об'єм повного водоспоживання.

При розрахунках цього показника передбачається, що морська та шахтно-кар'єрна вода, які знаходяться у зворотних і повторно-послідовних системах водозабезпечення, використовуються тільки для виробничих потреб. Але зауважимо, що створення таких систем призводить, зазвичай, до збільшення безповоротних утрат води, особливо за наявності відкритих охолоджувачів, що не зовсім узгоджується з поняттям її економії.

Основним показником економії прісної води слід вважати найбільше значення $K_{ев}$, яке, очевидно, ніколи не дорівнюватиме одиниці. Це обумовлено, по-перше, тим, що є виробництва, технологія яких базується на використанні тільки прісної води, чи вона входить до складу продукту (наприклад, харчова, окремі галузі хімічної промисловості та інші); по-друге, неминучістю безповоротних втрат в об'ємі водозабору. Загалом значення цього показника в межах 0,9 по промислового водоспоживання можливе, але воно є максимальним.

Коефіцієнт безповоротного споживання води ($K_{бс}$) – це частка безповоротного водоспоживання в повному об'ємі незалежно від джерела надходження води:

$$K_{бс} = \frac{W_{бн}}{W_{не}}, \quad (2.12)$$

де $W_{бн}$ – об'єм безповоротного водоспоживання.

Для оцінки ефективності рентної складової модернізації водогосподарського комплексу в межах **фіскального** критерію слід широко застосовувати показники номінальної та фіскальної віддачі забраної води, результативності її використання, вартісні показники частки водних ресурсів у собівартості продукції, водомісткість ВВП та ін. Ці дані відображають якісні та кількісні зміни у регіональних водогосподарських системах, а їх розмір залежить від розвитку водного господарства та економіки в цілому і свідчать про їх об'єктивність та ймовірність.

Основними показниками за фіскальним критерієм, на нашу думку, є:

фіскальна віддача забраної води (Φ_3), що визначається як відношення збору за спеціальне водокористування до обсягу забраної води в межах адміністративно-територіальних одиниць:

$$\Phi_3 = \frac{P_3}{W_z}, \quad (2.13)$$

де P_3 – збір за спеціальне водокористування;

водомісткість валового регіонального продукту ($ВРП_в$), котра розраховується як відношення загального об'єму річного споживання води до валового регіонального продукту:

$$ВРП_в = \frac{W_1}{ВРП}, \quad (2.14)$$

де $ВРП$ – валовий регіональний продукт;

водомісткість валового регіонального продукту – відображає кількість водних ресурсів, яку потрібно затратити для одержання одиниці $ВРП$. Динаміка цього показника може бути індикатором ефективності використання водних ресурсів. Аналогічні розрахунки можливо здійснювати як у розрізі міжгалузевих комплексів, так й окремих галузей та підприємств;

фіскальна віддача орендованих водних об'єктів (Φ_o), що обчислюється як відношення надходжень від оренди водних об'єктів до їх загальної площі:

$$\Phi_o = \frac{P_{zo}}{S_o}, \quad (2.15)$$

де P_{zo} – надходження від оренди водних об'єктів;

S_o – площа орендованих водних об'єктів.

Для вирішення проблем модернізації водогосподарського комплексу необхідно переглянути структуру інвестицій, збільшивши частку вкладень в об'єкти іригації та гідроенергетики. Здійснення адаптаційних заходів у зв'язку зі зміною клімату (регулювання річкового стоку, охорона якості вод тощо) також потребують залучення додаткових інвестиційних ресурсів. Таким чином, на нашу думку, необхідно проаналізувати низку показників за **інвестиційним критерієм** з метою розробки механізмів їх найбільш ефективного залучення у водогосподарський комплекс.

Розглянемо загальну схему критеріїв та відповідних показників, що можуть бути використані для оцінки рентної складової модернізації водогосподарського комплексу (табл. 5).

Система показників оцінки ефективності рентної складової модернізації
водогосподарського комплексу

Критерій оцінки	Показник
Економічний	Коефіцієнт використання води, од.
	Коефіцієнт транспортних втрат води, од.
	Коефіцієнт скидання забруднених стічних вод, од.
	Коефіцієнт економії прісної води, од.
	Коефіцієнт безповоротного споживання води, од.
Фіскальний	Фіскальна віддача забраної води, грн /м ³
	Водомісткість валового регіонального продукту, м ³ /грн
	Фіскальна віддача орендованих водних об'єктів, грн /га
Інвестиційний	Капітальні інвестиції на очищення зворотних вод, грн
	Капітальні інвестиції на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод, грн
	Капітальні інвестиції у ремонт водогосподарської інфраструктури, грн
	Екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, грн
	Обсяг надання водогосподарських послуг на платній основі, грн

Таким чином, комплексну порівняльну оцінку пропонується виконати по окремих критеріях та групах показників, які відображатимуть різні напрями залучення в господарський оборот та використання водних ресурсів. Залежно від обраного критерію показники будуть поділятися на стимулятори та дестимулятори.

До показників, що характеризують інвестиційну складову модернізації водогосподарського комплексу, належать:

- капітальні інвестиції на очищення зворотних вод (I_{oe});
- капітальні інвестиції на захист і реабілітацію ґрунту, підземних та поверхневих вод ($I_{зв}$);
- капітальні інвестиції у ремонт водогосподарської інфраструктури ($I_{рв}$);
- екологічний податок, фактично сплачений підприємствами, організаціями, установами за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти по регіонах (E_{en});
- обсяг надання водогосподарських послуг на платній основі обласними управліннями Держводагенства України (O_{en}).

Наприклад, за фіскальним критерієм показник водомісткості валового регіонального продукту є дестимулятором, а значення фіскальної віддачі забраної води та орендованих водних об'єктів – стимулятором, тобто чим більша їх абсолютна величина, тим краща ситуація в регіональному водогосподарському комплексі. В цілому ефективність рентних відносин, на

нашу думку, є одним із основних критеріїв оцінки стану фінансово-економічного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу, який має бути врахований при виборі форм та методів залучення водних ресурсів у господарський оборот та визначенні пріоритетів розвитку національного водогосподарського комплексу. З метою забезпечення обґрунтованості рішень щодо вибору пріоритетних напрямів фінансово-економічного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу в окремих регіонах у сфері водокористування виникає необхідність проведення порівняльних оцінок основних показників ефективності рентних відносин. Такий комплексний аналіз дасть підстави для ранжування регіонів відповідно до обраних критеріїв та показників і вибору найбільш ефективних механізмів та напрямів інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України [50].

2.3. Оцінка джерел інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України

2.3.1. Особливості формування національної водної політики щодо інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України

Незважаючи на унікальність і важливість водного фактору в соціально-економічному піднесенні, водна політика модернізації водогосподарського комплексу ще не має належного наукового обґрунтування, тому вона недостатньо впорядкована як з методологічного, так і методичного погляду. Низький рівень забезпеченості нашої країни водними ресурсами потребує структуризації методів, важелів й інструментів інвестиційного забезпечення цього процесу з метою капіталізації та комерціалізації водогосподарської діяльності. Формування інструментальної бази має ґрунтуватися на принципах збалансованості, пропорційності та екологічної безпеки водокористування.

Особливо резонансним питанням є диференціація важелів модернізації окремих секторів водогосподарського комплексу та на рівні регіонів. Тобто водна політика має охоплювати широкий спектр економічних підойм, які максимально враховуватимуть специфіку регіонального водокористування.

Національна водна політика інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу повинна спиратися на уявлення про те, що водне господарство – це, з одного боку, ресурсозбереження, а з іншого – провідна природоохоронна галузь. Вода – невід’ємна складова господарської сфери, важливий компонент природного середовища, основа формування сприятливих умов життєдіяльності. Отже, управління і водними ресурсами, і водним господарством повинно ґрунтуватися на механізмах, що стимулюватимуть екологічно безпечне водокористування [47].

У зв’язку з неможливістю швидкого вирішення всіх проблем у зазначеній сфері водна політика повинна відповідати стратегічним цілям, на які орієнтується вся водогосподарська діяльність і з якими зіставляються сучасні дії

і ті, що плануються на найближчу перспективу, а також цілі перехідного періоду.

Гострі соціально-економічні проблеми суспільства й держави за нинішнього рівня розвитку продуктивних сил можна розв'язати шляхом достатньо інтенсивного використання водно-ресурсного потенціалу країни. Це пов'язано з неможливістю різко змінити режим водокористування та інфраструктуру водного господарства. Водночас пріоритетним є забезпечення водної (водогосподарської та водно-екологічної) безпеки за рахунок своєчасного виявлення й оцінки відповідних ризиків та здійснення превентивних заходів на державному рівні. До пріоритетів належить також планомірне вирішення найгостріших водних проблем, у тому числі шляхом обмеження або припинення діяльності окремих водокористувачів. Інтереси будь-якого господарюючого суб'єкта в такому випадку повинні підпорядковуватися довгостроковим цілям суспільства й держави. Недопустима ситуація, коли економічні інтереси суб'єктів ринкових відносин реалізуються за рахунок погіршення якості життєвого рівня населення, для якого відповідні водні ресурси є основою життя й діяльності.

В макроекономічному аспекті пріоритетом державної політики є спрямування доходів (водної ренти) від експлуатації водно-ресурсного потенціалу на розв'язання соціальних проблем – забезпечення населення чистою питною водою за рахунок відновлення й охорони природних водних джерел; реабілітацію здоров'я населення, яке споживає питну воду, що не відповідає вимогам стандартів; захист від повеней і т.п. Істотна частина вказаних доходів повинна спрямовуватися і на розвиток освіти, охорони здоров'я, культури, науки, що сприяють вирішенню відповідних завдань у водно-ресурсній сфері [53].

Водно-ресурсний потенціал країни й окремих регіонів розглядається в першу чергу з погляду збереження ролі природних водних об'єктів у формуванні навколишнього середовища як екологічного каркасу територій. Ця частина природного потенціалу не підлягає господарському використанню. Водночас відновлювана частина водних ресурсів є основою економічного розвитку України, а також предметом міжнародної торгівлі, оскільки згідно з довгостроковим прогнозом у XXI столітті якісні водні ресурси можуть стати одними з найдефіцитніших у світі.

Метою модернізації водогосподарського комплексу є забезпечення балансу екологічних й економічних інтересів суспільства, пов'язаних з використанням водних ресурсів, а також гарантування безпеки у водно-ресурсній сфері. Досягнення цієї мети пов'язане з вирішенням таких завдань:

- установа режиму стійкого (невиснажливого) використання водних та інших ресурсів водних об'єктів і державне регулювання дотримання його всіма господарюючими суб'єктами;
- приведення потреб водокористувачів у відповідність до екологічно допустимих меж використання водно-ресурсного потенціалу;

- відновлення в екологічно обумовлених й економічно виправданих межах раніше порушених і змінених природних водних об'єктів та їх екосистем, відновлення їх біологічного і ландшафтного різноманіття;

- забезпечення ефективного й безпечного функціонування водогосподарських систем і споруд, планомірне приведення водогосподарської інфраструктури у відповідність до мети державної політики сталого водокористування [15].

Модернізація водогосподарського комплексу має включати такі імперативи:

- регіональне планування водокористування й управління водними ресурсами (у басейнах річок або їх ділянках);

- екосистемний підхід до планування водокористування, здійснення водозахисної і водогосподарської діяльності;

- мінімізація антропогенного впливу на водні об'єкти та їх водозбірні території;

- баланс між екологічними й економічними пріоритетами у процесі управління водними ресурсами (екологічні переваги при визначенні загальних меж використання водно-ресурсного потенціалу і встановлення загальносистемних екологічних вимог, з одного боку, пріоритет економічних інтересів при використанні водних ресурсів регульованих річок – з іншого);

- відвертість і гласність планування водокористування та управління водними ресурсами, узгодження інтересів водокористувачів; збереження стійкості природних водних екологічних систем і стабільного стану природних комплексів; розмежування сфер і меж відповідальності держави, місцевого самоврядування, господарюючих суб'єктів і громадян за стан водних об'єктів, водогосподарських систем і споруд, запобігання шкідливій дії вод і забезпечення компенсації за пошкодження майна та заподіяння шкоди здоров'ю в результаті нераціонального використання водних та інших ресурсів водних об'єктів або шкідливої дії водогосподарської сфери;

- попередження і зниження небезпек, запобігання надзвичайним ситуаціям, що виникають унаслідок нераціонального використання водних ресурсів або шкідливої дії водних об'єктів; платність і повна відновлюваність використовуваних водних та інших ресурсів (біологічних гідроенергетичних тощо) водних об'єктів [67].

Відповідно до вказаних імперативів модернізації водогосподарського комплексу виконуються заходи за такими основними напрямками:

- зміцнення системи державного управління водними ресурсами;

- стратегічне планування використання водно-ресурсного потенціалу, реформування і розвитку водогосподарського комплексу;

- прискорений розвиток водного законодавства, у тому числі суб'єктів України, і створення єдиної зведеної нормативної бази;

- удосконалення системи механізмів державного регулювання водокористування;

- розробка і реалізація державних програм;

- вирішення комплексу завдань, пов'язаних з усуненням несприятливих наслідків здійсненого в попередній період масштабного перетворення територій;
- створення системи державних інформаційних ресурсів у сфері водокористування;
- розвиток наукової сфери;
- забезпечення постійної взаємодії всіх інститутів суспільства, зацікавлених у вирішенні проблем сучасного водокористування.

Основними фінансовими джерелами національної водної політики щодо інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України є кошти підприємств-водокористувачів, інвесторів, бюджетів усіх рівнів. Формування бюджету здійснюється за рахунок плати за користування водними й іншими ресурсами водних об'єктів (плата за спеціальне водокористування). Стійкість бюджетного фінансування державних цільових програм забезпечується створенням відповідних цільових бюджетних фондів. Першочерговим завданням є залучення коштів підприємств-водокористувачів на цілі реалізації водозахисних і водогосподарських програм, яке розв'язується в першу чергу за рахунок пред'явлення відповідних нормативних вимог з виконання програмних заходів. Для цього використовуються програмно-цільовий підхід і механізм нормування водокористування [55].

За всіма видами збитків і категорій водогосподарських і водно-екологічних ризиків на законодавчому рівні здійснюється чітке розмежування сфер і меж відповідальності держави, місцевого самоврядування, організацій і громадян за відшкодування збитків. З метою створення необхідних фінансових резервів відбувається планомірний перехід до системи страхування водогосподарських і водно-екологічних ризиків, що виникають при нераціональному водокористуванні й небезпеці шкідливого впливу водогосподарського комплексу на природні водні об'єкти.

За напрямками водогосподарської діяльності, пов'язаними з наданням послуг і постачанням водних ресурсів як товарної продукції, здійснюється державне стимулювання водогосподарського будівництва, ефективного функціонування водогосподарської інфраструктури. За рахунок законодавчих заходів створюються сприятливі умови для залучення інвестицій у реформування і розвиток водогосподарського комплексу. Відбувається передача водних об'єктів у тривале користування, а водогосподарських об'єктів – у власність. Розвиток ринкових відносин у водному господарстві здійснюється на основі ефективної тарифної, інвестиційної, амортизаційної та антимонопольної політики. Необхідність переведення водного господарства на модель сталого розвитку обумовлена потребою подолання негативних тенденцій використання водних ресурсів та прискорення інноваційного оновлення матеріально-технічної бази водоспоживання. Проблема посилюється неоднаковою природою організаційних і технічних колізій водокористування в різних галузях національної економіки через специфіку технологічного процесу, водомісткість готової продукції та технічний рівень інфраструктури використання водних ресурсів. Без удосконалення окремих підойм регулювання розвитку водного

господарства перевести його на модель сталого розвитку надто проблематично [20].

Тому першочергового значення набуває завдання формування інтегрованої системи, що дасть можливість узгоджувати сучасні потреби у водних ресурсах з майбутніми, забезпечувати баланс державних та корпоративних інтересів у господарському водокористуванні, вміло поєднувати ринкові важелі регулювання з адміністративними, зважувати правові суперечності щодо вилучення водної рента та відшкодування збитків, заподіяних водним джерелам, ліквідувати дефіцит інвестиційних та інноваційних ресурсів для розбудови водоохоронної інфраструктури, сприяти становленню підприємницького сектору в рекреаційному водокористуванні.

Зважаючи на значну диференціацію регіонів України за запасами поверхневих та підземних вод, обсягами водозабору для виробничих та господарсько-питних потреб, об'ємами безповоротного і повторного водоспоживання, величиною скидів стічних вод, важливою передумовою формування сучасної системи управління та регулювання водогосподарським комплексом є врахування регіональних особливостей розвитку водного господарства загалом і водокористування зокрема. У чинному водному законодавстві та нормативній базі водокористування окремі важелі і норми щодо використання, охорони й відтворення водних ресурсів не мають регіональної спрямованості. Тому варто зосередити увагу на розробці:

- шляхів формування комунального сектору у водному господарстві;
- базових напрямів створення регіональної системи моніторингу водних ресурсів та водокористування;
- ринкових механізмів розвитку водоохоронної інфраструктури;
- шляхів реалізації регіональних пріоритетів розвитку бізнесової діяльності в рекреаційному водокористуванні;
- законодавчого забезпечення організації управління та регулювання водогосподарським комплексом [54].

Але найважливішою проблемою переходу водного господарства України на модель сталого розвитку в умовах глобалізації світової економіки та інтеграційних процесів є розробка перспективних форм його інтеграції в мережу європейської системи водогосподарських відносин. Це сприятиме залученню іноземного капіталу в розбудову водоохоронної інфраструктури та матеріально-технічної бази водогосподарського комплексу, передових технологій у сферу використання та очищення вод, а також прогресивного досвіду організації водогосподарського бізнесу.

Однією з таких форм може бути концесійний режим водокористування. На першому етапі її інституціоналізації необхідно сформувати:

- інституціонально-правову базу впровадження концесійних відносин у водному господарстві;
- інструментарій використання поверхневих та підземних вод на основі концесійних угод;
- механізми використання концесійного режиму водопостачання в житлово-комунальному господарстві;

- модельні проекти концесійних відносин у водогосподарському будівництві.

На основі визначених орієнтирів та напрямів покращення інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу, які мають рекомендаційний характер, регіональні органи Держводагенства можуть розробити проектні основи політики підвищення ефективності водокористування на регіональному рівні та здійснювати всіляку методичну й нормативну підтримку цих процесів. Таким чином, взявши до уваги результати аналізу ефективності водокористування, кожен регіон повинен конкретизувати власну політику інституціональних змін та розробити деталізовану стратегію її реалізації. Доцільно також запровадити практику щорічного оцінювання ефективності водокористування з метою отримання широкої інформації про стан і тенденції розвитку регіональних водогосподарських комплексів.

Запропонована методика оцінки ефективності водокористування в регіонах України базується на матричному підході до вибору політики та забезпечує досягнення таких результатів:

- визначення інституціонального середовища пошуку джерел підвищення ефективності водокористування (упровадження сучасних форм комерціалізації водогосподарської діяльності, інституціоналізація додаткових водно-ресурсних платежів та платежів за забруднення водних і водогосподарських об'єктів, розробка інтегрованих систем управління водокористуванням, упорядкування відносин власності на водні та водогосподарські об'єкти тощо);

- введення стандартного набору критеріїв та показників відповідно до галузевої специфіки, за якими здійснюється аналіз потенційних джерел підвищення ефективності водокористування та наступне групування регіонів (перегляд галузевих нормативів водоспоживання, скасування преференцій при сплаті водно-ресурсних платежів для окремих сфер діяльності й підприємств, ковзний характер інституціоналізації важелів національної та регіональної водної політики);

- можливість здійснення цільового аналізу джерел підвищення ефективності водокористування як у статичному, так і динамічному розрізах для конкретного регіону або їх однорідної групи (стимулювання підприємств щодо використання водоощадливих та безводних технологій, розбудова водоохоронної і водоочисної інфраструктури, проведення екологічної санації підприємств, водогосподарська діяльність яких є деструктивною);

- ранжування виявлених потенційних напрямів підвищення ефективності водокористування та їх застосування при формуванні основних положень політики інституціональних змін для кожної однорідної групи регіонів на перспективу;

- забезпечення порівнянності даних аналізу за різні періоди часу на основі єдиного набору параметрів та використання індексного методу (інституціоналізація додаткових фіскальних й адміністративних важелів водної політики у Водному кодексі України, диверсифікація системи управління водними ресурсами в окремих регіонах, уніфікація показників обліку, контролю, моніторингу та кадастру водних ресурсів);

- можливість використання методики у практичній діяльності Держводагенства України як уповноваженого органу виконавчої влади у сфері водокористування на національному рівні або його органів – на регіональному [86].

Підсумовуючи викладене вище, можна стверджувати, що система управління водними ресурсами потребує масштабної інституціональної трансформації. Цей процес має відбуватися поетапно (рис. 13), щоб уникнути інституціональних розривів у сфері водокористування.

Зважаючи на те, що сфера водокористування безпосередньо торкається природно-ресурсного базису розвитку господарського комплексу та життєдіяльності населення, зміни системи управління водними ресурсами мають відбуватися поступово з урахуванням інституціональної підготовленості реалізації кожного наступного етапу.

Це дозволить не вносити значних деструктивів у процес господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу (втрата центрів відповідальності за екологічний стан водних об'єктів, перерозподіл водних ресурсів, застосування сучасних форм водоспоживання на промислових підприємствах).

Передусім слід сформувати нормативно-правову базу, яка легалізує трансфер перспективних водоохоронних та водоощадливих технологій, розширить перелік платних послуг, створить передумови для формування корпоративних структур. Необхідно відійти від традиційної стандартизованої системи управління водними ресурсами, яка базується на територіальному принципі, і підходити до формування управлінських структур диференційовано з огляду на водозабезпеченість конкретного регіону.

Варто урізноманітнити спектр регулюючих важелів, щоб формувати конкурентні засади на ринку водогосподарських та водних послуг з метою ефективнішого залучення водних ресурсів у сферу товарно-грошових відносин.

Формування національної та регіональної водної політики щодо інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу має базуватися на результатах оцінки ефективності водокористування. Для проведення просторового порівняння основних тенденцій зміни ефективності водокористування в розрізі регіонів України з урахуванням їх територіального розміщення використано відповідну методику оцінки (див. підрозділ 2.2) та прикладну програму обробки. Територіальні дані наведено у вигляді картограм та картодіаграм – MapInfo 12.

Аналіз ефективності водокористування за економічним критерієм.

Водогосподарський комплекс охоплює всю територію нашої держави. Жодна сфера діяльності й життя населення неможлива без використання води. Саме тому розвиток водогосподарського комплексу повинен задовольняти певні ***соціально-економічні та екологічні вимоги.***

Соціально-економічний аспект цих вимог передбачає вжиття заходів, спрямованих на реалізацію законодавчо закріплених соціальних гарантій щодо забезпечення доступності до якісної питної води, що, у свою чергу, сприятиме стабільному розвитку регіонів в умовах окупації частини території держави. Відповідно до Конституції України (ст. 49) держава забезпечує санітарно-

епідеміологічне благополуччя населення, у тому числі в частині його доступу до питної води для задоволення своїх потреб.

**Модернізація
нормативно-
правової бази**

Перерозподіл повноважень органів управління водним господарством. Розвиток системи стандартів і нормативів на всі основні види водокористування та антропогенного впливу, що узгоджуються з положеннями існуючих технологій. Створення Державної корпорації з упровадження найкращих технологій у практику водокористування, яка передусім здійснюватиме регулювання законодавства, не тільки аналіз упровадження передових технологій, а й їх створення

**Трансформація
організаційно-
економічного
механізму**

Забезпечення відповідності структури керуючих органів завданням сталого розвитку в рамках розмежованих сфер компетенції між ними. Децентралізація управління водними ресурсами вододефіцитних районів і консолідація – у водонадлишкових, що дасть змогу рівномірно розподілити навантаження на управлінські кадри країни

**Удосконалення
водогосподар-
ського
регулювання**

Раціоналізація водокористування у промисловості, сільському та комунальному господарстві, скорочення забруднення водних об'єктів, зниження збитків від повеней та іншого шкідливого впливу вод. Перехід до ринкових відносин у водному господарстві; самофінансування галузі; створення конкурентного середовища у водокористуванні та водовідведенні; упровадження системи водогосподарського та екологічного страхування; формування системи екологічного та водогосподарського моніторингу водних об'єктів

**Проектування
комплексного
використання
водних ресурсів
та
водоохоронної
діяльності**

Вжиття перспективних заходів щодо ефективного комплексного використання та відтворення водних ресурсів, відновлення водних об'єктів та їх екосистем, попередження і ліквідації шкідливого впливу вод, удосконалення й розвитку водогосподарського комплексу. Розробка схем комплексного використання та охорони водних ресурсів басейнів найбільших річок; запровадження плати за використання водних ресурсів на основі вилучення державою водної ренти; поліпшення екологічної ситуації на водних об'єктах і прилеглих територіях; заохочення систем добровільної екологічної діяльності

Рис. 13. Етапи модернізації системи управління водним фондом

Екологічні вимоги ґрунтуються на реалізації принципів та ідей сталого водокористування з метою збереження для нащадків природного біорізноманіття та водних екосистем. У Конституції України (ст. 16) визначено,

що підтримання екологічної рівноваги є обов'язком держави, а громадяни не повинні завдавати шкоди природі (ст. 66).

Урядом офіційно затверджено європейський напрям розвитку держави, тому документи Європейського Союзу, які мають високі екологічні стандарти щодо охорони водних ресурсів, зокрема Директива Ради 91/271/ЄЕС від 21 травня 1991 року про очистку міських стічних вод, набувають статусу дорожніх карт розвитку водогосподарського комплексу.

Отже, модернізація водогосподарського комплексу є актуальною проблемою, що потребує негайного вирішення з метою гарантованого державою соціального забезпечення населення та збереження генофонду української нації в умовах порушення територіальної цілісності та мінімального втручання у природні водні екосистеми. Однією з головних вимог модернізації ВГК є достатнє фінансове забезпечення процесу оновлення основних засобів галузі, що включає, у тому числі, пошук і створення джерел її фінансово-економічного забезпечення в окремих регіонах України (рис. 14).

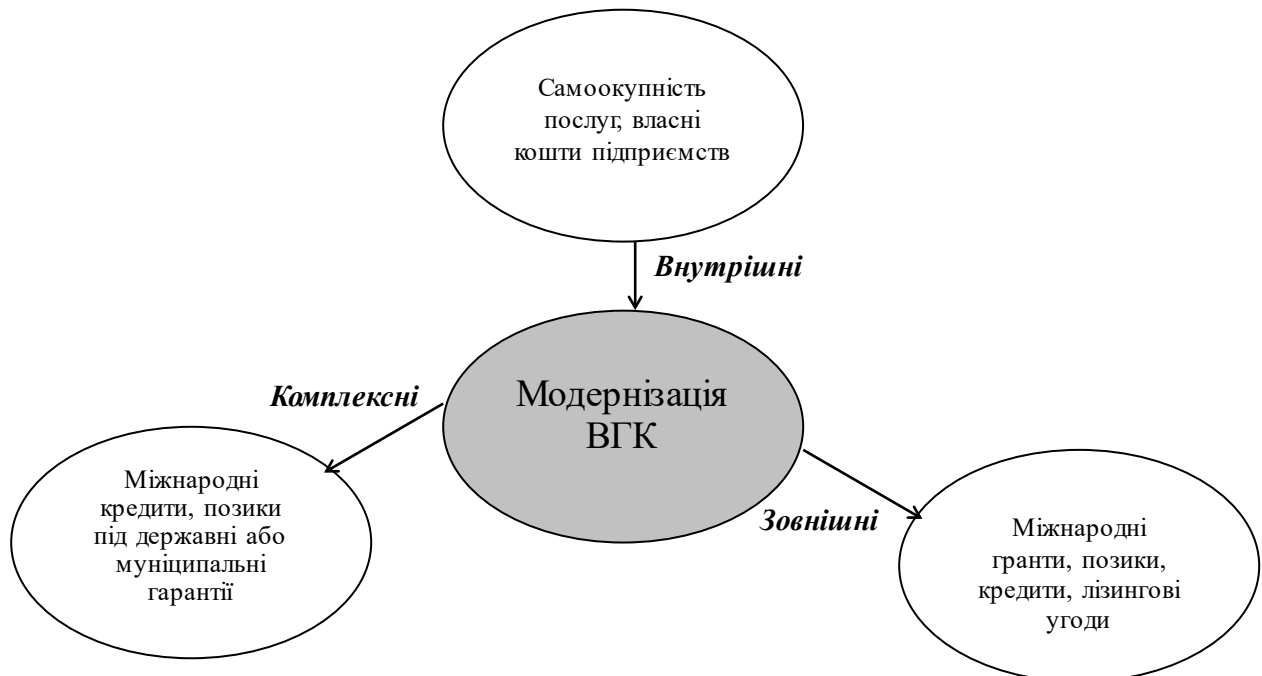

Рис. 14. Джерела фінансово-економічного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу

Внутрішні джерела. Ідеальною схемою оновлення обладнання та технологій водопостачання і водовідведення є самоокупність послуг, тобто тарифи мають повністю покривати витрати господарюючих суб'єктів. Проте в такому випадку слід вилучити із законодавчої бази соціальні гарантії держави для населення в частині забезпечення питною водою. Такий крок є неприпустимим для держави, яка прагне приєднатися до спільноти Європейського Союзу. До того ж практика реалізації вимог Директиви ЄС 91/271/ЄЕС від 21 травня 1991 року про очищення міських стічних вод Хорватією та Кіпром, свідчить про те, що розмір допомоги своєчасний та достатній для оновлення систем водозабезпечення у визначені відповідними законодавчими актами строки [93, с.77–79, 138–139]. Вибір для порівняння цих

двох країн не випадковий, оскільки вони теж мали проблеми із територіальною цілісністю та впродовж тривалого часу проводили бойові дії на своїй території.

Зовнішні джерела. В Україні сьогодні вже фінансуються проекти водопостачання та водовідведення не тільки Європейським банком реконструкції та розвитку, а й іншими світовими фінансовими організаціями (Міжнародним валютним фондом, Міжнародним банком реконструкції та розвитку тощо). Наприклад, за даними Міністерства фінансів України, зараз реалізується «Другий проект розвитку міської інфраструктури» (сума позики – 350,0 млн дол. США), який фінансується МБРР.

Його відповідальним виконавцем є Мінрегіон, бенефіціарами – комунальні підприємства Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Київської, Кіровоградської, Харківської областей. Мета проекту – покращення послуг водопостачання в окремих пріоритетних регіонах шляхом модернізації, реконструкції та заміни існуючих систем водопостачання й водовідведення, дата закриття – 30.10.2020 року.

Проект «Розвиток системи водопостачання та водовідведення в м. Миколаєві» фінансується фондом Східноєвропейського партнерства з енергоефективності та довкілля: сума кредиту – 15,54, грант – 5,1 млн євро.

Комплексні джерела. В окремих регіонах України доцільно запровадити комплексні схеми фінансово-економічного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу з використанням зовнішніх та внутрішніх джерел грошових ресурсів. На нашу думку, такий підхід створюватиме конкурентне середовище в секторі водопостачання та водовідведення і зніме значну частину відповідальності з органів державної влади щодо якості послуг водозабезпечення для населення.

Конкурентне середовище буде створено за рахунок існування різних за технічним станом мереж та рівнів платоспроможності населення, що в поєднанні дає можливість укладати договори, вигідні для споживачів та надавачів послуг водопостачання і водовідведення. Завдання державних органів полягатиме в забезпеченні контролю та нагляду за дотриманням закону щодо доступу всіх верств населення до чистої питної води.

Аналіз ефективності водокористування за економічним критерієм передбачає регіональну оцінку водокористування за такими показниками, як:

- коефіцієнт використання води – належить до стимуляторів, характеризує ступінь її використання з водних об'єктів;
- коефіцієнт транспортних втрат – дестимулятор, виражає частку втрат у загальному об'ємі водозабору і надходження води;
- коефіцієнт скидання забруднених стічних вод – дестимулятор, визначає частку неочищених та недостатньо очищених стічних вод у загальному об'ємі стічних вод, що скидаються у водні об'єкти.

Відповідно до методики (див. підпункт 2.1.3) нами розрахований економічний показник ефективності модернізації водогосподарського комплексу України – інтегральний територіальний індекс ефективності (ІТІЕ) (табл. 6, дод. А, Б, В, Д), на основі якого можемо здійснити групування регіонів за рівнем ефективності водокористування.

Так, нами виділено чотири групи регіонів: I – із порівняно *низьким* рівнем ефективності (ІТІЕ 0,824); II – *нижчим від середнього* ($1 \geq$ ІТІЕ

0,824); III – *вищим від середнього* ($1,824 \geq \text{ІТІЕ}$ 1); IV – *порівняно високим* ($\text{ІТІЕ} < 1,824$).

Таблиця 6

Динаміка інтегрального територіального індексу ефективності водокористування за економічним критерієм, 2011–2013 рр.

Регіон	2011	2012	2013	Індекс
АРК	0,426	0,426	0,417	0,423
Вінницька	2,291	2,844	2,959	2,686
Волинська	2,514	2,348	2,170	2,341
Дніпропетровська	0,875	0,883	0,929	0,896
Донецька	0,745	0,694	0,694	0,711
Житомирська	2,741	2,594	2,621	2,651
Закарпатська	1,060	1,184	1,244	1,161
Запорізька	1,545	1,686	1,799	1,675
Івано-Франківська	1,623	2,879	2,921	2,417
Київська	9,389	10,585	10,252	10,064
Кіровоградська	1,242	1,084	1,618	1,304
Луганська	0,546	0,500	0,446	0,497
Львівська	0,724	0,671	0,669	0,688
Миколаївська	0,614	0,659	0,708	0,660
Одеська	0,605	0,621	0,675	0,633
Полтавська	2,672	2,658	2,593	2,641
Рівненська	1,906	2,444	2,517	2,277
Сумська	1,227	0,948	0,913	1,024
Тернопільська	1,861	1,996	2,025	1,960
Харківська	1,425	1,435	1,565	1,474
Херсонська	1,008	1,729	1,761	1,473
Хмельницька	2,291	0,735	1,820	1,525
Черкаська	2,736	3,049	2,299	2,682
Чернівецька	1,208	1,764	1,759	1,563
Чернігівська	1,465	1,862	1,769	1,693

Відповідно до такого розподілу регіонів запропоновано пріоритетні напрями фінансово-економічного забезпечення модернізації за інтегральним індексом динаміки ефективності (економічний критерій) (табл. 7).

Вважаємо, що в регіонах із низьким рівнем ефективності водокористування, яка характеризується значними виробничими та трансакційними витратами, буде складно забезпечити успішне функціонування моделі «зеленої» економіки, поширеної в європейському співтоваристві без зміни підходів до водокористування кожною особистістю зокрема та господарюючими суб'єктами взагалі.

На нашу думку, низькі значення інтегральних групових територіальних індексів для регіонів I і II групи свідчать про недостатньо ефективний рівень водокористування, тому в них запропоновано попередньо внести необхідні зміни до вказаних напрямів (див. табл. 7), а тільки потім виходити на фондові ринки.

Пріоритетні напрями фінансово-економічного забезпечення модернізації регіонів

Група	Область, регіон	Напрямок забезпечення
I	АРК, Донецька, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська	Припинення бойових дій. Зниження виробничих та трансакційних витрат. Стимулювання економії води
II	Дніпропетровська	Зміна схеми ціноутворення. Реалізація політики безбитковості
III	Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська, Сумська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська	Вихід на фондові ринки. Активізація інвестування
IV	Київська, Полтавська, Тернопільська, Волинська Житомирська, Вінницька, Рівненська, Черкаська, Івано-Франківська	Дотримання принципів сталого розвитку (адаптація моделі «зеленої» економіки)

Відтак рекомендуємо чотирьохступеневу модель збільшення економічної ефективності водокористування, що забезпечить покроковий перехід суб'єктів господарюючої діяльності до екологізованої моделі ведення соціально відповідального бізнесу на території України або, іншими словами, адаптацію моделі «зеленої» економіки для підприємств нашої держави (рис. 15).

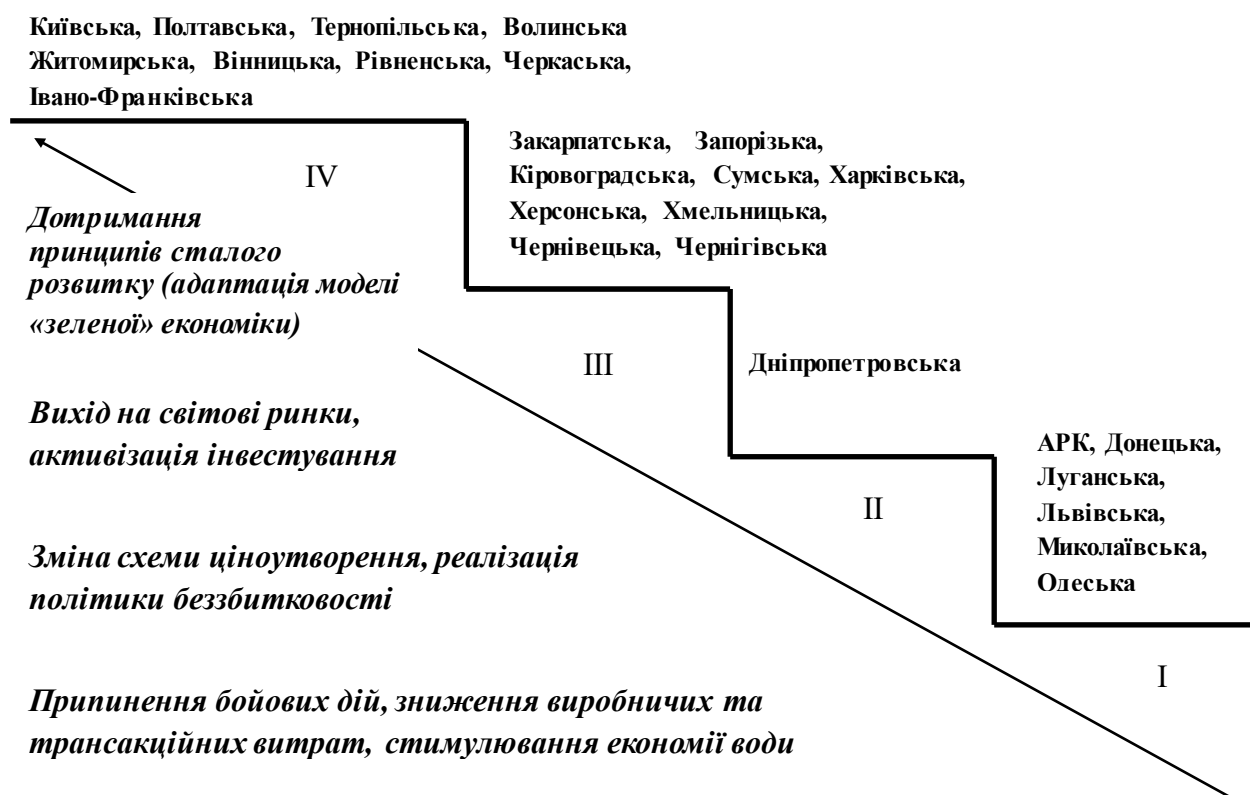

Рис. 15. Чотирьохступенева модель збільшення економічної ефективності водокористування в регіонах України

Перевага цієї моделі полягає у врахуванні військово-економічної ситуації на території Луганської, Донецької областей і тимчасово окупованої території АРК, визначенні пріоритетним напрямом їх розвитку і прилеглих до них територій припинення бойових дій, що суттєво підвищить ефективність водокористування і дасть змогу спрямувати кошти, які застосовують для відновлення водопостачання після хаотичних обстрілів інфраструктури регіонів, на оновлення основних засобів ВГК України в Донецькій та Луганській областях.

Слід також зазначити, що ранжування регіонів слід проводити кожного року із тим, щоб оперативно реагувати на зміни економічної ефективності водокористування. Саме така періодичність оцінки, на нашу думку, є доцільною, ураховуючи III і IV рівень технологічного укладу на більшості підприємствах України і VI рівень – підприємств ЄС. Також дана модель має обмеження стосовно прийняття рішення управляючим органом державної влади щодо виходу на фондовий ринок окремого підприємства області, оскільки рівень розвитку технології господарюючого суб'єкта може бути вищий, ніж середньообласний.

Аналіз ефективності водокористування за фіскальним критерієм. Для оцінки ефективності водокористування слід широко використовувати показники фіскальної віддачі забраної води, орендованих водних об'єктів та водомісткість ВВП. Тобто економічні показники відображають якісні та кількісні зміни у водогосподарських системах, а їх розмір залежить від розвитку водного господарства й економіки в цілому і свідчать про їх об'єктивність та ймовірність.

Незважаючи на тенденції останніх років щодо зменшення водоемності ВВП як у країні загалом, так і в більшості її регіонів, вона залишається надто високою. В регіональному розрізі (дод. Е, Ж, І) лише Закарпатська область і м. Київ мають показники європейського рівня – відповідно 1,4 та 1,86 л/грн.

Стимулюючим елементом, що сприяє підвищенню ефективності водокористування, є плата за спеціальне використання води, яка залежно від умов водозабезпечення в різних регіонах відрізняється (сьогодні – це рентна плата за спецводокористування).

Досить чітко вплив плати за спецводокористування та ефективності фінансово-економічного механізму регулювання водокористування відображає фіскальна віддача води. Загалом в Україні реальна фіскальна віддача забраної води щороку зростає, що свідчить про підвищення ефективності механізму регулювання водокористування.

У регіональному аспекті зазначені показники відрізняються (дод. Е, Ж, І) залежно від рівня соціально-економічного розвитку кожного регіону. Найвищі показники мають Кіровоградська, Луганська, Закарпатська, Львівська, Хмельницька та Черкаська області.

Фіскальна віддача орендованих водних об'єктів в Україні в цілому та по регіонах також зростає. Найкраща вона у Полтавській, Донецькій, Житомирській, Одеській, Запорізькій та Київській областях.

Згідно із запропонованою методикою (див. підпункт 2.1.3) за інтегральним територіальним індексом ефективності виконано порівняльну

оцінку ефективності водокористування в регіонах України (табл. 8, дод. Е, Ж, І, К) за такими показниками, як: фіскальна віддача забраної води (стимулятор); фіскальна віддача орендованих водних об'єктів (стимулятор); водоемність валового регіонального продукту (дестимулятор).

Таблиця 8

Динаміка інтегрального територіального індексу ефективності водокористування за фіскальним критерієм, 2011–2013 рр.

Регіон	2011	2012	2013	Індекс
АРК	0,272	0,278	0,282	0,277
Вінницька	1,355	1,345	1,453	1,384
Волинська	0,857	0,921	0,973	0,916
Дніпропетровська	0,894	0,813	0,825	0,844
Донецька	1,465	1,542	1,532	1,513
Житомирська	1,151	1,144	1,269	1,187
Закарпатська	1,462	1,665	1,659	1,593
Запорізька	0,710	0,800	0,977	0,826
Івано-Франківська	1,280	1,384	1,281	1,315
Київська	0,937	0,886	0,906	0,910
Кіровоградська	1,676	2,051	1,908	1,874
Луганська	2,060	2,210	1,942	2,069
Львівська	1,487	1,689	1,740	1,637
Миколаївська	1,216	1,013	0,781	0,995
Одеська	1,405	1,476	1,247	1,374
Полтавська	1,631	1,640	1,772	1,680
Рівненська	0,910	0,855	0,841	0,868
Сумська	0,940	0,882	0,912	0,911
Тернопільська	0,676	0,686	0,799	0,719
Харківська	0,962	0,945	0,866	0,924
Херсонська	0,126	0,111	0,310	0,179
Хмельницька	0,943	0,866	1,134	0,978
Черкаська	0,578	0,650	0,790	0,670
Чернівецька	1,323	1,202	1,008	1,174
Чернігівська	1,352	1,411	1,068	1,272
Середнє значення	1,000	1,000	1,000	1,000
Стандартне відхилення індексів від середнього (σ) = 0,448				
Рівень ефективності:				
1-й інтервал:	$I < 0,552$ – порівняно низький			
2-й інтервал:	$0,552 \leq I < 1$ – нижчий від середнього			
3-й інтервал:	$1 \leq I < 1,448$ – вищий від середнього			
4-й інтервал:	$\infty > I \geq 1,448$ – порівняно високий			

На основі інтегрального індексу динаміки ефективності за фіскальним критерієм виділено чотири групи областей (табл. 9).

Як показали проведені розрахунки щодо оцінювання ефективності водокористування за інтегральним територіальним індексом ефективності в розрізі областей України, різні критерії мають неоднакову силу впливу.

Групування областей залежно від інтегрального індексу динаміки ефективності за фіскальним критерієм

Група	Інтегральний індекс	Область
I	Порівняно низький	Автономна Республіка Крим, Херсонська
II	Нижчий від середнього	Волинська, Миколаївська, Харківська, Дніпропетровська, Рівненська, Хмельницька, Запорізька, Сумська, Черкаська, Київська, Тернопільська
III	Вищий від середнього	Вінницька, Чернівецька, Житомирська, Чернігівська, Івано-Франківська, Одеська
IV	Порівняно високий	Донецька, Львівська, Закарпатська, Полтавська, Кіровоградська, Луганська

Кожний регіон за своєю специфікою потребує окремого підходу до вдосконалення процесу прийняття управлінських рішень з підвищення ефективності функціонування та просторового розвитку водогосподарських систем.

Виходячи з цього визначено основні пріоритети забезпечення модернізації водогосподарського комплексу за групами областей, а саме:

I група:

- створення стабільної системи водозбереження, зокрема у сільськогосподарській (меліоративній) сфері, яка має надзвичайно високу водомісткість;
- посилення цінової політики еколого-економічного регулювання водокористування, у т. ч. підвищення рентної плати за спеціальне використання водних ресурсів до європейських вимог, що забезпечить достатнє фінансування господарської та водоохоронної діяльності;
- удосконалення системи грошово-кредитного регулювання, передусім надання кредиту для здійснення водозберігаючих та водоохоронних заходів з безвідсотковими, низьковідсотковими або субсидованими відсотками;
- проведення інноваційно-інвестиційної політики в усіх секторах економіки областей;
- введення інноваційних господарських проектів, спрямованих на формування екологічно збалансованого водокористування;
- надання цільових субсидій для здійснення водоохоронних програм, що мають загальнодержавне та регіональне значення;

II група:

- розроблення ефективних ринкових важелів еколого-економічного регулювання водних відносин, особливо у промисловому секторі;
- підвищення рентної плати за спеціальне водокористування;
- застосування прискореної амортизації екологічно орієнтованих основних засобів у водогосподарській сфері;
- створення систем оборотного і повторного водозабезпечення в межах промислових вузлів;

- збільшення інвестиційної активності щодо будівництва сучасних і реконструкції існуючих водогосподарських та водоочисних об'єктів;
- активізація інноваційної діяльності з метою підвищення технічного і технологічного рівня систем водокористування, упровадження водозберігаючих технологій на підприємствах-водокористувачах;

III група:

- еколого-економічне стимулювання водозбереження, яке сприятиме переходу на маловодні, безводні та водозберігаючі технології у промисловому виробництві;
- посилення методів фіскально-бюджетного та грошово-кредитного регулювання водних відносин;
- здійснення прямих інвестицій у водозберігаючі та водоочисні технології;

IV група:

- створення систем оборотного і повторного водозабезпечення в межах промислових вузлів;
- збалансування економічних та екологічних інтересів промислових підприємств, пов'язаних із використанням водних ресурсів;
- освоєння новітніх та розробка водозберігаючих технологій;
- проведення інноваційно-інвестиційної політики в усіх секторах економіки.

В усіх групах областей повинні створюватись більш жорсткіші умови для введення інноваційних господарських проектів, спрямованих на формування екологічно збалансованого водокористування і забезпечення стабільного розвитку економіки.

Необхідно підвищити нормативи плати за спеціальне водокористування у тих галузях, де вода є сировиною для виробництва готових продуктів (підприємства харчової промисловості). Це сприятиме зростанню надходжень за використання водних ресурсів до Державного бюджету України та змушуватиме водокористувачів економно їх споживати. За нинішньої символічної плати за спеціальне водокористування підприємства дуже повільно модернізують власні водозабори та системи повторного водокористування, що призводить до нераціональних втрат води, збільшення обсягів скиду відпрацьованих вод у природні водні об'єкти [6, с. 44–47].

Державна політика повинна створити умови для ефективного водокористування, які будуть сприятливі для забезпечення необхідною науково-технічною інформацією, проведення відповідної кадрової політики щодо подальшого вдосконалення використовуваної технології.

Таким чином, збільшення фіскальної віддачі води орендованих водних об'єктів і зменшення водоємності ВВП потребують відповідних інституціональних змін у сфері водокористування, які мають спрямовуватись на інноваційно-інвестиційний розвиток господарських систем з урахуванням ресурсно-екологічних вимог, стандартів та обмежень. Реалізація такого напряму можлива на основі застосування новітніх екологічно збалансованих, енерго- і

водозберігаючих технологій, маловодних замкнутих виробничих циклів, а також подальшого розвитку систем оборотного і повторного використання прісних, морських і стічних вод. Це, у свою чергу, дасть можливість комплексно використовувати водно-ресурсний потенціал, знижувати собівартість промислової та сільськогосподарської продукції та зводити до мінімуму скиди забруднюючих речовин у водні екосистеми.

Аналіз ефективності водокористування за інвестиційним критерієм.

Економічна криза в Україні не дала можливості повною мірою фінансувати модернізацію, реконструкцію і технічне переоснащення систем водогосподарського комплексу.

Інтегральну оцінку інвестиційного забезпечення модернізації пропонується виконати за допомогою індексного методу, використавши базу порівняння як середні значення відповідних показників.

Комплексну порівняльну оцінку інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу в регіонах України за інвестиційним критерієм пропонується здійснити за групами показників. При цьому капітальні інвестиції на очищення зворотних вод та захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод є показниками-стимуляторами, а екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти – дестимулятором.

На першому етапі після формування таблиць даних по кожній групі показників у межах окремого критерію обчислюються стандартизовані показники – індивідуальні територіальні індекси ефективності за кожен рік.

На наступному з метою порівняльної оцінки інвестиційної ефективності за кожною сформованою в межах окремого критерію групою показників розраховуються інтегральні територіальні індекси ефективності (табл. 10, дод. Л, М, Н, П).

Аналіз інтегрального індексу за рівнем інвестиційного забезпечення впродовж 2011–2013 рр. виявив, що порівняно високим рівнем відзначаються такі промислові області, як Дніпропетровська, Донецька та економічно розвинена Київська, що мають більшу інвестиційну привабливість, ніж інші регіони.

Чітко виділяється також промислово розвинена група областей – Харківська, Запорізька і Луганська, які характеризуються вищим від середнього рівнем інвестиційного забезпечення та аналогічними ознаками з попередньою групою.

Натомість низький рівень ефективності за критерієм інвестиційного забезпечення мають такі області, як Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька, котрі повинні врахувати ці недоліки у процесі розробки перспективних напрямів та реалізації стратегії регіональної водної політики.

Але найбільш чисельною, яка охоплює майже половину областей України, є група з нижчим від середнього рівнем інвестиційного забезпечення. До неї потрапили регіони з недостатньо розвинутими галузями важкої індустрії – Івано-Франківська, Рівненська, Сумська, Чернігівська області. Особливо слід відзначити в цій групі Львівщину, яка є найбільш розвинутою в Західному

регіоні України, а також Миколаївську, Одеську, Полтавську, Херсонську, Черкаську області та Автономну Республіку Крим, які без відповідної підтримки на загальнодержавному рівні не можуть досягти позитивних зрушень.

Таблиця 10

Динаміка інтегрального територіального індексу ефективності водокористування за інвестиційним критерієм, 2011–2013 рр.

Регіон	2011	2012	2013	Індекс
АРК	1,746	0,704	0,558	0,939
Вінницька	0,280	0,065	0,137	0,157
Волинська	0,139	0,064	0,082	0,094
Дніпропетровська	5,011	4,957	5,527	5,160
Донецька	3,813	3,799	3,287	3,626
Житомирська	0,216	0,102	0,091	0,135
Закарпатська	0,105	0,140	0,210	0,151
Запорізька	1,730	2,045	1,748	1,838
Івано-Франківська	0,741	0,571	0,847	0,716
Київська	1,506	2,344	2,472	2,076
Кіровоградська	0,129	0,113	0,108	0,116
Луганська	0,876	0,984	1,874	1,204
Львівська	0,505	0,771	0,736	0,666
Миколаївська	0,401	0,295	0,096	0,257
Одеська	0,550	0,312	0,504	0,451
Полтавська	0,578	0,808	0,894	0,755
Рівненська	0,265	0,255	0,335	0,284
Сумська	0,308	0,177	0,205	0,229
Тернопільська	0,121	0,056	0,072	0,083
Харківська	0,971	2,148	1,063	1,339
Херсонська	0,277	0,223	0,286	0,262
Хмельницька	0,088	0,102	0,167	0,118
Черкаська	0,322	0,232	0,296	0,283
Чернівецька	0,244	0,081	0,080	0,132
Чернігівська	0,551	0,317	0,451	0,437
Стандартне відхилення індексів від середнього (σ)=1,191				
Рівень ефективності:				
1-й інтервал:	$I < 0,191$ – порівняно низький			
2-й інтервал:	$0,191 \leq I < 1$ – нижчий від середнього			
3-й інтервал:	$1 \leq I < 1,9$ – вищий від середнього			
4-й інтервал:	$1,9 \geq \infty$ – порівняно високий			

На основі виконаних розрахунків здійснено групування областей України за інтегральним територіальним індексом ефективності водокористування (див. табл. 10).

Таке групування дає можливість визначити пріоритетні напрями для кожної області на стратегічну перспективу, а також виявити, де потрібно максимально використовувати внутрішні та зовнішні резерви покращення ситуації.

Групування областей України за інтегральним індексом динаміки ефективності водокористування

Рівень ефективності водокористування	Область
Порівняно низький	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька
Нижчий від середнього	АРК, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Черкаська, Чернігівська
Вищий від середнього	Запорізька, Луганська, Харківська
Порівняно високий	Дніпропетровська, Донецька, Київська

Недостатнє фінансування потреб розвитку водного господарства актуалізувало проблеми, які потребують негайного вирішення, а саме: модернізація матеріально-технічної бази водопровідно-каналізаційного господарства, реконструкція систем водозабору, каналізаційних мереж і дренажних систем, а також водогосподарських споруд, що обслуговують меліоровані землі. На жаль, Держводагенство та інші відомства системи державного управління не використовували всіх існуючих можливостей і резервів нарощення інвестиційного потенціалу відтворення та охорони водних ресурсів.

Пріоритетними напрямками фінансово-економічного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу для групи областей з порівняно високим та вищим від середнього рівнем ефективності інвестування мають стати водозабірні системи, водопровідні мережі, системи оборотного водопостачання, водовідведення, упровадження маловодних технологій на промислових підприємствах, реконструкція й технічне переоснащення систем комунального водопостачання та водовідведення, а також водопідготовки й водоочищення. В цих регіонах надзвичайно зношеною є матеріально-технічна база та інфраструктура каналізаційного господарства.

Промислові підприємства повільно впроваджують оборотні системи водоспоживання, які б дали можливість суттєво зменшити об'єми залучення свіжої води у господарський оборот у зв'язку з обмеженістю внутрішніх та неможливістю привабити зовнішні інвестиції, а також відсутністю відповідних стимулів, котрі спонукають фінансувати проекти використання маловодних та безводних технологій.

Для областей, які входять до однієї групи й близькі за географічним розташуванням, доцільно обґрунтувати єдину водну політику з метою недопущення перекосів у системі інституційного забезпечення. Для цього потрібно передбачити систему спільних економічних, правових чи адміністративних заходів щодо підвищення ефективності водокористування, не створюючи перешкод для розвитку інших сусідніх територій.

Для групи областей з нижчим ніж середній рівень ефективності інвестиційного забезпечення, передусім непромислових Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Сумської, Чернігівської та промислових Миколаївської,

Полтавської, Черкаської, а також АРК, Херсонської та Одеської областей, що характеризуються наявністю зрошуваних сільськогосподарських угідь, пріоритетними напрямками фінансово-економічного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу мають стати заходи протипаводкового захисту територій та попередження іншої шкідливої дії вод; оновлення, реконструкції й технічного переоснащення меліоративних систем і споруд, що обслуговують меліоровані землі, та систем комунального водопостачання, водовідведення, водопідготовки й водоочищення.

Відновлення мереж внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд сьогодні потребують як сільськогосподарські підприємства, так і особисті селянські господарства, адже отримати конкурентні переваги на ринку продовольства надто проблематично через низький рівень урожайності та значну капіталомісткість виробленої продукції.

Пріоритетними напрямками фінансово-економічного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу для групи областей з порівняно низьким рівнем ефективності інвестування (Волинська, Житомирська, Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська, Вінницька, Кіровоградська, Хмельницька), які спеціалізовані переважно на агропромисловому виробництві, мають стати модернізація та реконструкції меліоративних систем у зоні осушувальних меліорацій і водозабезпечення галузей виробничої інфраструктури; відновлення гідромеліоративних об'єктів, що дадуть можливість використовувати традиційну спеціалізацію окремих районів, зокрема зони Полісся, де внаслідок економічної кризи 90-х років минулого століття відбулися значні перекоси в напрямі переорієнтації суб'єктів аграрного підприємництва, у першу чергу сільськогосподарського. У результаті фактично зруйновано підгалузь льонарства, різко зменшилися обсяги виробництва продовольчого жита, картоплярство перемістилося в сектор особистих селянських господарств.

З метою пошуку додаткових інвестиційних ресурсів варто використовувати різноманітні джерела, насамперед кошти регіональних водних фондів, інститутів спільного інвестування, міжнародних фінансово-кредитних установ і позик урядів розвинених країн, а також упроваджувати інститути державно-приватного партнерства (ДПП) у сферу водокористування.

2.3.2. Джерела та механізми інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України

Ефективність інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України значною мірою залежить від джерел фінансування, що в ній функціонують. Останні тенденції на світових ринках, динаміка інтеграційних та глобалізаційних процесів свідчать про їх стрімке розширення. Необхідність розробки інституціональних засад упровадження організаційно-правових форм фінансового забезпечення особливо актуальна для тих сфер, де базисом є загальнодержавна власність, зокрема водокористування.

У зв'язку з домінуванням протягом тривалого періоду адміністративної моделі управління водним господарством та проведенням лише косметичної її трансформації основним джерелом фінансового забезпечення діяльності

водогосподарських організацій є кошти Державного і місцевих бюджетів, а інші джерела для реалізації водогосподарських та водоохоронних проектів використовуються фрагментарно. З огляду на це, необхідно диверсифікувати механізми фінансового забезпечення сфери водокористування, щоб упередити прояви нераціонального водокористування, та розширити спектр суб'єктів інвестиційної діяльності у водогосподарському комплексі (рис. 16).

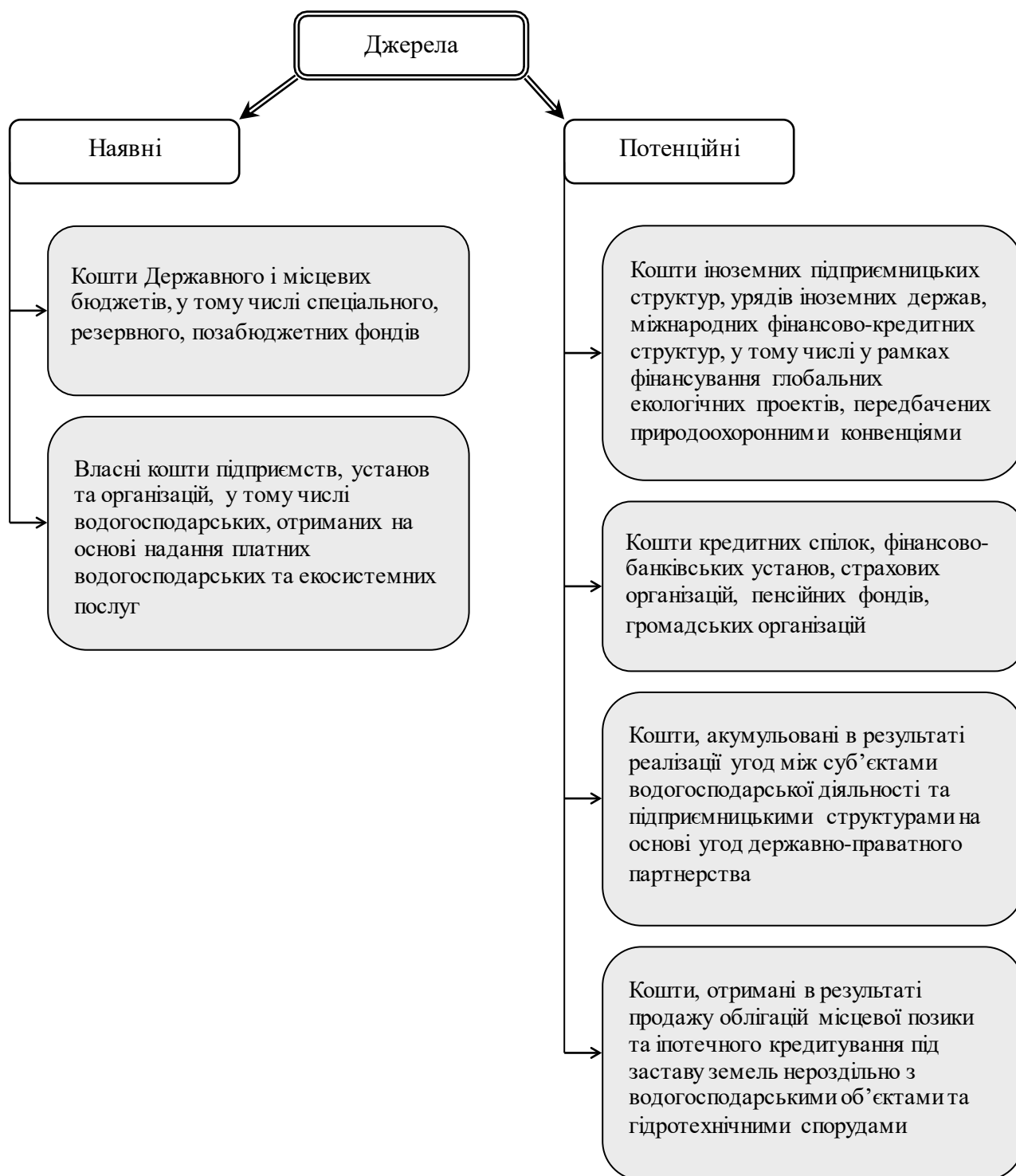

Рис. 16. Джерела інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України

Вагомими джерелами нарощення інвестиційного потенціалу та фінансового забезпечення модернізації водогосподарської інфраструктури й відтворення водно-ресурсного потенціалу є збільшення надходжень від виконання низки водогосподарських та екосистемних послуг на платній основі. З цією метою необхідно розширити перелік таких послуг, які надаються державними водогосподарськими організаціями. Бюджетне фінансування потреб водного господарства та раціонального водокористування є недостатнім, тому слід посилити госпрозрахункові підходи до діяльності державних водогосподарських організацій.

Результати дослідження інституціонального забезпечення інвестування водогосподарських та водоохоронних проектів та аналіз реального стану інвестування потреб водного господарства й інших сегментів водогосподарського комплексу дають підстави стверджувати, що якісне покращення експлуатації об'єктів водогосподарської інфраструктури та відтворення водно-ресурсного потенціалу можливе за умови розширення спектру механізмів фінансування та інвестування сфери водокористування.

На відміну від інших галузей національного господарства, у водокористуванні існують численні інституціональні обмеження, які унеможливають застосування традиційних підходів до інвестиційних проектів модернізації і реконструкції водогосподарських об'єктів, відтворення природних та штучних водних джерел.

Такі обмеження (перебування більшості водних об'єктів у державній власності, водогосподарських – у державній та комунальній, відомчий принцип управління водними ресурсами) потребують застосування різноманітних механізмів фінансового забезпечення, які базуються на партнерських відносинах держави (територіальних громад) та суб'єктів водогосподарського підприємництва, а також фінансово-кредитних установ і громадських організацій. Поступовий перехід системи управління водними ресурсами на басейновий принцип зумовив створення в різних регіонах басейнових управлінь, які разом з державними водогосподарськими організаціями реалізують державну політику в галузі раціонального використання, відтворення та охорони водних ресурсів.

Названі суб'єкти управління водними ресурсами мають бути активними учасниками інвестиційного процесу у сфері водокористування, зокрема забезпечувати конкурентні засади при виборі операторів надання водогосподарських та екосистемних послуг, налагоджувати статутні та нестатутні взаємозв'язки із суб'єктами підприємницької діяльності, зайнятими господарським освоєнням водно-ресурсного потенціалу, контролювати використання водних та водогосподарських об'єктів, що експлуатуються на основі угод оренди та концесії, брати участь в оцінці вартості водних об'єктів, установленні ставок орендних та концесійних платежів [89].

Зважаючи на те, що водні ресурси є матеріально-речовою складовою готової продукції та забезпечуючим виробничий процес компонентом у багатьох секторах національного господарства, процеси інвестування модернізації, реконструкції та технічного переоснащення об'єктів

водогосподарської інфраструктури, відтворення водно-ресурсного потенціалу значною мірою визначаються галузевими особливостями водокористування, вплив інституціональних суб'єктів водогосподарської діяльності на яких є обмеженим. З огляду на це, безпосередніми учасниками процесів інвестиційного забезпечення сфери водокористування мають бути регіональні підрозділи Міністерства екології та природних ресурсів, щоб запобігати прояви порушення суб'єктами господарської діяльності природоохоронного та природо-ресурсного законодавства.

Вирішення проблеми фінансування оновлення основних засобів водогосподарського комплексу – достатньо поширена практика, яку успішно розв'язали багато держав протягом останніх десятиліть. Тому, на нашу думку, основними напрямами та механізмами модернізації вітчизняного водогосподарського комплексу, використовуючи досвід інших країн, є такі.

Припинення бойових дій. Однією із головних проблем розвитку та модернізації водогосподарського комплексу сьогодні є проведення АТО на території Донецької та Луганської областей, безперервні хаотичні та точкові обстріли Авдіївського коксохімічного заводу, ТЕЦ у містах Щастя та Вуглегірськ, насосних станцій у Горлівці та багатьох інших стратегічних об'єктів, що не дає змоги планувати та координувати витрати на ремонт, змушує ризикувати своїм життям, щоб відновити інфраструктуру водогосподарського комплексу. Тому, вважаємо, що зусилля всіх спеціалістів галузей народного господарства необхідно спрямувати на вирішення цієї проблеми в найкоротші терміни.

Активізація інвестування. Практика оновлення основних засобів систем водозабезпечення багатьох країн доводить ефективність залучення як міжнародного, так і внутрішнього капіталів. При цьому ключову роль відіграє незмінність європейського напряму розвитку. Наприклад, у *Бельгії* (площа – 30 510 км², населення – близько 10 млн чол.) з часу підписання угоди про створення Європейського Співтовариства (1992 р.) держава повною мірою забезпечує дотримання європейських норм щодо очищення міських стічних вод. Загальні витрати на дотримання директиви оціненої у 1,2 млрд євро, з яких 940 млн – на очисні споруди та інше, додаткові системи збору. Необхідно зазначити, що і для країн, які є офіційними кандидатами у члени Євросоюзу, відкрита лінія фінансування дотримання вимог директиви щодо очищення міських стічних вод. Так, наприклад, у *Хорватії* (за станом на 2013 р. має статус члена Євросоюзу, населення – 4 290 612 чол., площа – 56 542 км²) функціонує така ж модель фінансування, що і в державах-членах Спільноти. Загальні інвестиційні витрати оцінюються на рівні близько 1,3 і 1,7 млрд євро [93]. Якщо ж включати реінвестування, яке за наближеною оцінкою становить 1,7 млрд євро, то сумарні витрати у період 2005 – 2021 рр. дорівнюватимуть від 3 до 3,4 млрд євро. Одночасно для країн, які вибрали інший напрям розвитку, закриваються інвестиційні джерела. Наприклад, *Сирія*, яка припинила співробітництво із Німеччиною ще на етапі створення організаційної структури водогосподарського комплексу на основі інтегрованого управління водними ресурсами, зараз не має доступу до інвестиційних ресурсів.

Стимулювання всіх учасників процесу водозабезпечення до ефективного водокористування. Важливим є розуміння аксіоми про цінність водного ресурсу для кожної людини зокрема та населення нашої планети взагалі. Це положення через інформаційні ресурси (радіо, телебачення, Інтернет-мережі) має підтримуватися в соціальному середовищі. Часткова відтворюваність водного ресурсу, його безоплатність стимулює виробників до нещадної експлуатації водних екосистем. Саме тому для виходу на європейські ринки, більш екологізовані, нашим підприємцям слід фінансувати екологічні проекти з метою часткової компенсації завданих екологічним системам збитків.

Пропагування економії води та дбайливого ставлення до неї є невід'ємною частиною виховання дітей, починаючи із навчальних програм садочків, шкіл, інститутів та інших закладів освіти нашої держави.

Очевидним є фінансове стимулювання (премії, знижки, позики, кредити), лобіювання інтересів національних компаній, надання різних преференцій з боку держави за впровадження екологоорієнтованих технологій у виробництво.

На міжнародній арені слід активізувати інформаційну підтримку екологічних заходів України, зокрема щодо усунення катастрофічного стану в басейнах річок Донецької та Луганської областей, загрозливого становища каналів Дніпро-Донбас та Північно-Кримського, з метою збільшення фінансового забезпечення або матеріальної допомоги для відновлення порушеної інфраструктури, надання населенню доступу до води питної якості.

Зміна схеми ціноутворення. На підприємствах ВГК України під час формування тарифів за послуги традиційно використовується метод «витрати плюс» [59], котрий змушує підприємства необґрунтовано завищувати витрати та, відповідно, тарифи. Така система ціноутворення є недосконалою: з одного боку, тарифи незрозумілі й неприйнятні для споживачів, а з іншого – не є достатніми для відшкодування підприємствами витрат, понесених під час надання послуг. Намагання включення інвестиційної складової у формування тарифів залишилось формальністю.

Зниження виробничих витрат пов'язано насамперед зі скороченням транспортних втрат води у водогосподарських мережах, які виникають через аварійний стан, застарілу структуру, ветхість систем ВГК. Слід зазначити, що менеджмент будь-якого підприємства зацікавлений у виявленні, аналізі та усуненні таких втрат, проте через недостатність фінансового ресурсу для оновлення основних засобів цей процес стримується в господарюючих суб'єктів державної та комунальної власності.

Зниження трансакційних витрат. Поряд із стратегією демонополізації, яка запроваджена у сфері надання комунальних послуг, слід пам'ятати, що об'єднання підприємств знижує трансакційні витрати. Тому розділення підприємств призводить до додаткових непродуктивних витрат, які лягають на населення. Тим не менш, для формування в традиційно монопольній галузі конкурентного середовища держава змушена відокремити підприємства сфери послуг водозабезпечення з метою досягнення ефективного управління та функціонування. Оптимальний рівень трансакційних витрат є метою розвитку будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності. Надалі процес об'єднання

постачальників комунальних послуг є лише питанням часу. Яким чином і в якій формі це має відбуватися – завдання подальших наших досліджень.

Реалізація політики беззбитковості. За даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, 2013 року діяльність підприємств ВГК України в усіх регіонах була збитковою: від надання послуг із централізованого водопостачання та водовідведення отримано збитків у сумі 1 141,7 млн грн, що на 33,2 % більше, ніж 2012 року. Фінансово-господарській стан підприємств залишається незадовільним передусім через невідповідність тарифів на послуги економічно обґрунтованим витратам. Механізм перехресного субсидіювання під час формування та встановлення тарифів для населення та комерційних споживачів, складність і тривалість процедури затвердження тарифів зазвичай спричиняє збитковість підприємств.

Слід зазначити, що затвердження тарифів на послуги водопостачання та водовідведення для комерційних споживачів здійснювалось на такому рівні, що давало змогу відшкодувати фактичну собівартість більше ніж на 100 %. Різниця між реальною вартістю послуг і тарифами, що сплачує населення, лише частково покривається промисловими споживачами, суттєво впливаючи на дефіцит оборотних коштів підприємств. Дані Мінрегіонбуду свідчать, що за станом на 01.07.2015 у Вінницькій, Донецькій, Одеській та Сумській областях тарифи для населення не покривають собівартість послуг водопостачання та водовідведення. Поряд із тим багато підприємств мають на своєму балансі мережі водозабезпечення або їх частини, наприклад ПрАТ «Севєродонецьке об'єднання «Азот», очисні споруди якого очищують стічні води всього міста [62, с. 17]. На нашу думку, слід дати змогу визначення форми існування компаній, які надають послуги водопостачання, водовідведення та водоочищення, менеджменту суб'єктів підприємницької діяльності під контролем державних органів влади, оскільки питання функціонування ВГК має велике стратегічне, економічне і соціальне значення.

Вихід на фондові ринки. Пошук нових джерел доходів сучасними фінансовими компаніями зумовив виникнення нового класу активів, зокрема інфраструктури: вулиць, доріг, водопостачання і водних ресурсів, управління водовідведенням і очищенням стічних вод, електроенергетика та інше. Цей особливий клас активів сьогодні сприймається як набагато цікавіший і цінніший, ніж раніше вважалось, і не тільки тому, що він забезпечує передбачуваний і надійний потік доходів протягом тривалого періоду часу, але і через те, що обслуговування інфраструктури, як правило, залежить від квазімонополістичних відносин зі своїми клієнтами.

Із усіх наявних шляхів входження на фондовий ринок пропонуємо ETF-фонд, що є найбільш популярними серед компаній, діяльність яких пов'язана з водною галуззю. Особливою умовою формування інфраструктурного забезпечення водних ресурсів є те, що водні активи, які згодом трансформуються в акції ETF, повинні забезпечити достатній грошовий потік, а не реалізовуватись.

Очевидно, інвесторам є цікавим розвиток ВГК нашої держави, проте одним із завдань державних органів при виході на фондові ринки буде збереження соціальної складової систем водозабезпечення, тобто продовження практики надання субсидій населенню для оплати за послуги водопостачання і водовідведення. Джерелом коштів для надання таких субвенцій із державного бюджету може бути капіталізація водних ресурсів, яка збільшить надходження до бюджетів різних рівнів, сприятиме створенню нових робочих місць у регіоні. Крім того, вона необхідна для успішного виходу українських водних компаній на фондовий ринок.

На нашу думку, за допомогою капіталізації природних вод та шляхом запровадження розробленого нами алгоритму економіко-організаційного забезпечення управління водними ресурсами, а саме фінансово-економічних механізмів раціонального використання останніх, можливий вихід на фондові ринки з метою отримання грошового ресурсу для розвитку ВГК [37, с. 221].

Дотримання принципу басейнового управління – це загально визнана високоєфективна модель управління водними ресурсами, проте перехід до неї в Україні стримується міцною адміністративно-територіальною системою. Наразі створені басейнові управління на базі Агентства водних ресурсів України, однак вони мають суто представницькі функції і позбавлені повноважень щодо вирішення багатьох питань розвитку ВГК.

Дотримання принципів сталого розвитку (модель «зеленої» економіки). Процес пошуку екологічно ефективних моделей економічного розвитку триває багато років і значно прискорився внаслідок останньої економічної кризи, яка поставила перед усіма країнами світу нагальне завдання розробки антикризових, мінімізаційних і превентивних заходів, привернувши основну увагу світової спільноти до концепції «позеленення» світових економічних систем, тобто «зеленої економіки» та «зеленого» зростання [29, с. 19].

Метою такої економіки є покращення якості життя й соціальної рівності з одночасним суттєвим зменшенням негативного впливу на навколишнє природне середовище. Новий глобальний «зелений» курс, запропонований фахівцями UNEP, має створити умови для збереження природних ресурсів, підвищення ефективності їх використання, стимулювання більш відповідальних й ефективних методів виробництва та звичок споживання, переходу до низьковуглецевого розвитку світової економіки, забезпечуючи тим самим антикризовий модернізаційний напрям функціонування національних господарств.

Поряд з цим концепція «зеленого» зростання є способом досягнення економічного розвитку, водночас запобігаючи деградації довкілля, втраті біорізноманіття та нестійкому використанню природних ресурсів. Ця концепція спирається на ініціативи в галузі сталого розвитку в багатьох країнах і спрямована на виявлення екологічно чистих джерел зростання, у тому числі розробку нових екологічних галузей промисловості, створення «зелених» робочих місць і технологій, а також управління структурними змінами, пов'язаними із переходом до «зеленої» економіки.

Застосування державно-приватного партнерства (ДПП) є одним із механізмів залучення інвестицій для технічного переоснащення об'єктів шляхом передачі підприємств у концесію, що, у свою чергу, дає можливість покращити якість послуг. Основними перевагами державно-приватного партнерства *для держави* є: скорочення витрат на надання послуг; активізація інвестиційної діяльності; ефективне управління майном; економія державних фінансових ресурсів; використання досвіду приватних компаній; оптимізація розподілу ризиків; підвищення ефективності інфраструктури; стимулювання підприємницького мислення; рівний діалог між владою та бізнесом; збереження та створення нових робочих місць. *Для приватного бізнесу* – це залучення бюджетних коштів до проекту; доступ до раніше закритих сфер житлово-комунального господарства; розширення можливостей отримання пільгових кредитів під державні гарантії від міжнародних та вітчизняних фінансових установ на тривалий термін; оптимізація розподілів ризиків проекту.

Механізм державно-приватного партнерства може розглядатись як альтернатива приватизації, оскільки його об'єкти не передаються у власність приватному партнеру, існує розподіл ризиків між останнім і державою стосовно функціонування відповідного об'єкта інфраструктури та послуг, що надаються. При цьому досягається суттєве покращення об'єкта за рахунок залучення приватних інвестицій і спільного (за участю державного та приватного партнерів) управління.

Частиною 3 статті 7 Закону України «Про державно-приватне партнерство» передбачено, що передача об'єктів, які перебувають у державній або комунальній власності чи належать Автономній Республіці Крим, приватному партнеру для виконання умов договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, не зумовлює перехід права власності на ці об'єкти до приватного партнера. Такі об'єкти підлягають поверненню державному партнеру після припинення дії договору. Право власності на об'єкти, що добудовані, перебудовані, реконструйовані в рамках державно-приватного партнерства, належить державному партнеру.

При цьому умовами договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, може передбачатися набуття приватним партнером права на новозбудовані об'єкти. Об'єкти державно-приватного партнерства не можуть бути приватизовані протягом усього строку його здійснення. Не можуть бути об'єктами партнерства ті, щодо яких прийнято рішення про приватизацію.

Сьогодні модель ДПП є одним з дієвих засобів залучення коштів для реконструкції, модернізації та будівництва об'єктів, зокрема у сфері житлово-комунального господарства. Цей механізм дає змогу реалізувати схему тарифоутворення на засадах стимулюючого регулювання. В.В. Тітяєв зауважує, що для нейтралізації негативного впливу витратного принципу на вартість послуг у комунальних підприємствах-монополістах Англії, Канади, Японії ще з початку 90-х років минулого століття застосовувався метод, за яким норма прибутку встановлюється не від собівартості послуг, а від вартості активів підприємств. Суть цього підходу полягає в тому, що він стимулює підтримку мереж у належному технічному стані. В результаті у цих країнах суттєво

знизились аварійність – у 5–6, а втрати води при їхньому транспортуванні до споживачів – у 4–5 разів.

На відміну від діючого методу формування тарифів «витрати плюс», установлення тарифів на послуги із централізованого водопостачання і водовідведення на засадах стимулюючого регулювання передбачає, що основою для розрахунку тарифу є інвестований капітал, який складається з первісної бази капіталу і нового інвестованого капіталу: перша – це вартість основних засобів підприємства до впровадження стимулюючого регулювання, другий – по суті, інвестиційна програма, затверджена державним регулятором для інвестора.

Метод «витрати плюс» передбачає формування прибутку під час встановлення тарифів шляхом застосування певної норми доходу (рентабельності) до повної собівартості послуг. Обчислення тарифів на послуги централізованого водопостачання та водовідведення на засадах стимулюючого регулювання пов'язане із визначенням прибутку із розрахунку норми доходу на базу активів, уведених по переходу до такого регулювання, та норми доходу на базу активів, визначених після цього переходу [59, с. 56].

Проте ДПП несе певні ризики та загрози. Наприклад, прикра історія сталася із стратегічним підприємством «КП «Луганськвода», що опинилося у сфері інтересів сусідньої держави – концесіонером стала російська компанія «Росводоканал». Згодом, 2013 року, підприємство було повернуто громаді, мотивуючи це невиконанням угоди щодо обсягів виділення коштів на модернізацію систем водозабезпечення області. Місцева громада звинуватила ТОВ «Інфокс», яке протягом 10 років ухилялося від сплати податку за спеціальне водокористування, наносячи збитки державному та Одеському обласному бюджетам [60].

Таким чином, у результаті дослідження нами розраховано інтегральний територіальний індекс ефективності (ІТІЕ), що є показником ефективності водокористування в регіонах України. Визначено пріоритетні напрями забезпечення модернізації водогосподарського комплексу в окремих регіонах та їх групах, а саме: припинення бойових дій в зоні АТО, зниження виробничих і трансакційних витрат, стимулювання економії води, зміна схеми тарифоутворення, реалізація політики беззбитковості, вихід на фондові ринки, активізація інвестування, дотримання принципів сталого розвитку.

На основі розрахунків ІТІЕ виділено чотири групи регіонів за ступенем ефективності водокористування та запропоновано реалізацію чотирьохступеневої моделі її збільшення, що забезпечить покроковий перехід суб'єктів господарюючої діяльності регіонів на екологізовану модель ведення соціально відповідального бізнесу на території України.

Як основний елемент підвищення економічної ефективності водокористування нами визначено зміни в системі тарифоутворення. Так, реалізація механізму ДПП дає змогу перейти від методу розрахунку «витрати плюс» до сучасного – стимулюючого регулювання.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ РЕНТНИХ МЕХАНІЗМІВ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВОДОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

3.1. Удосконалення адміністрування водної ренти як важливого фактора нарощення інвестиційного потенціалу модернізації водогосподарського комплексу України

Модернізація економіки, а відтак і підприємств водогосподарського комплексу – це стан сталого й ефективного розвитку, який ґрунтується на впровадженні у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, спрямованих на оновлення матеріально-технічної бази усіх секторів національного господарства та їх підприємств з метою забезпечення інноваційності та конкурентоспроможності кінцевої продукції чи послуг. У зв'язку з цим державна політика повинна бути направлена на зміну структури економіки шляхом пріоритетного розвитку високотехнологічних виробництв як основи переведення її на інноваційний шлях розвитку.

Актуальність і необхідність модернізації економіки України обумовлені впливом низки зовнішніх і внутрішніх факторів. Серед найбільш потужних зовнішніх чинників потрібно враховувати той факт, що світовий ринок став глобальним. Це обумовлює необхідність відповідної орієнтації економіки і стратегії розвитку кожної країни, її участі у глобальній конкуренції. Перемагають у такій конкурентній боротьбі держави, які здійснюють системну модернізацію своїх економік, постійно орієнтуючи їх на виготовлення продукції з інноваційним наповненням. Насамперед зазначене стосується зростання обсягів виготовлення такої продукції, яка позитивно позначається на якісних змінах у структурі валової та доданої вартості. Це свідчитиме про результативність модернізації вітчизняної економіки та набуття нею сучасного рівня конкурентоспроможності [61].

Аналіз сучасного стану водогосподарського комплексу України виявив гострий дефіцит інвестиційних ресурсів. Крім забезпечення поточної діяльності, це призводить до гальмування можливості модернізації комплексу, його подальшого розвитку відповідно до змінливих умов сьогодення.

Проблему можливо вирішити двома шляхами. Перший полягає у посиленні державної підтримки розвитку комплексу. Враховуючи поточну ситуацію в країні (військова експансія Росії, економічна криза), цей сценарій є досить проблемним. Варто зазначити, що навіть у передкризовий період державна підтримка була мінімальна.

Другий шлях передбачає трансформацію підходів до отримання додаткового прибутку. Тобто необхідною є імплементація засобів економічного характеру, здатних суттєво збільшити фінансові потоки, що проходять через водний комплекс. А вже на основі цих потоків окрему їх частину можна спрямувати на цілі модернізації водного комплексу. Цей досвід значною мірою

вже апробований у зарубіжних країнах і свідчить, що за умови впровадження ефективних інструментів можливо суттєво поліпшити фінансові показники розвитку водного сектору держави.

Під інструментами (засобами) отримання додаткового прибутку розглядають передусім важелі, які локалізовані у сфері фінансів та економіки. Відразу зазначимо, що інструменти можуть бути реальними та потенційними. Реальні – ті, що можуть використовуватися вже на поточний момент, потенційні – на перспективу (через неврегульованість або відсутність законодавчого підґрунтя). Наприклад, якщо платежі за водні ресурси можна зарахувати до числа реальних інструментів, то решту (капіталізація, корпоратизація) – тільки до потенційних. Відносно іноземного досвіду (наприклад, США або країн ЄС), то вони визначаються використанням як перших, так і других. Сформованість законодавчого, регуляторного, інституційного середовища і, з рештою, рівень загального розвитку, дає змогу використовувати весь спектр інструментів. Для України характерна ситуація, коли є бажання використовувати ці інструменти, однак середовище поки що не сформовано.

У цілому зазначимо, що використання фінансово-економічних інструментів дає змогу: залучити додаткові ресурси; використовувати стимулюючі переваги від залучення комплексу водних ресурсів до нових фінансових площин та процесу управління ними (входження у сферу); набувати нові технічні вміння і досвід ведення бізнесу, який може бути корисним для управління комплексом. Розглянемо першу перевагу, оскільки вона безпосередньо пов'язана із можливостями фінансового забезпечення.

Зрозуміло, що точками впливу при використанні фінансово-економічних механізмів є фінансові питання. Завдяки їм і формується, генерується вплив на характеристики розвитку комплексу. Зрозуміло, що в управлінні комплексом ресурси відіграють другорядну роль. Вони позиціонуються тільки у якості стимулятора до активізації процесів. Для фінансової ж сфери ресурси виступають у цілому метою її функціонування.

Оцінка поточного стану справ показує, що реальним інструментом, який можна задіяти для посилення фінансових надходжень до водного комплексу, є рентні відрахування (платежі за використання водних ресурсів).

Разом з тим вже на сьогодні рентні платежі (за спецводокористування) є усталеною податковою статтею, але розміри цих надходжень та їх якісні характеристики незадовільні. Поліпшити ситуацію можливо, зокрема, через засоби адміністрування ренти.

Суть адміністрування полягає у реалізації операційної діяльності, спрямованої на забезпечення надходження податків до бюджетів різних рівнів. Податкове адміністрування в науковій літературі також визначається як врегульована норма права діяльність державних уповноважених органів у податковій сфері, яка спрямована на реалізацію ефективної податкової політики [38]. Згідно з іншою позицією [23], податкове адміністрування як організаційно-управлінська система реалізації податкових відносин включає сукупність форм і методів, використання яких покликане забезпечити податкові надходження до бюджетної системи. Основними методами податкового адміністрування є

податкове планування, податкове регулювання та податковий контроль. Кожному з цих методів притаманні свої форми реалізації, спрямовані на вирішення певних завдань. Метою податкового адміністрування, таким чином, є забезпечення планових податкових надходжень до бюджетної системи за умов оптимального поєднання методів податкового регулювання та податкового контролю.

На думку Т.Л. Томнюк, адміністрування податків є сукупністю взаємопов'язаних управлінських процедур, операцій та функцій прикладного характеру, які здійснюються органами виконавчої влади в безперервному циклічному процесі реалізації державної податкової політики з метою забезпечення мобілізації податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових коштів держави й органів місцевого самоврядування [77].

Виходячи з наведених позицій, можливо припустити, що адміністрування водної ренти формує передумови до можливого збільшення показників рентних надходжень.

Щоб визначити межі збільшення, необхідно провести аналіз наявних та перспективних рентних відрахувань.

Насамперед зазначимо, що середній річний обсяг наявних рентних відрахувань у сфері водних ресурсів становить близько 1,4 млрд грн. Показник є низьким, враховуючи наявний потенціал платежів за використання водних ресурсів. Незважаючи на такі значення, величини зборів протягом минулих років були ще нижчими. Позитивом є збільшення кількості суб'єктів справляння платежу, що підвищує розмір надходжень до бюджету.

Щодо перспективних рентних відрахувань визначимо можливі показники верхнього полюсу, щоб прослідкувати можливе зростання рентних надходжень при використанні механізмів адміністрування. Згідно з проведеними розрахунками, фінансовий потік, що генерується механізмом ренти, можна означити на рівні 5,7 млрд грн за цінами України і 4,8 млрд дол. США за світовими (табл. 12). Найбільші фінансові характеристики демонструють виробничі потоки і потреби зрошення. Основною причиною такого розподілу є насамперед обсяги води, які виступають «полем» формування вартості, та цінові характеристики для цих категорій водних ресурсів.

Таблиця 12

Формування ренти та її базові вартісні характеристики

Вартісна характеристика	Об'єм, млн м ³	Внутрішні ціни, млн грн	Світові ціни, млн дол. США
Питні потреби	2104,0	1336,6	1123,0
Виробничі потреби	5217,0	2893,1	2428,9
Зрошення	1760,0	1432,8	1203,8
С.-г. водопостачання	162,0	71,6	60,4
По Україні загалом	9243,0	5734,1	4816,1

Регіональний рівень. Найвищі рентні показники тяжіють до регіонів з аналогічним рівнем розвитку, які за своїми характеристиками переважно є

індустріальними або ж мають відповідний адміністративно-територіальний статус (наприклад, столичний). Відповідно, вони утворюють групу найвищого рівня рентоформування, до складу якої належать переважно південно-східні регіони.

Саме в межах цих територій зосереджуються основні інтереси суб'єктів господарювання і концентруються їх головні ресурси. Зазначене зумовлює і великі обсяги використання водних ресурсів, що, поряд з вартісними показниками, здійснило вирішальний вплив на генерацію рентних потоків.

Регіони із середніми, прийнятними і низькими величинами формують, відповідно, аналогічні групи за оцінкою ренти. Як правило, на поточний період вони здебільшого не мали суттєвих переваг для входження до числа лідерів. Визначаючись значною мірою менш прийнятними параметрами рентоформування, вони, однак, мають вагомий потенціал до його зростання, котрий зосереджується у площині латентних переваг і можливостей, що здатні забезпечити позитивний ефект за сприятливих факторів.

У галузевому розрізі основні фінансові потоки забезпечує рентоформування від виробничих потреб. Максимальні величини тяжіють до регіонів, де зосереджені потужні промислові підприємства, що споживають значні обсяги водних ресурсів. Це області концентрації підприємств металургії, гірничого видобутку тощо, зокрема Дніпропетровська і Запорізька – лідируючі за цими характеристиками.

На основі реальних та перспективних відрахувань визначимо можливості зростання водної ренти. Відповідно до проведеної оцінки, вірогідний приріст надходжень для держави формується на рівні 0,446 одиниць (близько 4 разів) (табл. 13).

Величина є суттєвою та формує реальні передумови для активізації рентних відрахувань до бюджету держави. Серед усіх областей найбільші коридори зростання характерні для Херсонської та Київської. АР Крим, Одеська області та м. Київ займають наступні позиції. Таким чином, як бачимо, регіони-лідери за можливим зростанням переважно локалізуються на півдні та мають столичний статус. Менші величини фіксуються для переважної більшості центральних і західних областей. Найменші значення характерні для Харківської, Луганської і Донецької областей (рис. 17).

Серед усіх регіонів України сім перевищують значення по державі. До числа цих територіальних одиниць включено АР Крим, Волинську, Запорізьку, Київську, Одеську, Херсонську області та м. Київ.

Як бачимо, території держави досить суттєво різняться за можливостями зростання рентних надходжень, тому доцільно їх диференціювати за цими показниками. Пропонуємо виділяти чотири групи: найвищого рівня (група I), високого (група II), середнього (група III) та нижче середнього (група IV) (рис. 18).

Група найвищих показників включає сім регіонів. Саме ці території визначаються перевищенням показника держави з огляду на перспективу, вони є пріоритетними щодо розмірів, величини зростання рентних відрахувань. Як правило, це регіони з високим та прийнятним рівнем економічного розвитку.

Реальні і перспективні рентні надходження (при використанні важелів адміністрування) за станом на 2013 рік

Регіон/область	Розрахункова величина фактичних надходжень до Зведеного бюджету, млн грн*	Рента за замикаючими затратами, млн грн	Вірогідний приріст надходжень (реальні-перспективні)	Позиції регіонів відносно рівня держави
Україна	1387,0	5734,1	0,446	-
АР Крим (ТОТ)	56,4	497,5	0,882	+0,436
Вінницька	21,8	38,5	0,177	- 0,269
Волинська	4,0	27,5	0,688	+ 0,242
Дніпропетровська	207,0	442,4	0,214	- 0,232
Донецька	231,8	136,4	0,059	- 0,387
Житомирська	12,6	40,1	0,318	- 0,128
Закарпатська	8,2	9,7	0,118	- 0,328
Запорізька	214,0	1072,9	0,501	+ 0,055
Івано-Франківська	13,6	38,0	0,279	- 0,167
Київська	67,6	1022,3	1,512	+ 1,066
Кіровоградська	30,8	51,3	0,167	- 0,279
Луганська	71,6	44,9	0,063	- 0,383
Львівська	44,6	67,0	0,150	- 0,296
Миколаївська	54,6	82,0	0,150	- 0,296
Одеська	12,6	102,5	0,813	+ 0,367
Полтавська	20,4	35,7	0,175	- 0,271
Рівненська	22,8	55,3	0,243	- 0,203
Сумська	9,6	14,0	0,146	- 0,300
Тернопільська	7,2	20,4	0,283	- 0,163
Харківська	54,2	37,3	0,069	- 0,377
Херсонська	33,8	1094,9	3,239	+ 2,793
Хмельницька	24,0	39,3	0,164	- 0,282
Черкаська	44,8	67,0	0,150	- 0,296
Чернівецька	9,2	20,3	0,221	- 0,225
Чернігівська	20,6	56,3	0,273	- 0,173
М. Київ	74,4	587,2	0,789	+ 0,343
М. Севастополь (ТОТ)	14,8	33,4	0,226	- 0,220

* Базова величина для розрахунку (0,100).

Група високого рівня включає вісім регіонів, що в основному тяжіють до територіальних одиниць з найвищими значеннями або межують з ними. Жодне значення цих територіальних одиниць не перевищує показник держави. Здебільшого це регіони з рівнем економічного розвитку нижче середнього.

Група середнього рівня нараховує дев'ять регіонів і є найбільш чисельною. До її складу належать області як з високим рівнем розвитку (Львівська), так і нижче середнього.

Група рівня нижче середнього включає три регіони, що розташовані на сході. Вони мають найвищий рівень розвитку в межах держави, значний

економічний та фінансовий потенціал, але за показником приросту рентних відрахувань визначаються найнижчими можливостями.

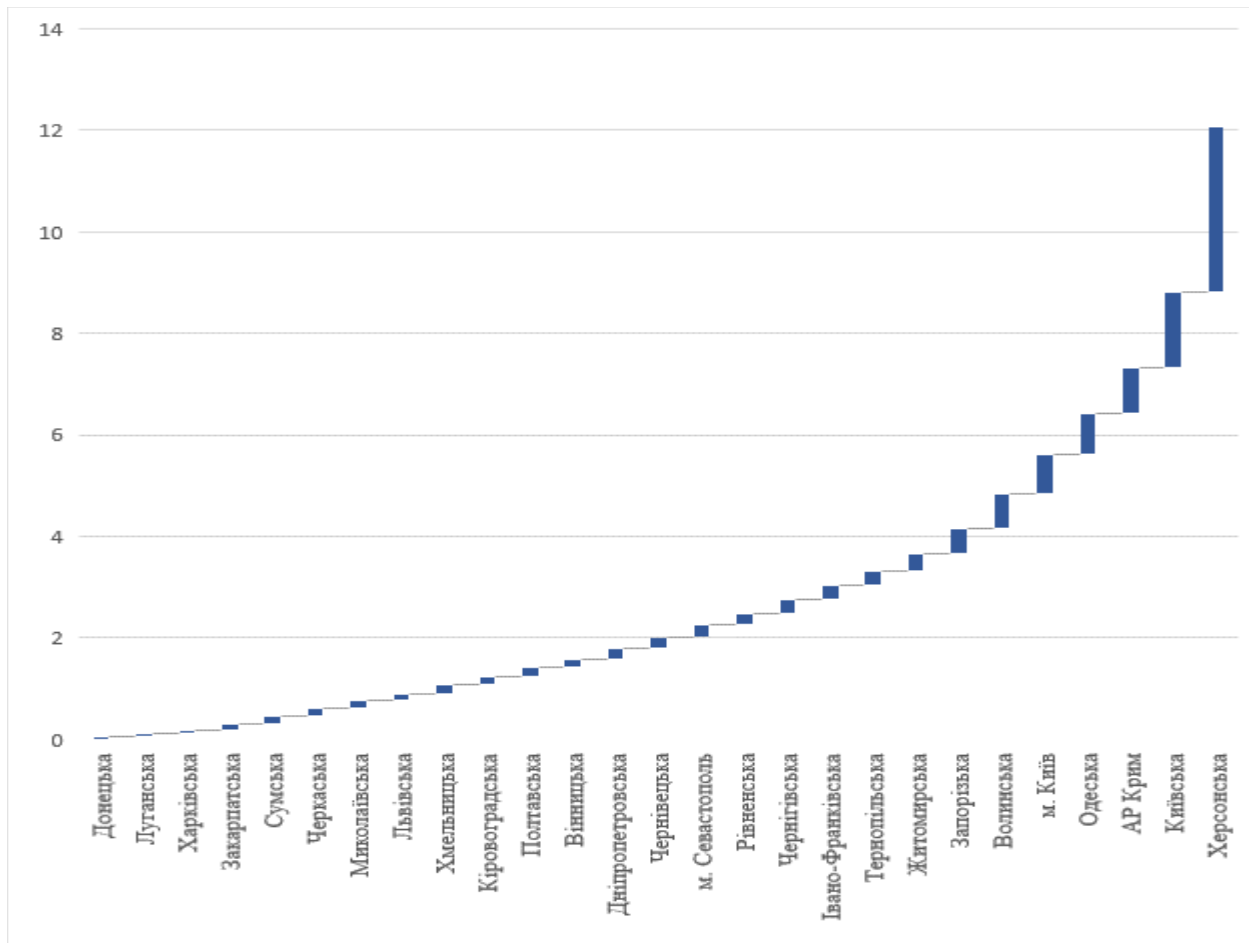

Рис. 17. Рейтинг регіонів за вірогідним приростом рентних надходжень (одиниць)

Складність і великомасштабність системи управління водним фондом в умовах ринкової економіки об'єктивно визначають неприйнятність механізму плати за користування водними об'єктами на базі централізовано встановлених на державному рівні вартісних нормативів ставок плати. Така система іманентно властива централізовано керованій плановій економіці.

У ринковій економіці плата за користування водними об'єктами як форма вилучення рентного доходу на користь власника (держави) повинна реалізуватися в умовах створення конкурентного середовища для водокористувачів, при цьому передбачається формування її розмірів і диференціація за басейнами річок й економічних районів як вартісного параметра функціонування відповідного регіонального водного ринку. У той же час економічні відносини, що склалися між власником водного фонду та водокористувачами на даний період, слід розглядати як адміністративно регульовані, котрі виключають наявність конкурентних умов між водокористувачами та не забезпечують найбільш ефективного використання водних ресурсів, їх відновлення й охорону.

Рис. 18. Групування регіонів України за потенціалом надходжень водної ренти завдяки інструментам адміністрування

Основна мета формування моделі імплементації рентних відносин у структуру управління водогосподарським комплексом полягає в нарощенні обсягів рентних платежів за господарське використання водно-ресурсного потенціалу, що дозволить суттєво збільшити розмір капітальних інвестицій та поточних витрат на розширене відтворення водогосподарської інфраструктури та охорони водних об'єктів.

Основою модернізації управління водним фондом повинен стати механізм реалізації рентного принципу водокористування та створення умов самофінансування водогосподарського комплексу. Останнє означає переорієнтацію і трансформацію фінансових потоків в управлінні водним фондом для формування і використання рентного доходу власника (держави) як результату рентних відносин водокористування. Становлення рентних відносин між власником (державою) водних об'єктів і водокористувачами в режимі функціонування регіонального водного ринку створює об'єктивну основу ефективного управління водним фондом при реалізації механізму плати за користування водними об'єктами, адекватно відображає рентний дохід від використання водного фонду.

Механізм відшкодування державі ренти в Україні, теоретично, є збір за спецводокористування, який сплачується водокористувачами залежно від об'ємів забраної (або використаної) води.

Держава як правовласник водних ресурсів повинна отримувати дохід за те, що вона надає право користування водними ресурсами. Водоспоживачі повинні розподіляти отриманий надприбуток у вигляді рентного доходу між державою, регіоном (басейном річки) та залишати частину рентного доходу для модернізації виробництва й впровадження новітніх технологій.

Вдале вирішення завдання вилучення водної ренти дасть змогу посилити бюджетонаповнюючу роль водокористування і забезпечити нарощування фінансової бази стимулювання ресурсощадливого водоспоживання та впровадження водозберігаючих технологій.

На нашу думку, необхідно налаштувати економіко-правовий механізм водокористування на режим рентних відносин між власником водного фонду й водокористувачами. Механізм розподілу повинен урахувати інтереси як держави, регіону (басейнів річок), так і підприємства. На сьогодні не існує чіткої та економічно обґрунтованої системи формування й перерозподілу рентних доходів у водному господарстві України. Пропонується рентну плату включити в плату за спецводокористування і розподіляти на користь бюджетів (державного, басейнових управлінь та місцевого самоврядування) і фондів охорони й відтворення водних ресурсів (державний, басейновий).

Регулювання рентних відносин у водно-ресурсній сфері повинно реалізовуватися через систему інституцій, яку формують органи законодавчої, виконавчої, судової гілки влади, громадські та інші організації, що беруть участь у функціонуванні галузі згідно із чинним законодавством

Саме умонтування в інституціональне середовище рентних відносин у водному господарстві базисних інститутів, інститутів ринку та інститутів фінансово-економічного регулювання визначить базові засади володіння,

користування й розпорядження водними ресурсами, формування ринкової інфраструктури здійснення товарно-грошових відносин у зв'язку із залученням та споживанням водної складової продуктивних сил; систему спонукальних та заохочувальних підойм, які мають сприяти переведенню національної економіки на водозберігаючі й безводні технології.

Такі інституціональні обмеження (перебування більшості водних об'єктів у державній власності, водогосподарських – у державній та комунальній, відомчий принцип управління водними ресурсами) вимагають застосування різноманітних форм рентних відносин у водогосподарському комплексі, які базуються на партнерських зв'язках держави (територіальних громад) та суб'єктів водогосподарського підприємництва, а також фінансово-кредитних установ і громадських організацій.

Важливо відзначити, що питання комплексного поєднання адміністративних заходів та спрямованих на трансформацію (збільшення) рентних надходжень необхідно реалізовувати з урахуванням поточної ситуації та особливостей використання водних ресурсів у тій чи іншій галузі економіки.

Формування й використання джерел фінансування водогосподарської та водоохоронної діяльності в управлінні водним фондом повинне бути орієнтоване на поступове нарощування фінансових коштів у системі цільових фондів відтворення й охорони водних об'єктів у структурі діяльності агентства водних ресурсів для створення умов поетапного переходу до самофінансування водного господарства.

За даними Рахункової палати, сума коштів, що виділяється державою на експлуатацію водогосподарського комплексу, в першу чергу *меліоративних систем*, перебуває в межах 0,95–1,2 млрд грн за загальним фондом фінансування та 0,7–0,9 млн грн за спеціальним фондом бюджетних програм. Понад 80 % коштів загального фонду становить заробітна плата із нарахуваннями, а 65 % з нього витрачається на оплату спожитої електроенергії. Таким чином на відновлення основних водогосподарських фондів направлявся доволі незначний обсяг державних коштів (рис. 19).

Кошти, котрі щорічно виділяються з державного бюджету на поточний ремонт і відновлення водогосподарських систем, дають можливість утримувати їх тільки на рівні мінімальних експлуатаційних вимог, але не вирішують меліоративні проблеми в повному обсязі.

Зважаючи на досить значний світовий досвід, досягти необхідних параметрів функціонування зрошуваного землеробства можливо в першу чергу саме завдяки модернізації управління зрошуваних систем, і починати необхідно зі створення недержавних організацій водокористувачів. Шлях роздержавлення та часткової чи повної передачі управлінських функцій недержавним структурам обрали десятки країн, зокрема, США, Китай, Індія, Туреччина, Румунія та пострадянські республіки.

Основною метою такої передачі є отримання можливості залучити інвестиції на відновлення й модернізацію зрошення.

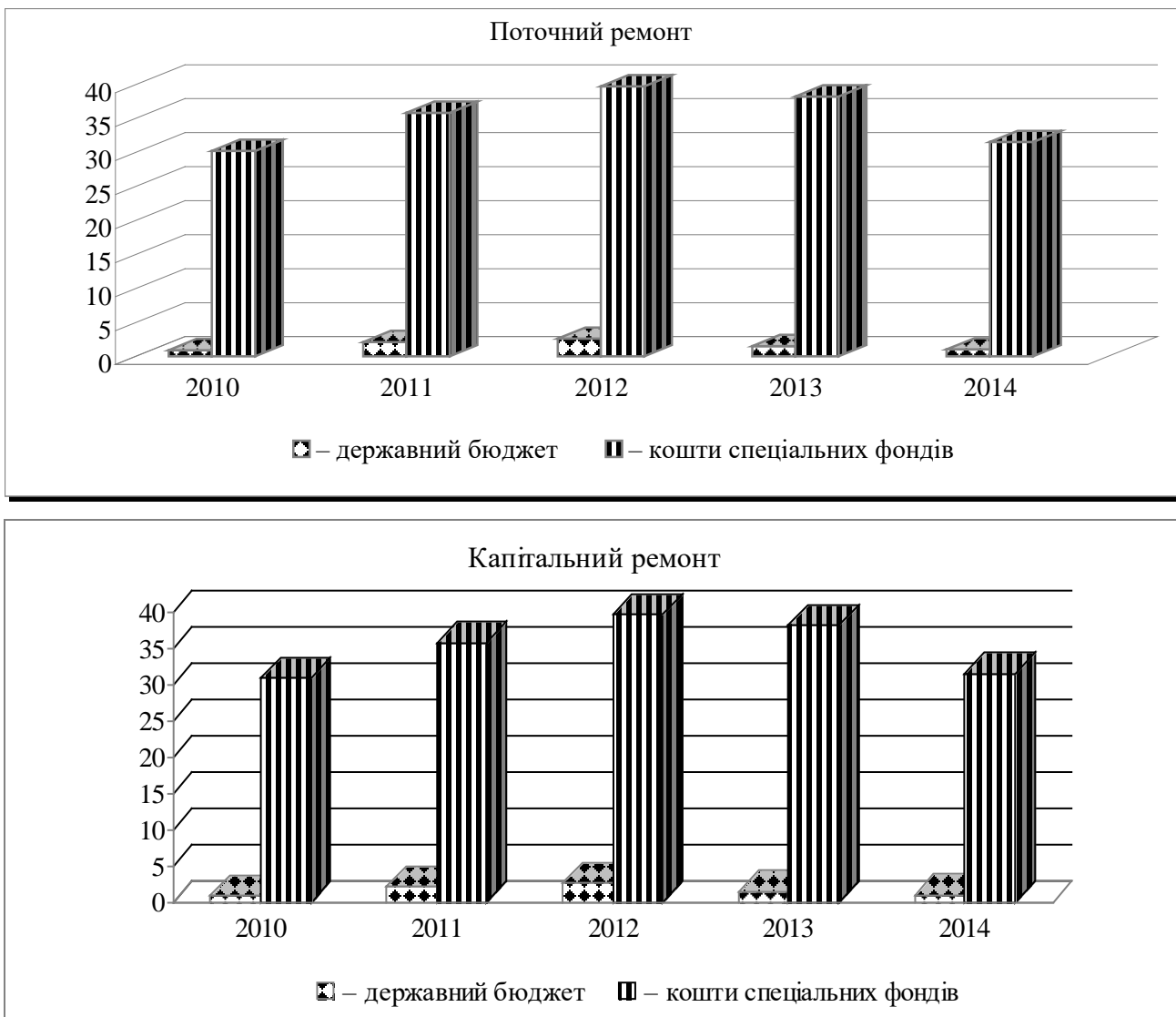

Рис. 19. Обсяг коштів, виділених на поточний та капітальний ремонт основних водогосподарських фондів за 2010–2014 рр., млн грн

Проте, враховуючи те, що міжнародні фінансові донори в нинішніх умовах займають вичікувальну позицію, необхідно законодавчо закріпити можливість передачі управління місцевим органам влади і безпосередньо сільськогосподарським товаровиробникам, які найбільш зацікавлені у приватизації систем зрошення.

В останній період гостро постає проблема й із залученням інвестицій у розвиток водогосподарського-меліоративного комплексу, що обумовлено низькими інвестиційними можливостями водогосподарських об'єктів, труднощами із залученням державних коштів, нерозвиненістю механізмів державно-приватного партнерства.

Значна кількість проблем, пов'язаних з інвестуванням проектів модернізації та реконструкції міжгосподарських і внутрішньогосподарських гідроспоруд меліорованих територій, обумовлена пасивністю органів місцевого самоврядування в напрямі залучення стратегічних інвесторів, створення

прозорих умов використання цих споруд нинішніми власниками сільськогосподарських угідь та водних об'єктів, котрі з ними межують. Державою не розроблено також відповідних важелів стимулювання процесів модернізації, реконструкції й технічного переоснащення гідротехнічних споруд меліорованих територій [5]. Активізувати інвестиційні вкладення у розвиток міжгосподарських систем можливо лише на основі адекватної тарифної політики із залученням коштів таких інститутів, як Світовий банк, ЄБРР, АБР, ЖВІС та інших, котрі можуть на спрощених умовах надавати довгострокове фінансування. Більше того, така система фінансування сприяє залученню і приватних інвесторів.

У світовій практиці існують різні методи державного фінансування меліорації. В Китаї залежно від розміру об'єкта застосовується гнучка система фінансування: 30 % виділяє держава, 30–40 – провінція та 30 % – селяни-водокористувачі.

В Японії джерелами фінансування для фермерів служать довгострокові кредити, які видаються на 15 років під 3,5–5,5 % річних з двома роками відстрочки після завершення будівництва. Експлуатаційні витрати несуть фермери. Тобто держава не фінансує ці роботи безоплатно, оскільки, мабуть, такі витрати обтяжливі і для цієї розвиненої країни.

Суб'єктами інвестиційного процесу у водогосподарсько-меліоративному комплексі можуть бути як держава, так і сільськогосподарські підприємства, вітчизняні й іноземні інвестори, інвестиційні та венчурні фонди, недержавні пенсійні фонди, лізингові, страхові компанії та інші юридичні й фізичні особи тощо (рис. 20).

Рис. 20. Основні джерела інвестицій в сільське господарство

На сьогодні обсяг як державних, так і приватних інвестицій є недостатнім. Кошти, котрі щорічно виділяються з державного бюджету на

поточний ремонт і відновлення водогосподарських систем, дають можливість утримувати їх тільки на рівні мінімальних експлуатаційних вимог, але не вирішують меліоративні проблеми в повному обсязі.

Особисті селянські господарства, які планують і надалі вести самостійно сільськогосподарське виробництво, але потребують значних інвестицій для підвищення рівня його механізації, а також модернізації внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, можуть створювати на основі наявних у їхній власності земель заставні фонди. Під такі фонди вони можуть випускати боргові зобов'язання (облігації) і розмішувати їх на фондовому ринку. Емісію таких облігацій буде здійснювати регіональне відділення Державного земельного банку, яке виступатиме також андеррайдером облігацій на фондовій біржі. В разі якщо на перших порах облігації, випущені під заставні фонди особистих селянських господарств, не будуть ліквідними, їх має викупити Державний земельний банк.

Це дозволить особистим селянським господарствам отримати інвестиційні ресурси для здійснення різних видів гідротехнічних і природоохоронних заходів для підвищення продуктивності використання меліорованих земель та забезпечення інтегрованого управління водними ресурсами на цих територіях.

Інвестиції мають спрямовуватися на придбання нових гідротехнічних споруд, а також оплату послуг з їх монтажу бюджетним водогосподарським організаціям і державним водогосподарським підприємствам, оплату послуг лісогосподарським підприємствам за проведення агро меліоративних заходів та заліснення малопродуктивних земель, оплату послуг землевпорядним організаціям за відведення в натурі захисних прибережних смуг природних і штучних водойм, на будівництво складських приміщень та розбудову логістичних центрів.

Значна частина акумульованих особистими селянськими господарствами фінансових ресурсів має бути спрямована на будівництво протиповіневих споруд, берегоукріплення, збереження водно-болотних угідь як природних акумуляторів води, щоб звести до мінімуму шкідливу дію вод внаслідок танення снігів і надмірних опадів [19].

За нинішніх політико-правових і соціально-економічних умов отримати значні обсяги інвестиційних ресурсів значно проблематично, оскільки зона меліорації не є інвестиційно привабливою як для вітчизняних так і для агрохолдингів, а також і іноземних інвесторів. Передувати активізації інвестиційної діяльності в зоні меліорації мають інституційні зміни, які передбачатимуть зняття мораторію на вільний оборот меліорованих угідь. За таких умов ці угіддя нероздільно з гідротехнічними спорудами можна буде використовувати як заставу для випуску облігацій місцевої позики й облігацій сільськогосподарських підприємств та об'єднань суб'єктів аграрного бізнесу. Використання таких інструментів дасть можливість акумулювати інвестиційні ресурси для спів фінансування з державою модернізації і реконструкції міжгосподарських мереж гідротехнічних споруд, перебудові на новій технологічній основі внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд,

відведення в натурі водоохоронних зон на берегах природних і штучних водотоків, забезпечення регульованого процесу природної ренатуралізації меліорованих сільськогосподарських угідь, заліснення малопродуктивних земель, збереження водно-болотних угідь.

Інвестиції в модернізацію меліоративних систем в Україні дозволять збільшити експортний потенціал країни. Як зазначає В. Рутицька, найближчим часом обсяг інвестицій у водогосподарську сферу становитиме близько 1,5–2 млрд дол. США.

Запровадження ефективної системи мобілізації інвестиційних ресурсів з усіх можливих джерел та спрямування їх на реалізацію пріоритетів і цілей водогосподарсько-меліоративного комплексу країни відповідно до регіональних та галузевих особливостей залучення інвестицій дозволить суттєво нарощувати інвестиційний потенціал як національної економіки в цілому, так і водогосподарсько-меліоративного комплексу зокрема з метою забезпечення сталого економічного розвитку водогосподарської галузі та покращення екологічної ситуації в державі.

Технологічний процес модернізації *промислових водокористувачів* відбувається одночасно з поліпшенням основних фондів їх підприємств. Значний ступінь зношеності основних фондів свідчить про переважне використання у промисловості застарілих, неефективних і водоемних засобів виробництва, що негативним чином впливає на конкурентоспроможність промислової продукції українського виробництва на внутрішньому та зовнішніх ринках й обмежує реалізацію потенціалу промисловості [66].

Промислове значення води надзвичайно велике, оскільки практично всі виробничі процеси потребують значної її кількості. Дефіцит запасів водних ресурсів в Україні вимагає обмеження їх використання. Тому виникає потреба нарощення інвестиційного потенціалу модернізації промисловості України через удосконалення адміністрування водної ренти.

Останнє належить до податкового адміністрування і являє собою комплекс правових, економічних і фінансових заходів держави (та її регіонів) для формування системи оподаткування спеціального водокористування, забезпечення своєчасної і повної їх сплати з метою задоволення фінансових потреб водогосподарського комплексу в цілому, а також розвитку економіки країни та її регіонів шляхом перерозподілу фінансових ресурсів. Адміністрування рентних платежів у водному господарстві має бути однією з найважливіших ознак галузі та необхідною умовою її функціонування.

Важливе місце в регулюванні водокористування у промисловості країни належить адмініструванню рентних платежів. З 2002 року промисловий сектор є найбільшим водоспоживачем в Україні з найвищим показником водоемності серед інших секторів економіки. В структурі водокористування 53 % припадає на виробничі потреби.

Промислове підприємство може бути як первинним, так і вторинним водокористувачем. Первинні водокористувачі – суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи

(крім бюджетних установ), постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи-підприємці, які використовують воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів; вторинні водокористувачі використовують воду, отриману від первинних або інших водокористувачів [64]. Тому промислове підприємство є платником рентної плати за спеціальне використання води, будучи первинним водокористувачем, а вторинним – у разі отримання та використання води від первинних водокористувачів за договором.

Промислові підприємства зобов'язані самостійно обчислювати рентну плату за спеціальне використання води щокварталу наростаючим підсумком з початку року. Рентна плата обчислюється на основі фактичних обсягів використаної води (підземної, поверхневої, отриманої від інших водокористувачів) водних об'єктів з урахуванням обсягу втрат води в їх системах водопостачання, встановлених у дозволі на спеціальне водокористування, лімітів використання води, ставок рентної плати та коефіцієнтів.

Для потреб гідроенергетики визначається фактичний обсяг води, що пропускається через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії. У харчовій промисловості за воду, що входить виключно до складу напоїв, тарифи встановлюються окремо (42,82 грн за 1 м³ поверхневої води; 49,94 грн за 1 м³ підземної води). Для теплоелектростанцій з прямою системою водопостачання рентна плата за фактичний обсяг води, що пропускається через конденсатори турбін для охолодження конденсату, обчислюється із застосуванням коефіцієнта 0,005 [64].

Підприємства, які застосовують для потреб охолодження обладнання оборотну систему водопостачання, обчислюють рентну плату з урахуванням фактичних обсягів води, використаної на підживлення оборотної системи. За всі інші обсяги фактично вжитої води рентна плата визначається на загальних підставах.

Обсяг фактично використаної води обчислюється водокористувачами самостійно на підставі даних первинного обліку згідно з показниками вимірювальних приладів. За відсутності останніх – за технологічними даними (тривалість роботи агрегатів, обсяг виробленої продукції чи наданих послуг, витрати електроенергії, пропускна спроможність водопровідних труб за одиницю часу тощо). Якщо вимірювальних приладів немає, але можливість їх встановлення існує, то рентна плата сплачується у двократному розмірі. Проте на сьогодні необхідно зобов'язати промислових водокористувачів за певний період (наприклад, один місяць) встановити вимірювальні прилади для більш точного визначення обсягу використаної води. Це приведе до зменшення корупційних дій у системі водокористування.

За понадлімітне використання води промисловий водокористувач сплачує рентну плату у п'ятикратному розмірі, враховуючи фактичні обсяги використаної води понад встановлену норму. Водночас у разі відсутності дозволу на спеціальне водокористування із визначеними в ньому лімітами рентна плата справляється за весь обсяг використаної води, що підлягає оплаті як за понадлімітне використання. Але промисловим підприємствам більш

вигідно сьогодні п'ятикратно сплатити штрафні санкції, які для них є мізерними і зовсім не стимулюють до водозбереження. Ситуацію могло б виправити встановлення хоча б 20- або 30-кратної рентної плати за понадлімітне використання води.

Промислові підприємства несуть відповідальність за правильність обчислення, повноту і своєчасність внесення рентної плати до бюджету, а також за вчасне подання (протягом 10 календарних днів) контролюючим органам необхідних податкових декларацій. Якщо ж рентна плата не сплачується загалом або в неповному обсязі протягом шести місяців, контролюючі органи подають інформацію про таких платників до органів, що видають дозволи на спеціальне водокористування, для вжиття щодо них відповідних заходів.

Згідно з Податковим кодексом України контролюючі органи мають організувати інформаційно-аналітичне забезпечення та автоматизацію процесів адміністрування рентних платежів, зокрема й у сфері промислового водокористування (табл. 14).

Таблиця 14

Основні органи влади, що здійснюють адміністрування рентних платежів за спеціальне використання води у промисловому секторі

Органи влади	Предмет контролю	Правові підстави для здійснення контролю
Державна податкова служба України, в т.ч. підрозділи податкової міліції	Контроль за додержанням податкового законодавства	Закон України «Про державну податкову службу в Україні»
Міністерство охорони навколишнього природного середовища України; Державна екологічна інспекція	Контроль за використанням і охороною поверхневих і підземних вод, за додержанням норм екологічної безпеки	Водний кодекс України Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»
Міністерство промислової політики України; Міністерство внутрішніх справ України; обласна державна адміністрація	Контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов	Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»; Водний кодекс України

Недостатній контроль за промисловим водокористуванням з боку відповідних органів призводить до різкого погіршення якості поверхневих вод, а вони є джерелами питної води для суспільства, що, у свою чергу, несе загрозу здоров'ю людей та життєдіяльності цілих регіонів.

Упродовж останнього десятиріччя триває тенденція зменшення використання обсягів водних ресурсів як у промисловості, так і Україні загалом. Незважаючи на те, що оцінка даних щодо забору води промисловими підприємствами в цілому свідчить про його скорочення, це не є показником раціональності водокористування, оскільки періодично спостерігається

зростання частки непродуктивних втрат води під час транспортування (12–16 %).

Найбільш ефективними шляхами вирішення проблеми запобігання забрудненню водоймищ поверхневим стоком є його повторне використання в системах технічного водопостачання промисловості. Це часто буває й економічно вигіднішим, оскільки зменшується споживання природної (свіжої) води. Тобто із зростанням промислового виробництва відбуватиметься збільшення обсягів водопотреб, проте із запровадженням систем багаторазового використання води, а також маловодоемних і безводних технологій можлива стабілізація (або зменшення) споживання свіжої води.

Україна відзначається надмірним водоспоживанням, високим рівнем водоемності ВВП національної економіки, який у 2 рази перевищує загальносвітовий рівень та у 3–7 (а то й 11) – розвинених європейських держав. Згідно з валовою доданою вартістю у промисловості (добувній і переробній) 2014 року водоемність ВВП галузі становила 16,5 л/грн, або 196,4 м³/1 000 дол. США, тобто цей показник перевищує загальнонаціональний в 1,85 разу. У промисловості ситуація варіюється залежно від галузі: найбільш водоемними залишаються електроенергетика, нафтохімія, металургія і деревооброблення.

У процесі виробництва продукції промислові підприємства використовують воду і, відповідно, отримують доходи. Доцільно звернути увагу на те, яку частку становить рентна плата за спецводокористування в кінцевій вартості виробленої продукції. У металургії це можна розглянути на прикладі виробництва сталі ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», яке використовує воду з Дніпра (канал Дніпро–Кривий Ріг). Збір за спеціальне використання води в цьому водозаборі дорівнює 33,92 грн/100 м³. Згідно з даними 2014 року, на частку плати за спецводокористування в кінцевій вартості продукції припадає лише 0,3 %, тоді як у США – 2,23, Франції – 4,01, Великобританії – 7,57 %. Порівняння наведених даних свідчить про наявність можливостей для збільшення частки плати за спецводокористування в кінцевій вартості виробленого продукту в Україні.

Для виготовлення сталі ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» 2014 року використало 48,4 млн м³ води, що становить 1 % від її забору промисловістю загалом та 7,98 % – чорною металургією. Відтак об'єми використання води є значними, а виплати за водокористування – низькими.

Через відсутність технологій подальшої переробки сталі Україна втрачає суттєву частину доданої вартості продукту (близько 50–70 дол. США/т) та значні кошти від низької частки рентної плати за спецводокористування в кінцевій вартості виробленого продукту (майже 2–4 %) [70].

Сучасна тарифна політика у промисловому водокористуванні не спроможна повністю відобразити у зборах за спеціальне водокористування рентну складову і не є ефективною з фіскального та стимулюючого до погляду водозбереження. Також важливим є те, що в різних галузях промисловості вода відіграє роль допоміжного фактора при виробництві продукції (чорна і кольорова металургія, машинобудування, текстильна промисловість та ін.), а в

інших є основною складовою виробленого продукту (пива, безалкогольних напоїв, розливу мінеральних вод та ін.) [80].

Забезпечення збалансованого промислового водокористування в Україні неможливе без формування повноцінного та ефективного ринку науково-технічної продукції, відповідної його інфраструктури та реалізації екологічно направленої науково-технічної, інвестиційної, інноваційної та структурної політики у сфері використання водних ресурсів.

Таким чином, підвищення ціни водних ресурсів через оподаткування об'єму забраної води промисловим підприємством, спонукатиме до збільшення продуктивності використання водно-ресурсного капіталу через дію потужного економічного стимулу щодо зростання ефективності використання водних ресурсів, зокрема, через запровадження технологічних інновацій та зменшення водомісткості промислового виробництва.

Прискорення темпів модернізації промислових підприємств обумовлює необхідність визначення пріоритетів її розвитку, одним із найважливіших серед яких є модернізація водомісткого промислового виробництва та водогосподарської інфраструктури. У вирішенні цього важливого завдання провідна роль належить вітчизняному машинобудуванню, яке в найближчій перспективі повинно докорінно оновити техніко-технологічну базу підприємств-водокористувачів і налагодити випуск високопродуктивної маловодної та безводної техніки для задоволення потреб внутрішнього ринку, тобто прискорення технічного переоснащення підприємств-водоспоживачів, створюючи таким чином потужну матеріально-технічну базу для використання новітніх водозберігаючих технологій, що дасть змогу налагодити випуск інноваційної конкурентоспроможної продукції.

Докорінного переоснащення техніко-технологічної бази, спрямованої на збереження водно-ресурсного потенціалу, потребують підприємства харчової та легкої промисловості, оскільки саме вони покликані наповнювати внутрішній ринок України. Рівень розвитку промисловості безпосередньо залежить від прискорення темпів інноваційної діяльності діючих підприємств. Впровадження інновацій у їх діяльності є важливим чинником їх модернізації. Прискорення цього процесу діючих водомістких промислових підприємств стримується через відсутність формування інституційних засад розвитку національної інноваційної системи. В Україні не створено сприятливих умов для збільшення кількості підприємств, що впроваджують інновації.

Важливе значення для прискорення модернізації промислових підприємств-водокористувачів має здійснення заходів, спрямованих на концентрацію інвестиційних ресурсів для реалізації їх інвестиційних і інноваційних водозберігаючих програм і проектів. Вони повинні бути направлені на технічне переоснащення тих виробничих підрозділів підприємств, які є визначальними у виготовленні водомісткої продукції з інноваційним наповненням [89]. Незначне місце плати за воду у собівартості та ціні реалізації продукції призводить до нехтування питань раціонального водоспоживання з боку промислових виробників.

Саме тут необхідно звернути особливу увагу на вдосконалення адміністрування рентних платежів за спеціальне водокористування у промисловому секторі. Тому основними напрямками реалізації зазначеного є:

- підвищення рентної плати за спеціальне водокористування; надходження від рентних платежів за спеціальне водокористування у промисловому секторі мають становити фінансову базу заходів щодо охорони вод, відтворення водних ресурсів, попередження шкідливої дії води та ліквідації її наслідків, а цю функцію збори через заниженість нормативів та відсутність їх зв'язку з водоохоронними потребами не виконують;

- збільшення штрафних санкцій за понадлімітне використання води промисловим підприємством;

- посилення системи контролю за промисловим водокористуванням з боку контролюючих органів та сплатою рентних платежів за спеціальне водокористування;

- закладена у податковому законодавстві можливість прискореної амортизації водоочисного обладнання та основних фондів з метою запровадження водозберігаючих і безводних екологічно нешкідливих технологій через понижені ставки рентних платежів за спеціальне водокористування.

Такі заходи мають бути відповідними стимулами для проведення модернізації промислових підприємств-водокористувачів. Адже в галузях промисловості наявні значні резерви для зменшення витрат води за рахунок впровадження водозберігаючих технологій та систем оборотного водопостачання, а рентні платежі за спеціальне водокористування як інструмент механізму економічного регулювання водокористування в Україні та її регіонах повинні спрямовуватися на ефективне подолання водних проблем, досягнення раціонального використання водних ресурсів, зниження водоемності промислового виробництва, захист вод від забруднення та виснаження їх запасів, запобігання негативним наслідкам шкідливої дії вод і мають забезпечувати економічну ефективність та екологічну безпеку функціонування водогосподарського комплексу на засадах сталого розвитку.

У 2000 році уряд України розпочав нові реформи у муніципальному секторі економіки, що викликало швидкі зміни в системі **ціноутворення на послуги централізованого водопостачання та каналізації**. Ці зміни мали на меті запровадження раціональної економічно обґрунтованої системи утворення тарифів, яка могла б забезпечити окупність витрат у секторі, захистити муніципальну економіку від обвалу і зробити можливим підвищення рівня та якості послуг, котрі надаються споживачам.

У серпні 2001 року Державний комітет із будівництва, архітектури та житлової політики за погодженням з Міністерством економіки України, Міністерством фінансів України і Державним антимонопольним комітетом розробив комплект нормативних документів, якими в систему утворення тарифів вводились принципи економічної ефективності і справедливості. Відповідно до них підприємства сектору отримали право покривати за рахунок

тарифів розходження, які існують в економічних, бухгалтерських та податкових розрахунках витрат.

Однак на сьогодні підприємства сектору вбачають свої головні проблеми у:

- неформованості механізму узгодженого тарифу на енергоносії, які визначаються на державному рівні, й тарифів на послуги водопостачання та водовідведення, котрі встановлюються на місцевому рівні;
- низькій платоспроможності населення; невідповідності рівня встановлених тарифів на послуги економічно обґрунтованим плановим витратам на їх виробництво та реалізацію;
- обмеженості коштів на підприємствах для проведення капітальних вкладень унаслідок збільшення за термін дії встановлених тарифів собівартості виробництва і надання відповідних житлово-комунальних послуг та зменшення сум прибутків;
- законодавчої неврегульованості механізму застосування пені та штрафних санкцій для громадян-неплатників, а також механізму припинення надання послуг.

За інформацією Мінрегіону, за станом на 01.12.2015 р. повне відшкодування затвердженими тарифами для населення на послуги водопостачання фактичної собівартості мають Маріуполь, Запоріжжя, Черкаси, Чернігів, Київ; водовідведення – Маріуполь, Житомир, Запоріжжя, Біла Церква, Сєверодонецьк, Львів, Рівне, Черкаси, Київ. В усіх обласних центрах, крім Вінниці, однаковий тариф за 1 м³ для населення та комерційних споживачів. За даними виробників (КП «Компанія «Вода Донбасу»), економічно обґрунтований тариф водопостачання та водовідведення становить відповідно 0,2 і 0,34 євро/м³. Однак, вартість послуг в Україні залишається низькою порівняно з державами ЄС (табл. 15).

Таблиця 15

Динаміка зміни тарифів в окремих містах України та Болгарії, євро/ м³*

Тариф**	Київ			Ужгород			Софія			Варна		
	2010	2014	2015	2010	2014	2015	2010	2014	2015	2010	2014	2015
Для населення:												
водопостачання	0,14	0,16	0,19	0,13	0,14	0,28	0,55	0,61	0,61	0,6	0,82	0,82
водовідведення	0,11	0,12	0,16	0,08	0,09	0,15	0,1	0,12	0,12	0,12	0,12	0,14
очищення	-	-	-	-	-	-	0,13	0,17	0,17	0,19	0,25	0,25
Для комерційних (промислових) споживачів:												
водопостачання	-	0,32	0,19	-	0,21	0,28	0,55	0,61	0,61	0,6	0,82	0,82
водовідведення	-	0,25	0,16	-	0,13	0,15	0,1	0,19	0,19	0,12	0,12	0,14
очищення	-	-	-	-	-	-	0,13	0,27	0,26	0,19	0,25	0,25
Доставка води непитної якості	-	-	-	-	-	-	-	0,38	0,38	-	0,12	0,12

* Згідно з даними Мінрегіонбуду, Вик-Варна, Софійська вода.

** Тарифи в перерахунку за курсом НБУ на 10.02.2016 р.

Упродовж досліджуваного періоду спостерігається стала тенденція до зниження окремих показників роботи систем водопідготовки та водовідведення (рис. 21), що спричинено загальним економічним спадом у країні, орієнтацією споживачів на імпортні товари, окупацією частини території України тощо.

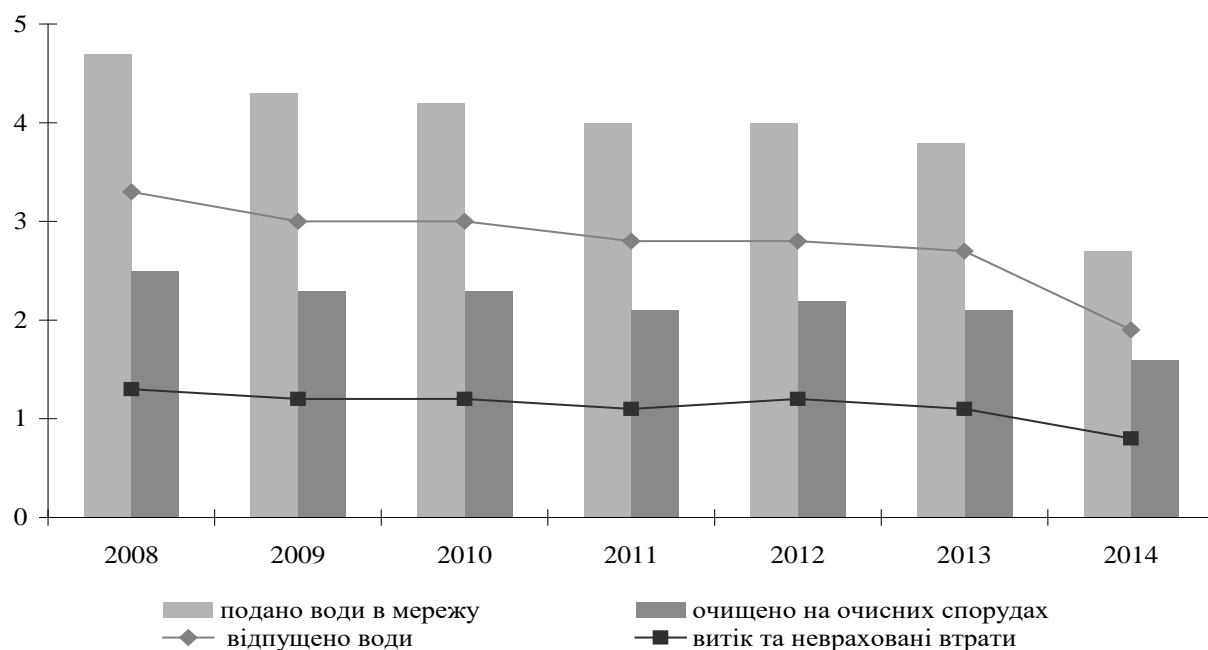

Рис. 21. Динаміка окремих показників роботи систем водопідготовки та водовідведення по Україні, по роках, млрд м³

За інформацією Держкомстату, за станом на 01.01.2015 р. протяжність зношених та аварійних мереж залишається високою – 34,6 % (38,2 % у 2012 р.). І якщо загалом спостерігається зниження, то для більшості областей кількість аварійних та зношених мереж лише збільшується, позитивні зміни зафіксовані у Житомирській, Київській, Кіровоградській, Миколаївській, Сумській, Донецькій та Луганській областях. Витоки та невраховані втрати скорочуються – 0,8 млрд м³ поточного року порівняно з 1,2 у 2012 році.

На сьогодні підприємства сектору повинні сплачувати обов'язкові податки та платежі, а саме ПДВ, ЄСВ, плату за користування радіочастотним ресурсом, рентну плату за спеціальне використання води та інші.

Проведені розрахунки, за даними виробника (КП «Вода Донбасу») виявили, що у складі тарифу за водопостачання основну частку становлять витрати на електроенергію (37 %) та оплату праці (20 %), а податки, відповідно, – 16 % (ПДВ) та 8 % (ЄСВ), рентний платіж за воду, на нашу думку, входить до категорії інше (рис. 22).

Крім того, не виділено витрати на водопідготовку, що необхідно зробити з огляду на високу значимість споживання якісної води населенням та орієнтуючись на європейський досвід репрезентації тарифів за послуги в секторі (див. табл. 15).

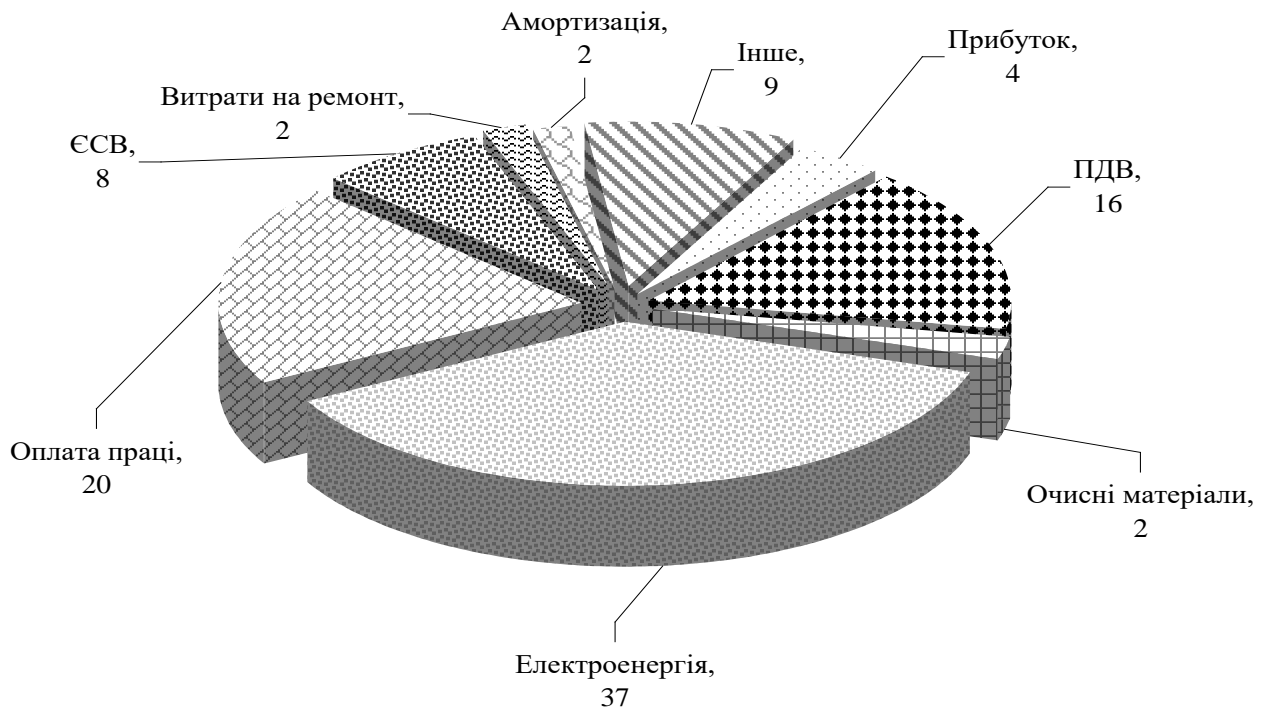

Рис. 22. Складові економічно обґрунтованого тарифу на водопостачання для населення

У складі тарифу за водовідведення основну частку займають витрати на оплату праці (35 %) та електроенергію (14), а податки, відповідно, 17 (ПДВ) та 14 % (ЄСВ). Рентний платіж за воду також включено до категорії інше; витрати на очищення води, що логічно, не виділені (рис. 23).

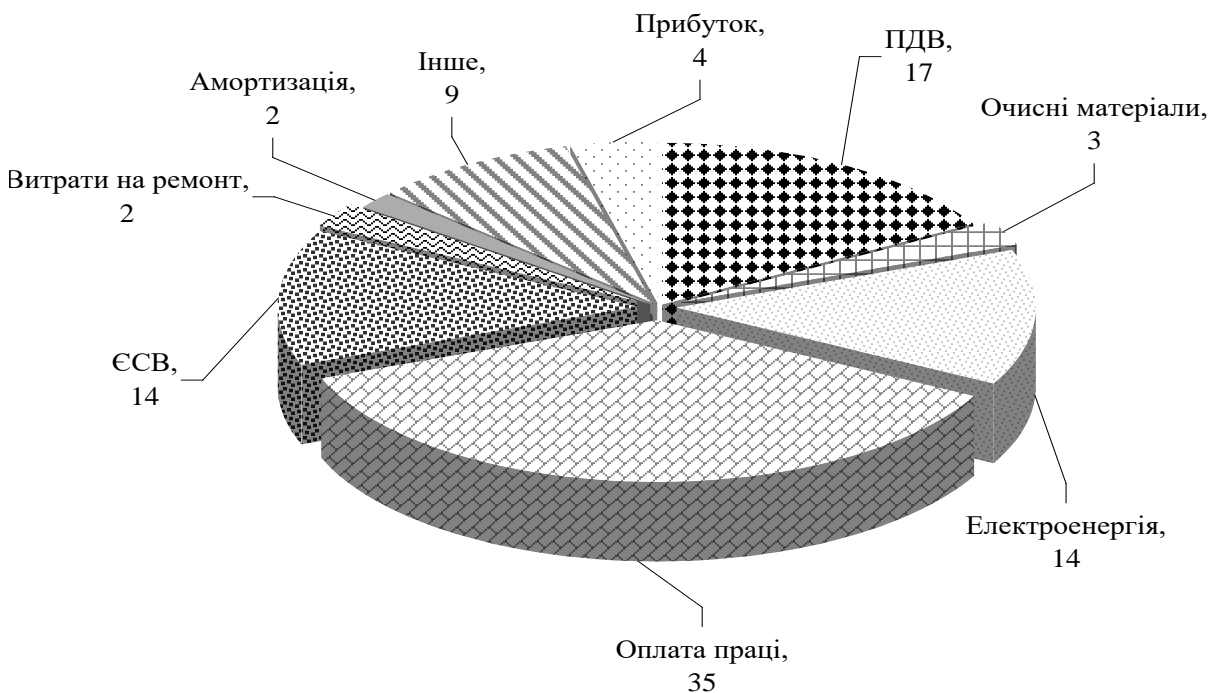

Рис. 23. Складові економічно обґрунтованого тарифу на водовідведення для населення

Прибуток для підприємств сектору (див. рис. 23) становить лише 4 %, що, на думку багатьох експертів, є досить низьким показником для сталого функціонування мереж водопідготовки та водовідведення.

Крім того, заборгованість за спожиту електроенергію підприємств сектору водозабезпечення збільшується і, за даними виробників (ПАТ «Київенерго»), обсяг платежів водоканалів знижується з року в рік. Зокрема, у 2015 році – на 10–20 %; за 10 місяців 2015 року заборгованість водоканалів зросла на 1 млрд грн. За станом на 1 листопада 2015 року заборгованість підприємств сектору водопостачання та водовідведення склала за цим показником всім енергокомпаніям України 5,4 мільярда гривень.

Водночас, позиціонуючи себе як соціально орієнтована держава, уряд надає субсидії найбільш незахищеним верствам населення, проте, згідно з нашими прогнозами, платіжна спроможність населення в наступному (2017) році зменшуватиметься, очевидно, що заборгованість зростатиме. За даними Головного управління статистики у м. Києві, протягом 2015 року кількість киян, які звернулися за субсидіями на оплату житлово-комунальних послуг, збільшилася у 2,1 разу порівняно з 2014 роком та досягла 184,5 тис. домогосподарств. А враховуючи те, що триває АГО, кількість громадян, які отримують пільги за рахунок державного й місцевих бюджетів, в поточному році лише зростатиме.

Відтак з огляду на велику кількість проблем підприємств сектору водопостачання та водовідведення, критичний стан і зношеність їх матеріально-технічної бази, значну заборгованість перед енергогенеруючими компаніями та аби зберегти соціальні гарантії населенню, не слід підвищувати розмір рентного платежу за спеціальне водокористування.

Проте очевидною є пропозиція щодо посилення платіжної дисципліни серед населення, популяризація через ЗМІ необхідності вчасної оплати за послуги водопостачання та водовідведення.

Впродовж багатьох років, наголошувалося на тому, що податкові преференції варто надавати підприємствам, котрі здійснюють екологоорієнтовану діяльність. Саме відсутність стимулів до раціонального використання водного ресурсу безпосередньо підприємствами сектору водозабезпечення стримує перехід до сталого екологізбалансованого розвитку систем водопостачання й водовідведення. Вирішення проблеми збереження водного середовища та умов життєзабезпечення значною мірою визначається раціональним використанням прісних вод, застосуванням екологічно безпечних ресурсозберігаючих технологій.

Крім того, важливим є усвідомлення населенням платності послуг водозабезпечення, адже саме відчуття безоплатності водного ресурсу породжує недбале ставлення до нього. В цьому аспекті важливим є репрезентативний вигляд обґрунтування тарифів на воду за європейським зразком (див. табл. 15). Наведені в табл. 15 дані свідчать, що в Україні і досі не реалізований принцип «забруднювач платить», оскільки не виділено окремо витрати на очищення води, що є важливим елементом збереження навколишнього природного середовища.

Важливим елементом своєчасного внесення рентного платежу є перехід на беззбиткову діяльність підприємств водозабезпечення; в цьому аспекті доцільним буде введення абонентської плати за послуги, що активно підтримують і найбільші кредитори сектору.

Таким чином, високий показник заборгованості підприємств водопостачання та водовідведення звужує варіативність запропонованих напрямів удосконалення адміністрування рентних платежів, очевидним є необхідність переходу на беззбиткову діяльність, щоб надати інвестиційної привабливості господарюючим суб'єктам.

Як свідчить оцінка поточної ситуації у водогосподарському комплексі, сучасний кризовий період не є сприятливим для суттєвих трансформацій. За умови дефіциту фінансових ресурсів, складної військово-політичної ситуації, системна імплементація нових підходів є досить складною. Один із шляхів вирішення полягає в розробці стадіального впровадження, за якого запланований комплекс заходів можливо диференціювати на декілька етапів, кожен з яких може бути розрахований на 2–3 роки.

На нашу думку, перший етап варто запроваджувати в межах сучасного періоду розвитку, незважаючи на можливі перешкоди. Стане зрозуміло, як система сприймає нові зміни та реагує на них. У процентному відношенні на цьому етапі реально впровадити 20 % всіх запланованих заходів. Надалі можливе поступове запровадження другої черги нововведень.

На наступний етап припадає основний комплекс заходів адміністрування. Якщо система належним чином зреагувала на дії першого етапу, то другий також має бути вдалим. У процентному відношенні на цьому етапі можливо впровадити 50 % усіх запланованих заходів.

Третій етап (завершальний) дає змогу реалізувати замикаючі заходи, метою котрих є доповнити попередні позиції. На ньому можливо впровадити 30 % усіх запланованих заходів.

Використовуючи принципи адміністрування, необхідно чітко орієнтуватися на регіональні відмінності та особливості розвитку комплексу. Зрозуміло, що адміністративні заходи можуть бути ефективними для окремого регіону, а для інших – ні. Це значною мірою обумовлено просторовими особливостями розвитку ВГК, перебігом екологічних та економічних процесів. Ідеальним варіантом є розробка загальнодержавної стратегії адміністрування водної ренти та, на її основі, окремих регіональних планів для всіх адміністративно-територіальних одиниць держави. Варто окреслити можливості адміністрування для регіонів з найменшим потенціалом зростання (Харківська, Луганська і Донецька області). Якщо перша з них є мирною, то на інших територіях триває АТО. Визначимо основні регіональні особливості, необхідні при використанні принципів адміністрування.

1. Загальний рівень розвитку регіону. Цей фактор вирішальним чином впливає на можливості активізації окремого механізму адміністрування. Високий рівень розвитку, сформована достатня фінансово-економічна інфраструктура, генерування вагомих потоків забезпечує сприятливі умови до включення ВГК в ці процеси та можливості використання інноваційного

інструментарію. У цьому аспекті варто зазначити, що високий рівень розвитку регіону сприяє використанню фінансових інструментів адміністрування, що, у свою чергу, позитивно позначається на підтримці процесів сталості для ВГК.

Якщо ж регіон не є достатнім за рівнем розвитку, то це формує несприятливі умови і щодо впровадження інноваційних принципів та підходів. Водночас можливі і винятки. Наприклад, для регіону А характерні не досить високі показники розвитку, існують проблеми щодо державного фінансування, залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій. На фоні цього іноземна кредитна установа надає кошти для впровадження, наприклад, бізнес-інкубатора. Останній поєднує низку приватних структур, можливе залучення до цього наукових організацій, наявний доступ до ресурсів. Це дає змогу використовувати інноваційні інструменти адміністрування. Таким чином, наведене є прикладом точкових проєктів, які не змінюють загальної ситуації в регіоні, а визначаються локальним використанням.

2. Показники розвитку ВГК у вимірах запаси – використання – екологія. Кожна зі складових потребує свого глибокого аналізу, адже вони характеризують особливості процесу сталого розвитку на рівні регіону.

Орієнтуючись на ці виміри, важливо, щоб водні системи регіонів не зазнавали надмірного економічного тиску через впровадження інструментів адміністрування. Ймовірно, що за наявності сприятливих умов механізм активізують, він забезпечує позитивні результати, а на водних ресурсах це не позначається.

Зрозуміло, що регіони-лідери за складовими мають більше перспектив для впровадження інноваційних інструментів (на відміну від аутсайдерів). Ці відмінності необхідно враховувати при розробці державних стратегій сталого розвитку. Водночас відсутність високих позицій у регіоні свідчить, що інструменти не можна використовувати. Кожна з таких позицій містить і приховані переваги.

3. Політичні фактори впливу, позиція місцевих органів влади щодо необхідності забезпечення сталого розвитку комплексу. Для ефективного впровадження новітнього інструментарію необхідні дієва підтримка місцевою владою цих проєктів та сприятливі умови для їх активізації й розкриття. У більшості випадків місцеві органи влади стримують процес впровадження новітніх підходів з власних інтересів.

4. Чітко визначені координати і напрями політики впровадження інструментарію адміністрування. Важливим фактором впливу на ці процеси є наявність чітких меж їх розвитку та наперед визначених векторів. Інше свідчить про теоретичний підхід до питання, що може стати загрозою для всього процесу.

Зазначені напрями впливу можливо встановити як на державному, так і регіональному рівнях. Більш прийнятним є варіант, за якого на центральному рівні формується загальнодержавна стратегія і залучення інструментарію для забезпечення сталого розвитку ВГК, а в регіонах, у контексті загальних позицій, визначаються власні пріоритети, з огляду на локальні особливості.

Напрями політики впровадження інструментів можливо визначити в межах одного законодавчого акта або внести правки в чинні правові документи, що стосуються особливостей розвитку ВГК. Перший шлях є досить радикальним і потребує більших зусиль, на відміну від другого.

5. Враховуючи приватну орієнтованість, рівень готовності місцевого бізнесу зреагувати у контексті впровадження цих механізмів. Приватна ініціатива (зокрема, позиція місцевого бізнесу) є важливим аспектом впровадження механізмів адміністрування. Потенціал використання державних ініціатив очевидний, тому з метою забезпечення лише якісних форм та ефективності необхідно, щоб потужні регіональні компанії були зацікавлені у сталому розвитку регіональних ВГК та посиленні його економічних характеристик. Це можливо у разі чіткого бачення власних перспектив у таких проектах, місцевими компаніями.

Зокрема, місцевий бізнес має стати основним приватним гравцем щодо застосування інноваційних механізмів, що можливо при використанні ресурсів українських приватних структур. Безперечно, слід залучати іноземний досвід стосовно передових підходів і технологій. Однак основою для впровадження механізмів мають стати саме вітчизняні компанії, здатні чітко відчувати ситуацію на місцях та адекватно реагувати на неї.

При застосуванні системи адміністративних важелів необхідно враховувати можливості державної політики децентралізації. На поточному етапі розвитку інструменти децентралізації формують сприятливі передумови щодо впровадження системи адміністративних заходів місцевими громадами.

3.2. Інституційне забезпечення системи фіскального регулювання водокористування в контексті децентралізації влади в Україні

У зв'язку із поглибленням ринкових перетворень напружена соціально-економічна ситуація складається у сферах де прибуток має рентну основу і проявляється у привласненні її значної частки вузьким колом осіб. Саме тому інституціональні зміни повинні змінити принципи взаємодії державних інститутів та громадянського суспільства, що каталізує приватну ініціативу в окремих ланках господарського комплексу та сприятиме збалансованому перерозподілу матеріальних і духовних благ. Відтак процес децентралізації, що триває в нашій країні, забезпечить реалізацію креативних, інноваційних та ефективних програм через контроль громадянам державних програм на місцевому рівні.

Відповідно до загальноприйнятого тлумачення, природно-ресурсна рента – це частина прибутку, яка зумовлена використанням природного ресурсу в процесі виробництва. Існує кілька підходів до визначення водно-ресурсної ренти, що враховують особливості при її калькулюванні. Відтак ділянки однієї річки, що розміщені одна від одної на відстані п'яти відсотків її загальної довжини (або й менше), в аспекті рентоутворення повинні розглядатися як різні

водні об'єкти. Складно навіть уявити множину таких водних об'єктів Дніпра (довжина 2 201 км) або Дністра (1 362 км). Необхідно звернути увагу і на принципові труднощі при обчисленні водно-ресурсної ренти порівняно з родовищами корисних копалин: з водними об'єктами зв'язані активно функціонуючі екологічні системи. Зазначене досить складно піддається економічному обліку (і навіть осмисленню) і є однією із причин того, що про ренту за використання водних ресурсів йдеться порівняно рідко. Однак, дослідження механізму перерозподілу водно-ресурсної ренти в процесі децентралізації є важливим питанням, що потребує поглибленого вивчення.

У теорії економічних механізмів запропоноване найбільш загальне його визначення, яке можна застосувати до будь-якої взаємодії між економічними суб'єктами. Зокрема, така взаємодія розглядається як стратегічна гра, а власне форму гри визначено як механізм [34]. Відтак механізм перерозподілу водно-ресурсної ренти у спрощеному вигляді матиме такий вигляд: кожен суб'єкт водокористування надсилає в центр сповіщення про об'єми водокористування; центр отримавши всі сповіщення, обчислює імовірний прибуток кожного суб'єкта, аналізує отриманий результат і на основі цих даних формує перелік суб'єктів, які отримують понаднормативний прибуток від використання водних ресурсів. Наступним кроком є оголошення результатів і, за необхідності перерозподіл прибутку суб'єктів водокористування центром, що включатиме розробку законодавчого підґрунтя, супровід та ухвалення необхідних законодавчих актів відповідним державним органом, контроль та спостереження за реалізацією прийнятих нормативних документів у господарську практику.

У своїй діяльності центр може користуватися вже розробленими механізмами та запропонованим нижче інструментарієм інституційного перерозподілу надприбутку.

Інструментарій інституційного перерозподілу водно-ресурсної ренти. В економічній теорії визначено два механізми перерозподілу доходів – ринковий та державний. Для *ринкової форми* розподілу ресурсів характерний механізм саморегулювання. Він функціонує на засадах взаємодії ринкової ціни, співвідношення попиту та пропозиції, а також конкуренції. Незважаючи на дієвість такого механізму, він забезпечує ефективний розподіл ресурсів лише за певних ідеальних умов. Розподіл ресурсів, за якого кожен із суб'єктів ринку не може поліпшити свій стан, не погіршивши стан інших суб'єктів ринку, називається ефективним (оптимальним).

Водні ресурси та джерела не є об'єктами купівлі-продажу на ринку, а якщо і стають такими, то це поодинокі випадки (на відміну від торгівлі землею). Однак ціна набуває властивостей, які відповідають теоретичним постулатам, тільки при масових угодах. В одноразових угодах вартість зазнає значного й практично непомітного впливу випадкових й унікальних факторів, не має необхідної усередненості, стабільності а отже, репрезентативності. На думку В. Данилова-Данильяна, ринок – слабкий помічник при виявленні ренти, що обумовлено експлуатацією свердловини або водного об'єкта, хоча питання про її обчислення за певних економічних обставин повинно ставитися саме

ринковими умовами. Відтак право визначення та вилучення водної ренти повинно належати виключно державі.

Сучасне регулювання перерозподілу водно-ресурсної ренти. З 1 січня 2015 року внесено зміни до Податкового кодексу України, згідно з якими окремі платежі (в т.ч. збір за спеціальне використання води) трансформовано у рентну плату. Ставки рентної плати за спеціальне водокористування визначено статтею 255 Податкового кодексу України: за спеціальне використання поверхневих вод, за спеціальне використання підземних вод, за спеціальне використання води для інших потреб.

Водокористувачі, діяльність яких пов'язана із забором та/або використанням води, скиданням зворотних (стічних) вод та забруднюючих речовин, подають оригінал звіту про використання води організаціям, котрі належать до сфери управління Держводагентства, за місцем здійснення водокористування. Платники рентної плати за спеціальне водокористування надсилають податкові декларації із зазначеної плати та копію звіту з відміткою про одержання (штампом організації, котра прийняла оригінал звіту, датою) до територіального органу Державної фіскальної служби за місцем податкової реєстрації.

Серед завдань, покладених на Державну службу фіскального регулювання в Україні, такі: адміністрування податків і зборів, митних та інших платежів, єдиного внеску в порядку, встановленому законом; забезпечення контролю за своєчасністю, достовірністю, повнотою їх нарахування та сплати до бюджету і відповідних позабюджетних фондів, що, у свою чергу, передбачає орієнтацію на кількісні показники наповнення бюджету. Водночас ця державна структура зазнає тиску дестабілізуючих факторів власне на саму систему фіскального регулювання в державі, а саме:

- *Інституційні.* На нашу думку, новостворені інститути не враховують переваг капіталістичної системи. Наприклад, ОСББ (об'єднання співвласників багатоквартирних будинків) беруть на себе зобов'язання вирішувати господарські проблеми будинку, проте не можуть отримувати дохід від використання прибудинкової території, а саме від діяльності суб'єктів малого підприємництва, які розміщені безпосередньо в будинку або на прибудинковій території. Відтак не можуть стати й об'єктами оподаткування, що, у свою чергу, значно розширило б податкову базу.

Зафіксовано низький рівень довіри до традиційних державних інститутів, що, на нашу думку, є наслідком функціонування адміністративно-командної системи, де відсутні фірми, підприємці та ринки, котрі сприяють створенню конкурентного середовища.

- *Законодавчі.* Власне закони містять норму, яка стимулює їх порушувати. Наприклад, штрафи за забруднення водного середовища настільки мізерні, що господарюючим суб'єктам більш вигідно їх сплатити, ніж забезпечити дотримання норм природоохоронного законодавства щодо скидів стічних вод.

Європейське законодавство лише встановлює необхідні напрями та основні параметри діяльності, проте не деталізує, яким чином або за допомогою чого країна має їх досягнути.

- *Соціальні.* Виконання повною мірою соціальних гарантій Урядом нашої держави потребує значних фінансових ресурсів, проте з року в рік все більша частина населення опиняється за межею бідності, отже, зменшується кількість платників податків, а відтак і суми надходжень, натомість зростає чисельність тих, кому необхідні соціальна допомога та субсидії. Таким чином, створюються передумови, за яких держава не зможе забезпечити всі соціальні гарантії населенню, в результаті чого рівень соціальної напруги в країні зросте.

- *Ринкові.* Власне ринок – слабкий помічник у вирішенні проблеми збереження навколишнього природного середовища через свої недоліки. Він не створює стимулів для виробництва товарів і послуг колективного користування, ігнорує можливі негативні для суспільства наслідки ухвалених рішень, доходи в ринковій економіці отримують лише власники економічних ресурсів, відтак відсутня система соціального захисту.

- *Фінансові.* Обслуговування державою боргу (як внутрішнього – затримка із виплатою зарплат, соціальних, міжбюджетних трансфертів, так і зовнішнього) є одним із стримуючих факторів розвитку економіки нашої країни.

- *Воєнний конфлікт.* Згідно з Указом Президента України №555/2015 «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» від 02.09.2015 року актуальною воєнною загрозою є активізація спеціальними службами Російської Федерації розвідувально-підривної діяльності в Україні з метою дестабілізації внутрішньої соціально-політичної обстановки в державі. На нашу думку, очевидним є те, що водний сектор не уникне зовнішніх негативних впливів, адже одна із головних водних артерій України – Дніпро – бере свій початок на території Російської Федерації.

Відтак сучасний стан водокористування, на нашу думку, доцільно визначати як *популістичне водокористування*, тобто використання водних об'єктів для задоволення потреб населення та об'єктів господарської діяльності на пільгових умовах, котрі сприяють утворенню надприбутків для суб'єктів економічної діяльності та формуванню у населення почуття безоплатності водного ресурсу та, як наслідок – недбалого ставлення до нього.

Таким чином, поточна ситуація характеризується впливом зазначених вище факторів, які в сукупності можуть призвести до дестабілізації системи перерозподілу ресурсів, що зумовлена як нераціональним використанням природного ресурсу в процесі виробництва і несправедливим розподілом доходів від його реалізації всередині країни, так і борговим тиском зовні. Модернізувати економічну систему держави, в тому числі збалансувати систему перерозподілу ресурсів за рахунок зниження витрат на виробництво й транзакційних витрат, розширення переліку послуг господарюючих суб'єктів та підвищення їх якості, можна за допомогою механізмів приватизації або державно-приватного партнерства, які пропонують фінансові експерти Європейського Союзу.

Механізм державно-приватного партнерства. ДПП є одним із механізмів залучення інвестицій для технічного переоснащення об'єктів шляхом передачі підприємств в концесію, а це, у свою чергу, дає можливість покращити якість послуг.

Основними перевагами державно-приватного партнерства є: *для держави* – скорочення витрат на надання послуг; активізація інвестиційної діяльності; ефективне управління майном; економія державних фінансових ресурсів; використання досвіду приватних компаній; оптимізація розподілу ризиків; підвищення ефективності інфраструктури; стимулювання підприємницького мислення; рівний діалог між владою та бізнесом; збереження та створення робочих місць; *для приватного бізнесу* – залучення бюджетних коштів до проекту; доступ до раніше закритих сфер житлово-комунального господарства; розширення можливостей отримання пільгових кредитів під державні гарантії від міжнародних та вітчизняних фінансових установ на довгий термін; оптимізація розподілів ризиків проекту.

Механізм державно-приватного партнерства може розглядатись як альтернатива приватизації, оскільки об'єкти державно-приватного партнерства не передаються у власність приватному партнеру, існує розподіл ризиків між приватним партнером і державою стосовно функціонування відповідного об'єкта інфраструктури та послуг, що надаються, при цьому досягається суттєве покращення об'єкта за рахунок залучення приватних інвестицій і спільного (за участю державного та приватного партнерів) управління.

Частиною третьою статті 7 Закону України «Про державно-приватне партнерство» передбачено, що передача об'єктів, котрі перебувають у державній або комунальній власності, приватному партнеру для виконання умов договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, не зумовлює перехід права власності на ці об'єкти до приватного партнера. Такі об'єкти підлягають поверненню державному партнеру після припинення дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства. Право власності на об'єкти, що добудовані, перебудовані, реконструйовані в рамках державно-приватного партнерства, належить державному партнеру.

При цьому умовами договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, може бути передбачене набуття приватним партнером права на новозбудовані об'єкти. Об'єкти державно-приватного партнерства не можуть бути приватизовані протягом усього строку здійснення державно-приватного партнерства. Об'єктами державно-приватного партнерства не можуть бути об'єкти, щодо яких прийнято рішення про приватизацію.

Успішність застосування механізму державно-приватного партнерства визнана багатьма експертами, досвід практичної його реалізації свідчить про більшу ефективність порівняно із механізмом приватизації. Однак у разі зростання впливу зовнішніх факторів та посилення соціальної напруги всередині країни слід передбачити інші методологічні підходи до вирішення проблем перерозподілу водно-ресурсної ренти. Відтак проведемо абстрактний експеримент з метою виявлення інституційних розривів, слабких місць системи

перерозподілу водно-ресурсної ренти в умовах збільшення зовнішнього й внутрішнього тиску всередині економічної системи держави.

Механізм самоорганізації. Теоретичним підґрунтям слугуватиме теорія самоорганізації – синергетика, котра розглядає відкриті системи, що взаємодіють з навколишнім природним середовищем. Провідну роль у цьому процесі відіграють нестійкість і рівновага в них. Функціонування нестійкої системи здатне спричинити руйнування існуючих горизонтальних та вертикальних зв'язків, ця точка є моментом біфуркації, досягнення якої може призвести або до хаотичного стану системи, або до вищого рівня її впорядкованості, відтак розвиток системи відбувається через її нестійкість, проте для неврівноважених систем характерний перехід від безладу до порядку.

Провідними вченими у сфері синергетичного підходу є І. Пригожин, Г. Хакен, Г. Малиневський, Н. Моїсєєв, С. Капіца та інші. Цим методом при дослідженні економічних систем скористалися в своїх працях В. Забродський, М. Кизим, Р. Леп, О. Раєвнева, В. Даніч, Ю. Лисенко, О. Черняк та інші.

Механізм самоорганізації реалізується в два етапи: *деструктивний* – будь-яка система піддається випадковим відхиленням від стану рівноваги – флуктуації. Проте якщо вона перебуває у нестабільному стані, то під впливом факторів зовнішнього середовища коливання в системі зростають, що призведе до руйнації дотеперішніх зв'язків і порядку. *Конструктивний* – узгоджується поведінка інших етапів старої системи, а це супроводжується формуванням інших зв'язків і відновленням нового порядку.

Необхідними умовами для включення механізмів самоорганізації є відкритість системи, яка, у свою чергу, повинна перебувати досить далеко від стану рівноваги. Система має включати достатню кількість елементів, що здатні поєднуватися; в ній повинен формуватися порядок під дією флуктуації. Серед іншого, необхідність системи змінюватися під дією зовнішніх факторів і, насамкінець, застосування принципу «ринку природи», згідно з яким конкурентна боротьба між елементами за ресурси забезпечує життєдіяльність, приводить до загибелі найменш організованих і заміщення їх на більш пристосовані до наявних умов.

В нашому випадку це перехід від адміністративно-територіального розподілу коштів до басейнового, який триває вже не один десяток років. Наразі в Україні існує дві системи одночасно, а саме адміністративно-територіальні та басейнові організаційні структури на базі Держводагентства.

В межах адміністративних одиниць відповідальність може передаватися на місцеві рівні без відповідних фінансових ресурсів, що здатне ускладнити справедливий розподіл або знизити ефективність надання послуг. Це спільна проблема для багатьох країн. Органи місцевого самоврядування мають окремі повноваження на стягнення місцевих податків та зборів, але їх недостатньо для виконання поставлених завдань. Крім цього, іноді органам місцевого самоврядування не вистачає кваліфікованого та підготовленого персоналу, що знижує ефективність роботи навіть за достатнього фінансування. Часто, коли органам місцевого самоврядування передаються широкі повноваження від центральних органів влади, недостатність ресурсів, як фінансових так і

кадрових, набирає загрозливих розмірів. Тобто необхідно, щоб обсяг повноважень був збалансованим і підкріпленим відповідними ресурсами.

Механізм самоорганізації перерозподілу водно-ресурсної ренти на основі концепту мобілізаційного водокористування в процесі децентралізації. Насамперед слід підкреслити значну регулюючу роль водно-ресурсної ренти в соціально-економічних процесах і наголосити, що уряди постійно контролюють водні питання, і це є загальносвітовою практикою розвинених держав. Крім того, системи водопостачання та водовідведення входять до так званої *критичної інфраструктури*, тобто об'єктів, які є необхідними для підтримки життєво важливих функцій суспільства, здоров'я, безпеки, захищеності, економічного та соціального благополуччя людей. Відтак наша держава має виконувати свої обов'язки стосовно забезпечення вільного доступу всіх громадян, навіть у зоні проведення АТО, до питної води, що несе в собі величезні витрати, котрі стають тягарем для бюджету України. З'ясуємо, чи можливо використовувати механізм самоорганізації в процесах перерозподілу водно-ресурсної ренти? Так, відповідно до чинного механізму суб'єкти водокористування надсилають у центральні органи управління дані щодо об'ємів водокористування і сплачують рентний платіж згідно із податковим законодавством, роль держави при цьому полягає у контролі за своєчасністю та повнотою сплати на основі наданих об'єктом водокористування даних. Прикладом може слугувати надмірне розростання ринку бутельованої води протягом 2000–2010 рр. та його швидке згорання після введення збору за спеціальне використання води, що входить виключно до складу напоїв. Так, у 2006 році на ринку працювало понад 250 компаній, з яких 20 вважалися великими, на сьогодні їх лише 5. Отже, механізм самоорганізації застосовується об'єктами водокористування для отримання водно-ресурсної ренти, і тому, вони прагнуть її максимізувати.

Так звана *аномальна рента* виникла в період реформації економіки держави у сфері ліцензування експорту пива до Польщі у 1992–1994 рр., при цьому адміністративне ціноутворення на ринку призводило до формування низької ціни на нього в Україні, що забезпечувало високу рентабельність експортерам в ціновій різниці.

Проблеми, притаманні плановій економіці, повною мірою загострились у перехідний період. Відтак існувало два типи економічних суб'єктів: центр, який ухвалює рішення про виробництво і споживання, але не має інформації стосовно виробничих ресурсів й індивідуальних потреб, та звичайні суб'єкти, котрі такою інформацією володіють. Звичайні суб'єкти інформували центр про наявні ресурси, де відповідно, обчислювали оптимальний план виробництва, а наказ з умовами виробництва надсилали кожному суб'єкту. Очевидно, що на центральні органи покладалося значне обчислювальне навантаження, котре потребувало суттєвих ресурсів. Водночас не було можливості контролювати точність обчислень, оскільки для перевірки необхідні додаткова інформація та обчислювальні ресурси. Об'єктивні труднощі виникали і при перевірці індивідуальними виконання наказів. В результаті останні мали змогу надавати недостовірну інформацію в центр щодо виробничих ресурсів у разі, якщо,

маніпулюючи інформацією, вони можуть отримати накази, котрі відповідають їх власним бажанням, або ігнорувати їх [76].

Для подолання зазначених проблем у міжнародній практиці застосовують політику децентралізації, успіх якої, тобто дійсне самоврядування, залежить значною мірою від наявності достатніх ресурсів та можливостей автономно їх використовувати. Це означає таке: право органів місцевого самоврядування запроваджувати та стягувати місцеві податки й збори; право отримувати від уряду необхідні фонди для виконання переданих (делегованих) від нього повноважень та завдань; право використовувати ці фонди (кошти, інші ресурси) без надмірного контролю з боку органів влади вищих рівнів; право вирішувати питання місцевого значення, включаючи реалізацію проектів з місцевого розвитку, без надмірного втручання центральних органів планування та міністерств; достатня кількість висококваліфікованих кадрів й право призначати та звільняти працівників; а також технічна підтримка й консультативне та методичне забезпечення з центру

Слід відзначити, що одним з важливих наслідків зміцнення місцевого самоврядування є більш ефективне виконання державою в цілому своїх функцій. За наявності довіри громадян до своїх посадовців і більш активного залучення до громадської діяльності, ставлення до держави також покращується. Таким чином, хоча обсяг повноважень центрального уряду внаслідок децентралізації може зужуватися, легітимність держави в цілому зміцнюється. Тому децентралізацію можливо розглядати як механізм, застосування якого позитивно позначиться на всіх рівнях влади і громадянах одночасно.

Аналіз тенденцій сучасного місцевого розвитку в Україні свідчить про його унікальну особливість, яка полягає в тому, що люди в місцевих громадах об'єднуються і беруть на себе ініціативи розвитку. Це є відображенням нового стилю поведінки громадян, відмінного від минулого. Такі нові реалії виникли в результаті численних національних та міжнародних зусиль з розвитку громад, які значною мірою вплинули на цей процес. Подібні тенденції розвитку спостерігаються завдяки соціальній мобілізації.

Зокрема, люди зорганізовуються навколо мети (потреба розвитку), яка є життєво необхідною, пов'язана з покращенням умов життя та створює нові можливості для майбутнього покоління. Метою може бути питна вода, мікроіригація, виробництво та збереження енергії, зниження рівня бідності, мікрофінансування, здоров'я та санітарія, переробка відходів, якісна освіта й інше. Детальний аналіз свідчить про позитивну динаміку при використанні методу соціальної мобілізації, а саме: в Естонії, Латвії і Литві впроваджувалася програма «Балтійське партнерство у сільській місцевості». Її основною метою стало знаходження нових і кращих шляхів регіонального і сільського розвитку й розробка більш ефективних стратегій вирішення проблеми сільської бідності та соціальної ізоляції. У кожній з трьох країн було визначено по дев'ять сільських місцевостей і 30 координаторів, котрі мали стимулювати маргінальні соціальні групи визначити свої проблеми та шляхи їх розв'язання. Ці спільноти також

мали розробити проекти для вирішення проблем, на виконання яких була надана фінансова допомога [24].

Як не дивно, спільноти досить швидко досягли консенсусу щодо пріоритетних напрямів для проектів, проте на етапі розподілу коштів виникли певні суперечки. Зокрема, сформувалися нові відносини партнерства – координаторів з представниками місцевої еліти та з маргінальних соціальних груп, яких об'єднало відчуття місцевого патріотизму та громадянського обов'язку. Це і сформувало основу для нових підходів до місцевого самоуправління.

Одним із стимулів для такого партнерства став створений невеликий фонд коштів для вирішення проблем бідності у цих місцевостях. Спільнотам також було надано можливість політично впливати на ухвалення рішень у своєму регіоні.

Стартовою точкою сталого місцевого розвитку в Україні, як й інших державах, має стати база знань, пріоритети і переконання місцевих територіальних громад, включаючи різні соціальні прошарки та вікові групи населення. За участі громадян конструктивний діалог, спільний аналіз і планування часто є ефективними, хоча потребують затрат часу і гнучкості в ухваленні рішень.

Проте зростання внутрішнього тиску в економічній системі призведе до зниження рівня довіри у власне громаді, що перешкоджатиме реалізації багатьох переваг децентралізованого управління, а реалізація децентралізованого управління може мати непередбачувані наслідки, в тому числі і руйнування соціально-економічної системи зв'язків між суб'єктами господарської діяльності. Розглянемо способи, що допоможуть уникнути таких негативних явищ та зміцнити позиції новостворених інститутів громадянського суспільства – громад. Насамперед необхідно застосувати об'єднуючий фактор мобілізації сил та ресурсів у разі зростання зовнішнього й внутрішнього впливу, що притаманно всім індивідуумам. Пропонуємо визначити теоретичне підґрунтя мобілізаційного водокористування, що не суперечитиме концепції сталого розвитку та враховуватиме фактори зовнішнього й внутрішнього впливу на соціально-економічну систему держави взагалі та перерозподілу водно-ресурсної ренти зокрема, шляхом використання відповідного інституційного інструментарію.

Відтак *мобілізаційне водокористування* – це використання водних об'єктів для задоволення потреб населення та об'єктів господарської діяльності в умовах зовнішнього й внутрішнього тиску на соціально-економічну систему. Водокористування класифікується за цілями, об'єктами, способом використання, технічними умовами. За ознакою режиму водокористування виділяють *популістичне*, що характеризуватиметься недбайливим ставленням до водного ресурсу, отриманням економічними суб'єктами надприбутків за рахунок дозвільної експлуатації водних ресурсів; *мобілізаційне*, котре триватиме в умовах зовнішнього й внутрішнього впливу на соціально-економічну систему держави і включатиме заходи щодо раціоналізації використання водних ресурсів та контроль їх виконання місцевими громадами.

Упровадження механізму самоорганізації перерозподілу водно-ресурсної ренти на основі концепту мобілізаційного водокористування в процесі децентралізації має здійснюватись відповідно до принципів ієрархічності, адекватності, автономії, мінімальної затримки в часі, єдиної інтегрованої бази, оберненого зв'язку та адаптації, солідарності.

Особливістю цього механізму є самоорганізаційний аспект суб'єктів господарювання на основі мобілізаційної спроможності індивідуумів в умовах зовнішнього й внутрішнього тиску на соціально-економічну систему держави (рис. 24).

Рис. 24. Концептуальна схема механізму самоорганізації перерозподілу водно-ресурсної ренти на основі концепту мобілізаційного водокористування в процесі децентралізації

Блок 1. Діагностика сучасного стану водокористування на водогосподарському об'єкті. Дає змогу реалізувати діагностичну функцію самостійної оцінки стану раціоналізації водокористування суб'єктом господарювання в межах водогосподарського об'єкта. Його завдання: аналіз показників кількісного та якісного стану водогосподарського об'єкта; побудова діагностичних моделей мобілізаційного водокористування; синхронний аналіз раціоналізації водокористування та його флуктуації.

Блок 2. Визначення та вилучення водно-ресурсної ренти, отриманої суб'єктами господарювання, що є його метою.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити низку завдань:

- визначення надприбутку отриманого в процесі експлуатації водних ресурсів;
- розробку нормативно-правового підґрунтя його вилучення;
- побудови моделей раціоналізації водокористування з метою дотримання соціальних норм доступу до питної води всіх верств населення.

Оскільки господарюючий суб'єкт може бути структурним елементом національної економіки, на якому здійснюється управління та перерозподіл капіталу, та враховуючи можливий негативний соціальний ефект, що може призвести до катастрофічних наслідків для всієї економічної системи, важливим є забезпечення нормативно-правового підґрунтя вилучення надприбутку. В умовах самоорганізації це підтримка громадськості в ухваленні та реалізації відповідних рішень.

Блок 3. Регулювання мобілізаційного водокористування за допомогою внутрішніх процесів. Його метою є визначення можливості зменшення об'єму скидів, витрат та втрат води й формування заходів регуляторного впливу безпосередньо на суб'єкти водокористування для контролю відхилень від мобілізаційного водокористування, за винятком аварійних випадків.

У рамках цього блоку вирішуються такі завдання: формування єдиного показника нормативного доходу від використання водних ресурсів при мобілізаційному водокористуванні. Такий загальний показник повинен відображати результати розрахунку показників у різних режимах водокористування і враховувати необхідність отримання згоди центральної та місцевої влади, громадськості на вилучення надприбутку від використання водних ресурсів водогосподарського об'єкта.

Схема механізму самоорганізації перерозподілу водно-ресурсної ренти на основі мобілізаційного водокористування особливо актуальна в контексті стрімкого розвитку сучасних форм фінансово-економічних відносин та інструментів, якими вони оперують. Аналогічні процеси стосуються і водних ресурсів, які за своїми характеристиками є унікальними та виконують низку важливих функцій для навколишнього природного середовища, окремого індивіда та держави. Наразі складається ситуація, коли у контексті розвитку фінансів та економіки відбувається залучення водно-ресурсного потенціалу до цих процесів.

Іншим трендом є *децентралізація*, що означає *процес перерозподілу або диспергування функцій, повноважень, людей чи речей від центрального*

управління [95, 96]. Децентралізація влади включає як політичний так і адміністративний аспекти. Може бути територіальною – переміщення влади від центрального міста на інші території, і функціональною – шляхом передання повноважень щодо ухвалення рішень з вищого на нижчий рівень [94].

Для пошуку шляхів використання переваг децентралізації визначимо її основні напрями, які впливають на перерозподіл водної ренти. *Адміністративна децентралізація* – це контрольований і впорядкований процес передачі частини повноважень центру органам влади субнаціонального рівня – регіональним та (або) місцевим. У процесі адміністративної децентралізації обсяг прав нижчих органів влади розширюється в межах, визначених завданнями підвищення ефективності і гнучкості апарату управління, вдосконалення здатності державних органів і муніципальних структур вирішувати питання соціального та економічного регулювання.

Фінансова децентралізація відображає фінансові повноваження органів регіонального рівня і є однією з фундаментальних умов незалежності та життєздатності органів місцевої влади: децентралізація процесів ухвалення рішень збільшує можливості участі місцевої влади в розвитку підконтрольної їй території; *фіскальна децентралізація* сприяє ефективному забезпеченню суспільними послугами шляхом ретельнішого узгодження видатків органів влади з найнеобхіднішими місцевими потребами [31]. Обов'язковою умовою існування дієвого інституту самоврядування є формування більшої частини доходів місцевих бюджетів за рахунок місцевих податків і зборів, які самостійно встановлюються органами самоврядування [52]. Реалізація законодавчо закріпленого права кожного адміністративно-територіального утворення на економічну самостійність неможлива без наявності в кожного органу влади власного бюджету і права його складання, затвердження і виконання без втручання ззовні [81].

У контексті децентралізації інституційне забезпечення системи водокористування та рентоформування можливо суттєво покращити за рахунок активізації участі місцевих територіальних громад. На відміну від централізованої системи, саме місцева громада виступає точкою концентрації адміністративної діяльності, яка, у свою чергу, формує передумови до активізації бізнес-процесів у сфері водокористування. Можливо дотримуватися і тієї думки, що інститути концентруються навколо МТГ.

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [31]. У тому ж правовому акті (стат. 9) зазначається, що члени територіальної громади мають право ініціювати розгляд у раді (в порядку місцевої ініціативи) будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування. Таким чином, законодавчо закріплюються можливості активності (в т.ч. і фінансової) для місцевих громад.

До повноважень місцевих громад у сфері формування й акумуляції рентних платежів, згідно з відповідними законами, належить право проводити

операційну та фінансову діяльність у межах конкретних територій, до якої можливо включити і процеси рентоформування.

Незважаючи на автономність МТГ, вони відчують вплив і центральних органів влади. Можна припустити, що відносини між ними потребують більш модернових підходів, а це має покращити процес формування рентних платежів. Ці підходи можливо будувати відповідно до принципу управління за цілями (management by objectives – МВО), суть якого полягає у тому, що процес управління здійснюється на основі визначених раніше цільових орієнтирів. Особливістю такого підходу є те, що цілі діяльності системи (організації) визначаються спільно керівництвом та підлеглими, відносно ВГК – *керівними центральними органами й тими, що представляють інтереси на територіальних рівнях*. За такого підходу акценти робляться на можливості трансформації загальних цілей у специфічні, галузеві, що можуть досягатися окремими структурними підрозділами системи.

Дотримуючись концепції МВО, загальноорганізаційні цілі можна диференціювати на кілька елементів, що їх утворюють, які, у свою чергу, стосуються структурних одиниць. Рівень останніх може формуватися на основі нижчих ланок. При використанні такого підходу важливо, щоб цілі діяльності кожної ланки відповідали їх реалізації в системі в цілому. Як наслідок, формується каскад цілей системи. Якщо кожна ланка досягає поставлених цілей, то аналогічний результат матиме вищий структурний підрозділ, що сприятливо позначиться на функціонуванні системи загалом.

При упровадженні принципу МВО важливий чіткий зворотній зв'язок, його усталеність на всіх ланках управління, коли кожний структурний підрозділ має можливість відстежувати та коригувати свої дії та інформаційні потоки між різними управлінськими рівнями. Такий підхід передбачає значну автономію ланок управління, котра може доповнюватися періодичними звітами-перевірками перебігу поточної ситуації.

Зрозуміло, що у вимірах децентралізації значні важелі щодо рентної політики спрямовуються до місцевих громад. На нашу думку, МТГ можуть впливати на формування рентних платежів таким чином:

А. Як відомо, до складу ренти входять і збори за спеціальне водокористування місцевого значення. Найлегшим шляхом було б формування таких законодавчих норм, коли частина зборів за водокористування спрямовувалася б до рівня територіальних громад. Ці додаткові кошти можливо було б залучити до програм підтримки розвитку місцевих водних систем. Цю позицію можна назвати пасивною, тому що роль місцевих громад та їх ініціативи є мінімальними.

Водночас навіть такий сценарій трансформації у сфері рентних відрахувань є сприятливим, тому що він формує реальні передумови до посилення фінансових важелів МТГ та стимуляції розвитку водного комплексу.

Б. Згідно з активною позицією саме місцеві громади повинні бути локомотивами ділової активності для сфери водокористування. Ситуація полягає в тому, що МТГ можуть сприяти формуванню на місцях локальних переваг. Останні є певним полем можливостей, до якого залучаються економічні

суб'єкти сфери водокористування. А вже внаслідок такої активності можливі і зрушення для рентних потоків. Алгоритм цього процесу має такий вигляд:

1. МТГ запроваджують низку новацій, метою яких є поліпшити можливості місцевого розвитку та сформувані сприятливі умови у сфері локального водокористування.

2. Унаслідок таких дій та позитивних очікувань від новацій формується поле можливостей у сфері водних ресурсів, до якого інтегруються суб'єкти підприємницької діяльності. Вони можуть започатковувати проекти у сфері водного бізнесу, охорони водних систем до котрих можливо залучати як український так й іноземний капітал. При позитивному перебігу подій, формується підприємницька мережа для локальних територій. До її складу можуть входити власне підприємницькі структури, обслуговуючі (сервісні), допоміжні компанії.

Зрозуміло, що йдеться про ті структури, котрі працюють у сфері водокористування. Але логічно припустити, що підприємницька діяльність, особливо якщо вона розширюється, охоплює і суміжні сфери конкретної території. Таким чином відбувається ефект поширення й для інших сегментів діяльності. Така позиція підтверджується і власним визначенням терміна *підприємницька мережа*, яке, відповідно до Англо-російського економічного словника, означає «сукупність стійких множинних зв'язків між формально незалежними учасниками ринку, де кожне підприємство, як правило, включається до декількох ділових мереж» [3].

3. Через певний проміжок часу у зоні ділової активності сфери водокористування місцевих громад формуються фінансові потоки. Частина потоків спрямовується у вигляді податків до бюджетів різних рівнів.

4. На основі цих потоків виникають можливості для збільшення рентних надходжень від підприємницької діяльності у водному секторі на локальному рівні.

Включення місцевих громад до процесів рентоформування передбачає як позитивні аспекти, так і негативні.

Визначимо переваги для водного комплексу МТГ в результаті децентралізації, рентоформування та залучення приватних інвесторів. По-перше, можливість ресурсної підтримки. На поточному етапі комплекс відчуває дефіцит ресурсів. Децентралізація дасть змогу певною мірою його скоротити. Якщо до такої форми взаємодії залучаються потужні приватні структури, то це дає змогу суттєво задовольнити ресурсний дефіцит. Наприклад, за підтримки глобальної ТНК можливо реалізувати масштабні проекти. Водночас участь навіть невеликого підприємства сприяє вирішенню проблеми ресурсного забезпечення. Наприклад, якщо метою визначено реконструкцію водопровідних мереж у невеликому місті, то навіть середнє або мале підприємство може значно поліпшити ситуацію.

По-друге, економія державних ресурсів. У результаті додаткового залучення ресурсів виникає можливість заощадити дефіцитні ресурси держави, що спрямовані на підтримку водного комплексу. В кризових умовах, що характерно наразі для України, ця позиція особливо актуальна та доцільна. Крім

того, заощаджені ресурси можливо направити на вирішення найнагальніших питань, зокрема, через перерозподіл ренти до бюджетів громад.

По-третє, можливість диференціації ризиків. Якщо водний комплекс самостійно реалізує конкретний проект, то всі ризики і загрози, котрі виникають або можливі у майбутньому, стосуються безпосередньо комплексу. Коли ж залучати приватні структури, то частина ризиків належить до сфери їх відповідальності. Бажано, щоб можливий розподіл ризиків обговорювався завчасно, що дасть змогу чітко розуміти сферу власної відповідальності всіх учасників проекту.

По-четверте, можливість використання позитивного досвіду від партнерів. Для водного комплексу, який виступає стороною угоди, це є корисним і сприятиме диверсифікації системи інструментів управління.

По-п'яте, налагодження контактів між структурами комплексу і приватними інституціями. Ці відносини можуть бути корисними як для вирішення поточних завдань, так і для перспективних проектів.

Основною загрозою є значна залежність комплексу від ресурсів приватної структури. Тому насамперед важливо чітко розподілити обов'язки та відповідальність між сторонами. Аналогічне стосується і розподілу переваг, вигод від успішної реалізації проекту, які повинні бути заздалегідь прописані у договорі.

2. Якщо проекти реалізовані успішно з чіткими позитивними результатами, то після закінчення терміну дії договору існує ризик втрати цих переваг за умов виходу приватних структур з угоди – МТГ не зможе власними силами підтримувати встановлені високі показники. Відповідно до цього, мінімізуються і можливі рентні відрахування. Щоб цього уникнути, необхідно передбачити механізми підтримки нового позитивного рівня, який було досягнуто, і визначити інструменти його забезпечення.

3. З попередніми загрозами пов'язане і нівелювання позитивного іміджу держави. По завершенню проекту з позитивними результатами об'єкт знову повертається до попереднього стану. У такому разі всю відповідальність місцеве населення перекладе на державні структури.

4. Можливе нераціональне використання водних об'єктів або інфраструктури у рамках проектів місцевих ініціатив. Якщо насамперед йдеться про отримання прибутку, то їх показники можуть суттєво погіршитися. Такі моменти необхідно прописувати в угоді. Ця загроза є особливо актуальною у контексті реформування економіки та більш активного переходу на ринкові форми діяльності. Приватні інституції, отримавши доступ до водних об'єктів, можуть їх значно виснажити або погіршити кількісні і якісні характеристики. Загалом зазначене особливо актуальне не тільки для водних, але й інших природних ресурсів. Приватні структури отримують доступ до них, тому важливо підтримувати природні ресурси у збалансованому стані і не допускати стосовно них агресивної діяльності.

Міжнародний досвід регулювання платного природокористування свідчить, що в більшості розвинених країн Європейського Союзу держава враховує умови утворення природної ренти, визначає методи обліку, принципи і

механізми її розподілу, застосовуючи різні засоби диференціації нормативів платежів за використання ресурсів. Згідно з висновками фахівців, в нашій державі на сьогодні несформованість аналогічної гнучкої системи оподаткування створює нерівні конкурентні умови, підриває сутність ренти як інструменту вилучення надприбутку і перетворює її характер на суто фіскальний.

Одним з шляхів покращення ситуації в зазначеній сфері може стати поступовий перехід до децентралізації – процесу перерозподілу або розподілу функцій та повноважень від центрального управління на місця. Відповідно до Європейської Хартії Місцевого Самоврядування (1985 р.) та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21.05.1997 року (із змінами та доповненнями), суть децентралізації полягає у гарантованому державою праві та реальній здатності власне територіальних спільнот громадян (територіальних колективів) і сформованих ними органів самостійно та під свою відповідальність вирішувати окрему частину публічних справ, діючи в межах конституції та законів відповідної держави. При цьому органи місцевого самоврядування визнаються однією з головних підвалин будь-якого демократичного режиму. Низька ефективність їх діяльності в Україні значною мірою обумовлена недостатнім рівнем бюджетного фінансування та відсутністю механізму трансферу фінансових ресурсів на рівень територіальних громад.

В Україні конституційна модель організації державної виконавчої влади є недосконалою, оскільки місцеві державні адміністрації існують не тільки для здійснення контрольних-наглядових функцій щодо органів місцевого самоврядування, а й володіють повноваженнями щодо управління відповідними територіями. Тому досі триває пошук оптимального варіанта взаємодії органів самоврядування та державної виконавчої влади.

Фінансова децентралізація відображає фінансові повноваження органів регіонального рівня і є однією з фундаментальних умов незалежності та життєздатності органів місцевої влади: децентралізація процесів ухвалення рішень збільшує можливості участі місцевої влади в розвитку підконтрольної їй території; фіскальна децентралізація сприяє ефективному забезпеченню суспільними послугами шляхом ретельнішого узгодження видатків органів влади з найнеобхіднішими місцевими потребами. Обов'язковою умовою існування дієвого інституту самоврядування є формування більшої частини доходів місцевих бюджетів за рахунок місцевих податків та зборів, які самостійно встановлюються органами самоврядування. Реалізація законодавчо закріпленого права кожного адміністративно-територіального утворення на економічну самостійність неможлива без наявності в кожного органу влади власного бюджету і права його складання, затвердження та виконання без втручання ззовні.

Екологічна децентралізація також передбачає передачу управління місцевими природними ресурсами регіонам чи органам місцевого самоврядування від центрального уряду, нагляду за природними об'єктами, що перебувають у приватній власності, шляхом встановлення правил

природокористування, створення екологічних та інших норм збереження навколишнього природного середовища.

Таким чином, одним із завдань розробки механізму рентних платежів є забезпечення узгодження загальнодержавних інтересів та інтересів місцевих територіальних громад шляхом збалансованого розподілу коштів, одержуваних від плати за водні ресурси та їх забруднення (екологічний податок), між державним і місцевими бюджетами.

Відповідно до ст. 30 Водного кодексу України спеціальне водокористування включає в себе: забір води з водних об'єктів і скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти. Забір води з водних об'єктів оплачується у формі ренти, а скидання забруднюючих речовин (які встановлюються Податковим кодексом України) у водні об'єкти – екологічного податку.

До доходів загального фонду Державного бюджету України зараховується 50 відсотків рентної плати за спеціальне використання води (крім рентної плати за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення).

До доходів загального фонду місцевих бюджетів належать:

- 50 % рентної плати за спеціальне використання води (крім рентної плати за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення), що зараховуються до бюджету АР Крим та обласних бюджетів користувачами води за місцем її забору;

- орендна плата за водні об'єкти (їх частини), що надаються в користування на умовах оренди Радою Міністрів АР Крим, обласними державними адміністраціями, яка зараховується відповідно до бюджету АР Крим, обласних бюджетів;

- плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються Радою Міністрів АР Крим, обласними державними адміністраціями, яка зараховується відповідно до бюджету АР Крим та обласних бюджетів.

Відповідно до ст. 5 Водного кодексу України до водних об'єктів загальнодержавного значення належать підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання; місцевого значення – підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

Вагома роль у формуванні альтернативних джерел фінансування природоохоронної діяльності належить екологічному оподаткуванню. Таку ідею вперше розглянув економіст-теоретик Пігу, виразивши екологічне оподаткування як плату, що стягується з виробників негативних зовнішніх ефектів, запропонувавши надавати субсидії тим, хто знижує рівень викидів у навколишнє середовище [26]. Екологічний податок за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти належить до найбільш ефективного економічного стимулювання до раціонального водокористування. Проте така ідея на сьогодні впроваджена лише у високорозвинених країнах.

Аналіз світового досвіду свідчить про ефективність застосування різноманітних інструментів практичної реалізації регіональної екологічної політики. Ключову роль серед них відіграють економічні важелі управління

якістю довкілля, до яких належать: платежі за забруднення довкілля, податки за неекологічну продукцію, різні форми екологічного страхування, системи субсидювання, методи прискореної амортизації основних засобів природоохоронного призначення, аукціони з продажу прав на забруднення довкілля, механізм ринкового ліцензування прав на такий вид забруднення та ін. Екологічний податок є механізмом певної протидії розвитку ресурсоемних галузей економіки, але виважена екологічна політика стимулює в підсумку до екологоорієнтованих технологічних інновацій [22].

З моменту впровадження поняття *екологічний податок* тривають дискусії щодо того, які податки можна вважати екологічними. У Європі під цим терміном розуміють «податок, базою для якого служить фізична одиниця або її відповідник (умовна одиниця), що здійснює достовірно встановлений негативний вплив на довкілля» (ОЕСО, 1997. ЄС1997, Євростат ЄС, 1997). У різних країнах вони мають неоднакові назви: податки, платежі, плата, збори та ін., але насправді це різні назви одного економічного інструменту. Досить часто метою впровадження екологічних податків є отримання коштів на здійснення різних видів екологічних заходів. При цьому екологічні податки використовують для поповнення як державного, так і місцевих бюджетів.

Згідно з чинним Податковим кодексом України (п. 14.1.57) екологічний податок трактується як загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів: викидів у атмосферне повітря; скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин; розміщення відходів; фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками; фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів; фактичного обсягу радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 року. У зарубіжній практиці до екологічних податків включають і значну групу ресурсних податків. Сьогодні в промислово розвинутих країнах світу спостерігається тенденція зростання впливу екологічних податків та їх стимулюючої діяльності на розвиток економіки. Так, частка екологічних податків у системі загального оподаткування становить: в Австрії – 4,4 %, Канаді – 4,5, Данії – 3,4, Фінляндії – 7,3, Франції – 5,4, Німеччині – 4,9, Греції – 6,1, Ірландії – 11,9, Італії – 9,0, Японії – 6,5, Нідерландах – 5,5, Новій Зеландії – 6,1, Норвегії – 10,8, Португалії – 11,5, Іспанії – 7,5, Швеції – 6,3, Швейцарії – 4,7, Великобританії – 8,2, США – 3,2 %.

Оскільки податкова політика впливає на поведінку індивідуальних та інституційних інвесторів і визначає їх дії, використання екологічного оподаткування є потужним інструментом вирішення завдань охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів [17].

Для того, щоб екологічний податок виконував своє стимулююче призначення належним чином, його розмір та спосіб нарахування повинні чітко відповідати багатьом критеріям доцільності та брати до уваги національну специфіку. Слід зауважити, що при використанні податків для запобігання забрудненню у сфері управління водними ресурсами діє таке правило: найбільшій економічній та екологічній ефективності й найменших втрат у конкурентоспроможності та рівні життя можливо досягти, якщо спрямовувати

доходи від податків за цільовим призначенням – на модернізацію систем очищення підприємств та впровадження новітніх екологічно чистих технологій.

Економічні стимули у вигляді податкових зборів з погляду формування споживчої поведінки та екологічної свідомості у європейських державах виявилися більш ефективними, ніж адміністративні заходи. Екологічна податкова реформа, здійснювана в ряді країн ЄС з 90-х років ХХ століття, сприяла зміні моделей виробництва і споживання відповідно до вимог концепції стійкого розвитку.

Хоча схеми екологічного оподаткування, а також мета запровадження і загальна ефективність екологічних податків можуть значно відрізнятись в різних країнах ЄС, їх досвід проведення екологічної податкової реформи свідчить про можливість досягнення компромісу між екологічними та економічними цілями розвитку суспільства [9].

На сьогодні дотримання екологічних норм водокористування в Україні далеке від досконалості. Зокрема, частка екологічного податку за скиди забруднюючих речовин у водойми у загальному їхньому обсязі значно знизилася порівняно з 2000, 2005 та 2010 рр. (табл. 16).

Таблиця 16

Динаміка пред'явлених екологічних платежів, по роках

Показник	1996	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Екологічний податок, млн грн	340,5	228,8	374,6	1361,2	1990,0	2028,6	3050,6	2918,1
У т.ч. за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, %	9,0	13,1	10,3	6,9	3,0	3,7	3,8	4,0

На разі в Україні та її регіонах склалася критична ситуація зі станом водних ресурсів, що зумовлено скидами, утвореними в результаті як господарської діяльності промислових підприємств, так і санітарно-побутових потреб населення. До найбільш небезпечних забруднюючих речовин, що надходять у водні об'єкти, належать засоби побутової хімії, зокрема, на основі фосфатів.

На межі екологічної катастрофи перебувають басейни річок Сіверський Донець, Інгул, Інгулець, річки Приазов'я. В Україні все ще скидаються значні обсяги забруднюючих речовин зі стічними водами в поверхневі водні об'єкти (рис. 25).

Причинами скидання забруднених стічних вод є значна зношеність очисних споруд, застосування застарілих технологій очищення, прийом об'єктами житлово-комунального господарства забруднених стоків промислових підприємств. З одного боку, ситуація, що склалася, – відмінна можливість для розвитку бізнесу з будівництва та налагодження очисних споруд. Але з іншого – реальна загроза для життя, оскільки великим

промисловим підприємствам України досі більш вигідно платити штрафи за скиди забруднених стоків, ніж вкладати гроші в сучасні фільтраційні рішення.

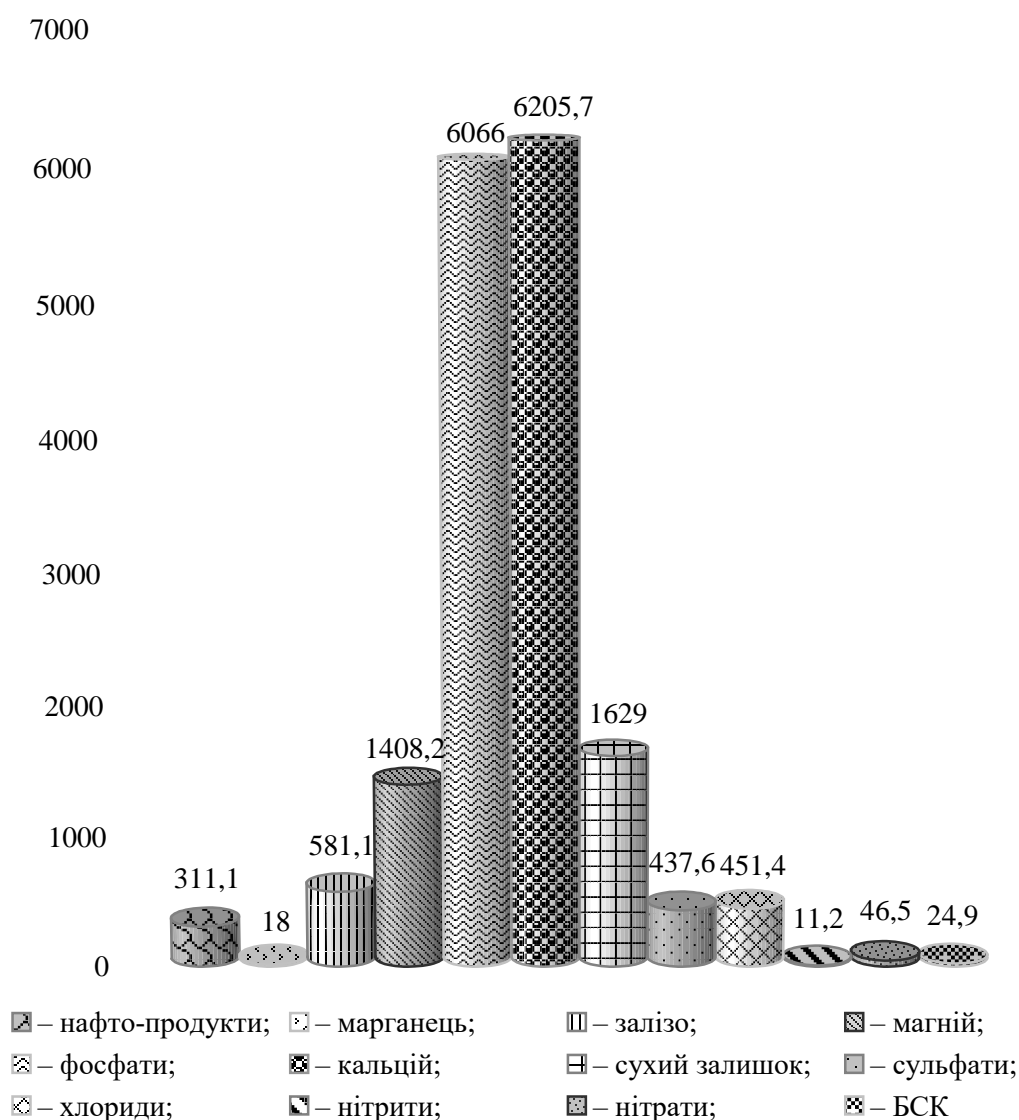

Рис. 25. Обсяги забруднюючих речовин, що скидаються зі стічними водами в поверхневі водні об'єкти, за 2014 рік, т/рік

Ліміти скидів забруднюючих речовин визначаються для підприємств з урахуванням граничнодопустимих обсягів скидів за кожним інгредієнтом і доводяться до них як тимчасово погоджені величини скидів забруднюючих речовин за кожним інгредієнтом, тонн за рік [12]. Тобто після збільшення розмірів штрафних санкцій на скид неочищених стоків забруднювачі зрозуміють, що будівництво сучасних очисних споруд буде економічно доцільним.

У цілому базові нормативи екологічного податку за скидання забруднюючих речовин у природні води повинні встановлюватися на підставі їх граничнодопустимої концентрації, відносної агресивності та оцінки економічного збитку від шкідливої дії. Для впровадження в Україні євроінтеграційних процесів доцільно переглянути і підвищити базові

нормативи плати за скидання забруднюючих речовин у природні води. Екологічний податок підприємств за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти у межах лімітів включається у собівартість продукції, а частина загальної суми, що припадає на понадлімітне забруднення, здійснюється за рахунок доходів підприємства. Відповідно збільшення забруднення водних об'єктів призводить до зменшення доходів, що є економічно не вигідним підприємствам.

Досліджуючи проблему розподілу ресурсних надходжень серед бюджетів різного рангу, можна констатувати, що практика реформування економічних відносин потребує вдосконалення бюджетного регулювання через передачу частки державних функцій щодо розробки регіональної екологічної політики місцевим органам влади.

Відмінності соціально-економічного розвитку регіонів України зумовлюють нерівномірне техногенне навантаження на водні ресурси, що вимагає більш ефективного розподілу на регіональному рівні коштів, одержаних від екологічних податків за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти.

На сьогодні 80 % грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності, надходить до місцевих бюджетів, у тому числі:

- до сільських, селищних, міських бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад – 25 %;
- до обласних бюджетів та бюджету Автономної Республіки Крим – 55 %;
- до бюджетів міст Києва та Севастополя – 80 %.

Відповідно 20 % екологічного податку зараховується до загального фонду державного бюджету в повному обсязі [11].

Для розширення фінансової самостійності регіонів необхідно підвищити дієвість місцевих податків і зборів у формуванні прибуткової частини місцевих бюджетів за рахунок екологічної та ресурсної складової. Проблему децентралізації бюджетних коштів і зміцнення фінансової бази органів місцевого самоврядування неможливо вирішити лише за рахунок екологічного податку. Тому в цьому ж ракурсі логічно передбачити і розширення переліку місцевих податків та зборів з правом їх вибору на розсуд органів місцевого самоврядування на умовах принципу взаємозаміни і взаємодоповнення.

Також необхідно відзначити, що екологічне та ресурсне оподаткування, окрім стимулювання водокористувачів до зменшення шкідливого впливу на водні об'єкти (менше забруднюєш – менше платиш податків), дає можливість створити джерело фінансування водоохоронної діяльності за рахунок коштів, отриманих від екологічних податків за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти [17].

Проте сформована на сьогодні схема фінансово-бюджетної децентралізації системи екологічного оподаткування дещо змінює механізм

фінансового забезпечення природоохоронних заходів, у т.ч. водоохоронних, оскільки в сучасній законодавчій базі розширено перелік витрачання коштів на заходи та потреби, що не стосуються охорони навколишнього природного середовища, а, відповідно, екологічна складова регіону фінансуватиметься за залишковим принципом.

Плата за скид забруднень у водні об'єкти або величина штрафів за порушення природоохоронного законодавства повинні визначатись на основі величини екологічної шкоди, завданої довкіллю, врахування якості води і здатності до самовідновлення на різних ділянках водного об'єкта, категорії водного об'єкта, дефіцитності водних ресурсів на певній території.

Хоча в останні роки екологічні податки підприємств, організацій, установ за скиди забруднюючих речовин у водойми підвищились, вони не стимулюють до водозбереження. В Україні діють ставки базових нормативів плати за скиди забруднюючих речовин у поверхневі, територіальні і внутрішні морські води та у підземні горизонти (табл. 17, 18).

Таблиця 17

Ставки податку за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти за станом на 20.02.2016 р.*

Вид забруднюючої речовини	Ставка податку, гривень за 1 тонну
Азот амонійний	1293,10
Органічні речовини (за показниками БСК 5)	517,57
Завислі речовини	37,09
Нафтопродукти	7606,99
Нітрати	111,26
Нітриди	6350,98
Сульфати	37,09
Фосфати	1033,52
Хлориди	37,09

* Джерело: [66].

Таблиця 18

Ставки податку за скиди у водні об'єкти забруднюючих речовин, на які встановлено граничнодопустиму концентрацію або орієнтовно безпечний рівень впливу, за станом на 20.02.2016 р.*

Гранично допустима концентрація забруднюючих речовин або орієнтовно безпечний рівень впливу, міліграмів на 1 літр	Ставка податку, гривень за 1 тонну
До 0,001 (включно)	135489,06
Понад 0,001 – 0,1 (включно)	98236,15
Понад 0,1 – 1 (включно)	16935,94
Понад 1 – 10 (включно)	1723,59
Понад 10	345,04

* Джерело: [66].

Стимулюючий бік плати за забруднення має виявлятися в її впливі на економічні інтереси екологічно небезпечних підприємств шляхом підвищення або зменшення економічного тиску на них залежно від обсягів скидів у довкілля (чим більший обсяг скиду – тим вища плата).

Проте регіони, де розташовані великі промислові водоспоживачі, постійно отримують екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти. Проте більшість адміністративно-територіальних одиниць в Україні не має великих промислових підприємств, а отже, вони не отримують нічого від зростання такого податку.

Зарубіжний досвід показує, що за скиди забруднюючих речовин у межах визначених лімітів мають встановлюватися базові нормативи плати і коефіцієнти, котрі враховують територіальні екологічні особливості; за понадлімітні скиди – підвищений розмір плати на підставі базових нормативів, коефіцієнтів, що враховують територіальні екологічні особливості, і коефіцієнтів кратності плати за понадлімітні скиди забруднюючих речовин [27].

У водному господарстві більшості зарубіжних країн спостерігаються замкнуті схеми стимулювання, у яких плата за скид забруднених речовин спрямовується безпосередньо на компенсацію частини водоохоронних витрат. Але важливе місце серед економічних методів стимулювання і регулювання водоохоронної діяльності більшості розвинених держав посідають екологічні податки, які не тільки сприяють реалізації ринкового принципу «забруднювач платить», а є стимулом для введення екологічно чистих ресурсозберігаючих технологій і виробництв та суттєвим джерелом поповнення бюджету [2].

Із вищезазначеного випливає, що введений у дію Порядок обрахунку екологічного податку за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти в нашій державі (з 01.01.2011 р.) має низку недоліків:

- не відповідає басейновому принципу регулювання водокористування;
- не враховуються водно-екологічні особливості річкових басейнів порівняно із зарубіжними державами;
- у формулах розрахунків податків за скид відсутні лімітні обсяги скидів, які були наявними з 1999 р.;
- не визначені штрафні санкції для платників податків за понаднормований скид забруднюючих речовин у водні об'єкти.

Екологічні податки за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти мають сприйматися водокористувачами не як загроза, а як позитивний захід. До того ж ефективність впровадження водозберігаючих технологій, на жаль, багато в чому залежить не стільки від позицій споживачів, скільки від розуміння проблеми владою. Також перспективним є застосування системи податкових пільг та податкових норм, яка існує в зарубіжних країнах стосовно стимулювання випуску екологічно чистої, безпечної продукції.

Отже, система екологічного оподаткування за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти в Україні потребує вдосконалення, що дасть можливість збільшити інвестиційний потенціал для відтворення водних ресурсів, модернізації водогосподарської та водоохоронної інфраструктури. Для цього необхідно:

- удосконалити законодавчу та нормативну базу з питань оподаткування скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти;
- підвищити розмір ставок екологічного податку за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, збільшивши плату за скидання одиниці маси цієї речовини до європейського рівня, враховуючи її токсичність;
- удосконалити методику визначення шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства у сфері використання та охорони вод;
- встановити підвищений коефіцієнт кратності екологічного податку, що враховує басейнові й територіальні екологічні особливості;
- посилити штрафні санкції за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти;
- збільшити податкове навантаження на екологічно шкідливі для водних об'єктів види господарської діяльності;
- посилення контролю за забруднювачами водних ресурсів;
- підвищити фінансову відповідальність органів місцевого самоврядування всіх рівнів та держави в цілому щодо реалізації водоохоронних та водозберігаючих заходів.

Регіональна політика держави у сфері екологічного оподаткування забруднення водойм є одним з економічних інструментів управління водними ресурсами на місцевому рівні, котрий дає змогу одночасно вирішувати два завдання – формування місцевих та державних фондів фінансових ресурсів і відновлення водних об'єктів та обмеження екологічно шкідливої діяльності в країні. Крім того, використання екологічних податків за скиди забруднюючих речовин стимулює суб'єктів господарювання до оновлення виробничо-технічної бази та впровадження безпечних технологій.

Враховуючи зарубіжний досвід щодо призначення екологічного податку екологічного податку як основного джерела фінансового забезпечення природоохоронних заходів, надходження від екологічного оподаткування за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти слід спрямовувати безпосередньо на заходи для вирішення екологічних проблем на території громади, в регіонах, державі.

Завдяки вдосконаленню системи екологічного оподаткування у водній сфері зросте обсяг надходжень до бюджетів, а також видатків на водоохоронні заходи, що покращить екологічний стан водних об'єктів та стан екологічної безпеки держави. Водночас, збільшення частки екологічних податків за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти буде стимулювати модернізацію та будівництво нових потужностей щодо очищення стічних вод, введення екологічно чистих, водозберігаючих технологій, маловодних виробництв і розвиток екологічної індустрії. Відповідно цей напрям сприятиме збереженню і відтворенню навколишнього природного середовища та забезпеченню сприятливих умов для здоров'я людини.

Таким чином, процес децентралізації у сенсі побудови ефективної системи адміністративно-територіальної організації влади в Україні, передачі частини повноважень центру органам влади субнаціонального рівня може

значно поліпшити систему адміністрування рентних платежів за використання водних ресурсів. Система перерозподілу організаційних і фінансових ресурсів між центральними та місцевими органами влади дозволить винайти нові, ефективні інструменти взаємодії користувачів водних ресурсів та відповідних фінансових і фіскальних установ. Йдеться не тільки про відсотковий перерозподіл обсягів рентних платежів між центральними та місцевими органами влади, але в першу чергу – забезпечення наближення влади до населення, впровадження гнучкої системи управління, зменшення бюрократичних процедур та, головне, цільового використання фінансових ресурсів, накопичених за рахунок рентних платежів за водокористування. Це дозволить суттєво збільшити економічну значущість ресурсних платежів навіть при незмінній питомій вазі в загальній структурі податків. Розмір рентної ставки за використання водних ресурсів повинен бути достатньо високим для стимулювання раціонального їх залучення та відтворення.

Тому на сьогодні вбачається вкрай важливим при розробці концепції місцевого самоврядування закласти в основу майбутніх децентралізаційних процесів та важелів управління бюджетом громади сучасну систему формування нового економічного механізму забезпечення розширеного відтворення водних ресурсів, їх охорони, регулювання раціонального використання на принципах платного, компенсаційного за змістом природокористування зі створенням системи відповідних платежів.

3.3. Інвестиційні механізми модернізації водогосподарського комплексу шляхом імплементації водних директив ЄС

Термін *інвестиція* трактується як капітальне вкладення, господарська операція, що передбачає придбання основних фондів, нематеріальних активів, корпоративних прав та цінних паперів в обмін на кошти або майно.

Економічне визначення інвестицій – видатки на створення, розширення, реконструкцію й технічне переозброєння основного капіталу, а також на пов'язані з цим зміни оборотного капіталу.

Інвестиційна діяльність в Україні здійснюється на основі:

- інвестування, здійснюваного громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, спілками і товариствами, громадськими організаціями, іншими юридичними особами;
- державного інвестування, здійснюваного органами влади й управління України, місцевих рад народних депутатів за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів;
- іноземного інвестування, здійснюваного іноземними громадянами, юридичними особами та державами.

Основним усталеним джерелом інвестицій у водогосподарський комплекс України на державному рівні є платежі та збори (рентна плата) за водокористування й забруднення водних ресурсів (отримувачі – державний

бюджет, фонд охорони навколишнього природного середовища всіх рівнів, місцеві бюджети відповідного рівня). Така система стимулює водокористувачів здійснювати заходи щодо раціонального використання й охорони водно-ресурсного потенціалу. Одночасно, отримані державою кошти спрямовуються на фінансування водогосподарських та водоохоронних заходів. У такій системі під термін *інвестиційні проекти* підпадають державні, галузеві та регіональні програми, що стосуються розвитку водогосподарського комплексу, забезпечення його модернізації, вдосконалення структури відповідних органів управління.

У цій сфері одним з важливих факторів використання інвестиційного потенціалу, виходячи з термінологічних визначень, слід вважати як оптимальну схему перерозподілу коштів між фінансуванням актуальних завдань та напрямів щодо покращення системи ВГК і контролю стану водних ресурсів, так й об'єктивний та зважений перерозподіл цілей і обов'язків між державними органами та структурами, що задіяні у водному секторі.

Джерелом отримання закордонних фінансових інвестицій на сьогодні є спільні програми та заходи із зовнішніми учасниками, особливо сусідніми державами, які використовують ті ж транскордонні водні ресурси або зацікавлені у розвитку певних сфер ВГК в нашій державі. Враховуючи транскордонний статус основних річкових басейнів в Україні, створення привабливих умов для залучення іноземних інвестицій у забезпечення сталого функціонування водогосподарської інфраструктури є значною мірою актуальними і перспективними. Таким чином, у цьому напрямку запорукою надходження інвестицій є поглиблення міжнародного співробітництва у сфері охорони та сталого використання транскордонних водних ресурсів.

Погіршення стану водогосподарського комплексу відбулося внаслідок недостатнього фінансування проектів його модернізації, реконструкції та технічного переоснащення, а також інституціональних розривів між вітчизняною системою управління водними ресурсами та водокористуванням і передовим закордонним досвідом регулювання освоєння водно-ресурсного потенціалу та відведення стічних вод. Такі негативні тенденції вимагають трансформації інституціонального середовища управління водогосподарським комплексом та інвестиційного забезпечення сфери водокористування, що дасть можливість адаптувати водний сектор до сучасних вимог екологічнобезпечного водокористування, розширити спектр форм, методів та джерел інвестиційного забезпечення реалізації водогосподарських та водоохоронних проектів.

Однією з ключових проблем, пов'язаних із розширенням ЄС, на сьогоднішній день є посилення державного регулювання водного господарства в Україні шляхом перенесення екологічного законодавства ЄС, його практичного впровадження і контролю за його дотриманням.

Екологічна політика ЄС розглядається як одна з рушійних сил модернізації державного управління в країнах-кандидатах. Водогосподарський комплекс є однією з тих сфер політики, в якій ЄС має особливо великі наддержавні повноваження. А це, відповідно, вимагає від країн, що прагнуть вступу до ЄС, перенесення й впровадження розгалуженого законодавства, а також значних приватних і державних інвестицій. Для реалізації нормативно-

правових вимог адміністративний апарат (як у державному, так і приватному секторах) має бути спроможним визначати, планувати, фінансувати і контролювати виконання необхідних інвестиційних програм [10, с. 217–224].

Сучасні механізми державного регулювання використання водно-ресурсного потенціалу в багатьох випадках не спрацьовують і залишаються малоєфективними, тому їх удосконалення є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку водогосподарського комплексу України. Формування інвестиційного механізму модернізації ВГК передбачає прийняття та впровадження нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням положень законодавства Європейського Союзу.

Гармонізація вітчизняного водного законодавства до європейських стандартів є пріоритетним напрямом, який сприятиме досягненню балансу соціальних, екологічних й економічних інтересів суспільства, пов'язаних з раціональним та збалансованим водоспоживанням і водокористуванням. Засобом реалізації цього напрямку є розробка та здійснення узгоджених і взаємопов'язаних законодавчих, нормативних, організаційних, економічних, екологічних і технічних проектів та заходів щодо поліпшення якості водних ресурсів, їх раціонального й екологічно безпечного використання, впровадження басейнового та інтегрованого принципу управління водними ресурсами України [73, с. 113–127].

Інституціональним підґрунтям перезавантаження національної водної політики виступає імплементація директив ЄС, які стосуються перенесення позитивного досвіду європейських країн щодо модернізації, реконструкції та технічного переоснащення водогосподарської інфраструктури і відтворення водно-ресурсного потенціалу; забезпечення належної якості води, призначеної для споживання людиною; запобігання підтопленню населених пунктів та сільськогосподарських угідь; екологічної політики відтворення й охорони морського середовища; захисту ґрунтових вод від забруднення та вичерпання; охорони вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел; очистку міських стічних вод. Імплементація цих директив сприятиме конвергенції національної водної політики з аналогічною стратегією, яка реалізується в ЄС, і закладе нові інституціональні основи управління водними ресурсами та вибору джерел фінансування проектів розширеного відтворення водогосподарської та водоохоронної інфраструктури.

Таким чином, використання інвестиційного потенціалу імплементації водних директив ЄС можливе за двома напрямками:

- вдосконалення та розширення на основі залучення норм законодавства ЄС бази стягнення існуючих платежів та зборів за водокористування, екологічних податків за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти;
- справедливий розподіл коштів, отриманих за водокористування, контроль їх використання та моніторинг ефективності фінансованих ними заходів.

Впровадження європейських стандартів і норм у сфері якості води та управління водними ресурсами передбачає імплементацію Україною шістьох європейських водних директив, зокрема:

1. 98/83/ЄС щодо якості води, призначеної для споживання людиною;
2. 2007/60/ЄС з оцінки та управління ризиками повеней;
3. 2008/56/ЄС, що встановлює рамки для діяльності Співтовариства в галузі морської екологічної політики;
4. 91/271/ЄС про очищення міських стічних вод;
5. 91/676/ЄС про захист вод від забруднення нітратами з сільськогосподарських джерел;
6. 2000/60/ЄС, що встановлює рамки для діяльності Співтовариства у сфері водної політики;

Директива № 98/83/ЄС про якість води, призначеної для споживання людиною, зі змінами і доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) № 1882/2003 і Регламентом (ЄС) 596/2009, спрямована на забезпечення охорони здоров'я населення від негативного впливу будь-якого забруднення води, призначеної для споживання людиною, гарантуючи, що така вода є безпечною та чистою. Директива закріплює необхідні стандарти якості на рівні ЄС. Перехід на нормативи якості питної води, прийняті в ЄС, вимагає значних фінансових затрат на модернізацію систем водопостачання, водопідготовки та водовідведення. Імплементация нових гігієнічних й екологічних вимог до якості питної води ЄС потребує додаткових фінансових витрат, які є непідйомними для Державного та місцевих бюджетів, підприємств комунального водопостачання [29, с. 125–127].

Впровадження водної директиви ЄС для нових країн-членів Співтовариства є найбільш серйозним завданням і потребує значних інвестицій у сферу водопостачання. Натомість, за даними Інституту міжнародної та європейської екологічної політики (Німеччина), дотримання водного законодавства ЄС обіцяє і великі економічні вигоди – від 5 до 14 млрд євро [72, с. 85–93].

Директива № 2007/60/ЄС про оцінку та управління ризиками затоплення вимагає від держав-членів проведення попередньої оцінки для визначення річкових басейнів та пов'язаних з ними прибережних районів, де існує ризик затоплення. Частина коштів необхідна для приведення у відповідність до вимог ЄС термінології та її закріплення у законодавстві. Зокрема, потрібно вдосконалити нормативно-правову базу реалізації заходів щодо забезпечення ефективного прогнозування повеней і паводків та ліквідації їх наслідків і порядок використання земель у зонах їх можливого затоплення внаслідок повеней і паводків. У першу чергу також необхідно закріпити законодавчо норму про те, що система оцінки ризику виникнення надзвичайних ситуацій на водних об'єктах має, з-поміж іншого, ґрунтуватися на оцінці впливу змін клімату на формування повеней та паводків, а також розробити документацію з оцінки ризику повеней, яка має обов'язково містити опис (аналіз) затоплень, що відбулися в минулому і які мали суттєвий несприятливий вплив на здоров'я населення, навколишнє природне середовище, культурну спадщину і господарську діяльність та щодо яких існує вірогідність їх повторного виникнення.

Директива № 2008/56/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері екологічної політики щодо морського середовища спрямована на досягнення належного екологічного стану морських водних об'єктів ЄС до 2020 року та забезпечення охорони бази морських ресурсів, від якої залежить економічна та соціальна діяльність. Додаткові витрати на охорону морського середовища призведуть до подорожчання рекреаційних послуг. Виникнуть додаткові фінансові витрати у підприємств, що використовують морські води, на вдосконалення виробничого устаткування згідно з європейськими вимогами. З метою гармонізації законодавства України із Рамковою Директивою про морську стратегію необхідно: привести у відповідність термінологічний апарат; актуалізувати стратегічні напрями, цілі та завдання державної політики щодо охорони та відновлення довкілля Азовського й Чорного морів з урахуванням положень Морської стратегії ЄС та результативність виконання програмних документів у зазначеній сфері; визначити і закріпити у нормативно-правовому полі межі басейну Чорного та Азовського морів як об'єктів державного управління і регулювання; виробити і затвердити у національному правовому полі критерії оцінки якості морського довкілля згідно з європейськими підходами і практиками; розробити методiku екологічної оцінки якості морських вод за відповідними категоріями; підготувати комплекс заходів, спрямованих на поетапне зниження рівня забруднення довкілля Азовського та Чорного морів і поліпшення їх екологічного стану; вдосконалити систему державного моніторингу, зокрема у частині регламенту обміну інформацією між задіяними суб'єктами.

Директива №91/271/ЄС про очищення міських стічних вод присвячена вирішенню завдань гармонізації законодавства України із ЄС з цього питання. Всі позитивні і негативні наслідки впровадження зазначеного документа в Україні потребують суттєвого вдосконалення інституціонального середовища. Для прискорення процесів імплементації Директиви №91/271/ЄС про очищення міських стічних вод необхідно: передбачити в законодавстві підвищення відповідальності за незаконні скиди стічної та забори свіжої води без дозволу державних установ, виключаючи аварійні ситуації та форс-мажорні обставини; збільшити мотиваційні стимули для населення в частині економії води, збереженні природних водних джерел, передбачити грошовий еквівалент за організацію та реалізацію природоохоронних ініціатив; продовжувати політику всебічної підтримки державними органами влади усіх рівнів природоохоронних ініціатив населення, особливо дітей та підлітків, через мережу Інтернет за допомогою сучасного програмного забезпечення (поширення інформації через соціальні мережі); сприяти формуванню у водокористувачів розуміння нефіскального характеру екологічних штрафів та постійно інформувати про наміри щодо спрямування коштів, сплачених у вигляді цього збору, а також про позитивні результати здійснених, у тому числі і за бюджетні кошти проектів охорони водного середовища.

Директива Ради ЄС від 12 грудня 1991 року стосовно охорони вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел, 91/676/ЄЕС спрямована на подолання значної проблеми. Її імплементація

відзначається особливою складністю, оскільки значна площа сільгоспугідь перебуває у користуванні особистих селянських господарств, які переважно не дотримуються вимог водоохоронного законодавства. Це значною мірою зумовлено відсутністю відведення в природі прибережних смуг водоохоронних зон на територіях концентрації ріллі цієї категорії господарств, оскільки місцева влада не володіє необхідними фінансовими ресурсами та й не виявляє значної зацікавленості в здійсненні проектів відведення даної складової земель водного фонду. Враховуючи перманентний дефіцит бюджетних коштів, основний тягар щодо фінансування проектів модернізації систем очищення зворотних вод лягає на безпосередніх водокористувачів – промислові та сільськогосподарські підприємства, а також ті, що належать до водопровідно-каналізаційного господарства. Обмежене фінансування проектів модернізації індустрії захисту ґрунтів, поверхневих і підземних вод призводить до їх подальшого виснаження й забруднення, що звужує ресурсну базу питного водопостачання і нарощення біологічних ресурсів, не зменшує скиди азотовмісних сполук у природні водні джерела [40, с. 125–127].

Однією з причин реального зниження обсягів інвестиційних ресурсів, спрямованих на модернізацію індустрії очищення зворотних вод, стало погіршення фінансового становища підприємств-водокористувачів, суб'єктів господарювання у водопровідно-каналізаційному господарстві, а також слабкість використовуваних державою стимулів, які спонукали б перераховані вище господарські одиниці здійснювати тотальну очистку води, а також впроваджувати оборотні системи водопостачання, які суттєво знизили б обсяги водовідведення. Скорочення рівня інвестиційного забезпечення значною мірою зумовлене відсутністю традиційних для світової практики джерел інвестиційного забезпечення реалізації інфраструктурних проектів, у тому числі у сфері водопостачання і водовідведення [72, с. 303].

Директива № 2000/60/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері водної політики зі змінами і доповненнями, внесеними Рішенням № 2455/2001/ЄС і Директивою 2009/31/ЄС, спрямована на досягнення до 2015 року «належного екологічного стану» усіх підземних та поверхневих вод (річок, озер, перехідних і прибережних вод) в ЄС. Основною проблемою імплементації Водної рамкової директиви є інвестиційне забезпечення, якого, на жаль, не вистачає. Суб'єкти господарювання зазнаватимуть додаткових витрат, оскільки будуть змушені дотримуватися значно жорсткіших екологічних норм та регламентів, впроваджувати новітні водоощадні та маловодні технології, реконструювати водоочисні споруди тощо. Особливо обтяжливим виконання вимог названої директиви стане для невеликих та малопотужних підприємств-водокористувачів, у яких недостатньо фінансових ресурсів для переоснащення систем водозабору, водоспоживання та водовідведення.

При безумовній важливості впровадження всіх нормативів, норм та правил зазначених документів для сфери користування підземними водами найбільш актуальною є Водна рамкова директива 2000/60/ЄС (ВРД). Цей системний документ узгоджено вирішує низку завдань з управління водними

ресурсами для забезпечення «належного» екологічного стану поверхневих, перехідних, прибережних та підземних вод у межах кожного водного басейну. Для управління водними ресурсами в Директиві передбачено застосування басейнового підходу, а основною структурною одиницею, стосовно якої встановлюються екологічні цілі, є *водний об'єкт* (water body).

Однією з важливих сфер застосування ВРД є створення ефективних систем обліку підземних вод, контролю їх використання, а також захисту та збереження.

З метою забезпечення реалізації заходів щодо запобігання або обмеження надходження речовин-забрудників та погіршення стану всіх підземних водних об'єктів ВРД закріплює загальні умови захисту та охорони підземних вод, запроваджує вимоги контролю припустимого рівня забруднення й узгоджує методи оцінки якості підземних водних об'єктів. Також згідно положеннями Директиви зазначається перелік заходів з покращення та відтворювання всіх запасів підземних водних об'єктів, забезпечення балансу між забором та поповненням підземних вод.

Загалом підземні води є одним із найбільших джерел прісної води в Європі, у багатьох європейських регіонах вони відіграють роль основного джерела питної води. Тому в країнах Європейського Союзу, де стале управління водними ресурсами є однією з головних та пріоритетних сфер діяльності у напрямку охорони навколишнього природного середовища, ВРД і Дочірня Директива 2006/118/ЄС про захист ґрунтових вод від забруднення й виснаження становлять основу керівних принципів щодо поводження з підземними водними ресурсами.

В Україні в загальному водоспоживанні підземні води становлять лише 10–15 % і використовуються переважно для господарсько-питних потреб (близько 75 %), виробничо-технічного водопостачання (близько 14 %), сільського господарства (11 %), а також для промислового розливу та виготовлення напоїв (0,2 %). Незважаючи на це, на сьогодні несприятливий стан експлуатації багатьох родовищ прогнозних ресурсів підземних вод призводить до скорочення їх запасів та погіршення якості води. Підземні води, навіть артезіанські, в багатьох регіонах за своєю якістю не відповідають нормативам як джерела водопостачання, що пов'язано не тільки з природними умовами їх формування, але й антропогенним чинником.

Відповідно до вимог ст. 8 Водної директиви, держави-члени повинні забезпечити реалізацію програм моніторингу хімічного і кількісного стану ґрунтових вод з метою встановлення послідовного всебічного нагляду за ними.

Аналіз мережі моніторингу підземних вод в Україні виявив, що існуюча система не відповідає вимогам сучасного контролю стану підземних вод й потребує суттєвого вдосконалення, відновлення спостережної мережі та розширення переліку контрольованих компонентів і показників, котрі необхідні для отримання повної та якісної еколого-гідрогеологічної інформації. За останні десять років така мережа державного рівня скоротилася майже на одну третину спостережних пунктів, а кількість осередків забруднення підземних вод збільшилась майже удвічі.

Також у зв'язку з постійним реформуванням сільгосппідприємств, наданням в оренду земельних ділянок постійно зростає кількість самовільно пробурених артезіанських, господарських свердловин і таких, що потребують тампонажу. Роботи з тампонування свердловин практично не виконуються через складне фінансове становище суб'єктів господарювання, на балансі яких перебувають ці об'єкти, а також з причин неможливості встановлення господаря. Такі свердловини є потенційним джерелом забруднення водоносних горизонтів.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 963 від 8 жовтня 2012 р. «Про затвердження Порядку державного обліку артезіанських свердловин, облаштування їх засобами вимірювання об'єму видобутих підземних вод», Держгеонадрами повинен здійснюватись державний облік цих об'єктів шляхом ведення їх реєстру. До державного реєстру включаються відомості про артезіанські свердловини, у тому числі недіючі або ті, що потребують ремонту, незалежно від місця розташування, на підставі даних, що містяться у відповідних паспортах, а також кількість свердловин, оснащених приладами обліку. Але проведення заходів щодо моніторингу та обліку артезіанських свердловин, оснащення їх засобами обліку води здійснюється дуже повільно, в результаті чого бюджет втрачає кошти за використання природних ресурсів.

Таким чином, впровадження європейських норм та законів у сфері використання підземних вод створить умови для їх ощадливого залучення та подальшого збереження для майбутніх поколінь.

Заходи, що потребують першочергового вирішення з метою покращення інвестиційного клімату у сфері користування підземними водами, мають включати:

1. Обов'язковий перегляд чинної системи платежів та зборів за користування підземними водними ресурсами з попередньою оцінкою:

- найбільш водоємних галузей народного господарства;
- галузей, пов'язаних з найбільшим забрудненням підземних вод, що видобуваються, або потенційними ризиками їх забруднення;
- системи пільгових умов користування підземними водами певними категоріями користувачів.

2. Проведення аудиту користувачів підземними водами (стратегічних горизонтів), включаючи особисті домогосподарства, на предмет:

- наявності свердловин, їх кількості, відповідності документації їх фактичним параметрам та технічного стану;
- відповідність параметрів їх експлуатації обсягу відповідних податків та зборів, що здійснюються водокористувачами;
- відповідність задекларованої водокористувачем сфери використання підземних вод фактичним умовам їх експлуатації.

3. Перегляд за європейськими стандартами в напрямі посилення відповідальності водокористувачів за забруднення підземних водних горизонтів.

4. Розробка прозорої системи використання коштів, отриманих за користування підземними водами, що включатиме європейські підходи до визначення першочергових напрямів та об'єктів для фінансової підтримки.

5. Створення системи спостереження з визначенням індикаторів ефективності фінансування певних заходів та програм з розвитку водогосподарського комплексу за рахунок вищезазначених податків.

6. Контроль використання залучених відповідними зборами коштів, створення системи відповідальності посадових осіб за цільове призначення фінансових ресурсів.

У свою чергу, прозора система зборів та подальшого цільового призначення коштів, а також моніторингу виконання природоохоронних заходів дозволить визначити найбільш актуальні напрями інвестування у сфері сталого використання та збереження підземних вод, оптимальну схему перерозподілу видатків між державним і місцевими бюджетами в рамках реалізації водоохоронних завдань. Розширення бази стягнення існуючих платежів та зборів за водокористування, а також удосконалення екологічного податку за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти забезпечать додаткові бюджетні надходження, контроль за використанням яких дозволить справедливо розподілити їх, зокрема й на оздоровчі заходи щодо водних ресурсів.

Одним з важливих завдань, що має вирішуватись у процесі переходу України на європейські стандарти та покращення інвестиційного клімату у сфері ВГК, є збереження підземних вод як стратегічного та певною мірою невідновлюваного ресурсу держави шляхом перегляду чинних та встановлення нових правил використання підземних вод в окремих галузях народного господарства. Зокрема, йдеться про максимальну заміну, за можливості, використання ресурсів підземних вод ресурсами поверхневих водойм, а також підземної води нижчої якості та створення для цього відповідної нормативно-законодавчої бази.

Також, зважаючи на значні фінансово-економічні складнощі, пов'язані із застосуванням технологій очищення підземних вод, та незворотність процесів забруднення водоносних горизонтів у разі неякісних технологій розробки надр, доцільно значно посилити відповідальність певних категорій надрокористувачів за забруднення водоносних горизонтів та створити жорсткі системи контролю їх діяльності.

Принциповим і дуже важливим питанням, безпосередньо пов'язаним зі створенням умов для реалізації інвестиційного потенціалу імплементації водних директив ЄС, також є розподіл відповідальності та функцій головних розпорядників у питаннях використання водних ресурсів і, зокрема, підземної гідросфери між відповідними міністерствами та відомствами. Передача таких функцій від державних екологічних інституцій до таких, що не є профільними у цій сфері або напряду пов'язані з користуванням водними ресурсами, може призвести не тільки до неможливості впровадження європейських стандартів та суперечити європейській практиці управління водними ресурсами, але й значно погіршити в перспективі ситуацію у цій сфері.

Необхідні витрати на впровадження європейських екологічних стандартів стають додатковим тягарем для економіки, яка сьогодні й так спрямована здебільшого на вирішення питань забезпечення внутрішніх потреб країни. Виконання водного законодавства ЄС є надзвичайно складним, особливо в період обмеженості фінансових та інституційних ресурсів, які потрібно залучити для реалізації усіх цілей.

Нестача інвестиційних ресурсів у країні стримує модернізацію систем водопостачання та водовідведення, а також реконструкцію магістральних колекторів та систем водопідготовки. У більшості населених пунктів й надалі підвищується рівень фізичного спрацювання водогосподарських систем. Місцева влада неспроможна залучити приватні інвестиції для модернізації систем водопостачання та водовідведення, що поглиблює інфраструктурну кризу у державі в цілому.

Одним з дієвих шляхів нарощення обсягів інвестиційного забезпечення проектів модернізації, реконструкції й технічного переоснащення об'єктів водогосподарської інфраструктури, в першу чергу систем водовідведення, стала б прискорена імплементація директив Європейського Союзу, які стосуються якості питної води, очищення зворотних вод та захисту водних джерел від забруднення нітратами. Європейський Союз активізує свою діяльність у питаннях надання Україні додаткових інвестиційних ресурсів при умові, що наша держава досягне суттєвих результатів в напрямі якісного покращення водогосподарської обстановки відповідно до тих вимог, які пред'являються водними та водоохоронними директивами ЄС [40, с. 8–15].

Враховуючи досвід попередніх країн-кандидатів, збільшення обсягів інвестицій в охорону довкілля були зі структурних фондів ЄС, а також Фонду приєднання. Проте одним із принципів фінансування з боку фондів ЄС є вимога власного внеску, який походить із національних джерел. Додаткові засоби залучалися за рахунок упровадження нових економічних інструментів охорони довкілля (наприклад, продуктові оплати, комерційні кредити), більшого податкового навантаження користувачів навколишнього середовища.

Головним завданням для країн-кандидатів була і залишається координація усіх бенефіціантів допомоги ЄС, а також інституцій, які забезпечували необхідні засоби з боку власне країни (серед них – національні природоохоронні фонди, засоби органів місцевого самоврядування, підприємницьких структур).

На жаль, система еколого-економічного регулювання та фінансування водоохоронної діяльності в Україні до цього часу є неефективною. Передусім недостатньо задіяні ринково-економічні інструменти впливу та важелі стимулювання екологоорієнтованої поведінки суб'єктів господарювання. Повільно розвиваються механізми здешевлення кредитів комерційних банків і система податкових пільг, практично не працює механізм коротко- і довгострокового кредитування природоохоронних заходів, обмежене застосування має екологічне страхування тощо. Потребує розширення база екологічного оподаткування, недостатніми за європейськими мірками є фінансові можливості природоохоронної діяльності [10, с. 217–224].

Оподаткування використання води у країнах-членах ЄС впливає з певних встановлених там правил, які, зокрема, закріплені у Водній рамковій директиві 60/2000/ЄС, котра є основою водної політики і визначає принципи відшкодування витрат на обслуговування водокористування. Ця Директива не передбачає конкретних податкових заходів регулювання водокористування, проте наголошує, що екологічні збори можуть зробити вагомий внесок для досягнення цілей у сфері регулювання використання й охорони водних ресурсів. Це означає, що плата за воду повинна включати у себе всі витрати, пов'язані із забрудненням води, які додаються до ринкової ціни послуг з метою заохочення запровадження водоощадних технологій та водоочисних систем на підприємствах.

Наприклад, у законодавчому акті Іспанії, який регулює водогосподарську діяльність, досягнення принципу відшкодування витрат, пов'язаних з водокористуванням, вимагає застосування цілого набору зборів як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях. Більшість таких зборів здійснюється при споживанні вичерпного ресурсу, при виробництвах, які несуть за собою забруднення водою. Відповідно, збори мобілізуються для фінансування будівництва й модернізації гідротехнічних споруд для забору, транспортування чи очищення води і для повторного її використання. На загальнонаціональному рівні внесені поправки до законодавчого акту Іспанії, що регулює водогосподарську діяльність, які встановили плату за воду як суспільне благо: платежі за забруднення водою (фінансування вивчення, контролю, захисту і поліпшення середовища у кожному річковому басейні); плату за регулювання водокористування (покриття витрат на державне регулювання стану поверхневих та підземних вод); плату за використання води (для фінансування ремонту й реконструкції інфраструктури водопостачання). Платежі за забруднення водою встановлюють взаємозв'язок між ціною води та рівнем забруднення, що є основою принципу «забруднювач платить». Плата за регулювання водокористування та плата за використання води також мають екологічну спрямованість, оскільки вони направлені на раціоналізацію залучення водних ресурсів. На жаль, практика стягнення більшості цих платежів свідчить про те, що існують регулярні затримки зі сплати цих податкових платежів, а це, у свою чергу, ускладнює відновлення фінансової бази, необхідної для адекватного управління, адміністрування та обслуговування гідротехнічних споруд і централізованих систем водопостачання. Фактично жоден із цих платежів не заохочує користувачів раціонально використовувати дефіцитні водні ресурси. Окрім місцевої плати за водопостачання, водовідведення та очищення стічних вод у більшості регіонах Іспанії введено санітарну плату як засіб досягнення цілей Директиви ЄС про очистку міських стічних вод. Водночас діяльність муніципалітетів щодо очищення стічних вод традиційно фінансується за рахунок користувачів. Отримання субсидій з державного бюджету на будівництво очисних споруд було пов'язане з урегулюванням санітарної плати по регіонах. Насправді цей збір став найпоширенішим екологічним податком на регіональному рівні.

Типовою ознакою системи фіскального регулювання водокористування у багатьох країнах є прив'язка акумульованих податків за використання води до фінансування об'єктів водогосподарської інфраструктури, що сприяє підвищенню техніко-технологічного рівня систем водопостачання та водовідведення. Спостерігаються прецеденти надання пільг окремим категоріям водокористувачів, що заздалегідь створює нерівні умови й забезпечує конкурентні переваги певній частині суб'єктів водогосподарської діяльності. Це свідчить про те, що європейський формат фіскального регулювання водокористування передбачає значний набір фіскальних регуляторів як у сфері використання, так й охорони водних об'єктів, що дає можливість розширювати реальну базу стягнення водно-ресурсних платежів та формувати фінансові фонди відтворення водно-ресурсного потенціалу й відновлення об'єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури. Другий фактор має стати як методологічною, так й інституціональною передумовою кардинального переформатування вітчизняної системи фіскального регулювання водокористування в бік диверсифікації інструментів та важелів фіскального впливу на процеси водопостачання та водовідведення, щоб закласти мотиваційні стимули щодо економії свіжої води для водокористувачів у більшості секторів національного господарства [33].

В Україні відсутні державні критерії у визначенні оптимальних джерел фінансування модернізації систем водопостачання: інвестиційна складова тарифу чи пряме бюджетне фінансування (державне чи муніципальне). Водночас слід враховувати, що створення прозорих правових та організаційних підстав для застосування механізмів ДПП неминуче приведе до участі потужних європейських ТНК, які фактично не мають конкурентів серед українських компаній.

Максимально ефективним для України буде визначення на законному рівні механізму взаємодії між регулятором, власником систем водопостачання та водовідведення зі встановлення заходів на відновлення (модернізацію) й визначення цих коштів як складової тарифу. Отже, залучення приватних інвесторів відбувається шляхом безумовного зобов'язання виконання інвестиційної програми протягом строку дії договору. Якщо маржа майбутнього інвестора перевищуватиме вартість залучених кредитних коштів, вочевидь, що залучення коштів на модернізацію на поворотній основі під гарантії держави чи муніципалітету є більш вигідним способом для кінцевого споживача в його намаганні отримати якісну послугу [74].

Потреби державного сектору частково можна буде покрити за рахунок підвищення ставок екологічних податків за скиди забруднюючих речовин, що дозволить: суттєво збільшити надходження у фонди охорони навколишнього природного середовища, а також осяг капітальних видатків на реалізацію водоохоронних проектів; підвищити рівень сплати штрафів, пред'явлених за порушення природоохоронного законодавства; залучати кошти міжнародних фінансово-кредитних установ та кошти, передбачені природоохоронними конвенціями.

Натомість комунальний і корпоративний сектор також будуть зобов'язані реалізовувати заходи, спрямовані на дотримання базових положень водних директив Європейського Союзу. Сучасна практика свідчить, що суттєвого нарощення обсягів інвестиційного забезпечення реалізації водогосподарських та водоохоронних проектів у найближчій перспективі не очікується з огляду на повільне подолання наслідків кризи 2008 року та несприятливу політичну кон'юнктуру. Забезпечити дотримання вимог водних директив Європейського Союзу комунальному та корпоративному сектору вдасться завдяки встановленню партнерських відносин із міжнародними фінансово-кредитними установами та підприємницькими структурами, які мають значний досвід фінансування проектів модернізації водогосподарської інфраструктури, а також завдяки використанню сучасних форм державно-приватного партнерства.

Підприємства комунального водопостачання, котрі, як правило, представлені акціонерними товариствами та комунальними підприємствами, можуть суттєво збільшити обсяги інвестицій у модернізацію й реконструкцію водопровідно-каналізаційного господарства й очисних споруд шляхом передачі мереж у довгострокову оренду чи концесію, при цьому майбутні орендарі та концесіонери зобов'язуються виконувати низку вимог, щоб дотримуватися індикаторів, передбачених директивами ЄС щодо забезпечення якості постачання питної води та очистки міських стічних вод. З урахуванням цього необхідно внести зміни в Закон України «Про державно-приватне партнерство» та Закон України «Про концесії» щодо розширення переліку видів водогосподарської й водоохоронної діяльності, на які поширюються орендні та концесійні схеми, а також прописати норми щодо дотримання концесіонерами й орендарями вимог водних директив Європейського Союзу.

Корпоративний сектор водокористування представлений підприємницькими структурами різних сегментів національного господарства. Тому особливого значення набуває фінансування водоохоронних та водогосподарських потреб суб'єктами аграрного підприємництва (агрохолдингами, сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими та особистими селянськими господарствами), які несуть потенційну загрозу надмірних скидів нітратів у природні та штучні водні об'єкти. Враховуючи збитковий характер сільськогосподарського виробництва та фінансові проблеми малих форм аграрного бізнесу, необхідною є допомога держави щодо часткової компенсації витрат, спрямованих на попередження забруднення водних об'єктів нітратами із сільськогосподарських джерел. Також держава та громадські організації, які об'єднують представників аграрного підприємництва, мають ініціювати реалізацію природоохоронних програм, котрі фінансуються європейською спільнотою, в напрямі впровадження ґрунтозахисних систем землеробства та екологізації землекористування з метою використання такого обсягу мінеральних й органічних добрив, які дозволять виконати вимоги директиви ЄС щодо захисту водних об'єктів від забруднення нітратами із сільськогосподарських джерел.

Агрохолдинги, які об'єднують велику кількість суб'єктів господарювання різних стадій агропродуктового ланцюга і концентрують значні площі

сільськогосподарських угідь та потенційних джерел забруднення водних об'єктів нітратами із сільськогосподарських джерел, мають фінансувати заходи щодо попередження забруднення природних та штучних водних об'єктів на загальних підставах.

Значними водокористувачами корпоративного сектору є підприємства хімічної та нафтохімічної промисловості, гірничо-металургійного й паливно-енергетичного комплексів, харчової промисловості, машинобудування, які є основними забруднювачами природних та штучних водних об'єктів, що призводить до погіршення якості поверхневих і частково підземних вод, підвищення обсягів скидів неочищених стічних вод та значних втрат свіжої води в системах водопостачання. За нинішнього техніко-технологічного рівня водоспоживання та водовідведення на підприємствах названих галузей забезпечити дотримання базових положень водних директив Європейського Союзу надто проблематично. Підприємства окремих галузей, які працюють на зовнішні ринки, маючи мільярдні обороти, в змозі самотійно профінансувати модернізацію, реконструкцію, оновлення та технічне переоснащення систем водопостачання й водовідведення, щоб суттєво скоротити відсоток скидів стічних забруднених вод, зменшити втрати води при транспортуванні та, зрештою, знизити негативний вплив на наближені до них поверхневі й підземні води. При цьому держава має використати всі наявні в її розпорядженні стимули для фінансування корпоративним сектором проектів модернізації систем водопостачання, водоспоживання та водовідведення [40, с. 8–15].

Забезпечення сталого розвитку водного сектору держави має бути підкріплене необхідними інвестиційними ресурсами. Без такої підтримки або у разі її низьких кількісних характеристик сталий розвиток не буде ефективно впроваджуватися. Умови, в яких перебуває Україна, суттєво ускладнюють можливості належного рівня інвестиційної підтримки, і тому постає нагальне питання розробки нових підходів до цього процесу, які б дали змогу ефективно використовувати наявні ресурси та залучати до діяльності комплексу інноваційні механізми. Подібні заходи доцільно проводити у контексті процесів євроінтеграції.

Перед Україною постає питання узгодження своєї екологічної політики з вимогами ЄС. Наближення до ЄС в національному законодавстві потребує прийняття конкретних обов'язкових правових заходів та положень (якісних та технічних стандартів, випробувань і вимог про повідомлення тощо) і розробки конкретних для країни рішень щодо запропонованих та власних правових заходів.

У водній сфері трансформація внутрішньої політики має узгоджуватися з відповідними документами: Директивою № 2000/60/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері водної політики; Директивою № 98/83/ЄС про якість води, призначеної для споживання людиною, зі змінами і доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) № 1882/2003 і Регламентом (ЄС) 596/2009; Директивою № 2007/60/ЄС про оцінку та управління ризиками затоплення; Директивою № 2008/56/ЄС про встановлення рамок діяльності

Співтовариства у сфері екологічної політики щодо морського середовища; Директивою № 91/271/ЄЕС про очистку міських стічних вод.

Імплементация цих директив сприятиме конвергенції національної водної діяльності з аналогічною політикою, яка реалізується в ЄС, і закладе нові інституціональні основи управління водними ресурсами та вибору джерел інвестування проектів розширеного відтворення водогосподарської й водоохоронної інфраструктури.

У цьому сенсі відзначимо, що в кожній директиві акцентовано увагу на можливості регулювання фінансових питань, важливе значення серед яких відіграють інвестиційні заходи. Зокрема, у Директиві № 2000/60/ЄС зазначається, що «використання економічних інструментів державами-членами може бути доречним як частина програми заходів. Принцип повернення витрат на водопостачання, включаючи витрати на довілля і ресурси, пов'язані зі шкодою або негативним впливом на водне середовище, має бути врахований відповідно до, зокрема, принципу «забруднювач платить». Економічний аналіз служб водопостачання, що базується на довгострокових прогнозах постачання і потреби у воді у зоні басейну ріки, буде необхідним для цієї мети».

Всі наведені позиції тісно пов'язані з інвестиційними ресурсами, адже як економічні інструменти в цілому, так і ресурсні витрати зокрема контактують з процесами інвестування.

Відзначимо, що система інвестування в Україні порівняно з високорозвиненими державами включає надмірно звужений спектр джерел інвестиційного забезпечення у зв'язку з відсутністю законодавчого закріплення сучасних форм водогосподарського та водоохоронного підприємництва.

Водночас, зважаючи на зростаючий дефіцит водних ресурсів, більш поширеними стали капіталовкладення у розвиток водної індустрії. Крім вододефіцитності, серед основних причин, які спонукають здійснювати інвестиції, є такі: постійне зростання вартості водних ресурсів, їх нерівномірний територіальний перерозподіл, вагома інтегрованість до економічних систем та інші.

Після дефіцитності постійне зростання вартості водних ресурсів розглядається як пріоритетна причина для інвестування. Зазначена підстава є суттєвою для вкладення капіталів у цю сферу. На нашу думку, подібне зростання вартості включає водні ресурси до складу групи високоприбуткових активів. Хоча, порівнюючи ризики вкладення коштів у цінні папери або нерухомість, варто відзначити, що водні ресурси є новими як об'єкт інвестування. З цим пов'язані певні перестороги до них з боку потенційних інвесторів.

Бажано, щоб інвестиційні ресурси були довгостроковими. Тільки за цієї умови можна вирішувати стратегічні завдання, пов'язані з побудовою та налагодженням адекватного функціонування системи. Якщо ж передбачається залучення короткострокових ресурсів, то вони не зможуть забезпечити реалізацію довгострокових цілей. Хоча щодо цього можливі і винятки [88].

Інвестиційні ресурси залучаються за допомогою інвестиційних механізмів. Описуючи сутність одного з них, А. Кульман [42, с. 86–91]

розглядає такий механізм через інвестування як операцію, за допомогою якої заощадження трансформуються у засоби виробництва як з використанням грошових коштів, так і без. Спираючись на власні міркування, А.Кульман приходить до висновку, що інвестиційний механізм включає організацію відносин, пов'язаних з формуванням та використанням економічними суб'єктами заощаджень, та розкривається через приведення у рівновагу заощаджень, котрі відображають «можливості фінансування», та інвестицій, які характеризують «потребу фінансування».

На нашу думку, механізми інвестиційного забезпечення через їх значну кількість та складну структурованість можливо розподілити на ряд похідних груп (які, за необхідності, теж можуть бути диференційовані). Такий розподіл значною мірою здійснюється з урахуванням часових особливостей їх прояву. В основному первинними серед них є ті, на яких ґрунтувалося формування фінансових відносин для комплексу (рис. 26).

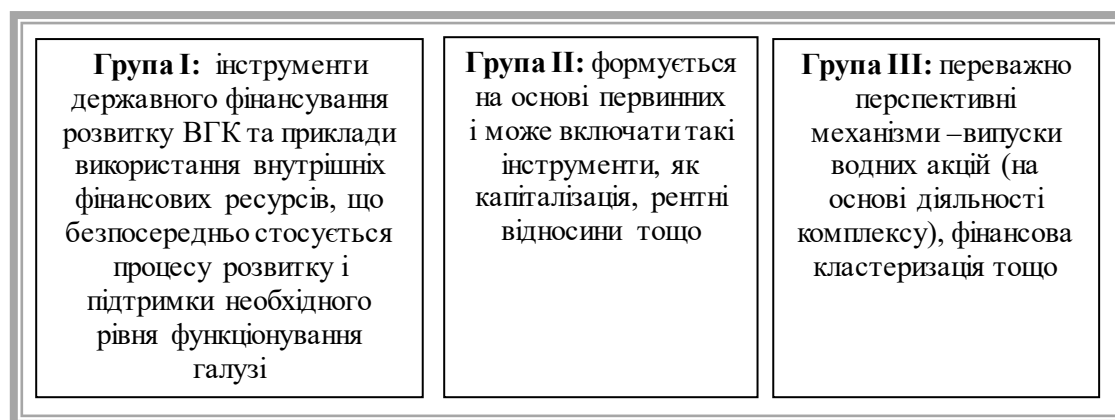

Рис. 26. Групи механізмів інвестиційного забезпечення розвитку водного комплексу

Чим більше розвинена держава, тим більш активні використання механізмів інвестиційного забезпечення, та зокрема щодо вирішення питань зростання ефективності комплексу. Наприклад, у США застосовуються всі наведені групи механізмів, що стосується держав ЄС, а також України (табл. 19)

У процесі використання механізмів необхідно враховувати наступні умови. По-перше, складність упровадження нового інструментарію. Протягом останніх десятиліть формувалися особливості системи та каркас її функціонування. Коли постала нова потреба змін, то, зрозуміло, що система виявлятиме внутрішній спротив цьому. Таке явище є закономірним і ним не можна нехтувати в ході реалізації державної політики.

По-друге, повільне впровадження реформ, покликаних змінити ситуацію, їх значна декларативність, недотримання часових показників їх проведення. Як свідчать реалії сьогодення, уряд прагне реформування з метою модернізації та адаптації національної економіки до європейських вимог, але терміни його чітко не визначені.

Можливості прояву механізмів інвестиційного забезпечення ВГК
у поточному та перспективному періодах

Сектор	Група I		Група II			Група III	
	Державне фінансування	Внутрішні фінансові ресурси	Рента (I)*	Капіталізація	Корпоративізація (I)*	Класифікація	Водні акції (II)*
Водопровідно-каналізаційний	$\frac{I^{**}}{I^{***}}$	$\frac{I}{I}$	$\frac{I}{I}$	$\frac{III}{I}$	$\frac{II}{I}$	II	$\frac{III}{II}$
промисловості	$\frac{I}{I}$	$\frac{I}{I}$	$\frac{I}{I}$	$\frac{III}{I}$	$\frac{II}{I}$	II	$\frac{III}{II}$
Рекреація	$\frac{I^*}{I}$	$\frac{II}{I}$	$\frac{III}{II}$	$\frac{III}{I}$	$\frac{III}{II}$	II	
Гідротехнічний	$\frac{II^*}{II}$	$\frac{I}{I}$	$\frac{II}{II}$	$\frac{III}{I}$	$\frac{II}{I}$	II	$\frac{III}{II}$
Водний транспорт	$\frac{II^*}{III}$	$\frac{I}{I}$	$\frac{III}{II}$	$\frac{III}{II}$	$\frac{III}{II}$	II	

* Механізми, які можуть проявлятися і в інших групах;

** Рівень можливого прояву: I – сильний; II – середній; III – слабкий;

*** чисельник – поточна ситуація, знаменник – перспективна.

По-третє, значний вплив позаекономічних факторів на процес ухвалення рішень щодо виділення фінансів. Це є суттєвою проблемою, яка може нівелювати будь-яке рішення щодо підтримки того або іншого проекту. Часто складається ситуація, коли необхідно проводити роботи для більш ефективного функціонування водоочисних споруд або реалізувати комплекс водоохоронних заходів, але кошти неможливо виділити через неврегульованість цієї процедури. Часто до цього долучаються місцеві органи влади, політичні партії тощо.

Варто зазначити, що ці позиції є змінними у часі, а тому використання інвестиційних механізмів має бути безальтернативним підходом.

Третинні механізми також є похідними і визначаються початковим часовим потенціалом та незначним впливом консервативних тенденцій. Всі механізми, що формують групу, перебувають на стадії впровадження як наслідок не досить сприятливих умов середовища. Водночас вони закладають значні інвестиційні резерви, тому їх вивчення та активація є необхідними.

У цьому аспекті відзначимо, що глобальні фінансові ринки є швидкозмінні з настанням кожного наступного року трансформуються існуючі і генеруються нові тенденції, які суттєво впливають на показники розвитку світової та регіональних економік. Від можливостей врахування і адаптації цих тенденцій залежить сталість фінансових систем різних суб'єктів, їх здатність адекватно діяти в змінних умовах.

Однією з відносно нових тенденцій є можливості інвестування в акції, що пов'язані з природними ресурсами. Як виявив аналіз фондових майданчиків, поряд зі старими біржовими індексами (на зразок Dow Jones Ind. Avg чи S&P 500) формуються і нові, що відстежують цінові особливості компаній, які працюють із різноманітними природними ресурсами. Наприклад, досить звичайним видається явище, коли на біржах працюють лісові індекси, орієнтуючись на The S&P Global Timber & Forestry Index, що включає до свого складу індикатори 25 публічних бірж, котрі стосуються інвестиційних операцій

з деревиною та лісом. Іншим прикладом є функціонування карбонових індексів, що відображають позиції компаній, орієнтованих на зменшення викидів.

Зазначимо, що одним з перспективних напрямів у водній сфері є робота з водними індексами, котрі пов'язані з водними фондами ETF і формують загальне уявлення про біржові коливання акцій компаній щодо водних послуг.

Загалом інвестиції у водні фонди розглядаються як реальний інструмент отримання прибутку, що пов'язаний з екологічним бізнесом. Згідно з позицією компанії Morgan Stanley, у XXI столітті капіталовкладення у водні ресурси розглядаються як одна з найбільш перспективних інвест-ідей [91].

Вагомою перевагою таких інвестицій є і їх відносна новизна для ринку, що заохочує вкладення у ці активи. У цьому аспекті варто зазначити, що позитиви стосуються не лише емерджентних ринків (до яких належить Україна), але і більшості країн світу, оскільки дефіцит води з кожним роком посилюється, а водна інфраструктура поступово зношується, що призводить до зростання ціни і видатків на водні проекти. Таке збільшення витрат зумовлює зростання акцій водних компаній (рис. 27).

Рис. 27. Динаміка акцій Guggenheim S&P Global Water Index ETF

Водні ETF – це біржові пайові інвестиційні фонди, які вкладають фінансові ресурси у пов'язані з водою бізнес. Досить влучно такі фонди називають корзинами з акціями. Керівництво водного фонду інвестує у низку компаній з водопостачання, які займаються процесами очистки води, її подачею споживачам, опрісненню тощо. На основі ринкових коливань акцій таких водних компаній вираховується середнє значення – водний індекс, який є узагальнюючим орієнтиром для потенційних інвесторів.

Значний вплив на котирування акцій водних компаній мають кліматичні фактори. Наприклад, посушливі періоди чи засухи призводять до стрімкого зростання акцій. Але, зрозуміло, такі природні явища є досить нетривалі, тому ефект від них короткотерміновий.

Час активізації більшості водних ETF припадає на 2005–2007 рр. Лідерами серед них є Power Shares Water Resources ETF, First Trust ISE Water Index Fund і Guggenheim S&P Global Water Index ETF.

Power Shares Water Resources ETF орієнтується на NASDAQ OMX US Water Index. Початок активності – 2005 р. Особливість діяльності полягає в

інвестуванні 90 % від загального обсягу активів у загальні акції та американські депозитарні розписки. Індекс складається з близько 30 цінних паперів компаній, що публічно торгуються в США. До складу індексу належать компанії, які формують послуги з постачання питної води, очищення водних ресурсів та інші послуги, пов'язані з ресурсом. До складу Top Holdings належать такі компанії: TerraForm Power Inc (11,4 % портфолію), Roper Technologies Inc (7,74), Ecolab Inc (7,59), HD Supply Holdings Inc (7,33 %) та інші.

First Trust ISE Water Index Fund, орієнтується на індекс ISE Water Index. Розпочав діяльність у 2007 р. До складу Top Holdings належать такі компанії: Danaher Corporation (8,02 %), Energy Recovery Inc. (5,46), Aqua America Inc. (4,69), American Water Works Co (4,67 %).

Guggenheim S&P Global Water Index ETF орієнтується на Standard & Poors. Розпочав активну діяльність у 2007 р. Індекс формується з акцій 50 компаній. До складу Top Holdings належать такі компанії: Geberit AG (7,50 % портфолію), American Water Works Co Inc (6,48), United Utilities Group Plc (5,67), Danaher Corporation (5,42 %) та інші. Найкращими секторами підприємств є акції промисловості (48 %) та комунальна сфера (43,7 %).

Зазначимо, що протягом 2006–2015 рр. динаміка як загальних індексів, так і водних є значною мірою схожі (рис. 28).

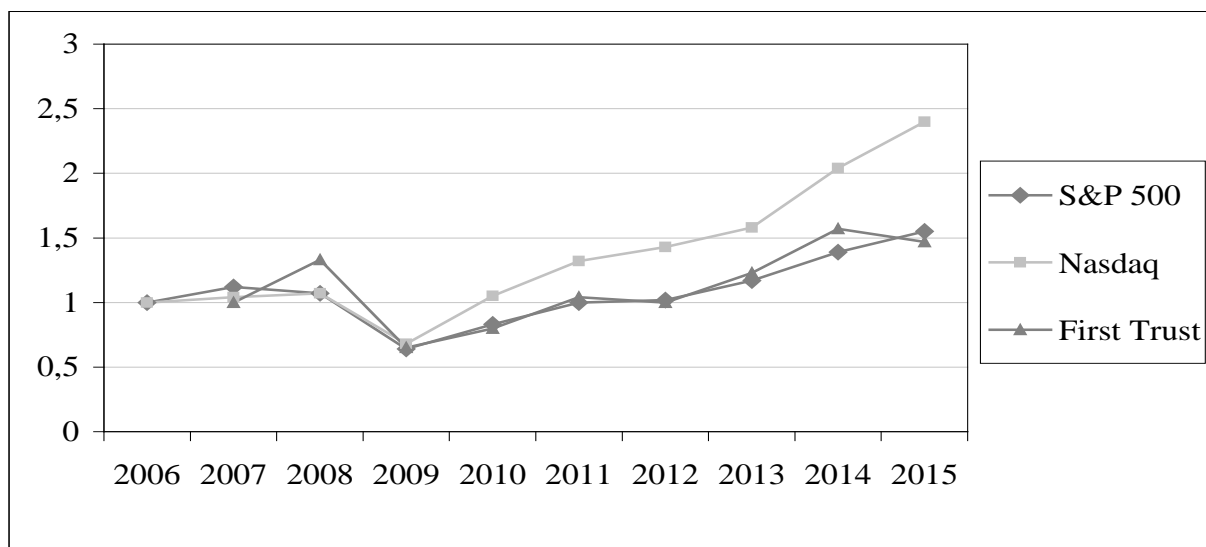

Рис. 28. Динаміка зміни біржових індексів протягом 2006–2015 рр.
(2006 р. – 1,00, для First Trust – 2007 р.)

До світової кризи показники були стабільними, а після 2008 р. криві стрімко спадають. Після проходження кризового періоду, починаючи з 2009 р., спостерігається їх зростання включно до початку 2016 року.

Серед порівнюваних індексів кращу динаміку демонструє Nasdaq. Характеристики S&P 500 і First Trust ISE Water ETF визначаються суттєвими аналогіями, хоча є і відмінності. Наприклад, протягом 2012–2014 рр. зростання First Trust було більш якісним, ніж порівнюваний індекс.

Загальним позитивним аспектом вважається переважаюча тенденція зростання для індексів водних фондів протягом оцінюваного періоду. З'ясуємо, яким чином ці тенденції позначаються на українських інвесторах.

По-перше, водні акції є реальним інструментом отримання прибутку. Після 2009 р. їх біржові позиції визначалися переважно тенденцією зростання. Крім того, на майбутнє прогнозується посилення дефіциту води, що призведе до подальшої максимізації вартості акцій водних компаній.

По-друге, водні акції протягом останніх років демонструють дещо кращу рентабельність відносно окремих індексів (наприклад, S&P 500). Це є фактором додаткової привабливості порівняно з іншими сферами прикладання капіталу.

По-третє, водні акції, на думку фінансових експертів, можуть стати довгостроковим активом. Безперечно, результати водних ETF порівняно з тими ж S&P 500 за 3- чи 5-річний період значно гірші, але в майбутньому ця тенденція може змінитись.

Відносно українських компаній, то вони повинні орієнтуватися на зарубіжний досвід котирування водних акцій, що матиме свої переваги. Насамперед, якщо існує компанія у сфері водопостачання чи водовідведення, то випуск акцій дає змогу залучити додатковий капітал. Наступним етапом є позиціонування акцій на фондовій біржі та залучення до цього процесу не тільки українських інвесторів, але й зарубіжних. Участь останніх формує сприятливі передумови до рецепції вагомих міжнародних фінансових активів, що необхідні для стимулювання розвитку вітчизняного водного сектору [87].

Водночас важливо відзначити, що українські компанії не можуть вільно виходити на фондові майданчики. Для цього необхідно усунути низку перешкод, а саме: неврегульованість законодавчого забезпечення такої діяльності, відсутність реальної державної підтримки тощо.

Імплементация директив ЄС потребує значних інвестиційних ресурсів для модернізації, реконструкції й технічного переоснащення водогосподарського комплексу. За нинішнього інституціонального середовища суттєве їх нарощення є неможливим, оскільки нормативно-правова база не сприяє припливу іноземного капіталу та не створює передумов для залучення вітчизняних інвесторів.

Пріоритетними щодо інвестиційного забезпечення реалізації водогосподарських та водоохоронних стратегій мають стати проекти:

- протиаварійного захисту територій та упередження іншої шкідливої дії вод;
- облаштування джерел питного водопостачання та розширення мереж централізованого водопостачання в сільській місцевості;
- модернізації водозабірних систем, водопровідних мереж, систем оборотного водопостачання, систем водовідведення, впровадження маловодних технологій на промислових підприємствах;
- оновлення техніко-технологічного потенціалу водного транспорту та водозабезпечення галузей виробничої інфраструктури;
- налагодження моніторингу буріння свердловин, використання підземних вод, підтоплення територій, техногенного впливу на природні водні об'єкти;
- екологічної реабілітації басейнів річок, замкнених природних та штучних водойм, транскордонних водотоків, акваторій морів;
- модернізації об'єктів гідроенергетики та відродження матеріально-технічної бази малої гідроенергетики;

- модернізації, реконструкції й технічного переоснащення систем комунального водопостачання та водовідведення, а також систем водопідготовки, водоочищення, ідентифікації якості питної води;

- модернізації та реконструкції меліоративних систем у зоні осушувальних меліорацій і зрошувального землеробства;

- національного масштабу «Чиста вода України», «Якісна вода»; розбудови інфраструктури ринку питної води, в тому числі бутельованої.

Варто розширити спектр джерел інвестиційного забезпечення реалізації водогосподарських та водоохоронних проектів. Основними джерелами мають бути кошти:

- Державного і місцевих бюджетів, у тому числі спеціального та резервного фондів, а також позабюджетних фондів;

- власне підприємств, установ та організацій, у тому числі водогосподарських організацій, отриманих на основі надання платних водогосподарських й екосистемних послуг;

- іноземних підприємницьких структур, урядів іноземних держав, міжнародних фінансово-кредитних структур, в тому числі у рамках фінансування глобальних екологічних проектів, передбачених природоохоронними конвенціями;

- кредитних спілок, фінансово-банківських установ, страхових організацій, пенсійних фондів, громадських організацій;

- фінансові ресурси, акумульовані в результаті реалізації угод між суб'єктами водогосподарської діяльності та підприємницькими структурами на основі угод державно-приватного партнерства;

- надходження, отримані в результаті продажу облігацій місцевої позики та іпотечного кредитування під заставу земель нероздільно з водогосподарськими об'єктами й гідротехнічними спорудами.

Перспективним джерелом фінансування заходів є залучення частки прибутків від довготермінової оренди (концесії) цілісних технологічних і майнових комплексів водного господарства, їхнього роздержавлення шляхом утворення акціонерних водних компаній із змішаною формою власності з подальшою інтеграцією та диверсифікацією їх діяльності, посилення корпоративної ролі держави у водогосподарській сфері (створення державних водогосподарських холдингів).

З метою диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення модернізації індустрії водопостачання, водопідготовки та водоочищення необхідно внести зміни у законодавство України, які забезпечать використання форм партнерських відносин між державою (територіальною громадою) та підприємницьким сектором, а також узаконять форми тимчасового користування водогосподарськими й водними об'єктами.

В першу чергу зміни і доповнення мають бути прописані у Водному кодексі України, Законі України «Про державно-приватне партнерство», Податковий кодекс України, Законі України «Про місцеве самоврядування» та інших нормативно-правових актах.

Необхідно внести відповідні правки у нормативно-правові акти, які стосуються переліку, умов і термінів передачі водних та водогосподарських

об'єктів в оренду та концесію. Враховуючи масовість проявів оренди водних та водогосподарських об'єктів, варто ввести окрему главу, присвячену орендним формам водокористування. Це дасть можливість у подальшому уникнути двозначностей та суперечностей при розробці розпорядчих, інструктивних та методичних документів щодо передачі водних і водогосподарських об'єктів в оренду. Такі об'єкти виконують різноманітні функції в системі суспільного відтворення, тому порядок передачі їх в оренду та концесію також не має бути уніфікованим.

З огляду на це у відповідній главі Водного кодексу України має бути чітке розмежування водного й водогосподарського об'єктів, а також сформовано диференційований підхід щодо їх передачі в оренду та концесію. Тим більше, що водогосподарський об'єкт не завжди є складовою природно-ресурсного потенціалу і створений, як правило, в результаті минулих затрат держави та уречевлення праці попередніх поколінь. Водний об'єкт може бути одним з основних джерел питного водопостачання, а водогосподарський – забезпечуючою системою такого водопостачання, а також засобом зрошення та регулювання гідрологічного режиму на території масштабних осушувальних меліорацій.

У Водному кодексі України мають бути регламентовані обов'язкові умови, при яких водні та водогосподарські об'єкти передаються в оренду та концесію. Зокрема, наявність в орендатора та концесіонера досвіду здійснення водогосподарського й водоохоронного підприємництва, а також іншої бізнесової діяльності, побудованої на основі використання водних та водогосподарських об'єктів; необхідне техніко-технологічне забезпечення, здатне здійснювати розширене відтворення водного об'єкта та вчасну реконструкцію водогосподарського об'єкта з метою недопущення перебоїв у системах питного водопостачання й погіршення умов загального водокористування місцевих жителів; зобов'язання орендатора постійно проводити роботи з екологічного реінжинірингу використовуваних водних та водогосподарських об'єктів і впровадження інноваційних форм господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу та нарощення запасів біологічних ресурсів.

Враховуючи невисоку інвестиційну спроможність вітчизняних суб'єктів водогосподарського підприємництва, що не сприяє масштабній модернізації, реконструкції й технічному переоснащенню водогосподарських об'єктів та екологічному реінжинірингу водних об'єктів, які будуть передані у тимчасове користування, необхідно формувати інституціональне підґрунтя для укладання концесійних договорів, котрі передбачають передачу перерахованих активів у тимчасове користування іноземним підприємницьким структурам, що мають відповідний досвід функціонування на ринку водних ресурсів та водогосподарських послуг [82, с. 4–13]. З метою створення передумов для інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу необхідно прийняти законодавчі документи «Про державно-приватне партнерство у сфері водокористування» та «Про концесії у сфері водокористування».

Без забезпечення економічного зростання країни та її регіонів впровадження водного законодавства ЄС (у т.ч. неухильне його дотримання)

вбачається неможливим. Важливим залишається питання збільшення інвестиційних потоків у водогосподарський комплекс України. Основними інвестиційними механізмами модернізації водогосподарського комплексу мають бути державний та місцевий бюджети, власні кошти підприємств, установ та організацій. Водночас з метою нарощення обсягів фінансового забезпечення модернізаційних потреб водогосподарського комплексу необхідно диверсифікувати джерела інвестування водогосподарських та водоохоронних проєктів у першу чергу через інституціоналізацію угод державно-приватного партнерства та залучення іноземних інвестицій, поступове збільшення ставок екологічних податків за забруднення водних об'єктів для надання їм реальної мотивуючої сили щодо зменшення водомісткості виробленої продукції та екологізації виробництва, розширення спектра надання платних водогосподарських й екосистемних послуг, розвиток екологічних фондів фінансування проєктів та програм водогосподарського й водоохоронного напрямку, посилення стимулюючих інструментів до модернізації водогосподарського комплексу з урахуванням вимог водних директив ЄС.

3.4. Впровадження сучасних форм фінансування водогосподарських та водоохоронних проєктів

Вагомим джерелом посилення інвестиційного потенціалу є збільшення надходжень від надання комплексу водогосподарських та екосистемних послуг на платній основі. Для цього необхідно розширити перелік послуг, котрі пропонуються водогосподарськими організаціями, у результаті цього зростуть обсяги фінансування. Бюджетне фінансування є недостатнім, а тому вдосконалення госпрозрахункових підходів до діяльності у галузі водного господарства є важливим напрямом стимулювання інвестиційних вкладень у водогосподарські та водоохоронні проєкти.

Проведені дослідження інституціональної підтримки інвестування водогосподарських та водоохоронних проєктів, а також аналіз реального стану інвестиційного забезпечення їх потреб дають підстави стверджувати, що якісне покращення експлуатації об'єктів інфраструктури можливе за умови розширення спектра форм і джерел фінансування сфери водокористування на основі державно-приватного партнерства (табл. 20).

Найбільш прийнятним варіантом імплементації *орендних схем* у господарську практику є користування водними об'єктами місцевого значення (як правило ставками та малими водосховищами). Надання в оренду водного об'єкта здійснюється одночасно з орендою земель водного фонду, на яких він розташований. Для водних об'єктів розробляється технічна документація, яка включає також встановлення прибережних захисних смуг, і затверджуються водогосподарські паспорти. При оренді водойм вирішуються питання технічного обслуговування і ремонту гідротехнічних споруд, безаварійного пропуску весняної повені та дощових паводків, зростають надходження коштів до державного й місцевого бюджетів. Водойми надаються в оренду одночасно з прибережними захисними смугами, в яких встановлюється режим обмеженої

господарської діяльності, що сприяє упорядкуванню прилеглої території, очищенню її від сміття, залісненню та залуженню, поліпшенню естетичного вигляду дамб гідротехнічних споруд.

Таблиця 20

Особливості поширення перспективних форм фінансування водогосподарських проектів на основі державно-приватного партнерства

Вид ДПП	Промислове водокористування	Комунальне водокористування	Меліоративне водокористування	Мала гідроенергетика	Ставково-рибне господарство	Водний транспорт
Оренда					+	
Концесія		+		+		+
Асоціація	+	+	+		+	+
Холдинг		+				
Кластер	+	+	+	+		+
Лізинг	+	+	+	+		+

Орендні схеми у сфері водокористування вигідні тим, що є перехідним варіантом між державною власністю і тотальною приватизацією водних та водогосподарських об'єктів, а в умовах української дійсності – це саме та форма державно-приватного партнерства, що поступово формуватиме критичний інституційний мінімум для впровадження елементів ринкової економіки в таку важливу складову природно-ресурсного сектору як водогосподарський комплекс [20].

Концесія у водному господарстві – це договір надання прав володіння і користування належним державі водним об'єктом або його частиною на певний термін зацікавленим інвесторам. Угода реалізується згідно з певними умовами на тимчасовій та платній основі за рахунок коштів концесіонера і передбачає його інвестиційні ризики. Об'єктом договору концесії на право користування водним об'єктом, що перебуває у державній власності, можуть бути такі об'єкти, перелік яких затверджується урядом за погодженням з органами виконавчої влади згідно з поданням органу виконавчої влади з управління водними об'єктами. Концесійний режим експлуатації будівництва та реконструкції гідротехнічних споруд має зберегти в продуктивному господарському обороті значні площі меліорованих земель, які містять значний потенціал для нарощення виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції, а це, з огляду на загострення проблем продовольчої безпеки у планетарному масштабі, потужний чинник соціально-економічного піднесення окремих регіонів. Найбільш інвестиційно привабливою та значимою для розвитку регіональних господарських комплексів є гідроенергетична концесія, що передбачає передачу окремих ділянок басейнів малих річок для будівництва нових або модернізації існуючих об'єктів малої гідроенергетики на умовах концесії.

Важливим елементом нарощення інвестиційного потенціалу водогосподарського комплексу є інституціоналізація об'єднань підприємств (холдингових структур, асоціацій, кластерів). Відособлено господарські підприємства через низьку інвестиційну спроможність не здатні профінансувати заходи щодо модернізації та переоснащення матеріально-

технічної бази інфраструктурних ланок систем водозабору, водопостачання й водовідведення. Головна мета створення об'єднань водогосподарських підприємств – накопичення фінансових ресурсів для реалізації масштабних капіталомістких проектів, що можуть забезпечити ефективно залучення водних ресурсів у процесі відтворення капіталу, а також результативність їх відтворення, відновлення та охорони.

Асоціація – це вид об'єднання, що забезпечує централізовану координацію дій учасників, але при цьому останні зберігають достатній рівень автономності при реалізації бізнесових ініціатив. Осушені та зрошувані землі зосереджені в аграрних регіонах, де тотальний інвестиційний дефіцит набув ознак перманентності, і тому об'єднання зусиль водокористувачів та водосервісних підприємств шляхом створення асоціації дасть можливість знизити затрати на утримання в придатному стані гідротехнічні споруди а також знизити трансакційні витрати.

Економічний зміст **холдингу** полягає в тому, що в його структурі основна компанія підпорядковує собі формально незалежні підприємства, котрі мають у власному розпорядженні капітали, які значно перевищують власний капітал головної компанії. Володіючи контрольними пакетами акцій дочірніх підприємств, основна компанія холдингу може втручатися в будь-які сфери їх діяльності, акумулюючи доходи і перерозподіляючи їх між дочірніми структурами, здійснюючи внутрішньофірмове кредитування та фінансування. Таким чином, головна компанія холдингу є утримувачем акціонерного портфеля.

Формування водогосподарських **кластерів** зумовлене необхідністю пошуку джерел і засобів інвестиційно-інноваційного оновлення матеріально-технічної бази та інфраструктури водного господарства. Позитивним аспектом такого об'єднання є можливість узгодження основних завдань, пов'язаних з розширенням сфери водогосподарського бізнесу та активізацією роботи з диверсифікації джерел фінансового забезпечення реалізації водогосподарських та водоохоронних проектів. Переваги отримують усі основні учасники водогосподарського кластера: органи місцевої влади, водогосподарські підприємства, басейнові управління та фінансово-кредитні організації. Зазначене можливо у разі забезпечення інституціональних передумов формування таких об'єднань, насамперед щодо підтримки проривних інноваційних проектів. Функціонування водогосподарських кластерів перспективне у всіх сегментах водного господарства.

Лізинг – це довгострокова оренда та прокат водогосподарського обладнання. Він дає змогу водним підприємствам (орендаторам) отримувати в комерційних банках і лізингових компаніях (орендодавців) за певну орендну плату в довгострокове користування широкий перелік основних засобів. Найбільш перспективним поширення лізингу є у промисловому, комунальному, меліоративному водокористуванні, водному транспорті та малій гідроенергетиці.

Модернізація водогосподарського комплексу потребує науково обґрунтованого набору інвестиційних механізмів, які б сприяли збільшенню обсягів фінансового забезпечення галузі, вдосконаленню водогосподарської інфраструктури, впровадженню маловодних, безводних, водозберігаючих

технологій у всіх сферах економіки та охороні водних об'єктів (рис. 29). З метою дотримання базових положень водних директив Європейського Союзу комунальний, промисловий та аграрний сектори економіки будуть зобов'язані реалізовувати певні заходи. На сьогодні збільшення обсягів інвестиційного забезпечення реалізації водогосподарських та водоохоронних проектів не спостерігається через наслідки економічних криз останнього десятиліття та несприятливу політичну кон'юнктуру.

Забезпечити дотримання вимог водних директив Європейського Союзу в комунальному, промисловому та аграрному секторах можливо завдяки встановленню партнерських відносин із міжнародними фінансово-кредитними установами й підприємницькими структурами, які мають значний досвід фінансування проектів модернізації водогосподарської інфраструктури, а також використанню сучасних форм державно-приватного партнерства.

Підприємства комунального водопостачання, котрі, як правило, представлені акціонерними товариствами та комунальними підприємствами, можуть суттєво збільшити обсяги інвестицій у модернізацію та реконструкцію водопровідно-каналізаційного господарства й очисних споруд шляхом передачі мереж у довгострокову оренду чи концесію. При цьому майбутні орендарі та концесіонери зобов'язані виконувати низку вимог, щоб дотримуватися індикаторів, передбачених директивами ЄС стосовно забезпечення якості постачання питної води та очистки міських стічних вод. З урахуванням цього необхідно внести зміни в Закон України «Про державно-приватне партнерство» та Закон України «Про концесії» щодо доповнення переліку видів водогосподарської та водоохоронної діяльності, на які поширюються орендні та концесійні схеми, а також прописати норми щодо дотримання концесіонерами та орендарями вимог водних директив Європейського Союзу. Особливого значення набуває фінансування водоохоронних та водогосподарських потреб суб'єктами аграрного підприємництва (агрохолдингами, сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими та особистими селянськими господарствами), які несуть потенційну загрозу надмірних скидів нітратів у природні та штучні водні об'єкти.

Враховуючи збитковий характер сільськогосподарського виробництва та фінансові проблеми малих форм аграрного бізнесу, необхідною є допомога держави щодо часткової компенсації витрат, спрямованих на попередження забруднення водних об'єктів нітратами із сільськогосподарських джерел. Також держава та громадські організації, які об'єднують представників аграрного підприємництва, мають ініціювати реалізацію природоохоронних програм, котрі фінансуються європейською спільнотою, в напрямі впровадження ґрунтозахисних систем землеробства та екологізації землекористування з метою використання такого обсягу мінеральних й органічних добрив, що відповідає вимогам директив ЄС у питанні захисту водних об'єктів від забруднення нітратами із сільськогосподарських джерел. Агрохолдинги, які об'єднують велику кількість суб'єктів господарювання різних стадій агропродуктового ланцюга і концентрують значні площі сільськогосподарських угідь та потенційних джерел забруднення водних об'єктів нітратами із сільськогосподарських джерел, повинні фінансувати заходи щодо упередження забруднення природних та штучних водних об'єктів на загальних підставах [83].

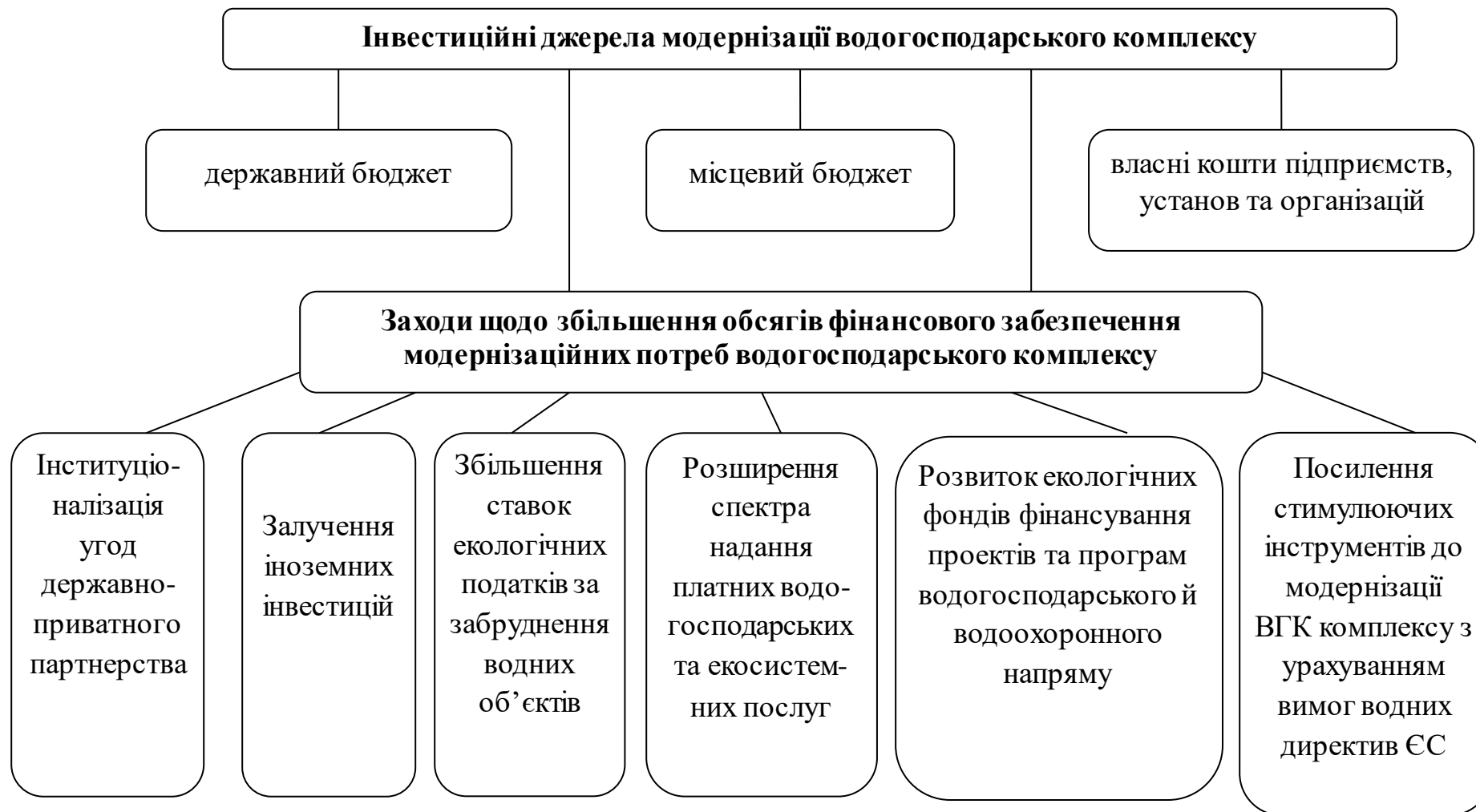

Рис. 29. Основні інвестиційні механізми для модернізації водогосподарського комплексу

Потужними водокористувачами виступають промислові підприємства, зокрема: хімічної, нафтохімічної та харчової промисловості, гірничо-металургійного й паливно-енергетичного комплексів, машинобудування, які є основними забруднювачами природних та штучних водних об'єктів, що призводить до погіршення якості поверхневих і частково підземних вод, підвищення обсягів скидів забруднених стічних вод та значних втрат свіжої води в системах водопостачання. За нинішнього техніко-технологічного рівня водоспоживання й водовідведення на підприємствах галузей промисловості забезпечити дотримання базових положень водних директив Європейського Союзу надто складно. Підприємства окремих галузей, які працюють на зовнішні ринки, маючи потужні фінансові обороти, в змозі самостійно профінансувати модернізацію, реконструкцію, оновлення та технічне переоснащення систем водопостачання й водовідведення, щоб суттєво скоротити частку скидів стічних забруднених вод, втрати води при транспортуванні та, зрештою, знизити негативний вплив на прилеглі до них поверхневі й підземні води.

Саме тут необхідно запровадити такий механізм, що стимулював би промислові підприємства постійно впроваджувати заходи щодо модернізації систем водопостачання, водоспоживання й водовідведення та, проекти, які б сприяли раціональному використанню, охороні й відтворенню водних ресурсів.

Останні програмні документи Уряду свідчать про активне застосування механізму державно-приватного партнерства при вирішенні питань посилення інвестиційної підтримки, відтак реінжиніринг водогосподарської інфраструктури не виняток. Саме тому наше дослідження здійснюватиметься в площині пошуку найбільш адекватних інструментів ДПП, які сприятимуть нарощенню інвестиційного забезпечення реінжинірингу інфраструктури у найперспективніших секторах водного господарства: **комунальному, меліоративному та гідроенергетичному**. В такому разі інвестиційні проекти передбачають участь трьох зацікавлених сторін: держави, бізнес-структур та громадськості, кожна з яких реалізує свої повноваження та має широке коло інтересів у секторі водозабезпечення. Наприклад, держава виконує завдання, закріплені в Конституції України щодо доступу всіх громадян до чистої питної води, створює додаткові робочі місця; бізнес-структури отримують дохід у процесі водогосподарської діяльності; громадськість користується чистою питною водою та оплачує її водопостачання й водовідведення.

Як свідчить досвід країн ЄС, перспективними щодо впровадження сучасних форм фінансування є різні види господарської діяльності у сфері водокористування. Зокрема, йдеться про **послуги водопостачання і водовідведення, менеджмент водної інфраструктури** тощо. Яскравим прикладом є досвід Польщі, в якій сформовані прийнятні умови для цього виду діяльності. Крім отримання прибутку, аналогічні проекти, у вимірах децентралізації, сприяють вирішенню місцевих локальних проблем у водній сфері та розвиткові місцевих громад (табл. 21).

Реалізація місцевих проектів у водному секторі в окремих країнах Європи за умов децентралізації

Країна	Компанія	Проект	Напрями і результати діяльності
Польща	PWiK Тарновські Гури	<i>Системи постачання та охорони води</i>	Виробництво, закупівля, транспортування і продаж води для клієнтів, колективного та промислового збору й очистки стічної та дощової води. Крім того, компанія виконує проектну документацію для пристроїв водопровідної і каналізаційної інфраструктури, здійснює технічний нагляд і контроль за виконанням і будівництвом об'єктів водопостачання. Компанія виграла тендер і уклала контракт щодо надання послуг з експлуатації систем водопостачання та каналізації для гміни Крупський Млин за період з 01.01.2015 по 31.12.2016 рр. Відповідно до контракту, окрім води і каналізаційної мережі, буде підтримуватися: 5 водозаборів, 2 очисні споруди, 4 насосні станції, система зчитування і складування відходів
Польща	Saur	<i>Надання послуг водопостачання і водовідведення</i>	Це перше спільне підприємство, створене в центральноевропейській країні з метою надання послуг водопостачання – каналізація в місті. Обслуговує близько 500 000 жителів області міст Гданськ і Сопот. Місто Гданськ охоплює 49 % акцій, робить свій внесок у натуральній формі у вигляді бази даних, знарядь і засобів праці. Французька група «Саур» здійснила фінансові вкладення в натуральній формі, у тому числі 51 % акцій компанії. За угодою діяльність компанії оператора води і каналізації, направлена на підтримку високої якості послуг водопостачання та водовідведення
Франція	Veolia	<i>Водопідготовка та менеджмент водної інфраструктури</i>	Приватна компанія «Veolia» за безстроковим контрактом обслуговує мільйони людей в Парижі та його передмістях. Плідна співпраця між муніципальною компанією та інвестором привела до використання передових технологій у галузі водопідготовки та управління мережами водопостачання. Надійні технології очищення забезпечують населенню високу якість питної води
Німеччина	Berlinwasser	<i>Менеджмент водної інфраструктури</i>	Формування у великих містах (Берлін) спільних підприємств з управління інженерною інфраструктурою. Це дає змогу залучити додаткові ресурси для вирішення поточних проблем підтримки і розвитку комунальної інфраструктури. У результаті операцій підвищуються якісні показники менеджменту секторів комунальної сфери

У процесі реалізації проектів ДПП у водогосподарському секторі змінюються функції управління виробництвом послуг. У класичному варіанті держава стає безпосереднім учасником їх виробництва і всі функції управління при цьому, зокрема планування, організація, контроль, регулювання, зосереджуються у двох малосумісних галузях – на рівні макропроцесів, а також проектному й виробничому.

Функції розосереджуються в системі вертикальних і горизонтальних відносин, і досягнення результату пов'язане з широким спектром інститутів, на які покладаються окремі функції. В системі тривалого відтворення аналогічних суспільних благ з часом формується досить працездатна структура управління.

При високій динаміці потреб складні управлінські структури адаптувати непросто. Саме тому механізм управління виробництвом послуг у секторі водопостачання з використанням ДПП радикально змінюється.

За приватним сектором закріплюється функція безпосереднього виробництва послуги водопостачання та водовідведення при реалізації всіх функцій управління на макрорівні. Держава бере на себе функції планування, організації, контролю та регулювання на макро- і мезорівнях, що більшою мірою відповідає його суспільній ролі. Конкретні виробничі проблеми повністю передаються приватному сектору, більш пристосованому до їх вирішення. Громадянське суспільство також відіграє значну роль в інвестиційних процесах, оскільки є одним із споживачів виробленого продукту, крім того, постійне зростання кількості населення гарантує повернення вкладених коштів інвесторам.

Таким чином, серед трьох учасників партнерства у водогосподарських проектах за приватним сектором закріплюється функція безпосереднього виробництва послуги на макрорівні. Громадянське суспільство бере участь в організації ДПП з метою наближення споживчих властивостей водогосподарських послуг до потреб громадян, використовуючи в цих цілях вказані нижче інструменти.

Виділимо основні групи інструментів, якими може користуватися держава, а саме: планування, регулювання та контроль.

Інструментарій планування включає передплановий моніторинг, що дозволяє виявити необхідність виробництва послуги за найбільш загальними параметрами, відображаючи їх обсяг і структуру; стратегії, що визначають загальні принципи взаємодії держави з бізнесом та інститутами громадянського суспільства; плани формування інститутів, котрі забезпечують продуктивні взаємовідносини держави, громадянського суспільства та бізнесу; передпроектна документація, що характеризує основні параметри виробництва послуг у рамках ДПП; переговори з інститутами громадянського суспільства, що відображають інтереси споживачів послуг про реалізацію проектів ДПП; тристоронні переговори представників органів влади та управління, інститутів громадянського суспільства та бізнес-структур, що реалізують запропоновану державою стратегію; проекти ДПП з виробництва водогосподарських товарів і послуг; план виробництва водогосподарських послуг і конкретних проектів ДПП у довго- та середньостроковій перспективі.

Інструментарій регулювання передбачає використання поточних документів, які містять зведений перелік розподілу об'єктів і проектів ДПП за профільними міністерствами, відомствами та адміністративно-територіальними утвореннями й визначають розподіл системи відповідальності і ризиків учасників проектів ДПП; залучення уповноважених органів, які спеціально створені для реалізації проектів ДПП, у разі, якщо існуючі не мають необхідних

повноважень й склад останніх недоцільно розширювати (створення спеціальних органів може відбуватися за функціональним, галузевим, територіальним або басейновим принципом); договірні відносини з приватними партнерами, які реалізують виробничу частину проектів ДПП з урахуванням відповідальності і ризиків; договори, угоди державних органів влади і управління з інститутами громадянського суспільства щодо реалізації проектів ДПП; договори, угоди державних органів влади й управління з некомерційними організаціями дослідного профілю щодо реалізації проектів ДПП [13].

Контролюючі інструменти, які може задіяти держава, передбачають використання законодавчої бази, що містить положення, значущі для управління об'єктами та проектами ДПП, і відображається в плановому періоді у відомчих нормативних актах; відомчих нормативних актів, котрі забезпечують максимально можливі рівні прозорості відносин і симетричності інформованого простору в галузі державно-приватного партнерства; поточних документів, відповідно до яких можливе коригування стратегії взаємодії органів державної влади з бізнесом та інститутами громадянського суспільства у сфері ДПП; корегований план виробництва послуг водопостачання та водовідведення і конкретних проектів ДПП у довго- та середньостроковій перспективі

Бізнес-структури здійснюють управління в рамках ДПП за двома основними аспектами: власне виробничий процес і співпраця з інституційно відмінними від бізнесу структурами державою і громадянським суспільством. Стосовно власне виробничого процесу складно зафіксувати які-небудь особливості, останні виникають у результаті взаємодії в рамках партнерства і доповнюють традиційний склад інструментів у галузі планування, організації, контролю і регулювання.

Відтак *інструментарій планування бізнес-структур* включає стратегію участі в ДПП, що містить загальне бачення проблеми, перш за все визначення системи цінностей суспільства і місію бізнес-структури; SWOT-аналіз, PEST-аналіз, експертизу динаміки потреб у водному ресурсі; експертизу перспектив участі бізнес-структури в реалізації проектів ДПП; карту стейкхолдерів, що дозволяє провести аналіз можливостей неадекватної поведінки партнерів; експертну оцінку ризиків.

Регулюючі інструменти бізнес-структур включають документовану базу, що забезпечує переклад спільного бачення проблеми на рівень чіткого визначення, обов'язків і відповідальності сторін (це особливо важливо, оскільки частина учасників, особливо інститутів громадянського суспільства, має асиметричну структуру прав і відповідальності) і, крім того, забезпечує розробку системи мотивації партнерів до максимально ефективних дій; організаційну структуру партнерства, що забезпечує швидку реакцію на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища (цей інструмент ефективніший, оскільки ні держава, ні інститути громадянського суспільства самостійно не здатні діяти настільки оперативно, як бізнес); вигідні контракти із партнерами; оперативні плани коригування управління в системі ДПП при відхиленні від заданих параметрів виробництва, споживання і задоволення потреб у

суспільних благах; тактичні й оперативні плани коригування управління бізнесом відповідно до значень індикаторів, що встановлюють допустимі межі зміни бізнесу під впливом проектів ДПП; план коригування взаємодії з учасниками партнерства.

Інструменти контролю в бізнес-структурах можуть змінюватися залежно від соціально-економічної ситуації, проте наведемо базові: карта інтересів зацікавлених сторін, що беруть участь у споживанні послуг; система індикаторів оцінки виконання планів бізнес-структури в галузі задоволення потреб населення, інститутів громадянського суспільства та держави у послугах; інформаційна база, що забезпечує своєчасний розрахунок індикаторів і відхилень від заданих параметрів виробництва послуг і задоволення потреб у них; моніторинг показників (у тому числі індикаторів), що характеризують зміни в бізнесі, встановлення меж допустимих змін під впливом участі в проектах ДПП.

На відміну від держави і бізнес-структур, інститути громадянського суспільства не можуть застосовувати традиційну систему управління, проте лише добре структуроване громадянське суспільство здатне ефективно вирішувати завдання щодо наближення споживчих властивостей виробленої послуги водозабезпечення до потреб власне суспільства. Незважаючи на швидкий розвиток громадянського суспільства, в останні два роки зв'язки всередині громад та об'єднань співвласників багатоквартирних будинків є досить слабкими, а законодавча база не передбачає надання широких повноважень новоствореним інститутам, однак і вони можуть використовувати окремі *інструменти впливу для нарощення інвестиційного забезпечення* у водогосподарській сфері, а саме: консалтинг у сфері водозабезпечення; громадську експертизу водогосподарських проектів ДПП; аутсорсинг частини функцій держави, що не належать до категорії владних; законодавчу ініціативу щодо ДПП; РК-компанії; бойкоти недобросовісних виконавців державних контрактів; публічні вимоги до органів влади; публічні виступи, що тиражують об'єктивну інформацію про хід реалізації водогосподарських проектів ДПП. З метою заміни недобросовісних інвесторів громадянське суспільство може застосовувати наступний інструментарій: громадська експертиза об'єктів і проектів ДПП інститутами громадянського суспільства; громадська експертиза адміністративних бар'єрів, що сприяють поширенню корупції і блокування конкуренції бізнес-структур; громадська експертиза виконання договорів, спрямована на виявлення ознак неадекватної поведінки державних органів і бізнес-структур у формі «ухиляння» від виконання державного контракту; громадський аудит, спрямований на виявлення ознак ділової корупції; громадський аудит, спрямований на виявлення ознак неформальних вимог до бізнес-структур, які беруть участь у реалізації проектів ДПП, належать не до корупційних, а квазіфіскальних відносин; громадський аудит, спрямований на виявлення ознак наявності фінансування регіональних і місцевих органів влади та управління; громадські меморандуми, зміст яких випливає з висновків, отриманих у результаті експертизи та аудиту, спрямовані на розвиток

конкурентних відносин між бізнес-структурами у водогосподарському секторі (рис. 30).

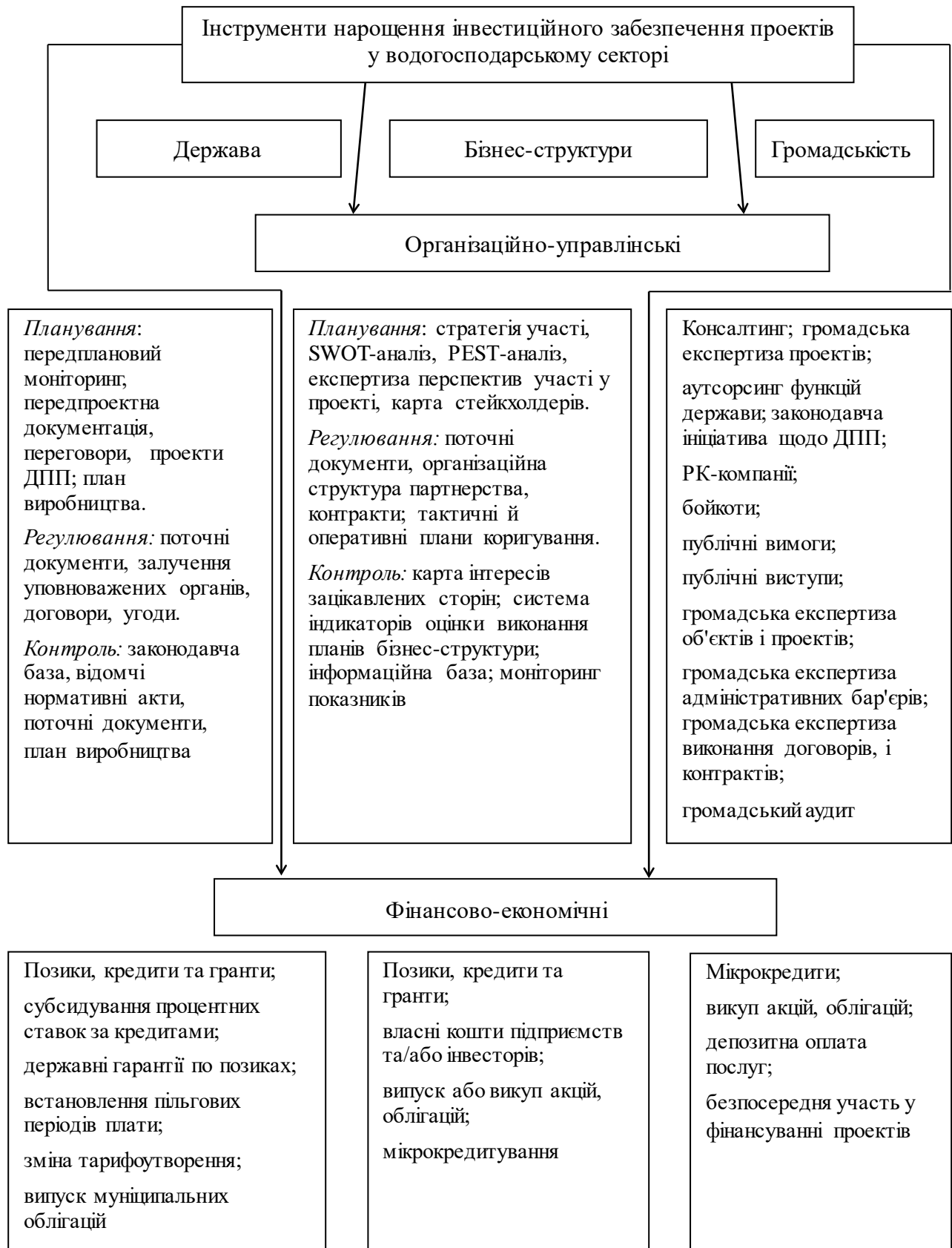

Рис. 30. Інструментарій нарощення інвестиційного забезпечення у водогосподарському секторі

Водночас, застосування перерахованих інструментів має низку обмежень, а саме слід передбачити справедливий розподіл доходів, оскільки в бізнес-структурах це залежить від рівня впливовості партнера, відтак необхідно відразу передбачити обмеження в дії сильних сторін, щоб не порушувати інтереси слабшого учасника. На сьогодні є певні проблеми з наявністю кваліфікованих кадрів, здатних забезпечити якісне опрацювання та супровід водогосподарського проекту; зафіксовано і слабку координацію діяльності органів влади та приватних учасників проектів, значно стримує процеси ДПП відсутність генеральних планів міст, недорозвиненість інститутів громадянського суспільства, економічна та інституційна слабкість державної власності.

На нашу думку, більш дієвими є інструменти фінансово-економічної групи, котрими активно користуються уряди багатьох країн задля поліпшення економічного добробуту громадян та якості життя шляхом залучення додаткових інвестицій у рамках транскордонного співробітництва.

У 2014 році відкрита програма Всесвітнього банку (2014–2020 рр.) Second Urban Infrastructure Proj (UIP2) загальною вартістю 350 млн у.о. для міст Києва, Харкова, Тернополя, Коломиї, Краматорська, Кіровограда, Житомира; позитивна динаміка збільшення кількості міського населення (зокрема, в Києві – 20 тис. щорічно), дає інвесторам додаткову перевагу для сталого **фінансування оновлення систем водопостачання та водовідведення** в урбанізованих центрах нашої держави. Минулого року ЕІВ зарезервував 400 млн євро для України під інфраструктурні проекти у великих та середніх містах під гарантії Євросоюзу.

Нова система тарифоутворення – RAB-метод є досить дієвим фінансовим інструментом, і у багатьох країнах довів свою ефективність щодо сталого функціонування систем водопідготовки та водовідведення. В Україні ще у 2012 році були розроблені методики та порядки стимулюючого тарифоутворення. Відтак позитивними моментами запровадження такого методу для підприємств, які обслуговують системи водопідготовки й водовідведення є: встановлення та затвердження економічно обґрунтованих тарифів на послуги водопостачання й каналізації стоків для фізичних та юридичних осіб; відміна перехресного субсидювання під час формування тарифів на послуги фізичних і юридичних осіб та поступового вирівнювання співвідношення між тарифами для населення й комерційних споживачів; запровадження обов'язкового включення інвестиційної складової при встановленні тарифів на послуги. Однак застосування цього методу на практиці має низку обмежень, які повною мірою проявили себе у Росії протягом 2012 року, а саме розрахунки за новою методикою включали доходи на інвестиції у розмірі не більше 12%, при цьому банки видавали кредити компаніям щонайменше під 15–18 % річних. Таким чином, брати позики під 18 %, при гарантованій дохідності 12 %, не може жодна компанія. Проте російські експерти запевняли, що RAB-метод ефективний при банківській ставці нижче 9 %, тому з урахуванням податку на прибуток інвестор отримає замість 12 % лише 10 % чистого прибутку [97].

Крім того, впровадження нової моделі тарифного регулювання в Росії збіглося із фінансово-економічною кризою, внаслідок чого відбулося скорочення промислового виробництва і, як наслідок, значне падіння споживання ресурсів, а відтак і зниження доходів, на тлі якого інвестори втратили зацікавленість у таких позиках. Натомість російське експертне середовище постійно наголошує на тому, що це лише коректування інвестиційних планів, а зазначені проблеми тимчасові, відтак у середньостроковій та довгостроковій перспективі механізм повинен виявити свою ефективність.

Ступінчаста тарифікація. Такий підхід в оплаті послуг вже застосований виробниками електроенергії (Київенерго) та газу. Традиційно визначаються три граничні об'єми використання холодної (гарячої) води. Так, наприклад, перший (2 м³/особу в місяць) коштуватиме 5 грн/м³; другий (3 м³/особу в місяць) – 10 грн/м³; третій (5 м³/особу в місяць) – 20 грн/м³. Таким чином, цей підхід може стати додатковим стимулом для економного використання водного ресурсу як крупними споживачами, так і домашніми господарствами в Україні.

Проте варто зазначити, що такий підхід не застосовується у Європейському Союзі, наразі лише в Ізраїлі успішно діє ступінчаста тарифікація послуг водопостачання.

Мікрокредит став дуже популярним інструментом завдяки простим умовам оформлення та швидкості видачі грошей, однак частка користування ним становить до 2 % у день, що є досить високим показником, але лише завдяки цьому установа мікрокредитування здатна функціонувати. Такий спосіб широко використовувався при вирішенні водних проблем в Індії, Кенії, Південній Африці, Сенегалі, де банківські установи не могли працювати через значну бідність населення. Досвід цих країн засвідчив, що навіть незаможні громадяни можуть застосувати мікрокредитування й отримувати прибуток з діяльності, що є ефективною, вчасно погашати кредити та мати з того вигоду. На нашу думку, без належного правового супроводу та державного контролю широке використання цього інструменту в секторі водопідготовки й водовідведення України може завдати непоправної шкоди споживачам у вигляді боргових зобов'язань незрозумілого походження.

Незважаючи на високу привабливість водного сектору для інвесторів, потенціал України використовується не повною мірою через політичну й законодавчу нестабільність, відсутність надійних гарантій захисту від змін у законодавстві, значний податковий та адміністративний тиск, високий рівень корупції та бюрократії, повзучу інфляцію і складність реєстраційних, ліцензійних і митних процедур.

На нашу думку, враховуючи нормальні політичні процеси в Україні, слід і надалі стимулювати платіжну дисципліну споживачів через ЗМІ. Так, за інформацією виробників (ТОВ Інфоксводоканал, Рівнеоблводоканал), у 2016 р. трохи більше 50 % абонентів вчасно оплачують послуги водопостачання та водовідведення, крім того, зростає кількість системних неплатежів. Заходи

впливу на споживачів через ЗМІ є найбільш дешевим та дієвим способом подолання кризи системних неплатежів.

На основі аналізу зарубіжного досвіду щодо розподілу прав власності систем водозабезпечення виділено три основні моделі. *Перша* – це так звана німецька, або північноєвропейська, відповідно до якої комунальні підприємства тепло- чи водозабезпечення є комунальними акціонерними підприємствами, контрольний пакет акцій належить муніципалітету. *Другий* варіант організації взаємодії влади і бізнесу – це муніципальна власність на інженерні інфраструктурні об'єкти й управління ними на контрактних умовах бізнесом. Ця модель, наразі інтенсивно розвивається в усьому світі, але вперше її запровадили у Франції, тому вона має назву французька. Відповідно до *третьої* моделі повної приватизації, комунальні об'єкти переходять у повну власність приватних компаній. Запровадили цю схему лише Великобританія та Чілі, тому вона умовно називається англійською.

І.В. Беренштейн справедливо зазначає, що ефективність функціонування будь-якої організації не залежить від власника або форми власності на засоби виробництва; всі негативні аспекти, пов'язані з використанням приватної власності при реформуванні житлово-комунального господарства, можна вирішити шляхом введення обмежень прав власників. Слід виключити ситуацію, за якої підприємець, котрий володіє правом власності, наприклад, спорудами очищення стічних вод, втративши комерційний інтерес їх використання, припинить експлуатацію об'єкта, що є обов'язковою ланкою в технологічному процесі приймання стічних вод. Вихід з такої ситуації повинен регулюватися ухваленням відповідного законодавчого рішення [24].

На сьогодні значна частина основних фондів сектору водопостачання та водовідведення в Україні перебуває в комунальній власності, а саме у господарському віданні комунальним підприємствам обласного або міського підпорядкування (табл. 22).

У 2007 році відповідно до спільного наказу Держпідприємництва та Держбуду № 35/34 від 4 лютого 2001 року «Про затвердження ліцензійних умов господарської діяльності з централізованого водопостачання та водовідведення» (з урахуванням змін від 4 листопада 2008 р. № 135/327) визначено, що державну політику у сфері ліцензування господарської діяльності реалізує Держпідприємництво України, а також Держжитлокомунгосп.

На сьогодні господарська діяльність водного сектору регламентується національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг і міськими або обласними державними адміністраціями, які керуються відповідними нормативно-правовими актами у сфері централізованого водопостачання та водовідведення. Серед них: закон України «Про житлово-комунальні послуги», «Про питну воду та питне водопостачання», «Про природні монополії», «Про державне регулювання у сфері комунальних послуг»; «Правила користування системами централізованого комунального водопостачання та водовідведення в населених пунктах України», затверджені наказом Міністерства з питань житлово-

комунального господарства України № 190 від 27.06.2008 р., «Процедура встановлення тарифів на централізоване водопостачання та водовідведення», затверджена постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, № 364 від 24.03.2016 року.

Таблиця 22

Базові підприємства водопостачання та водовідведення за формами власності в Україні

Область	Підприємство	
	2007	2016*
ТОТ АРК	ВУВКГ м. Сімферополь	Виробниче підприємство ВКГ, м. Сімферополь
Вінницька	ОКВП ВКГ «Вінницяводоканал»	КП «Вінницяоблводоканал»
Волинська	КП «Луцькводоканал»	КП «Луцькводоканал»
Дніпропетровська	ДК ВУВКГ «Дніпроводоканал»	МКВП «Дніпроводоканал»
Донецька	ДКП «Донецькмиськводоканал»	КП «Маріупольське ВУ ВКГ»
Житомирська	ВУВКГ м. Житомир	КП «Житомирводоканал» (ВУВКГ м. Житомир)
Закарпатська	КП «Ужгородводоканал»	КП «Водоканал м. Ужгород»
Івано-Франківська	КП «Івано-Франківськводокотехпром»	КП «Івано-Франківськводокотехпром»
Київська	КП «Біла Церкваводоканал»	ТОВ «Білоцерківвода», м. Біла Церква
Кіровоградська	КП «Кіровоградводоканал»	КП Кіровоградське ВГК
Луганська	ТОВ «Луганськвода»	ТОВ Таун Сервіс
Львівська	МКП «Львівводоканал»	МКП «Львівводоканал»
Миколаївська	МКП «Миколаївводоканал»	МКП «Миколаївводоканал»
Одеська	ТОВ «Інфокс», м. Одеса	«Філія «Інфоксводоканал», м. Одеса
Полтавська	КП «Полтававодоканал»	КП «Полтававодоканал»
Рівненська	ОВКП ВКГ «Рівнеоблводоканал»	РОВКП ВКГ «Рівнеоблводоканал»
Сумська	ДКП «Міськводоканал»	КП «Міськводоканал», м. Суми
Тернопільська	КП «Тернопільводоканал»	КП «Тернопільводоканал»
Харківська	КП «ВТП «Вода», м. Харків	КП «Харківводоканал»
Херсонська	ВУВКГ м. Херсон	ВУВКГ м. Херсон
Хмельницька	КП «ВКГ», м. Хмельницький	КП ВГК м. Хмельницький
Черкаська	КП «Черкасиводоканал»	КП «Черкасиводоканал»
Чернівецька	ДКП «Чернівціводоканал»	КП «Чернівціводоканал»
Чернігівська	ДКП «Чернігівводоканал»	КП «Чернігівводоканал»
М. Київ	ВАТ АК «Київводоканал»	ВАТ АК «Київводоканал»
ТОТ м. Севастополь	ДКП «Севміськводоканал»	КП «Севміськводоканал»

*Базові підприємства визначено згідно з додатком 10 до наказу Міністерства регіонального розвитку України № 326 від 21.12.2015 року.

Таким чином, український Уряд прагне розподілити права власності на системи водопостачання та водовідведення за німецькою або французькою моделлю, керуючись стратегічним напрямом розвитку держави – інтеграцією до Європейського Союзу. Вже фінансуються проекти у цій сфері не тільки ЕБРР а й іншими світовими фінансовими організаціями, наприклад МФФ, МБРР та інші. Наприклад, за даними Міністерства фінансів України наразі реалізується «Другий проект розвитку міської інфраструктури» (сума позики –

350,0 млн дол. США), який фінансується МБРР. Відповідальний виконавець – Мінрегіон, бенефіціари – комунальні підприємства Донецької, Дніпропетровської, Житомирської, Київської, Кіровоградської, Харківської областей. Мета Проекту – покращення послуг водопостачання в окремих пріоритетних регіонах шляхом модернізації, реконструкції та заміни існуючих систем водопостачання й водовідведення. Термін закриття Проекту – 30.10.2020 року. Проект «Розвиток системи водопостачання та водовідведення в м. Миколаєві» фінансується фондом Східноєвропейського партнерства з енергоефективності та довкілля – розмір кредиту ЄІБ становить 15,54 млн євро, гранту – 5,1 млн євро.

Успішно функціонує ТОВ «Водоканал Карпатвіз», засноване органом місцевого самоврядування «Управління комунального майна міста Берегово Берегівської міської ради» та Закритим акціонерним товариством «Ніршегвіз».

У надскладних умовах працює КП «Компанія «Вода Донбасу». Лише впродовж 2014–2015 рр. через ушкодження каналу Сіверський Донець–Донбас під час обстрілів кілька разів зупиняли його роботу. Однією із головних проблем розвитку водогосподарського комплексу на сьогодні є проведення АТО на території Донецької та Луганської областей. Безперервні (як хаотичні, так і точкові) обстріли Авдіївського коксохімічного заводу, ТЕЦ у містах Щастя та Вуглегірськ, насосних станцій у м. Горлівка та багатьох інших стратегічних об'єктів не дають можливості планувати та координувати витрати на ремонт, працівники змушені, ризикуючи власним життям, налагоджувати інфраструктуру водогосподарського комплексу.

Однією із найбільш успішних вважається компанія ТОВ «Білоцерківвода». Відтак 25 березня 2013 року укладено концесійний договір з Білоцерківською міською радою, згідно з яким остання надає на 15 років ТОВ «Білоцерківвода» виключне право здійснювати управління (експлуатацію) об'єкта концесії з метою задоволення громадських потреб у сфері централізованого водопостачання та водовідведення. Слід зазначити, що, згідно з даними Мінрегіону, за станом на 01.07.2016 р. в Білій Церкві встановлені вищі тарифи на 1 м³, ніж фактична собівартість водопостачання та водовідведення, проте лише два міста мають 100 % рівень відшкодування затвердженими тарифами фактичної собівартості на централізоване водопостачання (Запоріжжя і Чернігів) і сім – на водовідведення (Запоріжжя, Біла Церква, Львів, Рівне, Суми, Черкаси, Чернігів).

Отже, використовуючи механізми державно-приватного партнерства, уряд успішно вирішує питання щодо гарантій населенню в частині доступу до якісної питної води. Однак (див. табл. 20) протягом майже 10 років змінено форму власності майнових комплексів підприємств водопостачання та водовідведення на комунальну, щоб населення та інші зацікавлені сторони мали можливість брати участь в оновленні основних фондів підприємств водного сектору. Проте повністю передати фінансування підприємств водного сектору держава не має права, через високу соціальну значимість об'єктів водозабезпечення, відтак за допомогою державного бюджету здійснює капітальні інвестиції (рис. 31).

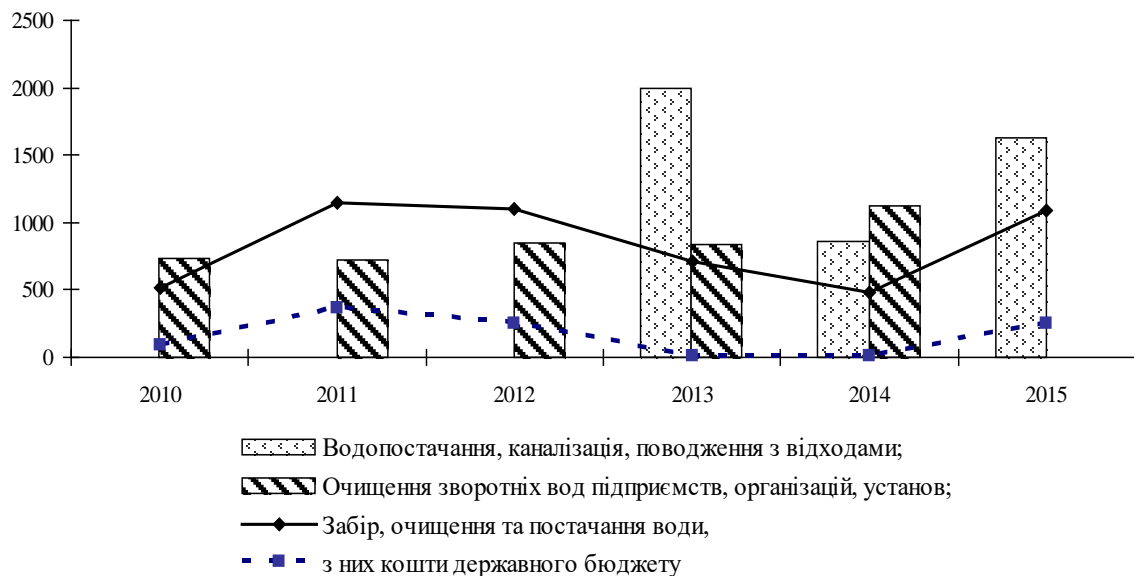

Рис. 31. Капітальні інвестиції у водний сектор України, млн грн

Відомості щодо капітальних інвестицій за видами економічної діяльності, а саме каналізація, відведення й очищення стічних вод, підпадають під дію Закону України «Про державну статистику» і є конфіденційною інформацією. Відтак нами розглянута та проаналізована лише офіційна інформація, розміщена у відкритому доступі на сайті Державного комітету статистики України й Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства.

Як видно з аналізу, фінансова участь держави в процесах збору, очищення й постачання води, а саме капітальні інвестиції за рахунок коштів державного бюджету, незначна (див. рис. 31). Найбільший трансфер здійснено 2011 року, а протягом 2013–2014 рр. державна частка була мінімальною, тому з огляду на рівень інфляції в Україні у 2015 р. – 43,3 % проти 24,9 % у 2014 р. тенденція мінімальної фінансової участі зберігається не дивлячись на збільшення суми трансферу. На нашу думку, така ситуація є небезпечною, оскільки суб'єкти водопостачання та водовідведення мають велике соціальне значення, відтак слід збільшити фінансову участь держави в інвестиційних проектах. Крім того, надмірна політизація процесу тарифоутворення заважає безбитковій діяльності. Реалізуючи загальноєвропейський принцип субсидіарності, українським Урядом запроваджений механізм надання населенню субсидій, відповідно до якого загальна сума комунальних рахунків не повинна перевищувала 15 % сукупного доходу родини. Однак, за даними виробників, трохи більше 50 % населення сплачує рахунки вчасно, тобто до 20 числа поточного місяця.

У регіональному розрізі (табл. 23) значні суми капітальних інвестицій на очищення зворотніх вод забезпечувались підприємствами, організаціями та установами м. Києва, Дніпропетровської, Донецької, а 2014 року – Запорізької та Полтавської областей, оскільки на даних територіях найбільше зконцентровано промислових об'єктів і населених пунктів. Житомирській та

Чернівецькій областях протягом п'ятих років коштів було недостатньо, оскільки їх обсяг не перевищив 8 млн грн (0,2 млн євро) на кожну, порівняно із Запорізькою, котра лише у 2014 році освоїла 665 млн грн (23 млн євро) капітальних інвестицій на очищення зворотніх вод.

Таблиця 23

Капітальні інвестиції підприємств, організацій, установ на очищення зворотніх вод, по роках, млн грн*

Область	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	735	721	847	834	1122
ТОТ АРК	10	9	8	8	-
Вінницька	2	3	0,8	4	2
Волинська	0,4	6	0,2	2	2
Дніпропетровська	254	90	116	116	121
Донецька	150	205	114	127	29
Житомирська	2	2	0,8	0,1	2
Закарпатська	7	1	3,3	0,5	1
Запорізька	32	49	84	60	655
Івано-Франківська	54	14	25	66	49
Київська	22	34	10	10,5	17
Кіровоградська	4	3	5	2	15
Луганська	21	23	33	33	17,5
Львівська	4	5	12,5	21	11,5
Миколаївська	8	20	10	2,5	6
Одеська	17	9,5	12	7	1
Полтавська	46	51	90	17	103,5
Рівненська	6	4	7	8	7
Сумська	3	10	10	7,5	2
Тернопільська	0,7	4	1,5	3	3
Харківська	42	30	21	68	15
Херсонська	0,5	2	1,5	4,5	2
Хмельницька	1	2	10,5	6	4
Черкаська	14	12,5	7	9	7
Чернівецька	1,5	1,5	2	1	1,5
Чернігівська	8	28	31	40	12
М. Київ	12	73	210	90	34
ТОТ м. Севастополь	11	28	21,5	4,5	-

*За даними Держкомстату

Внаслідок постійного недофінансування протягом поточного року Житомирська область тричі потрапляла на межу екологічного лиха через несанкціоновані скиди стічних вод та незадовільну роботу очисних споруд, а саме: скидання відходів виробництва ТОВ «Понінківська картонно-паперова фабрика» (м. Понінка Хмельницької області) у р. Хомора, яка є притокою р. Случ; через недотримання встановлених нормативів ГДС забруднюючих речовин, що призводить до скидання у неочищених каналізаційних стоків у р. Гнилоп'ять; відключення від електропостачання паперової фабрики у селищі Миропіль Романівського району Житомирської області, у зв'язку з чим упродовж тривалого часу не працювали очисні споруди і стоки з фабрики та частини будинків потрапляли у річку Случ. Зрозуміло, що недостатні обсяги

капітальних інвестицій не забезпечують стійкої роботи систем водопостачання, і спричиняють екологічні проблеми в регіонах України.

Міжнародний досвід свідчить, що протягом 2007–2013 рр. на природоохоронні заходи в Латвії виділено 1,28 млрд євро, або 28 % від загальної суми фондів ЄС, рівень інвестування проектів у питне водозабезпечення Німеччини становив 513, а інвестиції в каналізаційне очищення стоків – 270 млн євро. Отже, з метою реалізації загальноєвропейської практики фінансування водного сектору і стійкого розвитку систем водозабезпечення потрібно вдвічі збільшити капітальні інвестиції в частині забору, очищення та постачання води.

Зрозуміло, що таких обсягів капітальних інвестицій вкрай недостатньо для забезпечення стійкої роботи систем водопостачання. Так, упродовж 2007–2013 рр. на природоохоронні заходи в Латвії виділено 1,28 млрд євро або 28 % від загальної суми фондів ЄС. Рівень інвестування проектів у питне водозабезпечення Німеччини становив 513 млн євро, в каналізаційне очищення стоків – 270 млн євро.

Підсумовуючи викладене вище, слід відзначити постійну нестачу коштів для стійкого функціонування підприємств водопровідно-каналізаційного господарства. Незважаючи на зміну власника, більшість підприємств і досі залишається збитковими, оскільки рівень відшкодування затвердженими тарифами на централізоване водопостачання та водовідведення нижче фактичної собівартості послуг, а надмірна політизованість питання тарифоутворення перешкоджає встановленню економічно обґрунтованих тарифів навіть в умовах задіяння механізму субсидіювання оплати комунальних послуг. Варто наголосити на значному скороченні частки державної підтримки інвестиційних програм водозабезпечення, що, на нашу думку, є негативним явищем. Тому державним органам відповідних рівнів слід приділяти більше уваги водному сектору, особливо у питаннях контролю та регулювання.

Однією із найперспективніших сфер впровадження сучасних форм фінансування водогосподарських та водоохоронних проектів є *гідроенергетика*.

Маючи значний гідроенергетичний потенціал та високу залежність від імпорتنих енергоносіїв, Україна не може залишатися осторонь світових тенденцій розвитку малої гідроенергетики.

Її розвиток у нашій державі датується початком ХХ ст., зокрема 1924 року вже експлуатувалося 84 малих ГЕС загальною потужністю 4000 кВт, а 1929-го їх кількість зросла до 150 (загальною потужністю 8400 кВт). Серед них: Буцька, введена в експлуатацію 1929 року (570 кВт), Вознесенська (1929 р., 840 кВт), Сутиська (1927 р., реконструйована 1935 р. до потужності 1000 кВт). У 1934 році була споруджена Корсунь-Шевченківська станція (1650 кВт), яка працює донині, впродовж 1935–1937 рр. введені в експлуатацію Шумська ГЕС (120 кВт), Потушська (32), Писаревська (160), Білоусівська (88), Березівська (108), Клебанська (64 кВт) та інші.

У західних регіонах України на деяких річках стояли десятки водяних млинів, оснащених малими генераторами потужністю 5–25 кВт. Це були найпростіші мікро-ГЕС, які забезпечували переважно локальні потреби в електричній енергії.

До 1950 року в нашій країні експлуатувалося 956 малих гідроелектростанцій і тривало будівництво нових. У Закарпатті побудовано близько 30 невеликих ГЕС, зокрема: Усть-Чорненська (400 кВт), Углянського (250), Тур'є-Реметська (360), Діловська, Керецьковська, Ставнянська, Ужгородська (1900). На основі Корсунь-Шевченківської (1650 кВт), Стеблівської (2800) і Дибненської ГЕС (560 кВт) була створена й функціонувала перша в Україні місцева сільська енергосистема, до складу якої входила також Юрківська ГЕС (2000 кВт). Побудовано Ладижинську і Глибочинську малі ГЕС (потужністю 7500 кВт кожна) та інші станції.

Протягом 80-90-х років ХХ ст. відбувся занепад розвитку малої гідроенергетики в Україні, що спричинено дешевизною електроенергії, безгосподарністю та відсутністю належного фінансування.

Відновлення зацікавленості до розвитку малої гідроенергетики почалося з 2000 р. У 2005 році відновила роботу реконструйована Лисянська мала ГЕС на Черкащині, що була зруйнована в 70-х рр. На Сумщині працюють досить рентабельні Низівська, Маловорожб'янська та Михайлівська малі ГЕС.

На Тернопільщині десять міні-ГЕС 2005 року виробили понад 30 млн кіловат-годин електроенергії. Три з них відроджено порівняно недавно, а майбутнє ще десяти недіючих пов'язане з фінансуванням. Утім, коли необхідні кошти для оплати дорогих енергоносіїв, то і фінансові ресурси, і нестандартні рішення з'являються досить швидко. І тому в обласному центрі муніципальна влада для поліпшення освітлення вулиць та площ вирішила збудувати міні-ГЕС на річці посеред міста. Її потужність – 300 кВт, але цього досить, щоб забезпечувати струмом міські ліхтарі за будь-якої пори року та цінових коливань на ринку енергоносіїв (рис. 32).

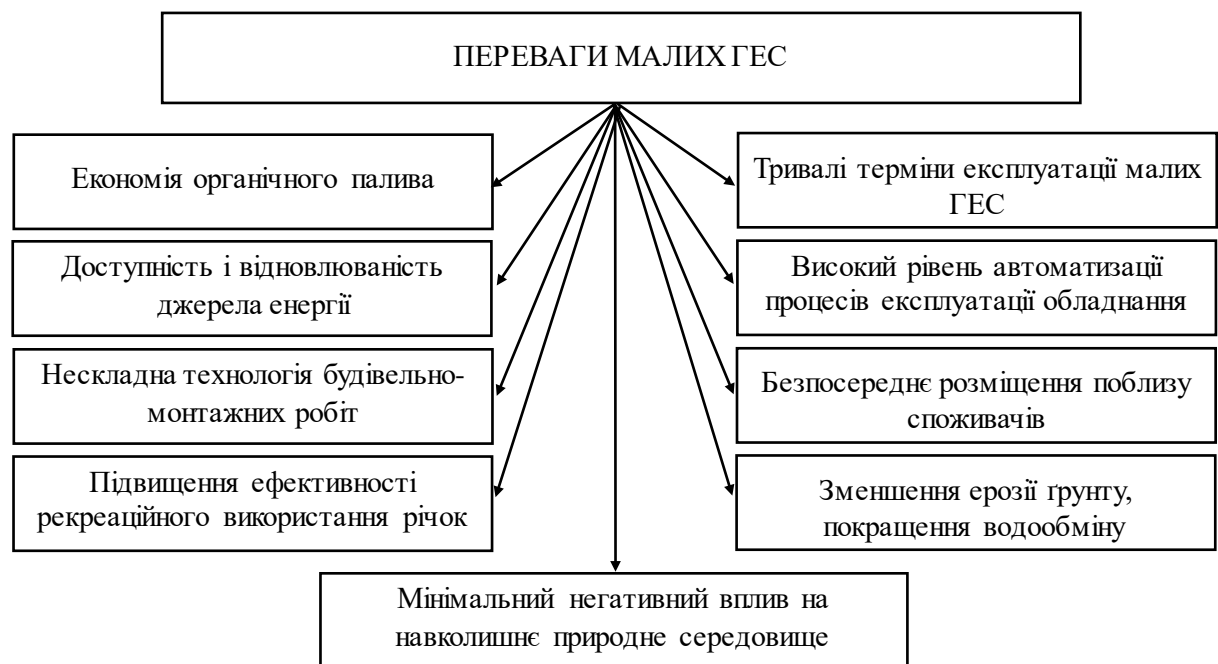

Рис. 32. Переваги функціонування малої гідроенергетики в Україні

Прикладом раціонального використання гідроенергетичних ресурсів є рівнинна Вінниччина, де діють вісім гідроелектростанцій із 26 в Україні загальною потужністю 25 МВт. Там реанімовано Гальжбійську ГЕС на р. Мурафі. Ставши вдвічі потужнішою, вона щороку заощаджує Ямпільському району 600 т вугілля, яке довелося б спалити в котельнях.

Виробляти струм розпочало ще дві малі ГЕС – Петрашівська й Бушанська, що, безперечно, позитивно позначилося на поліпшенні енергозабезпечення місцевих громад.

Карпатський регіон має найбільший гідроенергетичний потенціал малих річок (близько 30%), який, за оцінками інституту «Укргідропроєкт», становить 2 млн кВт, і чи не найбільше потерпає від нестачі енергоносіїв (рис. 33).

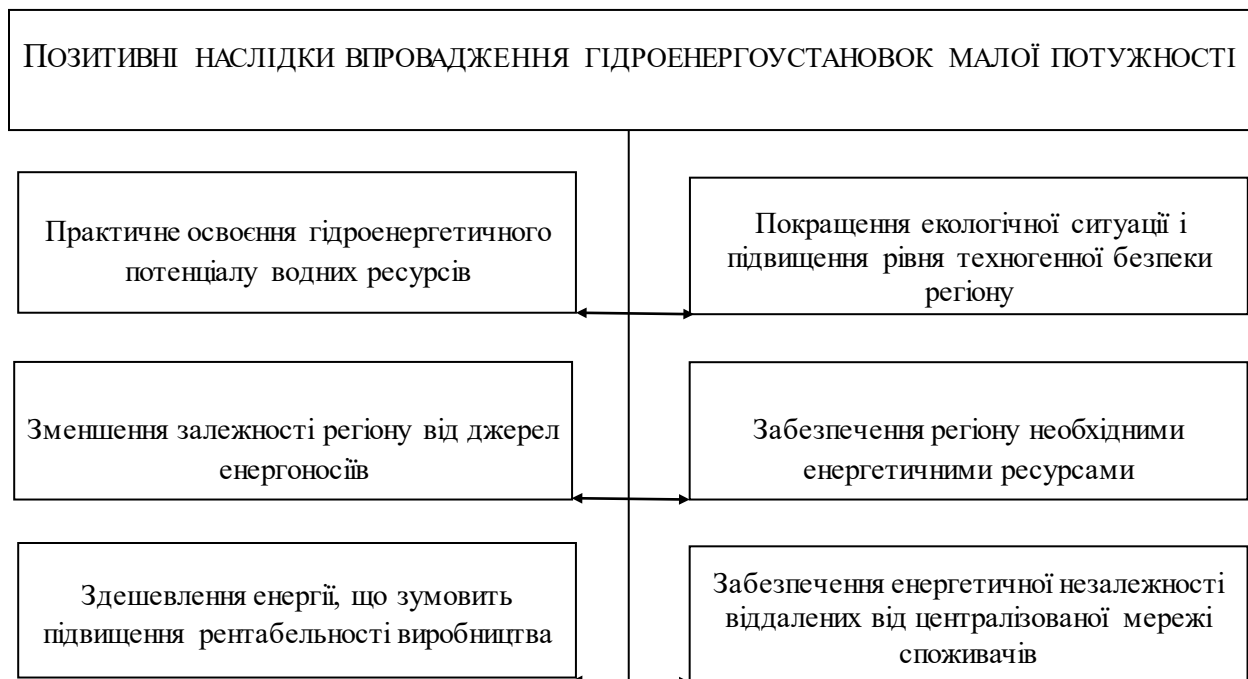

Рис. 33. Позитивні наслідки впровадження гідроенергоустановок малої потужності в Карпатському регіоні

На Закарпатті зосереджено половину зазначеного потенціалу, а виробництво електроенергії на морально застарілому обладнанні Оноківської, Ужгородської і Теремле-Ріцької ГЕС щонайбільше на 7 % забезпечує потреби області. Вже не один рік на різних рівнях тривають нескінченні розмови про необхідність активного розвитку малої енергетики.

Малі ГЕС можуть працювати як у загальній системі, так і локальній, не залишаючи в екстрених ситуаціях сотні поселень без тепла і світла. На жаль, майбутнє цих станцій досі радикально не визначене на загальнодержавному рівні, незважаючи на необхідну кількість законів.

Посилення залежності від зовнішніх джерел постачання енергоносіїв змушує активніше використовувати дешеві відновлювані джерела, передусім малої гідроенергетики, тим більше збережено кадровий і виробничий потенціал. АТ «Київенергомаш» розробляє проекти відновлення й реконструкції наявних і діючих міні-ГЕС та будівництва нових у районах як

децентралізованого, так і централізованого енергопостачання на наявних перепадах водоймищ і водотоків тощо.

Існують виробничі підрозділи, котрі без директив вищих керівних органів та вказівок місцевого рівня планомірно й наполегливо займаються цією державного значення справою. Розташована у Вінниці зовнішньоекономічна асоціація «Новосвіт» упродовж семи років з дня заснування відновила роботу чималої кількості малих гідроелектричних станцій у Вінницькій, Черкаській та Хмельницькій областях [8]. Тому цей досвід варто поширити на решту регіонів України шляхом формування умов для вдалої реалізації програм освоєння гідроенергетичного потенціалу малих річок (рис. 34).

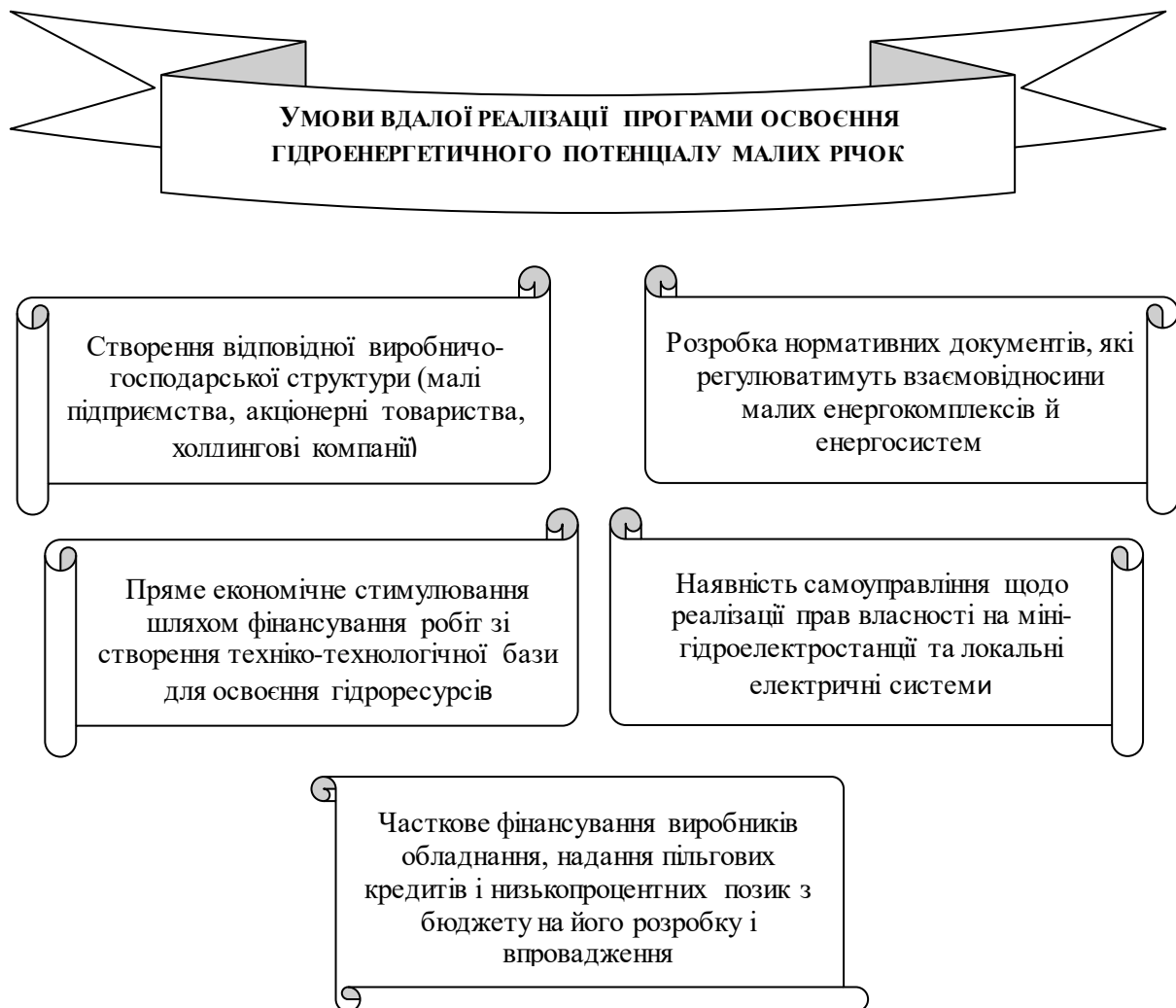

Рис. 34. Умови вдалої реалізації програми освоєння гідроенергетичного потенціалу малих річок

Наводимо схему концесійного режиму, яка дасть змогу розпочати будівництво нових та реконструювати діючі міні-ГЕС (рис. 35), що збереже за державою і територіальними громадами права на природні водні об'єкти, і сприятиме надходженню концесійних платежів до бюджетів різного рівня. Крім того, населенню надаватимуться послуги за доступними цінами.

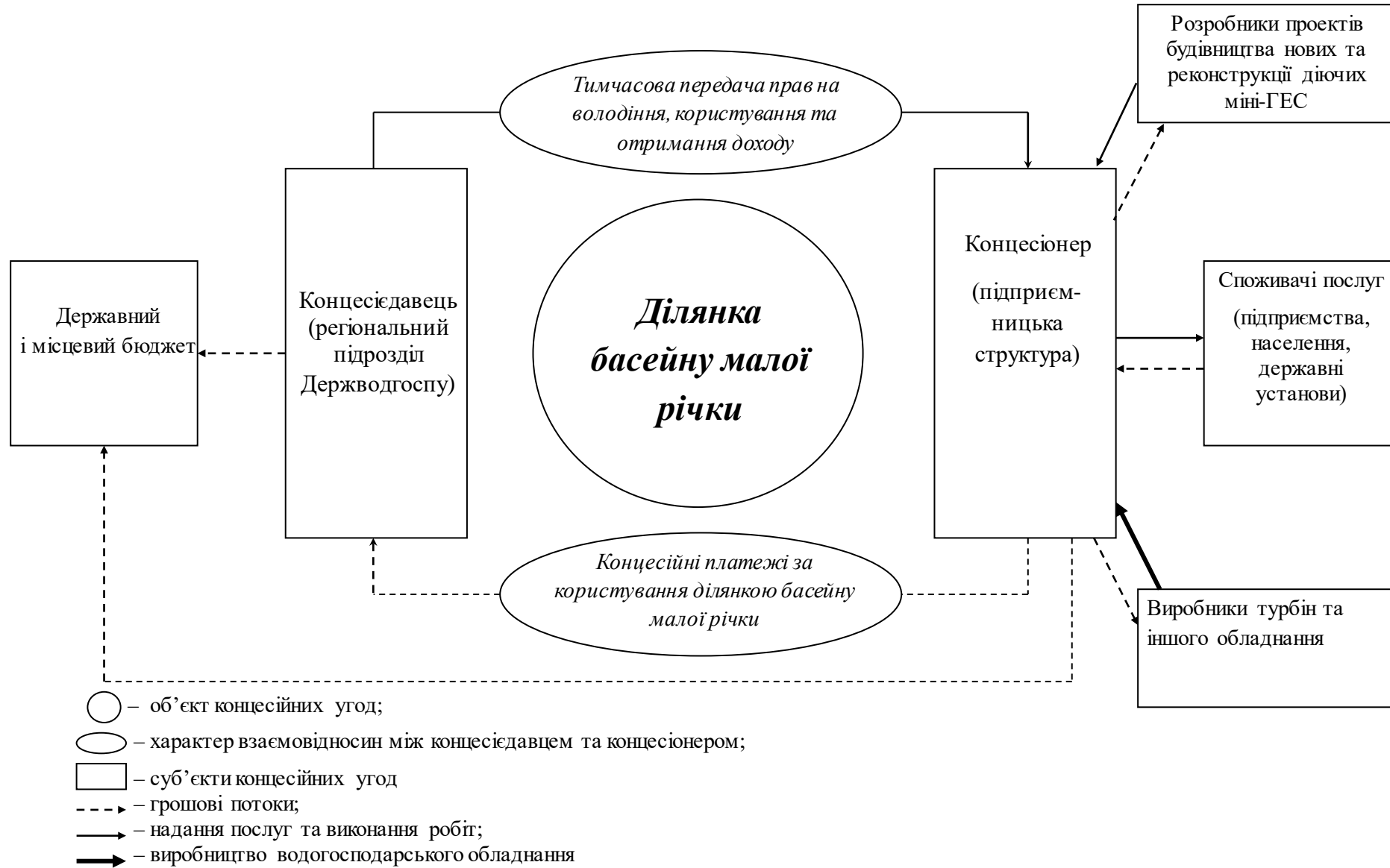

Рис. 35. Схема концесійного режиму будівництва нових та реконструкції діючих міні-ГЕС

Інноваційні процеси як найбільш перспективна форма розвитку економіки поступово відбуваються і в такій інертній галузі, як водне господарство. Проте, як і загалом у країні, науково-технічна активність не має системної основи й застосовується з певною періодичністю – при виникненні резервів фінансування, фахівців і часу.

В умовах реструктуризації водного господарства наявні практичні можливості формування інноваційної системи, яка враховує особливості його сучасного стану: насичення ринку великою кількістю незатверджених методичних розробок, технологій і послуг високої якості з однаковими споживчими властивостями; посилення конкуренції; перехід ініціативи створення технологій або послуг від розробників і виробників до споживачів-водокористувачів [20].

Основою визначення розміру концесійного платежу за використання переданих у концесію земель водного фонду має бути нормативна грошова оцінка земель водного фонду.

Остання здійснюється відповідно до спільного наказу Держкомзему України, Мінагрополітики України, Мінбудархітектури України, Держкомлісгоспу України, Держводгоспу України, Української академії аграрних наук № 19/16/22/11/17/12 від 27.01.2006 р., який встановлює порядок такої оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель у межах населених пунктів).

Нормативна грошова оцінка земель, які є під водою, визначається на основі нормативного середньорічного економічного ефекту від використання водних об'єктів, що розташовані на оцінюваній земельній площі (ділянці), за формулою:

$$C_n = E_n \times T_k \times K_1 \times K_2 \times K_3 \times P_o, \quad (3.1)$$

де C_n – нормативна грошова оцінка земельної ділянки під водою, грн; E_n – нормативний середньорічний економічний ефект від використання зазначеної земельної ділянки в розрахунку на 1 га; T_k – термін капіталізації нормативного середньорічного економічного ефекту, який встановлюється на рівні 33 років; K_1 – коефіцієнт, що враховує місце розташування водного об'єкта; K_2 – коефіцієнт, котрий ураховує якісний стан й екологічне значення водного об'єкта; K_3 – коефіцієнт, який ураховує функціональне використання водного об'єкта; P_o – площа земельної ділянки, га. Нормативна грошова оцінка земельної ділянки підлягає індексації відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про проведення індексації грошової оцінки земель» № 783 від 12.05.2000 року.

Розмір концесійного платежу (P_k) за використання переданих у концесію земель водного фонду пропонується визначати за формулою:

$$P_k = \frac{C_n}{T_k} K_n + E_o \times K_e, \quad (3.2)$$

де C_n – нормативна грошова оцінка земельної ділянки під водою, грн.; T_k – термін капіталізації нормативного середньорічного економічного ефекту, який встановлюється на рівні 33 років;

K_n – коефіцієнт, що відображає частку нормативної вартості земельної ділянки під водою, котра включатиметься до середньорічного концесійного платежу концесіонера (його значення не повинно перевищувати 0,5);

E_o – додатковий економічний ефект, який може бути отриманий концесіонером від використання земель під водою за рахунок введення в експлуатацію нових основних заходів, покращення якісного стану, підвищення екологічного значення, розширення напрямів функціонального використання водного об'єкта, грн;

K_e – коефіцієнт, що відображає частку додаткового економічного ефекту від використання земельної ділянки під водою, котра додатково включатиметься до середньорічного концесійного платежу концесіонера після завершення терміну окупності проекту, реалізація якого забезпечила отримання цього ефекту (його значення не повинно перевищувати 0,5).

Отже, розмір концесійного платежу за використання переданих у концесію земель водного фонду не повинен перевищувати 50 % від середньорічного розміру нормативної грошової оцінки земельної ділянки під водою за умови повного виконання концесіонером усіх зобов'язань відповідно до укладеного концесійного договору. В умовах складного економічного становища потенційних вітчизняних інвесторів це підвищить зацікавленість іноземних суб'єктів спрямовувати вільні кошти на реалізацію важливих проектів у водогосподарському комплексі України без втрати державою права власності на водні об'єкти. У разі невиконання взятих зобов'язань у концесійному договорі доцільно закласти умову повного відшкодування концесіонером середньорічної нормативної грошової оцінки земельної ділянки під водою.

У процесі використання водного об'єкта концесіонер може покращити його характеристики, що сприятиме суттєвому збільшенню економічного ефекту. Наприклад, якщо узяв у концесію частину русла малої річки з метою будівництва та експлуатації споруд гідроенергетики, то за період до введення їх у дію він не отримуватиме додаткових доходів, тобто в цьому випадку $K_e = 1$. Додатковий економічний ефект концесіонер матиме лише після введення в експлуатацію споруд гідроенергетики. Але для того, щоб стимулювати концесіонерів підвищувати економічну ефективність використання водних об'єктів, застосовувати додатковий коефіцієнт доцільно лише після завершення терміну окупності проекту.

Оскільки розмір додаткового економічного ефекту може суттєво відрізнятись залежно від масштабу та значення проекту, то рішення про вилучення його частини на користь державного чи місцевого бюджетів потрібно ухвалювати колегіально за участю концесіонера, органів державної влади, які узгоджували питання надання водного об'єкта в концесію, а також представників міжнародних організацій. При цьому сума додаткового концесійного платежу, яка вилучатиметься на користь бюджету, також не повинна перевищувати 50 % отриманого додаткового економічного ефекту.

Досить потужним стимулом розвитку малої гідроенергетики стали зміни до Закону України «Про електроенергетику» [30], відповідно до якого з 2009 р. в нашій державі діє т.зв. зелений тариф для станцій, котрі виробляють електроенергію з альтернативних джерел. Під його переваги потрапили малі та міні-ГЕС потужністю менше ніж 10 МВт. «Зелений» тариф спонукає великий бізнес вкладати кошти в малу гідроенергетику й отримувати значні прибутки. При цьому собівартість виробництва однієї кВт.год електроенергії, виробленої малими ГЕС, становить у середньому 50–60 коп.; відповідно до Закону України «Про електроенергетику» вироблену електроенергію можна продавати в загальній електромережі за значно вищою ціною. Цей тариф для суб'єктів господарювання, які експлуатують мікро-, міні- або малі гідроелектростанції, визначається як добуток роздрібною вартості для споживачів другого класу напруги на січень 2009 року та коефіцієнта «зеленого» тарифу для електроенергії, виробленої відповідно цими ГЕС (табл. 24).

Таблиця 24

Коефіцієнти «зеленого» тарифу для об'єктів малої гідроенергетики

Категорія об'єкта електроенергетики, для яких застосовується тариф	Коефіцієнт тарифу для об'єктів або його черг/пускових комплексів, уведених в експлуатацію							
	До 31.03.2013 р. включно	301.04.2013 р. до 31.12.2014 р.	301.01.2015 р. до 30.06.2015 р.	301.07.2015 р. до 31.12.2015 р.	301.01.2016 р. до 31.12.2016 р.	301.01.2017 р. до 31.12.2019 р.	301.01.2020 р. до 31.12.2024 р.	301.01.2025 р. до 31.12.2029 р.
Електроенергія, вироблена мікрогідроелектростанціями*	2,16	3,60	3,24			3,24	2,92	2,59
Електроенергія, вироблена мінігідроелектростанціями**	2,16	2,88	2,59			2,59	2,33	2,07
Електроенергія, вироблена малими гідроелектростанціями***	2,16	2,16	1,94			1,94	1,75	1,55

*Мікрогідроелектростанція – електрична станція, що виробляє електричну енергію за рахунок використання гідроенергії, встановлена потужність якої не перевищує 200 кВт.

**Мінігідроелектростанція – електрична станція, що виробляє електричну енергію за рахунок використання гідроенергії, встановлена потужність якої становить більше 200 кВт, але не перевищує 1 МВт.

***Мала гідроелектростанція – електрична станція, що виробляє електричну енергію за рахунок використання гідроенергії, встановлена потужність якої становить більше ніж 1 МВт, але не перевищує 10 МВт.

Таким чином, інвестиції, вкладені у розвиток малої гідроенергетики, окупляться в найбільш стислі терміни – щонайбільше за 3–4 роки.

Одним із головних факторів, які стримують розвиток малої гідроенергетики, сьогодні є конфлікт інтересів місцевих громад та потенційних інвесторів, адже масове будівництво малих ГЕС без дотримання норм природоохоронного законодавства може знищити місцеві екосистеми. Крім

того, залишається відкритим питання щодо отримання вигоди місцевими громадами від розміщення на їх території таких об'єктів.

У зв'язку з цим для подальшого успішного розвитку малої гідроенергетики необхідно:

- збільшити рівень місцевого потенціалу для проведення техніко-економічного та екологічного обґрунтування будівництва, експлуатації й обслуговування малих гідроелектростанцій;
- поліпшити доступ до фінансування і знизити високий рівень початкових витрат для розробників проектів;
- сприяти обізнаності про малу гідроенергетику серед місцевих банківських установ або мікрофінансових організацій з метою поліпшення оцінки ризиків та забезпечення сприятливих умов кредитування;
- покращити співпрацю між відомствами, відповідальними за водні ресурси, охорону навколишнього природного середовища, виробництво електроенергії, та місцевими громадами;
- спростити адміністративні процедури для проектів у сфері малих гідроелектростанцій, розташованих в існуючій інфраструктурі, наприклад, зрошувальних каналах, системах водопостачання, греблях або очисних спорудах, а також для відновлення застарілих систем.

Активізація інвестиційної підтримки *меліоративного сектору* тісно пов'язана з необхідністю поліпшення інвестиційної привабливості комплексу і регіонів у цілому. Останнє дозволяє оптимізувати механізм функціонування меліоративного сектору регіональної економіки, стимулює впровадження сучасних зрошувальних технологій і будівництво ефективних систем дренажу й колекторів. При цьому активізація інвестиційної діяльності в розвитку меліоративного комплексу залежить насамперед від регіональної інвестиційної політики, сприятливого інвестиційного клімату, рівня інвестиційної привабливості меліоративних проектів, ступеня інвестиційного ризику та масштабів участі держави в інвестиційній діяльності.

Пріоритетними напрямками нарощення обсягів інвестиційного забезпечення потреб водогосподарсько-меліоративного комплексу є такі:

- перегляд плати ставок за подачу води на зрошення сільськогосподарськими виробниками на основі коригування вартості послуг кожного місяця з урахуванням потреб за фактичними метеоумовами поточного року;
- збільшення обсягів технічного обслуговування внутрішньогосподарських меліоративних мереж за кошти місцевих бюджетів й окремих сільгоспвиробників;
- реалізація протиерозійних заходів та робіт з рекультивації земель за рахунок коштів місцевих бюджетів у рамках відшкодування збитків від пошкодження сільгоспугідь та коштів сільгоспвиробників;
- реалізація проектів відновлення інфраструктури зрошувального землеробства та гідротехнічних споруд у меліоративній зоні на основі угод

державно-приватного партнерства із суб'єктами аграрного підприємництва та фінансово-кредитними установами;

- підвищення вартості меліорованих земель та їх привабливості шляхом відновлення робочого стану меліоративних систем і забезпечення сприятливого для ведення високопродуктивного сільськогосподарського виробництва гідрологічного режиму;

- виконання робіт за рахунок коштів асоціації водокористувачів щодо запровадження сучасних технологій водоенергообліку, інформаційно-обчислювальних систем планування зрошення та водорозподілу;

- перегляд ставок плати за подачу води на зрошення сільськогосподарським виробникам на основі коригування вартості послуг кожного місяця, ураховуючи водопотреби за фактичними метеоумовами поточного року;

- формування планів освоєння коштів спецфонду бюджетних водогосподарських організацій, отриманих за надання платних послуг, щодо модернізації та реконструкції зрошувальних мереж.

Загострення глобальної продовольчої кризи, а також підвищення рівня капіталізації аграрного сектору дали змогу відновлювати втрачений потенціал сільськогосподарського виробництва в меліоративній зоні. Потужні аграрні формування, які відзначаються високим рівнем концентрації фінансових ресурсів і значним ресурсно-виробничим потенціалом, досить стримані щодо агропромислового виробництва на меліорованих землях, оскільки для отримання прийнятого рівня рентабельності на них необхідно вкласти суттєві ресурси в реінжиніринг меліоративних систем та відновлення порушених сільгоспугідь. Місцеві сільськогосподарські виробники не володіють необхідним обсягом інвестиційних ресурсів і рівнем механізації для повернення хоча б частини таких земель у продуктивний оборот.

Забезпечення традиційної ефективності використання осушених та зрошуваних сільськогосподарських угідь потребує диверсифікації джерел інвестування проектів модернізації гідротехнічних споруд та відтворення потенціалу земель у зоні осушувальних меліорацій і відновлення потенціалу зрошуваного землеробства (рис. 36).

Важливим напрямом відновлення продуктивного стану внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд стало б об'єднання зусиль власників земельних паїв, які знаходяться в зоні їх потенційного впливу. Такі спільні дії доцільні в разі створення асоціацій землекористувачів на меліорованих територіях або інших видів державно-приватного партнерства з метою консолідації та централізації інвестиційних ресурсів для модернізації внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд. Рушієм входження власників паїв до таких видів об'єднань є їх намагання підвищити продуктивність використання меліорованих угідь шляхом покращення водорегулюючого режиму.

Перспективи нарощення обсягів фінансування міжгосподарських і внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд пов'язані з поширенням угод державно-приватного партнерства щодо їх експлуатації, де держава й

територіальні громади, використовуючи кошти бюджетних та позабюджетних спеціальних фондів, у співпраці з суб'єктами аграрного підприємництва забезпечили б необхідну концентрацію фінансових ресурсів для проведення необхідного комплексу природооблаштувальних робіт, який дозволив би вирівняти умови ведення аграрного бізнесу в зоні ризикованого землеробства та в зоні, де традиційно спостерігаються сприятливі передумови ведення високопродуктивного сільськогосподарського виробництва. Такі угоди дадуть можливість поєднати бюджетне фінансування проектів модернізації мереж гідротехнічних споруд з інвестиціями приватних підприємницьких структур як вітчизняних, так й іноземних.

Рис. 36. Інвестиційне забезпечення відновлення потенціалу зрошуваного землеробства

Механізм співробітництва між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, приватним сектором у вигляді державно-приватного партнерства дозволяє забезпечити узгодження та врахування взаємних інтересів держави і бізнесу в реалізації спільних інноваційно-інвестиційних проєктів, цільових галузевих програм тощо. Для держави основними перевагами такого партнерства є активізація інвестиційної діяльності, підвищення ефективності ринкової інфраструктури, стимулювання підприємства. Для приватного бізнесу переваги насамперед полягають у доступності до ресурсів, використання яких раніше було неможливим, спрощенні дозвільних процедур, розширенні можливості отримання кредитів на пільгових умовах під державні гарантії.

На жаль, проєкти державно-приватного партнерства в частині забезпечення функціонування та розвитку меліоративних систем поки що не є поширеними. У повідомленні інформаційно-аналітичного бюлетеня КМУ щодо розвитку державно-приватного партнерства серед 227 проєктів, котрі реалізуються в Україні, інформація про кількість планів державно-приватного партнерства щодо розвитку меліоративних систем відсутня [16].

На думку Кропивко В.М., однією з перспективних форм взаємодії держави та бізнесу в аграрній сфері є співпраця з розвитку аграрних кластерів, за якої для підприємців на основі спеціалізації та концентрації виробництва, залучення інноваційних розробок науково-дослідних установ, формування замкнених циклів виробництва забезпечується підвищення конкурентоспроможності і прибутковості продукції, а на державному рівні за рахунок облаштування сільських територій із сучасною агросервісною, агропромисловою, житловою та культурною зонами досягається стабільний соціально-економічний розвиток регіону [41].

Нині розвиток аграрних кластерів в Україні ускладнений слабкістю інтеграційних зв'язків між виробниками сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами й науковими установами, а також неготовністю більшості аграріїв стати підприємцями-інноваторами, що здатні бути ініціаторами формування агрокластерів. Тому в Україні існують лише поодинокі приклади практичного створення і функціонування аграрних кластерів завдяки сільгоспвиробникам та досвіду, запозиченого ними із світової практики кластерного розвитку [79].

Вагомим джерелом нарощення обсягів інвестиційного забезпечення сфери водокористування має стати сек'юритизація – фінансування водогосподарських активів та проєктів реінжинірингу водних об'єктів шляхом випуску цінних паперів. Їх емісію можуть здійснювати органи місцевого самоврядування, на балансі яких перебувають меліоративні засоби, під заставу земель комунальної власності, що дасть можливість акумулювати фінансові ресурси для реконструкції меліоративних систем. Новостворені холдингові структури, володіючи значними водогосподарськими активами (гідротехнічні споруди, меліоративні землі), можуть забезпечити емісію облігацій. З одного боку, форма облігацій, на відміну від акцій, унеможливило поглинання господарської структури потенційними власниками цінних паперів, а з іншого – не прив'язують виплату відсотків до величини майбутніх прибутків.

Привабливість облігацій водогосподарських холдингів зростатиме в міру відновлення продуктивності окремих ділянок меліорованих земель, а також інтеграції сільського, водного та лісового господарств на тих ділянках, де природна ренатурація набула незворотного характеру і розвиток рослинництва тут уже неможливий.

Для стратегічного партнерства сек'юритизація дасть змогу досягти таких цілей:

- підвищити рентабельність власного капіталу;
- диверсифікувати джерела фінансування створення та модернізації меліоративних систем;
- значно знизити вартість залученого фінансування (за рахунок того, що кредитний рейтинг сек'юритизованих цінних паперів може бути вищим, ніж емітента);
- залучити фінансування на великий термін (порівняно зі звичайним кредитуванням);
- скоротити рівень ризику портфеля земельних ресурсів за рахунок переведення фінансових ризиків на широке коло інвесторів – власників цінних паперів, випущених на основі сек'юритизації земельного портфеля;
- створити публічну кредитну історію як на українському, так і міжнародному ринках капіталу;
- надати додаткові вигоди для стратегічного партнерства, оскільки воно отримує додатковий прибуток від земельного портфеля у вигляді маржі між середньою його доходністю і більш низькою ставкою відсотка за цінними паперами, випущеними на основі сек'юритизації цього портфеля.

Основну функцію в процесі сек'юритизації земельних та водогосподарських активів виконуватиме банківська установа, що забезпечуватиме емісію цінних паперів під заставу осушених сільськогосподарських угідь спільно з гідротехнічними спорудами. Йдеться про внутрішньогосподарські мережі гідротехнічних споруд, які раніше обслуговували потреби одного сільськогосподарського підприємства, а після розпаювання земель – декількох власників паїв. Тобто використання мережі внутрішньогосподарських споруд потребує об'єднання активів тих сільських домогосподарств, яким для підвищення рівня ефективності сільськогосподарського виробництва необхідно покращити водно-повітряний режим на осушених сільськогосподарських угіддях. Активи сільських домогосподарств і мають стати забезпечувальним компонентом для емісії боргових зобов'язань.

Надання державним земельним банком іпотечних кредитів під заставу меліоративних сільськогосподарських угідь спільно з гідротехнічними спорудами для реконструкції й модернізації останніх має супроводжуватися компенсацією державою частини відсотків. Це стимулюватиме сільськогосподарських товаровиробників укладати такі угоди з державним земельним банком, що в підсумку дасть можливість відновити необхідний для ведення високопродуктивного сільськогосподарського виробництва водно-

повітряний режим і здійснювати традиційну для певної природно-кліматичної зони спеціалізацію. Відновлення останньої сприятиме зниженню водної та вітрової ерозії, дасть змогу застосовувати науково обґрунтовані сівозміни, укріпити агроландшафти за допомогою регульованої природної ренатуралізації та інтеграції сільського й водного господарств.

Особисті селянські господарства, які планують самостійно вести і надалі сільськогосподарське виробництво, але потребують значних інвестицій для підвищення рівня його механізації, а також модернізації внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, можуть створювати на основі наявних у їхній власності земель заставні фонди. Під ці фонди вони можуть випускати боргові зобов'язання (облігації) і розміщувати їх на фондовому ринку (рис. 37) [4].

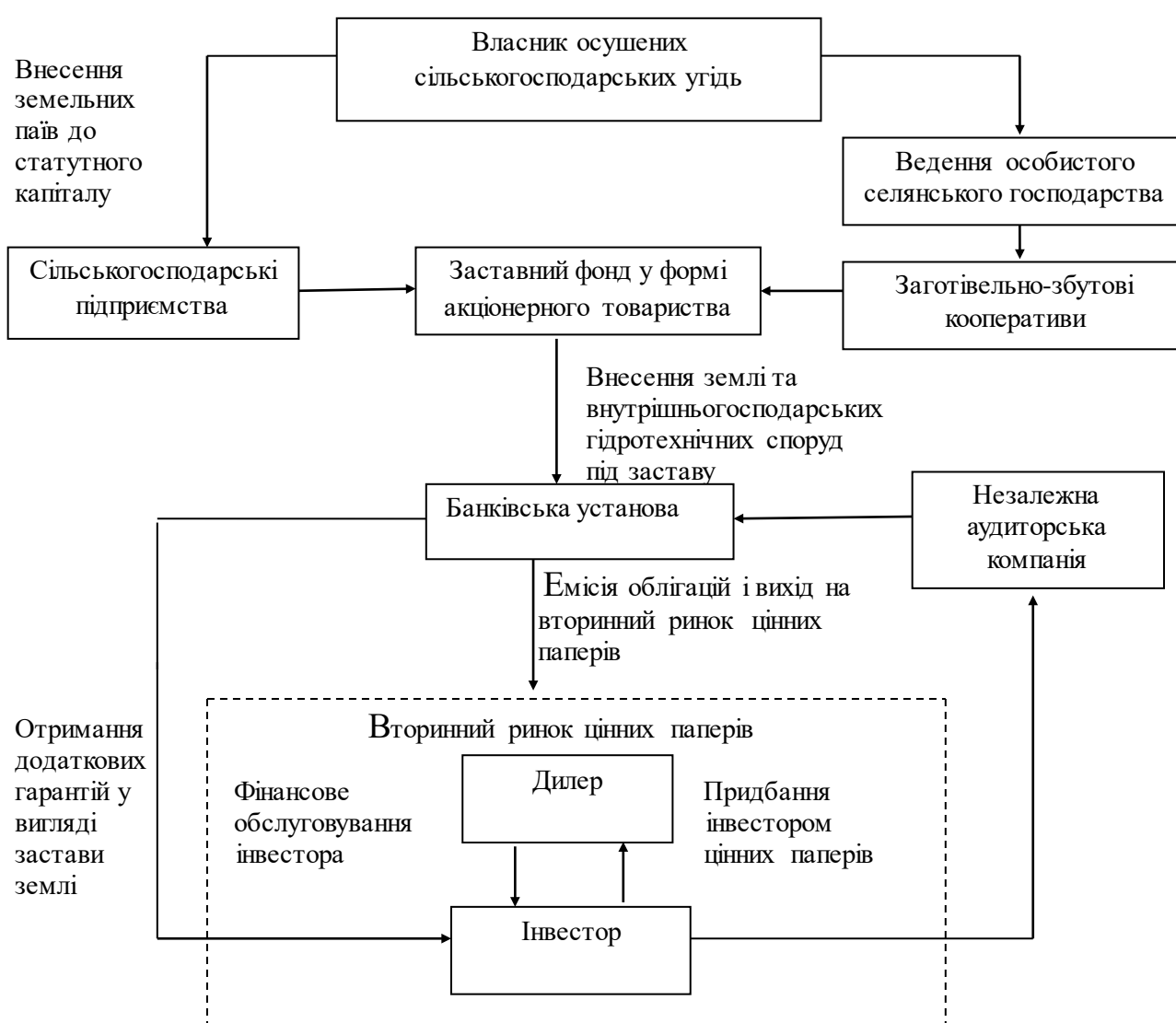

Рис. 37. Схема емісії облігацій під заставу осушених сільськогосподарських угідь спільно з внутрішньогосподарськими гідротехнічними спорудами

Ефективність створення спеціалізованого земельного іпотечного банку, функції котрого передбачатимуть видачу, викуп виданих іншими банками, супровід і рефінансування земельно-іпотечних кредитів з мінімальним статутним капіталом у розмірі не менше ніж 200 млн грн, є низькою через його вузьку спеціалізацію, відсутність належної диверсифікації кредитного портфеля і неминуче високі кредитні та інші ринкові ризики.

Відтак найбільш прийнятним із можливих у рамках чинного законодавства варіантів організаційно-фінансової структури для залучення довгострокових фінансових ресурсів у систему земельно-іпотечного кредитування міг би стати вибір на користь небанківської фінансової організації у формі земельно-іпотечного агентства як емітента спеціального призначення.

Емітент спеціального призначення як оператор земельно-іпотечної системи є основним елементом системи земельно-іпотечного кредитування, цільова організація якого – управління боргами й оперування іпотечними цінними паперами й обмеженим банківською ліцензією переліком банківських операцій [75].

Земельно-іпотечне агентство, викупивши у теперішніх власників осушені сільськогосподарські угіддя разом з гідротехнічними спорудами, що мають забезпечити сприятливий гідрологічний режим для ведення сільськогосподарського виробництва на цій території, зможе використати їх як заставу при випуску облігацій, передати в оренду суб'єктам аграрного бізнесу із застосуванням різних форм сплати орендних платежів, у тому числі вексельної. Це дасть змогу розробити на ринку найменш ліквідних сільськогосподарських угідь форми й інструменти перерозподілу земельної власності в постмораторний період та унеможливити перекося на цьому ринку вже в умовах повного зняття мораторію на вільний оборот земель сільськогосподарського призначення.

Інвестиції повинні спрямовуватися на модернізацію та оновлення гідротехнічних споруд, а також оплату послуг з їх монтажу бюджетними водогосподарськими організаціями і державним водогосподарським підприємством, оплату послуг лісогосподарським підприємствам за проведення агролісомеліоративних заходів та заліснення малопродуктивних земель, землевпорядним організаціям – за відведення в натурі захисних прибережних смуг природних і штучних водойм, на будівництво складських приміщень та розбудову логістичних центрів. Значна частина акумульованих особистими селянськими господарствами фінансових ресурсів має бути спрямована на будівництво протиповеневих споруд, берегоукріплення, збереження водно-болотних угідь як природних акумуляторів води, щоб мінімізувати шкідливу дію унаслідок танення снігів і надмірних опадів.

Аналогічною є схема емісії та обігу боргових зобов'язань для сільськогосподарських підприємств, лише з тією різницею, що тут земельні ділянки та гідротехнічні споруди є складовими їх статутного фонду. Відмінність в обороті облігацій полягатиме в тому, що в разі несвоєчасної сплати підприємством Державному земельному банку вартості облігацій і передбачених процентів фінансово-кредитна установа вже не зобов'язана

надавати в користування вилучені заставні землі в першу чергу цим підприємствам.

Таким чином, держава залишається основним інвестором міжгосподарських і внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд, що не дозволяє повною мірою забезпечити їх комплексну модернізацію. Перспективи нарощення обсягів фінансування міжгосподарських і внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд пов'язані з поширенням угоди державно-приватного партнерства щодо їх експлуатації.

Потенційним джерелом нарощення інвестиційного потенціалу модернізації внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд є випуск боргових зобов'язань під заставу меліоративних сільськогосподарських угідь спільно з гідротехнічними спорудами. Інституціональні передумови для цього сформулюються відразу після зняття обмежень на купівлю-продаж такого виду земель. Особисті селянські господарства, що потребують значних інвестицій для модернізації внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, можуть створювати на основі наявних у їхній власності земель та гідротехнічних споруд заставні фонди. Під останні випускаються боргові зобов'язання (облігації) і розміщуються на фондовому ринку.

Нарощення інвестиційного забезпечення сфери водокористування в зоні ризикованого землеробства можливе через упровадження механізму сек'юритизації водних та водогосподарських активів шляхом випуску боргових зобов'язань органами місцевого самоврядування й суб'єктами аграрного підприємництва, котрий передбачає використання як застави меліорованих угідь спільно з внутрішньогосподарськими мережами гідротехнічних споруд для отримання кредитних ресурсів під реалізацію проектів модернізації та реконструкції меліоративних систем.

Відновлення традиційної ефективності використання меліорованих сільськогосподарських угідь потребує диверсифікації джерел інвестування проектів модернізації гідротехнічних споруд та відтворення і відновлення потенціалу земель у зоні меліорації, а тому децентралізація сприятиме підвищенню ефективності процесу (рис. 38).

Проте на сьогодні у нашій державі існує проблема регіональних диспропорцій, зокрема в дохідній базі, що призводить до централізованої концентрації доходів. Саме це негативно позначається на реалізації реформ децентралізації, а тому остання повинна супроводжуватися зміною співвідношень у перерозподілі зборів за спеціальне використання водних ресурсів у бік збільшення частки відрахувань у загальний та спеціальний фонди бюджетів місцевого самоврядування.

Донедавна органи місцевого самоврядування при безпосередній участі регіональних підрозділів Держагенства України у зв'язку з інституціональною несформованістю механізмів перерозподілу водогосподарської власності повільно використовували форми залучення вільного підприємницького капіталу для реінжинірингу водогосподарської та водоохоронної інфраструктури. Окремі вчені дієвим засобом накопичення фінансових ресурсів для інвестування відповідних проектів вважають випуск облігацій місцевої

позики, що дозволить акумулювати кошти в спеціальному фонді для реконструкції меліоративних систем та активного ведення зрошуваного землеробства.

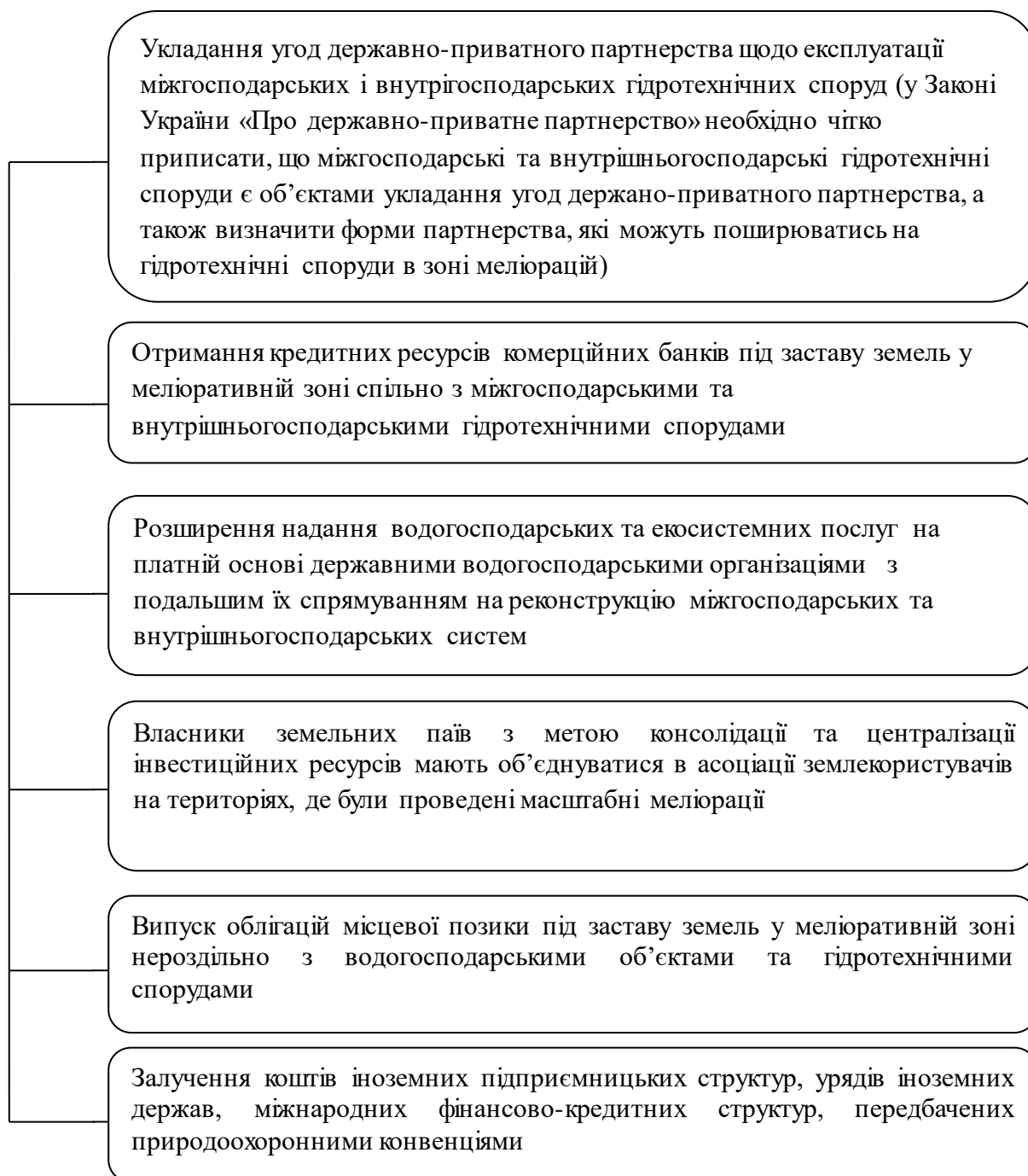

Рис. 38. Напрями нарощення інвестиційного забезпечення модернізації гідротехнічних споруд та відтворення потенціалу земель у зоні меліорації

На думку Свистуна Л., органи місцевого самоврядування, згідно з чинним законодавством, можуть випускати державні цінні, а також з метою залучення інвесторів.

Участь місцевих органів влади в облігаційних запозиченнях поширена в більшості зарубіжних країн, де за рахунок інвестиційно-позикових інструментів

формується 10–15 % доходів місцевих бюджетів. Позитивний досвід такого механізму має Російська Федерація, в якій для вирішення іпотечних проблем розроблені нові фінансові інструменти залучення вітчизняних та іноземних інвестицій – заставні фонди. Це дає змогу суб'єктам федерації, муніципалітетам активно залучати до ринкового господарського обороту земельні ресурси без втрати територіальною громадою права власності на землю [71].

Враховуючи те, що в зоні меліорацій у структурі виробників сільськогосподарської продукції домінують особисті селянські господарства, необхідним є їх об'єднання в неприбуткові організації для спільного використання та реконструкції гідротехнічних споруд. Найбільш прийнятна форма таких організацій – обслуговуючий кооператив, метою створення якого є не отримання максимального прибутку, а об'єднання зусиль особистих селянських господарств для реконструкції внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд, які обслуговуватимуть угіддя учасників цього утворення. Тому саме кооператив має укласти угоду про отримання іпотечного кредиту під заставу земель спільно з гідротехнічними спорудами, які належать особистим селянським господарствам [18].

Сільськогосподарські підприємства, які об'єднують земельні та майнові паї селян, отримавши в оренду від місцевих сільських рад внутрішньогосподарські гідротехнічні споруди, мають можливість накопичити інвестиційні ресурси для їх модернізації та підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва шляхом випуску облігацій. Тим більше в окремі роки практика випуску підприємствами цього виду цінних паперів набула значного поширення. Такі облігації можуть бути випущені під заставу зрошуваних та осушених сільськогосподарських угідь. Це дасть можливість залучити фінансові ресурси для відновлення в робочому стані меліоративних систем і підвищити рівень урожайності основних сільськогосподарських культур.

Нарощення обсягів інвестиційного забезпечення проектів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення гідротехнічних споруд меліоративних систем шляхом сек'юритизації активів (випуску цінних паперів) має відбуватися за безпосередньої участі державного земельного банку. Саме цій фінансово-кредитній установі необхідно передати активи для випуску облігацій, при цьому вона повинна виступити андерайтером при їх розміщенні на фондовому ринку. Рішення про випуск таких облігацій ухвалюватимуть місцеві ради, на балансі яких перебуває значний обсяг меліоративних фондів та земель комунальної власності.

У найближчій перспективі органи місцевого самоврядування повинні забезпечити достатній обсяг інвестиційних ресурсів для модернізації водогосподарської інфраструктури, яка обслуговує сільськогосподарські угіддя в меліоративній зоні. Такими джерелами мають стати:

- інвестиційні ресурси сільськогосподарських підприємств, які активно працюють на меліоративних землях і використовують розпайовані угіддя;
- кошти місцевих бюджетів, отримані внаслідок випуску облігацій місцевої позики під заставу земель комунальної власності;

- інвестиційні ресурси іноземних підприємницьких структур, залучені на основі реалізації проектів спільного інвестування.

Активізація інвестиційної та інноваційної діяльності в регіональних водогосподарських комплексах безпосередньо пов'язана з доступністю кредитних ресурсів для підприємств, що обслуговують зрошувальні та осушувальні системи. Кредитні ресурси стануть більш доступними за умов інституціоналізації об'єктів водного господарства як об'єкта застави, а також компенсації втрат комерційним банкам, яких вони зазнають унаслідок надання кредитів на пільгових умовах.

Оскільки сільськогосподарські угіддя меліорованих територій в останні роки недостатньо повно використовуються у відтворювальному процесі, відзначаються низькою інвестиційною привабливістю, тому в зоні меліорованого землеробства необхідно максимально інституціоналізувати ринкові форми перерозподілу земельної власності, знизити плату за трансакції, пов'язані з таким перерозподілом, збільшити частку відрахувань у загальний та спеціальний фонди бюджетів місцевого самоврядування, спростити механізм продажу сільськогосподарських земель, які належать особистим селянським господарствам, сприяти створенню фінансової основи територіального розвитку.

Децентралізація системи управління водними ресурсами повинна супроводжуватися зміною співвідношень у перерозподілі зборів за спеціальне використання водних ресурсів та екологічних податків за забруднення водного середовища в бік збільшення частки відрахувань у загальний та спеціальний фонди бюджетів місцевого самоврядування. Крім того, слід сприяти створенню фінансової основи територіального розвитку, вдосконалити нормативно-правову базу використання природних та природно-господарських активів як застави для залучення додаткових фінансових ресурсів шляхом їх сек'юритизації.

ВИСНОВКИ

Загострення проблем у водогосподарському комплексі значною мірою зумовлене обмеженістю фінансово-економічного забезпечення модернізації, реконструкції й технічного переоснащення об'єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури, а також відтворення водно-ресурсного потенціалу. Це пов'язано з тим, що надто звуженим є спектр джерел інвестування реалізації водогосподарських та водоохоронних проектів.

У результаті поглибленого вивчення теоретико-методологічних основ інвестиційної діяльності у галузі природокористування встановлено, що інвестиційне забезпечення сфери водокористування являє собою сукупність методів, форм та джерел інвестування процесів відтворення й охорони водних ресурсів, модернізації, реконструкції і технічного переоснащення об'єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури, а також фінансування заходів щодо упередження шкідливої дії вод.

Основними складовими інвестиційного забезпечення сфери водокористування є: інвестування модернізації, реконструкції і технічного переоснащення систем комунального водопостачання та водовідведення; відновлення меліоративних систем у зонах осушення й зрошення; екологічна реабілітація басейнів річок, замкнутих природних та штучних водойм, транскордонних водотоків, акваторій морів; протипаводковий захист територій.

Доведено, що нарощення інвестиційного потенціалу суб'єктів водогосподарської та водоохоронної діяльності безпосередньо пов'язане із диверсифікацією форм, методів і джерел інвестиційного забезпечення. Такий розподіл має відбуватися на основі комплексу принципів: невиснажливого водокористування; збереження цілісності водогосподарських систем; налагодження партнерських відносин між державою (територіальними громадами) і суб'єктами підприємництва; подолання суперечностей між пріоритетами розбудови водогосподарської інфраструктури та змінами в інституціональному середовищі водокористування; урахування інституціональних перетворень у зоні осушення та зрошення; інтегрованого управління природними ресурсами.

Визначити особливості фінансового забезпечення модернізації територіальних водогосподарських комплексів можливо на основі системи оцінки ефективності, яка є досить складною і має зважати на базові тенденції в обраній сфері. Встановлено, що сучасна система оцінювання не оперує дієвими (функціональними) підходами до визначення основних параметрів поточних процесів та їх врахування в контексті реалізації державної політики. З огляду на це розроблено алгоритм проведення оцінки ефективності фінансового забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України, який дасть змогу встановити пріоритетні напрями діяльності для кожної області на стратегічну перспективу, а також виявити проблемні сфери, де потрібно максимально використовувати внутрішні й зовнішні резерви покращення ситуації. При цьому для областей, які об'єднані в одну групу і близькі за

географічним розташуванням, обґрунтовано єдину водну політику з метою недопущення перекосів у системі інституціонального забезпечення та передбачено систему спільних економічних, правових чи адміністративних заходів, спрямованих на підвищення ефективності водокористування, не створюючи перепон для розвитку сусідніх областей.

Результати проведеної оцінки стали передумовою для подальшої диференціації інструментів національної водної політики, що враховуватимуть особливості фінансово-економічного забезпечення водокористування підприємств промисловості, сільського та комунального господарства. В контексті диференціації інструментів національної водної політики:

- запропоновано принципи фіскальної децентралізації місцевих територіальних громад та можливості залучення останніх до процесу рентоформування у водокористуванні;

- визначено базові вектори позиціонування локальних громад відносно генерації та розподілу ренти. Акцентовано увагу на активному сценарію, який передбачає, що місцеві територіальні громади можуть сприяти формуванню на місцях локальних переваг (local benefits). Останні є своєрідним полем можливостей, до якого залучаються економічні суб'єкти сфери водокористування, що забезпечуватиме підвищення капіталізації відповідних об'єктів;

- структуровано принципи диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення сфери водокористування, що, на відміну від наявної, ураховує галузеві особливості господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу, необхідність дотримання вимог інтегрованого управління природними ресурсами та суперечності інституціональних змін у водогосподарському комплексі;

- обґрунтовано доцільність підвищення розміру ставок екологічного податку за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти шляхом збільшення плати за скидання одиниці маси забруднюючої речовини до європейського рівня, враховуючи її токсичність та басейнові й територіальні екологічні особливості;

- визначено можливості інвестування у контексті імплементації водних директив ЄС. Показано, що механізми інвестиційного забезпечення через їх значну кількість та складну структурованість можна розподілити на декілька похідних груп;

- здійснено аналіз та оцінку водних індексів, котрі пов'язані з водними фондами ETF і формують загальне уявлення про біржові коливання акцій компаній, що надають водні послуги. Визначено переваги для українських компаній у зазначеній сфері, які повинні орієнтуватися на зарубіжний досвід котирування водних акцій;

- запропоновано організаційно-економічний механізм відновлення потенціалу малої гідроенергетики, який передбачає застосування концесійного режиму користування ділянками малих річок на принципах платності й строковості, що дасть можливість сформувати інституціональне підґрунтя для

залучення додаткових інвестицій у модернізацію, реконструкцію й технічне переоснащення гідротехнічних установок малої потужності;

- розроблено механізм сек'юритизації водогосподарських активів зони осушення шляхом випуску облігацій місцевої позики та облігацій підприємств, що, на відміну від традиційних, передбачає використання як застави осушених сільськогосподарських угідь спільно з внутрішньогосподарськими мережами гідротехнічних споруд в умовах інституціоналізації вільного обороту цієї категорії земель, децентралізації влади і реформи місцевого самоврядування.

Запропоновані механізми імплементації засобів економічного характеру здатні суттєво збільшити фінансові потоки, що проходять через водний комплекс. А вже на їх основі окрему частину коштів спрямувати на цілі модернізації водного комплексу. Цей досвід значною мірою апробований у зарубіжних країнах і свідчить, що за умови впровадження ефективних інструментів можливо суттєво поліпшити фінансові показники розвитку водного сектору держави та забезпечити його модернізацію.

Реалії сьогодення, які полягають в активізації глобалізаційних та інтеграційних процесів, лібералізації системи державного регулювання соціально-економічних процесів, умонтуванні в інституціональну структуру національної економіки сучасних ринкових інститутів, змушують розширювати спектр інституціональних ланок залучення водних ресурсів у господарський оборот, а також їх відновлення, відтворення та охорони. Тому виникає необхідність розробки інституціонального механізму екологізбалансованого водокористування, який оперуватиме значно ширшим спектром інституціональних одиниць, ніж система відносин, що сформувалась у водогосподарському комплексі в цілому та водному господарстві зокрема. Однією із таких базових інституційних одиниць у сфері водозабезпечення повинно стати державно-приватне партнерство. Впровадження цього виду інститутів сприятиме підвищенню ефективності управління об'єктами водокористування. В процесі дослідження доведено, що для ефективної реалізації програм державно-приватного партнерства необхідними є: інституціоналізація нових правил, норм та стандартів водогосподарської і водоохоронної діяльності; комерціалізація надання водогосподарських та екосистемних послуг; корпоратизація державних водогосподарських підприємств й окремих сторін діяльності бюджетних організацій; капіталізація водних ресурсів; сек'юритизація водогосподарських активів – тих, що є власністю держави, і тих, які через кризові явища 90-х років стали безгосподарними, перейшли до приватного власника чи перебувають на балансі місцевих рад; диверсифікація джерел інвестиційного забезпечення.

Окрему увагу у дослідженні приділено інституційному забезпеченню системи фіскального регулювання водокористування в контексті децентралізації влади в Україні. Зокрема, побудова ефективної системи адміністративно-територіальної організації влади в Україні, передача частини повноважень центральним органам влади субнаціонального рівня можуть значно поліпшити систему адміністрування рентних платежів за водокористування. Система перерозподілу організаційних і фінансових ресурсів

між центральними та місцевими органами влади дасть змогу винайти нові, ефективні інструменти взаємодії водокористувачів та відповідних фінансових і фіскальних установ. Йдеться не лише про відсотковий перерозподіл обсягів рентних платежів між центральними та місцевими органами влади, але й насамперед наближення влади до населення, впровадження гнучкої системи управління, зменшення бюрократичних процедур та, головне, цільового використання фінансових ресурсів, накопичених за рахунок рентних платежів за водокористування. Це підвищить економічну значущість ресурсних платежів навіть при сталій питомій вазі в загальній структурі податків. Розмір рентної ставки повинен бути достатньо високим для стимулювання раціонального використання та відтворення водних ресурсів.

Тому на сьогодні вкрай важливо при розробці концепції місцевого самоврядування закласти в основу майбутніх децентралізаційних процесів та важелів управління бюджетом громади сучасну систему формування нового економічного механізму забезпечення розширеного відтворення водних ресурсів, їх охорони, регулювання раціонального використання на принципах платного, компенсаційного за змістом природокористування зі створенням системи відповідних платежів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абажурів В. Плата суспільства за воду, або як поліпшити керування водним господарством Узбекистану [Електронний ресурс] / В. Абажурів, Т. Шадибаєв. – Режим доступу : hyperlink.www.rewiew.uz.
2. Авраменко Н.Л. Методологічні засади вдосконалення оподаткування забруднення водних об'єктів скидами промстоків / Н.Л. Авраменко // Екологічне оподаткування : збірник наукових праць за результатами науково-практичних заходів ; НДІ фінансового права. – К. : Алерта, 2013. – С. 9–12.
3. Англо-російський економічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://economy_en_ru.academic.ru/9001/business_network.
4. Андрощук І.І. Інвестиційне забезпечення сфери водокористування в умовах поглиблення інституціональних трансформацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.06. «Економіка природокористування та охорона навколишнього середовища» / І.І. Андрощук. – К., 2015. – 24 с.
5. Андрощук І.І. Інституціоналізація сучасних форм інвестиційного забезпечення сфери водокористування: регіональний аспект / І.І. Андрощук // Економіст. – 2013. – № 1. – С. 48–50.
6. Андрощук І.І. Податкове регулювання раціонального водокористування: інституціональні та методологічні засади удосконалення / І.І. Андрощук // Агросвіт. – 2012. – № 12. – С. 44 – 47.
7. Афанасьова М.Ю. Необхідність реформування водного господарства на прикладі феодосійського регіону АР Крим / М.Ю. Афанасьова // Строительство и техногенная безопасность. – 2005. – Вып. 12. – С. 164–167.
8. Бабенко В. Тече річечка невеличечка / В. Бабенко // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 37. – С. 17.
9. Бут Ю.С. Досвід країн Європейського Союзу щодо застосування фіскальних інструментів в екологічній політиці [Електронний ресурс] / Ю.С. Бут. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=729>.
10. Бут Ю.С. Екологічне співробітництво в контексті розширення ЄС на схід та висновки для України / Ю.С. Бут // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2009. – Вип. 87, ч. II. – С. 217–224.
11. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. Стаття 69: текст зі змінами за станом на 26.11.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page7>.
12. В Україні дешевше заплатити штраф за брудну воду ніж очистити / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/news/-/288044/v-ukrayini-deshevshe-zaplatyty-shtraf-za-brudnu-vodu-nizh-ochystyty>.
13. Вартісні характеристики водних ресурсів як складової природного багатства України / [за заг. ред. д.е.н., проф., акад. НААН України М.А. Хвесика]. – К. : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2016. – 125 с.

14. Водна стратегія України на період 2011–2020 років (проект) [Електронний ресурс] / Розроблено Інститутом водних проблем і меліорації НААН (М.І. Ромашенко, д-р. техн. наук, проф., акад. НААН, П.І.Коваленко, д-р. техн. наук, проф., акад. НААН, Ю.О.Михайлов, д-р. техн. наук) та Держводагентством України (В.А. Сташук, д-р. техн. наук, М.Я. Бабич).– К. : ГіМ НААН, 2010. – Режим доступу : <http://www.scwm.gov.ua/fls/vdr.htm>.
15. Водні ресурси на рубежі ХХІ століття: проблеми раціонального використання, охорони та відтворення / за ред. акад. УЕАН, д.е.н., проф. М.А. Хвесика. – К. : РВПС України НАН України, 2005. – 564 с.
16. Водні ресурси столиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eveningkiev.com/ua/19078/news/1386170538.html>.
17. Галушкіна Т.П. Формування інституту екологічних податків в Україні / Т.П. Галушкіна, Л.А. Кравцова // Економічні інновації. – 2011. – Вип. 44. – С. 57–65.
18. Голян В.А. Диверсифікація джерел інвестиційного забезпечення як передумова антикризового управління водогосподарськими проектами / В.А. Голян, І.І. Андрощук // Державне антикризове управління економікою в умовах глобалізації : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – К. : КНЕУ, 2013. – С. 90–93.
19. Голян В.А. Глобальні імперативи трансформації базисних інститутів водокористування / В.А. Голян // Економіст. – 2009. – № 10. – С. 40–43.
20. Голян В.А. Інституціональне середовище водокористування: сучасний стан та механізми вдосконалення : [монографія] / В.А. Голян. – Луцьк : Твердиня, 2009. – 592 с.
21. Горев Л.Н. Оптимизация экосред. Прогнозирование и оптимизация : в 3 т. / Л.Н. Горев, С.І. Дорогунцов, М.А. Хвесик. – К. : Наукова думка. Т. 2. – 1997. – 568 с.
22. Гусятинська Н.А. Роль оподаткування у забезпеченні пріоритетів екологічної політики України [Електронний ресурс] / Н.А. Гусятинська, Д.М. Гусятинський // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2010. – № 2. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/e-journals/znpnudps/2010_2/pdf/10gnarou.pdf.
23. Дадашев А.З. Налоговое администрирование в Российской Федерации / А.З. Дадашев, А.В. Лобанов. – М., 2002. – 234 с.
24. Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування: навчальний посібник для посадовців місцевих органів влади та фахівців з розвитку місцевого самоврядування. – К. : ПРООН/МПВСР, 2007. – 269 с. –
25. Дука А. Технологічна модернізація економіки у контексті теорії економічного розвитку Й. Шумпетера / А. Дука // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – Вип. 144. – С. 10–12. – (Економіка).
26. Екологічний податок: зарубіжний досвід та його інтеграція до чинної системи оподаткування України, пропозиції удосконалення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/11_NPE_2013/Economics/7_134422.doc.htm.

27. Екологія : підручник [Електронний ресурс] / [С.І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та ін.]. – Режим доступу : <http://buklib.net/books/25530/>.
28. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення / [О.М. Алімов, А.І. Даниленко, В.М. Трегобчук та ін.]. – К., 2005. – 540 с.
29. Економічні механізми національної екологічної політики в системі сталого розвитку України / [Веклич О.О., Кобзар О.М., Колмакова В.М. та ін.]; за наук. ред. проф. Лизуна С.О. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 280 с.
30. Закон України «Про електроенергетику». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/575/97%D0%B2%D1%80/page>.
31. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
32. Звіт про використання коштів Державного бюджету України Державним агентством водних ресурсів України у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.scwm.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2467:-2013-&catid=114:2013-01-09-12-39-36&Itemid=220.
33. Зоріна О.В. Імплементация в Україні директиви 98/83/ЄС про якість води, призначеної для споживання людиною / О.В. Зоріна // Гігієна населених місць. – 2014. – Вип. 63. – С. 85–93.
34. Измалков С. Теория экономических механизмов / Измалков С., Сонин К., Юдкевич М. // Вопросы экономики. – 2008. – № 1. – С. 4–26.
35. Институты: от заимствования к выращиванию / [Я. Кузьминов, В. Радаев, А. Яковлев, Е. Ясин] // Вопросы экономики. – 2005. – № 5. – С. 5–27.
36. Інституціональне забезпечення екологозбалансованого водокористування в сучасних умовах / [М.А. Хвесик, В.А. Голян, О.В. Яроцька, Н.В. Коржунова] – Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2008. – 455 с.
37. Капіталізація природних ресурсів / за заг. ред. д.е.н., проф., акад. НААН України М.А. Хвесика. – К. : ДУ ІЕПСР НАНУ, 2014. – 268 с.
38. Клементьева Т.Н. Некоторые вопросы налогового администрирования / Т.Н. Клементьева // Финансовое право. – 2007. – № 9. – С. 43–48.
39. Костюкевич Р.М. Розвиток водного господарства у контексті євроінтеграції / Р.М. Костюкевич, А.М. Костюкевич // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – 2004. – Вип. 4(28), ч. IV. – С. 219–227. – (Економіка).
40. Котляревський Я. Трансформація фіскального регулювання водокористування: оцінка доцільності імплементації європейського досвіду / Я. Котляревський, І. Довга // Економіст. – 2015. – № 12. – С. 36–38.
41. Кропивко М.Ф. Кластерний підхід до управління сільським розвитком / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 57.
42. Кульман А. Экономические механизмы / А. Кульман; общ. ред. Н.И. Хрусталевой ; [пер. с фр.]. – М. : Прогресс: Универс, 1993. – 192 с.

43. Курошева Г.М. Теория антикризисного управления предприятием / Г.М. Курошева. – СПб. : Речь, 2002. – 372 с.

44. Левковська Л.В. Безпека водних ресурсів України: аналіз, оцінка, пріоритети забезпечення / Л.В. Левковська, А.М. Сундук // Економіка природокористування і охорони довкілля : [зб. наук. пр.] / Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – С. 71–75.

45. Левковська Л.В. Водогосподарський комплекс України у контексті сталого розвитку / Л.В. Левковська, А.М. Сундук, Т.І. Добрянська // Молодий вчений. – 2015. – № 2(17). – С. 1180–1183.

46. Левковська Л.В. Водогосподарсько-меліоративний комплекс у системі продовольчої безпеки України / Л.В. Левковська, К.І. Ришова // Збалансоване природокористування – 2014. – № 3. – С. 34–39.

47. Левковська Л.В. Державна політика розвитку житлово-комунальної сфери на сільських територіях: соціальні і екологічні аспекти / Л.В. Левковська, Я.В. Остафійчук // Вісник одеського національного університету. – 2015. – Вип. 2/2, т. 20. – С. 118–123. – (Серія «Економіка»).

48. Левковська Л.В. Інноваційні підходи до управління безпекою водних ресурсів України / Л.В. Левковська, А.М. Сундук, О.І. Добрянський // Економіст. – 2014. – № 7. – С. 46–50.

49. Левковська Л.В. Концептуальні засади економічної оцінки водних ресурсів у системі природного багатства України / Л.В. Левковська, А.М. Сундук // Вісник Харківського національного аграрного університету. – 2014. – № 7. – С. 19–31. – (Серія «Економічні науки»).

50. Левковська Л.В. Підходи до управління регіональним водогосподарським комплексом України у вимірах сталості / Л.В. Левковська, А.М. Сундук, Т.І. Добрянська // Збалансоване природокористування – 2015. – № 4–5. – С. 24–31.

51. Левковська Л.В. Особливості формування рентних доходів при спеціальному водокористуванні для потреб зрошення / Л.В. Левковська, К.І. Ришова, В.М. Мандзик // Економіка Крима. – 2014. – № 2(47). – С. 10–15.

52. Макаренко О.Є. Шляхи розвитку фінансової незалежності місцевого самоврядування / О.Є. Макаренко [Електронний ресурс] // Державне будівництво. – 2008. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeVu_2008_1_43.pdf.

53. Мандзик В.М. Особливості формування територіальних водно-ресурсних капіталів / В.М. Мандзик // Збалансоване природокористування. – 2015. – № 3. – С. 36–42.

54. Мандзик В.М. Системні аспекти інституціонального забезпечення капіталізації водних ресурсів в Україні / В.М. Мандзик // Глобальні та національні проблеми економіки ; Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. – 2015. – №4. – С. 52–56.

55. Мандзик В.М. Цільові орієнтири формування територіальних водно-ресурсних капіталів / В.М. Мандзик // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – № 3. – С. 84–90. – Серія «Економічні науки».

56. Методичні підходи до агрегованої економічної оцінки водних ресурсів як складової природного багатства України / [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика]. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 36 с.

57. Методичні підходи до визначення рентних доходів у системі еколого збалансованого водокористування / [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика, д.г.-м.н., проф. С.О. Лизуна]. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 20 с.

58. Модернізація України: пріоритети реформ [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2010. – № 14. – Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/SCIENCE/modernizatsiya_ukrayini_prioriteti_reform.html.

59. Мороз Е. Вдосконалення ціноутворення на послуги з централізованого водопостачання та водовідведення – передумова впровадження ДПП / Е. Мороз // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – № 7(160). – С. 53–59. – (Економіка).

60. Одесситы требуют у прокуратуры возбудить уголовное дело против Инфокса. Письмо Прокурору Одесской области Дудиной С.И. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://odessa-daily.com.ua/news/odessity-trebuyut-u-prokuratury-vozbuzhit-ugolovnoe-delo-protiv-infoksa-id63863.html>.

61. Петрович Й.М. Модернізація промислових підприємств як передумова їх ефективного розвитку / Й.М. Петрович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16326/1/138Petrovich_249_250_Modern_Problems.pdf.

62. План дій зі сталого енергетичного розвитку м. Северодонецьк до 2020 року. Проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://investlugansk.com/index.php/uk/giz/giz-anonsi/208-gromadski-obgovorennya-planu-dij-zi-stalogo-energetichnogo-rozvitku-mista-severodonetska-do-2020-roku-27-02-2015>.

63. Побурко Я.О. Основи організації регіональної статистики / Я.О. Побурко. – Л. : ІРД НАН України, 2004. – 196 с.

64. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page36>.

65. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. Стаття 245: текст зі змінами за станом на 24.11.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page32>.

66. Попадинець Н.М. Модернізація промисловості як передумова перспективного розвитку внутрішнього ринку України / Н.М. Попадинець // Економіка промисловості. – 2012. – № 1–2. – С. 50–58.

67. Продуктивність водоресурсних джерел України: теорія і практика / під заг. ред. чл.-кор. НАН України, д.е.н., проф. Б.М. Данилишина. – К. : РВПС України НАН України, 2007. – 412 с.

68. Пряжинская В.Я. Компьютерное моделирование в управлении водными ресурсами / В.Я. Пряжинская, Д.М. Ярошевский, Л.К. Левит-Гуревич. – М. : ФИЗМАТЛИТ, 2002. – 496 с.

69. Реймерс Н.Ф. Природопользование: словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М. : Мысль, 1990. – 637 с.
70. Ринок сталі 2012 та оцінка перспектив розвитку галузі [Електронний ресурс] / Компанія Baker Tilly Ukraine. – Режим доступу : http://www.bakertilly.ua/media/UKR_Steel_2012.pdf.
71. Свистун Л.А. Використання муніципальних цінних паперів у процесах формування інвестиційних ресурсів територіальних громад / Л.А.Свистун // Проблеми формування та оцінки ефективності функціонування сучасних землегосподарських систем : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Київ, 28 жовт. 2010 р. ; Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – К. : РВПС України НАН України, 2010. – С. 229–232.
72. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів : національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової, акад. НААН України М.А. Хвесика. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с.
73. Сташук А.В. Гармонізація нормативно-правового забезпечення управління водними ресурсами України до світових стандартів / А.В. Сташук, В.І. Павлов // Раціональне використання водних ресурсів як фактор забезпечення національної безпеки України : наук. зб. за матеріалами VII Пленуму Співки економістів України та всеукраїнської науково-практичної конференції. – К. : СЕУ, 2012. – С. 113–127.
74. Струкова В.Д. Управління водними монополіями в країнах Європейського Союзу: досвід для України [Електронний ресурс] / В.Д. Струкова // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 4. – С. 430–439. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2014_4_60.
75. Ступень Р.М. Формування інституційних засад інвестиційного забезпечення сільськогосподарського землекористування : дис. ... кандидата екон. наук : 08.00.06 / Р.М. Ступень. – Л., 2013. – 200 с.
76. Суторміна В.М. Держава, податки. бізнес: із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки / В.М. Суторміна, В.М. Андрущенко, В.Л. Федосов. – К. : Либідь, 1992. – 328 с.
77. Томнюк Т.Л. Адміністрування податків в Україні: організація та напрями розбудови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Т. Л. Томнюк. – ТНЕУ, 2009. – 20 с.
78. Управління економіки систем життєзабезпечення інформує щодо питань тарифів на житлово-комунальні послуги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua/zhkh/ekonomika-ta-taryfna-polityka/upravlinnya-ekonomiki-sistem-zhitezabezpechennya-informue-schodo-pitan-tarifiv-na-zhitlovo-komunalni-poslugi-255981>.
79. Форми взаємодії держави та бізнесу в аграрній сфері України: інституційний аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1479/>.
80. Формування рентних відносин у водному господарстві України : [монографія] / [за заг. ред. акад. НААН України М.А. Хвесика]. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 328 с.

81. Хамініч С.Ю. Особливості фіскальної децентралізації в умовах розвитку національного господарства України [Електронний ресурс] / С.Ю. Хамініч, В.М. Климова // Вісник Дніпропетровського університету. – 2011. – Вип. 5/2, № 10/1, т. 19. – С.143–148. – (Серія «Економіка»). – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Natural/Vdpu/Ekonomika/2011_5_2/143-148.pdf.

82. Хвесик М. Інвестиційне забезпечення сфери водокористування в умовах поглиблення інституціональних трансформацій: сучасна практика, пріоритети та методи / М. Хвесик, В. Голян, І. Андрощук // Економіст. – 2014. – № 1. – С. 4–13.

83. Хвесик М.А. Інвестиційне забезпечення розвитку зрошувального землеробства в Україні / Хвесик М.А., Левковська Л.В., Мандзик В.М. // Економіка АПК. – 2016. – № 3(257). – С. 5–14.

84. Хвесик М.А. Економічні аспекти управління водокористуванням в умовах децентралізації влади в Україні / М.А. Хвесик, Л.В. Левковська, В.М. Мандзик // Науковий Вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка». – 2015. Вип. 2(4). – Ч. 2. С.49-55

85. Хвесик М.А. Інвестиційне забезпечення сфери водокористування в контексті імплементації водних директив Європейського Союзу: інституціональне середовище, секторальні особливості та перспективи диверсифікації / М.А. Хвесик, В.А. Голян // Економіст. – 2014. – № 7. – С. 8–15.

86. Хвесик М.А. Особливості управління водними ресурсами в умовах децентралізації / М.А. Хвесик, Л.В. Левковська, В.М. Мандзик // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [«Актуальні проблеми наукового й освітнього простору в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів»], (Мукачеве, 14–15 трав. 2015 р.). Т. 2. – Мукачеве : Карпатська вежа, 2015.– С. 339–341.

87. Хвесик М.А. Системний підхід до економічної оцінки водних ресурсів України та її регіонів // Хвесик М.А., Левковська Л.В., Сундук А.М. // Вісник НАН України. – 2016 – № 7. – С. 43–54.

88. Чередніченко Ю.Г. Сценарний аналіз перспектив фінансування проектів очищення міських стічних вод в Україні / Ю.Г. Чередніченко // Екологічні виклики і сталий розвиток: економічні, правові та екологічні аспекти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Ірпінь, 27 січ. 2016 р., – К. : Формат, 2016. – С. 192–195.

89. Чередніченко Ю. Г. Джерела фінансування проектів водозабезпечення та програм охорони водних ресурсів: міжнародний досвід // Сучасні проблеми управління підприємствами в умовах глобалізації та інтернаціоналізації: теорія і практика : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 27–28 берез. 2015 р. / відп. за вип. д.е.н., проф. С.О. Якубовський. – О. : ОНУ ім. І.І. Мечнікова, 2015. – С. 153–154.

90. Чернышов Л.Н. Совершенствование тарифной политики как инструмент модернизации коммунальной инфраструктуры [Электронный ресурс] / Чернышов Л.Н. // ЖКХ. – 2011. – № 2. – Режим доступу : <http://www.gkh.ru/article/35937-sovershenstvovanie-tarifnoy-politiki-kak-instrument-modernizatsii-kommunalnoy>.

91. Яроцька О.В. Екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти в системі фіскального регулювання водокористування України / О.В. Яроцька // Економіка природокористування і охорони довкілля : [зб. наук. пр.] / Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. – С. 127–136.

92. Яроцька О.В. Оцінка еколого-економічної ефективності водокористування в басейнових водогосподарських комплексах / О.В. Яроцька // Економіка природокористування і охорони довкілля : [зб. наук. пр.] / Рада по вивченню продуктивних сил України Національної академії наук України. – К. : РВПС України НАН України, 2006. – С. 317–324.

93. Compliance Costs of the Urban Wastewater Treatment Directive. Final report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/environment/water/waterurbanwaste/info/pdf/Cost%20of%20UWWTD-Final%20report_2010.

94. Decentralization: A Sampling of Definitions. – 1999. – Р. 5–8.

95. Definition of decentralization, Merriam-Webster Dictionary, accessed February 4, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jaroffacts.com/open.php?id=merriamwebster-dictionary-accessed-february-4-2013ltrefgt-while-centralization-especially-in-the-governmental-sphere-is-widely-studied-and-practiced-there-is-no-common-definition-or-understanding-of-decentralization>.

96. Definition of decentralization, The Free Dictionary.com, accessed February 4, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.thefreedictionary.com/decentralization>.

97. RAB не всегда означает рабство [Электронный ресурс] // Украина коммунальная – 2012. – Режим доступа : <http://jkg-portal.com.ua/ru/pda/one/rab-ne-zavzhdi-oznachaje-rabstvo-28297>.

ДОДАТКИ

Додаток А
Інтегральний територіальний індекс ефективності водокористування за економічним критерієм у 2011 р.

Регіон	Значення показників			Індивідуальні територіальні індекси			Інтегральний індекс
	коефіцієнт використання свіжої води	коефіцієнт транспортних втрат	коефіцієнт скидання забруднених стічних вод	коефіцієнт використання свіжої води	коефіцієнт транспортних втрат	коефіцієнт скидання забруднених стічних вод	
АРК	0,498	0,432	0,452	0,664	0,308	0,331	0,426
Вінницька	0,872	0,098	0,025	1,163	1,359	5,986	2,291
Волинська	0,785	0,073	0,023	1,047	1,824	6,506	2,514
Дніпропетровська	0,851	0,108	0,390	1,135	1,233	0,384	0,875
Донецька	0,690	0,139	0,363	0,920	0,958	0,412	0,745
Житомирська	0,802	0,072	0,019	1,069	1,849	7,876	2,741
Закарпатська	0,775	0,225	0,088	1,033	0,592	1,700	1,060
Запорізька	0,971	0,069	0,103	1,295	1,930	1,453	1,545
Івано-Франківська	0,889	0,102	0,058	1,185	1,305	2,580	1,623
Київська	0,869	0,007	0,006	1,159	19,023	24,940	9,389
Кіровоградська	0,305	0,056	0,109	0,407	2,378	1,373	1,242
Луганська	0,392	0,223	0,288	0,523	0,597	0,520	0,546
Львівська	0,704	0,219	0,233	0,939	0,608	0,642	0,724
Миколаївська	0,833	0,335	0,351	1,111	0,397	0,426	0,614
Одеська	0,199	0,095	0,415	0,265	1,402	0,361	0,605
Полтавська	0,905	0,071	0,022	1,207	1,875	6,802	2,672
Рівненська	0,827	0,025	0,177	1,103	5,326	0,845	1,906
Сумська	0,895	0,096	0,135	1,193	1,387	1,108	1,227
Тернопільська	0,848	0,089	0,044	1,131	1,496	3,401	1,861
Харківська	0,865	0,278	0,043	1,153	0,479	3,480	1,425
Херсонська	0,710	0,203	0,099	0,947	0,656	1,512	1,008
Хмельницька	0,556	0,082	0,022	0,741	1,624	6,802	2,291
Черкаська	0,934	0,038	0,036	1,245	3,504	4,157	2,736
Чернівецька	0,864	0,136	0,098	1,152	0,979	1,527	1,208
Чернігівська	0,910	0,058	0,142	1,213	2,296	1,054	1,465
Середнє значення	0,750	0,133	0,150	1,000	1,000	1,000	1,000

Стандартне відхилення індексів від середнього (σ) = 1,709

Рівень ефективності:

1-й інтервал:		$I <$	0,709	порівняно низький;
2-й інтервал:	0,709	$\leq I <$	1	нижчий від середнього;
3-й інтервал:	1	$\leq I <$	1,709	вищий від середнього;
4-й інтервал:		$I \geq$	2,709	порівняно високий

Додаток Б
Інтегральний територіальний індекс ефективності водокористування за економічним критерієм у 2012 р.

Регіон	Значення показників			Індивідуальні територіальні індекси			Інтегральний індекс
	коефіцієнт використання свіжої води	коефіцієнт транспортних втрат	коефіцієнт скидання забруднених стічних вод	коефіцієнт використання свіжої води	коефіцієнт транспортних втрат	коефіцієнт скидання забруднених стічних вод	
АРК	0,502	0,425	0,425	0,663	0,316	0,326	0,426
Вінницька	0,871	0,106	0,013	1,150	1,269	10,649	2,844
Волинська	0,763	0,086	0,022	1,007	1,564	6,293	2,348
Дніпропетровська	0,849	0,112	0,321	1,121	1,201	0,431	0,883
Донецька	0,690	0,152	0,395	0,911	0,885	0,350	0,694
Житомирська	0,788	0,077	0,019	1,040	1,746	7,286	2,594
Закарпатська	0,769	0,231	0,061	1,015	0,582	2,270	1,184
Запорізька	0,979	0,062	0,083	1,292	2,169	1,668	1,686
Івано-Франківська	0,889	0,103	0,013	1,173	1,306	10,649	2,879
Київська	0,879	0,007	0,004	1,160	19,211	34,610	10,585
Кіровоградська	0,250	0,070	0,104	0,330	1,921	1,331	1,084
Луганська	0,379	0,230	0,329	0,500	0,585	0,421	0,500
Львівська	0,645	0,282	0,196	0,851	0,477	0,706	0,671
Миколаївська	0,813	0,325	0,248	1,073	0,414	0,558	0,659
Одеська	0,238	0,093	0,426	0,314	1,446	0,325	0,621
Полтавська	0,899	0,069	0,021	1,187	1,949	6,592	2,658
Рівненська	0,831	0,024	0,071	1,097	5,603	1,950	2,444
Сумська	0,908	0,092	0,379	1,198	1,462	0,365	0,948
Тернопільська	0,851	0,069	0,042	1,123	1,949	3,296	1,996
Харківська	0,888	0,274	0,040	1,172	0,491	3,461	1,435
Херсонська	0,778	0,196	0,028	1,027	0,686	4,944	1,729
Хмельницька	0,742	0,082	0,000	0,979	1,640	0,000	0,735
Черкаська	0,931	0,046	0,021	1,229	2,923	6,592	3,049
Чернівецька	0,867	0,120	0,038	1,144	1,121	3,643	1,764
Чернігівська	0,942	0,029	0,162	1,243	4,637	0,855	1,862
Середнє значення	0,758	0,134	0,138	1,000	1,000	1,000	1,000

Стандартне відхилення індексів від середнього (σ) = 1,951

Рівень ефективності:

1-й інтервал:		$I <$	0,951	порівняно низький;
2-й інтервал:	0,951	$\leq I <$	1	нижчий від середнього;
3-й інтервал:	1	$\leq I <$	1,951	вищий від середнього;
4-й інтервал:		$I \geq$	2,951	порівняно високий

Додаток В
Інтегральний територіальний індекс ефективності водокористування за економічним критерієм у 2013 р.

Регіон	Значення показників			Індивідуальні територіальні індекси			Інтегральний індекс
	коефіцієнт використання свіжої води	коефіцієнт транспортних втрат	коефіцієнт скидання забруднених стічних вод	коефіцієнт використання свіжої води	коефіцієнт транспортних втрат	коефіцієнт скидання забруднених стічних вод	
АРК	0,491	0,444	0,447	0,645	0,306	0,324	0,417
Вінницька	0,878	0,099	0,013	1,153	1,371	11,154	2,959
Волинська	0,780	0,110	0,024	1,024	1,234	6,042	2,170
Дніпропетровська	0,859	0,105	0,308	1,128	1,293	0,471	0,929
Донецька	0,678	0,156	0,387	0,891	0,870	0,375	0,694
Житомирська	0,767	0,078	0,019	1,007	1,741	7,632	2,621
Закарпатська	0,789	0,211	0,061	1,036	0,643	2,377	1,244
Запорізька	0,994	0,054	0,085	1,306	2,514	1,706	1,799
Івано-Франківська	0,877	0,104	0,013	1,152	1,305	11,154	2,921
Київська	0,859	0,008	0,004	1,128	16,970	36,250	10,252
Кіровоградська	0,338	0,047	0,066	0,444	2,889	2,197	1,618
Луганська	0,382	0,239	0,512	0,502	0,568	0,283	0,446
Львівська	0,643	0,275	0,211	0,845	0,494	0,687	0,669
Миколаївська	0,799	0,310	0,210	1,049	0,438	0,690	0,708
Одеська	0,452	0,124	0,355	0,594	1,095	0,408	0,675
Полтавська	0,884	0,060	0,026	1,161	2,263	5,577	2,593
Рівненська	0,816	0,025	0,064	1,072	5,430	2,266	2,517
Сумська	0,897	0,095	0,450	1,178	1,429	0,322	0,913
Тернопільська	0,849	0,070	0,042	1,115	1,939	3,452	2,025
Харківська	0,879	0,260	0,035	1,155	0,522	4,143	1,565
Херсонська	0,731	0,198	0,027	0,960	0,686	5,370	1,761
Хмельницька	0,675	0,108	0,034	0,887	1,257	4,265	1,820
Черкаська	0,930	0,048	0,045	1,221	2,828	3,222	2,299
Чернівецька	0,869	0,131	0,038	1,141	1,036	3,816	1,759
Чернігівська	0,918	0,035	0,149	1,206	3,879	0,973	1,769
Середнє значення	0,761	0,136	0,145	1,000	1,000	1,000	1,000

Стандартне відхилення індексів від середнього (σ) = 1,858

Рівень ефективності:

1-й інтервал:		$I <$	0,858	порівняно низький;
2-й інтервал:	0,858	$\leq I <$	1	нижчий від середнього;
3-й інтервал:	1	$\leq I <$	1,858	вищий від середнього;
4-й інтервал:		$I \geq$	2,858	порівняно високий

Додаток Е
Інтегральний територіальний індекс ефективності водокористування за
фіскальним критерієм у 2011 р.

Регіон	Значення показників			Індивідуальні територіальні індекси			Інтегральний індекс
	водомісткість, л/грн	фіскальна віддача води, грн/тис. м ³	фіскальна віддача орендованих водних об'єктів, грн/га	водомісткість, л/грн	фіскальна віддача води, грн/тис. м ³	фіскальна віддача орендованих водних об'єктів, грн/га	
АРК	20,720	30,310	0,001	0,434	0,436	0,000	0,272
Вінницька	3,990	95,510	11,821	2,252	1,375	0,690	1,355
Волинська	4,140	24,830	8,349	2,170	0,358	0,488	0,857
Дніпропетровська	10,050	66,960	14,152	0,894	0,964	0,827	0,894
Донецька	9,190	67,800	48,464	0,978	0,976	2,831	1,465
Житомирська	7,570	30,020	37,283	1,187	0,432	2,178	1,151
Закарпатська	1,720	97,020	0,001	5,224	1,397	0,000	1,462
Запорізька	19,060	92,900	7,751	0,471	1,338	0,453	0,710
Івано-Франківська	3,590	55,580	15,056	2,503	0,800	0,879	1,280
Київська	15,640	32,450	36,745	0,574	0,467	2,146	0,937
Кіровоградська	3,240	204,700	4,914	2,773	2,948	0,287	1,676
Луганська	3,250	156,130	23,009	2,765	2,248	1,344	2,060
Львівська	3,340	102,960	11,615	2,690	1,483	0,678	1,487
Миколаївська	6,840	115,480	13,131	1,314	1,663	0,767	1,216
Одеська	5,500	16,290	56,145	1,634	0,235	3,279	1,405
Полтавська	4,170	39,130	46,104	2,155	0,563	2,693	1,631
Рівненська	8,650	58,970	14,514	1,039	0,849	0,848	0,910
Сумська	4,450	43,650	8,289	2,019	0,629	0,484	0,940
Тернопільська	6,260	21,040	8,270	1,435	0,303	0,483	0,676
Харківська	4,330	73,900	3,236	2,075	1,064	0,189	0,962
Херсонська	52,200	15,180	0,002	0,172	0,219	0,000	0,126
Хмельницька	4,160	91,770	0,002	2,160	1,321	0,000	0,943
Черкаська	10,000	74,240	0,001	0,898	1,069	0,000	0,578
Чернівецька	5,850	68,790	25,404	1,536	0,991	1,484	1,323
Чернігівська	6,710	60,520	33,752	1,339	0,871	1,971	1,352
Середнє значення	8,985	69,445	17,120	1,000	1,000	1,000	1,000

Стандартне відхилення індексів від середнього (σ) = 0,435

Рівень ефективності:

1-й інтервал:		$I <$	0,565	порівняно низький;
2-й інтервал:	0,565	$\leq I <$	1	нижчий від середнього;
3-й інтервал:	1	$\leq I <$	1,435	вищий від середнього;
4-й інтервал:		$I \geq$	1,435	порівняно високий

Додаток Ж
Інтегральний територіальний індекс ефективності водокористування за
фіскальним критерієм у 2012 р.

Регіон	Значення показників			Індивідуальні територіальні індекси			Інтегральний індекс
	водомісткість, л/грн	фіскальна віддача води, грн/тис. м ³	фіскальна віддача орендованих водних об'єктів, грн/га	водомісткість, л/грн	фіскальна віддача води, грн/тис. м ³	фіскальна віддача орендованих водних об'єктів, грн/га	
АРК	18,300	34,630	0,001	0,474	0,415	0,000	0,278
Вінницька	3,480	94,880	15,420	2,491	1,138	0,728	1,345
Волинська	3,550	27,770	11,526	2,441	0,333	0,544	0,921
Дніпропетровська	9,660	72,390	14,442	0,897	0,868	0,682	0,813
Донецька	8,460	80,190	66,410	1,024	0,961	3,136	1,542
Житомирська	6,600	38,650	40,451	1,313	0,463	1,910	1,144
Закарпатська	1,400	136,080	0,001	6,191	1,632	0,000	1,665
Запорізька	21,630	90,180	21,173	0,401	1,081	1,000	0,800
Івано-Франківська	2,910	71,840	17,585	2,978	0,861	0,830	1,384
Київська	14,760	32,900	43,019	0,587	0,394	2,032	0,886
Кіровоградська	2,270	307,340	5,455	3,818	3,685	0,258	2,051
Луганська	3,170	192,430	35,542	2,734	2,307	1,678	2,210
Львівська	2,550	141,300	13,583	3,399	1,694	0,641	1,689
Миколаївська	7,460	125,190	10,778	1,162	1,501	0,509	1,013
Одеська	4,630	20,920	68,320	1,872	0,251	3,226	1,476
Полтавська	3,940	45,930	57,307	2,200	0,551	2,706	1,640
Рівненська	7,890	66,200	14,713	1,099	0,794	0,695	0,855
Сумська	4,370	44,420	9,704	1,983	0,533	0,458	0,882
Тернопільська	6,070	33,470	8,656	1,428	0,401	0,409	0,686
Харківська	4,060	81,230	4,001	2,135	0,974	0,189	0,945
Херсонська	55,950	15,640	0,002	0,155	0,188	0,000	0,111
Хмельницька	4,500	101,910	0,001	1,926	1,222	0,000	0,866
Черкаська	7,710	93,020	0,001	1,124	1,115	0,000	0,650
Чернівецька	5,470	63,640	28,410	1,584	0,763	1,342	1,202
Чернігівська	5,890	72,980	42,877	1,472	0,875	2,025	1,411
Середнє значення	8,667	83,405	21,175	1,000	1,000	1,000	1,000

Стандартне відхилення індексів від середнього (σ) = 0,495

Рівень ефективності:

1-й інтервал:		$I <$	0,505	порівняно низький;
2-й інтервал:	0,505	$\leq I <$	1	нижчий від середнього;
3-й інтервал:	1	$\leq I <$	1,495	вищий від середнього;
4-й інтервал:		$I \geq$	1,495	порівняно високий

Додаток І
Інтегральний територіальний індекс ефективності водокористування за
фіскальним критерієм у 2013 р.

Регіон	Значення показників			Індивідуальні територіальні індекси			Інтегральний індекс
	водомісткість, л/грн	фіскальна віддача води, грн/тис. м ³	фіскальна віддача орендованих водних об'єктів, грн/га	водомісткість, л/грн	фіскальна віддача води, грн/тис. м ³	фіскальна віддача орендованих водних об'єктів, грн/га	
АРК	16,580	37,550	0,001	0,491	0,414	0,000	0,282
Вінницька	3,180	113,660	19,386	2,560	1,253	0,840	1,453
Волинська	3,100	33,260	12,693	2,626	0,367	0,550	0,973
Дніпропетровська	8,820	90,000	13,540	0,923	0,992	0,587	0,825
Донецька	8,210	91,150	70,760	0,991	1,005	3,066	1,532
Житомирська	6,150	47,390	53,109	1,324	0,523	2,301	1,269
Закарпатська	1,400	159,470	0,001	5,814	1,759	0,000	1,659
Запорізька	22,760	88,220	43,520	0,358	0,973	1,885	0,977
Івано-Франківська	2,800	73,590	15,645	2,907	0,811	0,678	1,281
Київська	12,560	43,970	42,255	0,648	0,485	1,831	0,906
Кіровоградська	3,120	285,410	14,848	2,609	3,147	0,643	1,908
Луганська	3,250	183,740	32,344	2,505	2,026	1,401	1,942
Львівська	2,480	158,580	17,279	3,282	1,749	0,749	1,740
Миколаївська	6,680	122,190	1,953	1,219	1,347	0,085	0,781
Одеська	4,290	20,990	50,273	1,897	0,231	2,178	1,247
Полтавська	3,760	51,530	75,929	2,165	0,568	3,290	1,772
Рівненська	7,450	69,840	15,807	1,093	0,770	0,685	0,841
Сумська	3,890	46,290	11,448	2,093	0,510	0,496	0,912
Тернопільська	5,750	36,370	16,615	1,416	0,401	0,720	0,799
Харківська	4,000	76,980	3,655	2,035	0,849	0,158	0,866
Херсонська	51,720	18,810	14,046	0,157	0,207	0,609	0,310
Хмельницька	3,070	150,510	0,001	2,651	1,660	0,000	1,134
Черкаська	6,440	138,850	0,001	1,264	1,531	0,000	0,790
Чернівецька	5,310	73,330	17,698	1,533	0,809	0,767	1,008
Чернігівська	6,730	55,440	34,242	1,210	0,611	1,484	1,068
Середнє значення	8,140	90,685	23,082	1,000	1,000	1,000	1,000

Стандартне відхилення індексів від середнього (σ) = 0,438

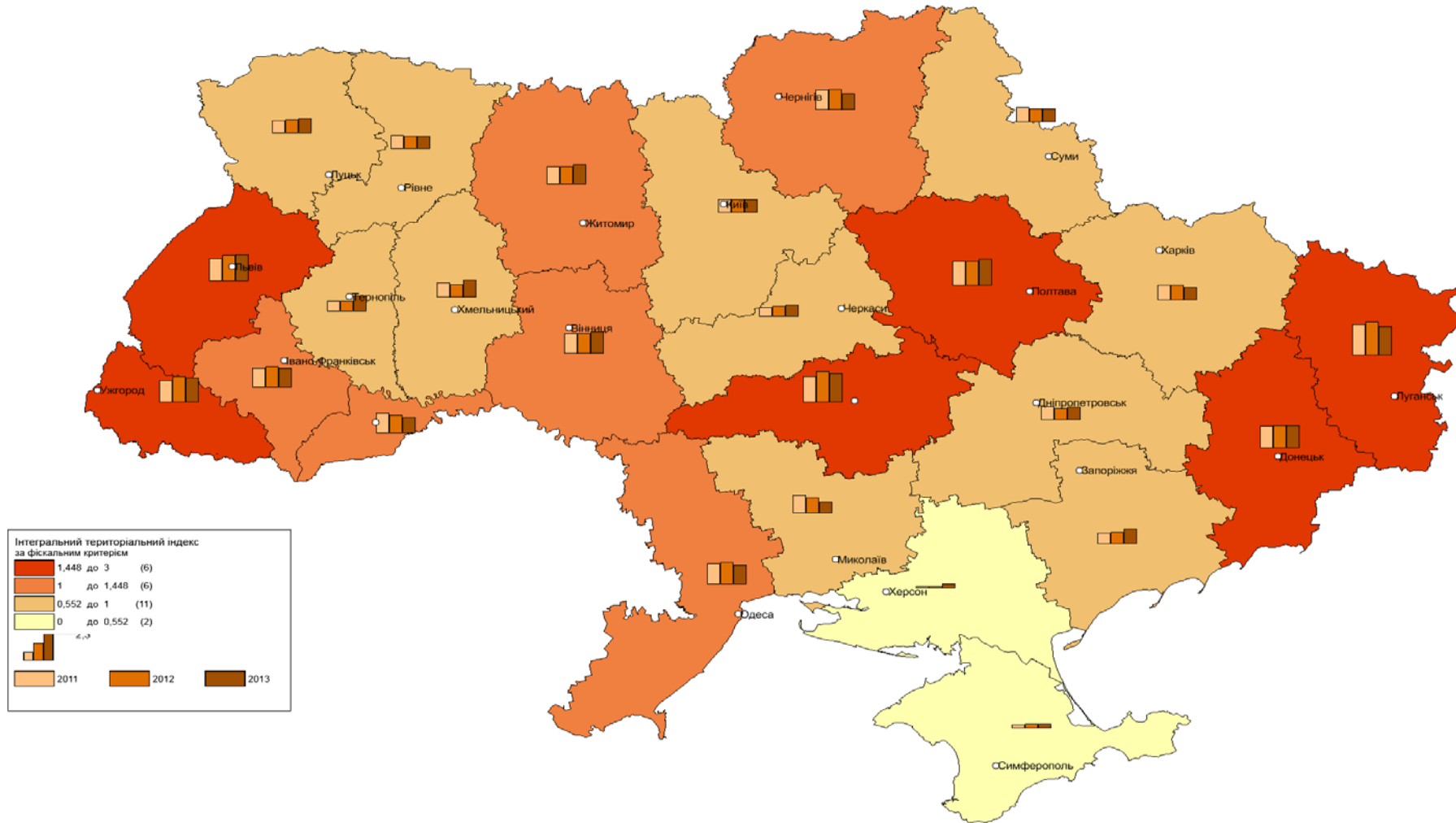
Рівень ефективності:

1-й інтервал:		$I <$	0,562	порівняно низький;
2-й інтервал:	0,562	$\leq I <$	1	нижчий від середнього;
3-й інтервал:	1	$\leq I <$	1,438	вищий від середнього;
4-й інтервал:		$I \geq$	1,438	порівняно високий

Додаток К

Динаміка інтегрального територіального індексу ефективності водокористування за фіскальним критерієм упродовж 2011–2013 рр.

233

Додаток Л
Інтегральний територіальний індекс ефективності водокористування за
інвестиційним критерієм у 2011 р.

Регіон	Значення показників			Індивідуальні територіальні індекси			Інтегральний індекс
	капітальні інвестиції на очищення зворотних вод, грн	капітальні інвестиції на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод, грн	екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, грн	капітальні інвестиції на очищення зворотних вод, грн	капітальні інвестиції на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод, грн	екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, грн	
АРК	8687	87858	5812	0,351	3,437	2,454	1,746
Вінницька	3078	6434	1162	0,124	0,252	0,491	0,280
Волинська	6147	0	435	0,248	0,000	0,184	0,139
Дніпропетровська	89670	313024	6040	3,620	12,244	2,550	5,011
Донецька	205337	22113	12876	8,291	0,865	5,435	3,813
Житомирська	2366	7082	679	0,096	0,277	0,287	0,216
Закарпатська	1224	2415	412	0,049	0,094	0,174	0,105
Запорізька	49416	42542	3671	1,995	1,664	1,550	1,730
Івано-Франківська	14052	48962	369	0,567	1,915	0,156	0,741
Київська	33620	22278	6084	1,357	0,871	2,568	1,506
Кіровоградська	2719	2514	427	0,110	0,098	0,180	0,129
Луганська	22646	3579	4801	0,914	0,140	2,027	0,876
Львівська	4629	11846	2282	0,187	0,463	0,963	0,505
Миколаївська	19869	3087	855	0,802	0,121	0,361	0,401
Одеська	9554	24662	871	0,386	0,965	0,368	0,550
Полтавська	50958	208	649	2,057	0,008	0,274	0,578
Рівненська	4303	3226	1256	0,174	0,126	0,530	0,265
Сумська	10369	7205	546	0,419	0,282	0,230	0,308
Тернопільська	3685	2818	248	0,149	0,110	0,105	0,121
Харківська	30155	3434	4839	1,218	0,134	2,043	0,971
Херсонська	1995	33	2192	0,081	0,001	0,925	0,277
Хмельницька	1901	0	464	0,077	0,000	0,196	0,088
Черкаська	12544	23	1264	0,506	0,001	0,533	0,322
Чернівецька	1450	13117	475	0,059	0,513	0,201	0,244
Чернігівська	28810	10663	512	1,163	0,417	0,216	0,551
Середнє значення	24767	25565	2369	1,000	1,000	1,000	1,000

Стандартне відхилення індексів від середнього (σ) = 1,162

Рівень ефективності:

1-й інтервал:		$I <$	0,162	порівняно низький;
2-й інтервал:	0,162	$\leq I <$	1	нижчий від середнього;
3-й інтервал:	1	$\leq I <$	1,162	вищий від середнього;
4-й інтервал:		$I \geq$	2,162	порівняно високий

Додаток М
Інтегральний територіальний індекс ефективності водокористування за
інвестиційним критерієм у 2012 р.

Регіон	Значення показників			Індивідуальні територіальні індекси			Інтегральний індекс
	капітальні інвестиції на очищення зворотних вод, грн	капітальні інвестиції на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод, грн	екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, грн	капітальні інвестиції на очищення зворотних вод, грн	капітальні інвестиції на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод, грн	екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, грн	
АРК	29345	2732	3925	0,876	0,126	1,341	0,704
Вінницька	873	1950	230	0,026	0,090	0,079	0,065
Волинська	227	2	571	0,007	0,000	0,195	0,064
Дніпропетровська	115604	228726	9079	3,451	10,579	3,102	4,957
Донецька	113510	70270	14422	3,389	3,250	4,927	3,799
Житомирська	801	225	855	0,024	0,010	0,292	0,102
Закарпатська	3358	3407	480	0,100	0,158	0,164	0,140
Запорізька	84075	54685	3747	2,510	2,529	1,280	2,045
Івано-Франківська	25045	16227	786	0,748	0,751	0,268	0,571
Київська	220719	4285	9110	6,589	0,198	3,112	2,344
Кіровоградська	4830	497	516	0,144	0,023	0,176	0,113
Луганська	32777	9859	5012	0,978	0,456	1,712	0,984
Львівська	12488	1296	8242	0,373	0,060	2,816	0,771
Миколаївська	9702	8174	647	0,290	0,378	0,221	0,295
Одеська	12098	3915	1183	0,361	0,181	0,404	0,312
Полтавська	89360	319	1722	2,668	0,015	0,588	0,808
Рівненська	7172	2012	1435	0,214	0,093	0,490	0,255
Сумська	9755	1822	481	0,291	0,084	0,164	0,177
Тернопільська	1529	446	298	0,046	0,021	0,102	0,056
Харківська	21230	126417	5232	0,634	5,847	1,788	2,148
Херсонська	1490	83	2176	0,044	0,004	0,743	0,223
Хмельницька	1056	0	866	0,032	0,000	0,296	0,102
Черкаська	7367	423	1474	0,220	0,020	0,503	0,232
Чернівецька	2114	1421	339	0,063	0,066	0,116	0,081
Чернігівська	30933	1323	350	0,923	0,061	0,120	0,317
Середнє значення	33498	21621	2927	1,000	1,000	1,000	1,000

Стандартне відхилення індексів від середнього (σ) = 1,235

Рівень ефективності:

1-й інтервал:		$I <$	0,235	порівняно низький;
2-й інтервал:	0,235	$\leq I <$	1	нижчий від середнього;
3-й інтервал:	1	$\leq I <$	1,235	вищий від середнього;
4-й інтервал:		$I \geq$	2,235	порівняно високий

Додаток Н
Інтегральний територіальний індекс ефективності водокористування за
інвестиційним критерієм у 2013 р.

Регіон	Значення показників			Індивідуальні територіальні індекси			Інтегральний індекс
	капітальні інвестиції на очищення зворотних вод, грн	капітальні інвестиції на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод, грн	екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, грн	капітальні інвестиції на очищення зворотних вод, грн	капітальні інвестиції на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод, грн	екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, грн	
АРК	12779	942	6160	0,383	0,072	1,552	0,558
Вінницька	3869	2106	535	0,116	0,162	0,135	0,137
Волинська	1906	0	784	0,057	0,000	0,198	0,082
Дніпропетровська	115937	187859	11991	3,475	14,452	3,022	5,527
Донецька	127047	23119	19434	3,808	1,778	4,897	3,287
Житомирська	194	258	1056	0,006	0,020	0,266	0,091
Закарпатська	553	7079	514	0,017	0,545	0,129	0,210
Запорізька	59510	27077	5630	1,784	2,083	1,419	1,748
Івано-Франківська	66182	9584	853	1,984	0,737	0,215	0,847
Київська	100798	16240	14401	3,021	1,249	3,629	2,472
Кіровоградська	1892	1062	752	0,057	0,082	0,189	0,108
Луганська	104149	18579	5438	3,122	1,429	1,370	1,874
Львівська	21010	3063	6341	0,630	0,236	1,598	0,736
Миколаївська	2689	374	725	0,081	0,029	0,183	0,096
Одеська	6926	13395	1533	0,208	1,030	0,386	0,504
Полтавська	60303	290	5428	1,807	0,022	1,368	0,894
Рівненська	8312	4353	1689	0,249	0,335	0,426	0,335
Сумська	7511	2247	866	0,225	0,173	0,218	0,205
Тернопільська	3367	39	465	0,101	0,003	0,117	0,072
Харківська	68380	0	7449	2,049	0,000	1,877	1,063
Херсонська	4504	597	3149	0,135	0,046	0,793	0,286
Хмельницька	6134	0	1363	0,184	0,000	0,344	0,167
Черкаська	9282	2572	1670	0,278	0,198	0,421	0,296
Чернівецька	1424	1162	433	0,043	0,089	0,109	0,080
Чернігівська	39459	2983	553	1,183	0,229	0,139	0,451
Середнє значення	33365	12999	3968	1,000	1,000	1,000	1,000
Стандартне відхилення індексів від середнього (σ) = 1,247							
Рівень ефективності:							
1-й інтервал:			$I <$	0,247			порівняно низький;
2-й інтервал:	0,247		$\leq I <$	1			нижчий від середнього;
3-й інтервал:	1		$\leq I <$	1,247			вищий від середнього;
4-й інтервал:			$I \geq$	2,247			порівняно високий

Наукове видання

**Рентні засади модернізації
водогосподарського комплексу
України**

Монографія

за загальною редакцією д.е.н., проф., акад. НААН України
М.А. Хвесика

Редактори *В.М. Чередніченко, С.А. Вовк*

Комп'ютерна верстка *О.Д. Бирків*

Р 39 Рентні засади модернізації водогосподарського комплексу України :
[монографія] / [за заг. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика]. –
К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. – 238 с.

ISBN 978-966-02-8079-3

У монографії поглиблено теоретико-методологічні засади модернізації водогосподарського комплексу України, зокрема щодо формулювання принципів, визначення етапів, вибору форм та методів інституціональної та інноваційно-технологічної модернізації його основних сегментів. Структуровано принципи диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення сфери водокористування, що, на відміну від наявної, ураховує галузеві особливості господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу, необхідність дотримання вимог інтегрованого управління природними ресурсами та суперечності інституціональних змін у водогосподарському комплексі України. Визначено базові вектори позиціонування локальних громад відносно генерації та розподілу водоресурсної ренти. Акцентовано увагу відносно активного сценарію, який передбачає, що місцеві територіальні громади можуть сприяти формуванню на місцях локальних переваг. Ці переваги є певним полем можливостей, до якого залучаються економічні суб'єкти сфери водокористування, що забезпечуватиме підвищення капіталізації об'єктів водокористування.

УДК 330.1:338.4 (477)

ББК 65.9(2)

Тираж 300.

Підписано до друку 28.11.2016 р.

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 13,83. Обл.-вид. арк. 12,53.